

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA

BALASSA JÓZSEF

LVI. ÉVFOLYAM

BUDAPEST, 1927.

A MAGYAR NYELVŐR KIADÓHIVATALA.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
F O L Y Ó I R A T A

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
BALASSA JÓZSEF

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

Kőrösi Sándor. — Nagyon tudunk latinul, németül, franciául ...	3
Trostler József. — Mesenyomok a XVIII. század magyar irodalmában. I. ...	6
Gárdonyi József. — Gárdonyi Géza lapszéli jegyzetei ...	13
Beke Ödön. — A pogány cseremiszek vallása. I. ...	14
Irodalom. — Újabb votják irodalom. (Munkácsi Bernát.) — Gulácsy Irén. Fekete völgyének. (Rubinyi Mózes.) — Az Orsz. Néptanulmányi Egyesület. — Előadás a bécsi Tudományos Akadémiában a cseremiszipdálról. — Könyvek és folyóiratok ...	18
Nyelvművelés. — Az ó járvány újabb áldozata. (Kardos Albert.) — Az egységes nyomdai helyesírás. (B. J.) — Az előli tolóajtó. (K. L.) — Autóköti. (Szerető Géza.) ...	27
Magyarázatok. — A Jord. és ÉrdyK. kettős ee betűinek kéréséhez. (Zolnai Gyula.) — Mint. (Zolnai Gyula.) — Kézzelekvő. (Z. Gy.) — Hamvad, ébred. (Beke Ödön.) — A magyar vezetéknevek történetéhez. (Kertész Manó) ...	29
Köszönet. Luka Jenő ...	32

A Magyar Nyelvőr 1927. évi dolgozótársai.

Ádám Imre	Kardos Albert	Schmidt József
Balassa József	Karl Lajos	Schwartz Ármin
B—i I—s.	Kertész Manó	Spitzer Leó
Barcsai Károly	Kőrösi Sándor	Székely Artúr
Beke Ödön	Kúnos Ignác	Szerető Géza
Bocsári Kálmán	Luka Jenő	Trostler József
Czebe Gyula	Molnár Jenő	Vyda Imre
Gárdonyi József	Munkácsi Bernát	Zolnai Gyula
K. I.	Prohászka János	Zolnay Vilmos
K. L.	Rubinyi Mózes	

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1927. évre 4 pengő.

Kérjük az előfizetési díj mielőbbi beküldését.

Félévi előfizetést nem fogadunk el.

Az 1920—1926. évfolyamok ára, amíg a készlet tart, egyenként 4 pengő. A régebbi évfolyamok közül csak néhány kötet kapható. Régebbi évfolyamok hiányzó számait, ha megvannak, csakis a füzetek ára és a postaköltség megtérítése ellenében küldhetjük. Egy-egy szám ára 1 pengő.

Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német aranyárka.

A legközelebbi szám 1927 április havában jelenik meg.

A Nyelvészeti Füzetek közül még néhány füzet kapható.

Előfizetési felhívás a NYELVÖRKALAUZ II. kötetére.

Az új **Nyelvőrkalauz** (Tartalomjegyzék és Szómutató a Magyar Nyelvőr XXVI—L. évfolyamaihoz) sajtó alatt van s mihelyt készen lesz, megküldjük az előfizetőknek.

Mivel a Nyelvőrkalauzt az előfizetők számára mért korlátozott példányszámban nyomtatjuk s az előállítás költségei igen nagyok, az előfizetési árat fel kellett emelnünk.

Az előfizetési ár **1927 március végéig 8 pengő**, bolti ára jóval magasabb lesz. Külföldi előfizetők számára **6 német árka.**

Akik a 80.000 korona előfizetési összeget már beküldték, ezen az áron kapják meg a Nyelvőrkalauzt.

A MAGYAR NYELVÖR

szerkesztősége és kiadóhivatala,
Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27

Telefón: József 150—74.

Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560.

STEMMER ÖDÖN ANTIKVÁRIUMA

Budapest, V., Gr. Tisza István ucca 9

Nagy raktárkészlet.

*

**Angol és francia tudományos művek
előnyös beszerzése.**

*

**Vásárol egyes értékesebb könyveket,
szakszerű gyűjteményeket
és tudományos folyóiratokat.**

TARTALOMJEGYZÉK.

Értekezések, önálló cikkek.

Ertekezések, önálló cikkek.		Oldal
<i>Beke Ödön:</i>	A pogány cseremiszek vallása	14, 52
	A kettősszám történetéhez	88, 112
<i>Czebe Gyula:</i>	De filio ducis Leonis	47
<i>Gárdonyi József:</i>	Gárdonyi Géza lapszéli jegyzetei	13, 75
<i>Kardos Albert:</i>	Csonkított szavak, kifejezések, mondatok	109
<i>Kőrösi Sándor:</i>	Nagyon tudunk latinul, németül, franciául	3
	Az elposványosodás veszedelme	38
	Kinek lopnak? Kinek rabolnak?	67
	Dézsmá	129
<i>Munkácsi Bernát:</i>	Állati testrésznevek	133
<i>Schmidt József:</i>	Az ősi-iráni o-vokalizmus és az ó-perzsa	35
	Az ősi-iráni o-vokalizmus és a közép-iráni dialektusok	72
	Az ősi-iráni o-vokalizmus és az új-iráni dialektusok	99
	Az ősi-iráni o-vokalizmus és az Avesta nyelve	138
<i>Trostler József:</i>	Mesenyomok a XVIII. század magyar irodalmában	6, 42, 79, 101, 142

Irodalom.

Újabb votják irodalom (<i>Munkácsi Bernát</i>)	18
P. Gulácsy Irén: Fekete völgyének (<i>Rubinyi Mózes</i>)	24
Radó Antal: Idegen szavak szótára (<i>B. J.</i>)	55
Roncsik Jenő: A tűz a babonában, néphitben és a népszokásban Magyarországon (<i>Prohászka János</i>)	55
Török máni-dalok (<i>Kúnos Ignác</i>)	91
Erdélyi helynevek (<i>Karl Lajos</i>)	92
Ernst Lewy: Tschermassische Texte (<i>B. Ö.</i>)	114
Paasonen osztják szótára (<i>B. Ö.</i>)	115
Újabb votják kiadványok (<i>Munkácsi Bernát</i>)	116
Takáts Lajos: Az apátfalvai nyelvjárás (<i>B. J.</i>)	117
Dr. W. E. Peters: Experimentalphonetische vergleichende Untersuchung der Estnischen Sprache (<i>B. J.</i>)	117
Országos Néptanulmányi Egyesület	26
Előadás a bécsi Tudományos Akadémiában a cseremisiz népdalról	26
Szinnyei Emlékkönyv	118
Kardos Albert Emlékkönyv	118
Nyelvőrkalauz II. (<i>Balassa József</i>)	149
Simonyi Zsigmondról (<i>Sebestyén Károly</i>)	150
Lux Gyula: A nyelv (<i>Rubinyi Mózes</i>)	151
Könyvek és folyóiratok	27, 56, 92, 118, 152

Gyászjelentések.

Schuchardt Hugó (<i>Balassa József</i>)	56
Thomsen Vilmos (<i>B. J.</i>)	93
Alexander Bernát (<i>B. J.</i>)	152

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

NAGYON TUDUNK LATINUL, NÉMETÜL, FRANCIÁUL.

Irta Kőrösi Sándor.

Előkelő államférfiaknak, elismert nagy szónokoknak, kiváló publicistáknak hírlapjainkban megjelenő szónoklatait, cikkeit, kijelentéseit megkettőztetett figyelemmel olvassa az egész nemzet. Örvendetes érzést kelt bennünk a tiszta magyarsággal megírt, épületes szép cikk, de aggodalommal nézzük, ha az előkelő helyről jövő szónoklatokban, szép cikkekben, lelkesítő kijelentésekben is akad néha egy-egy sajnálatraméltó szintaktikai vétség. Aggodalommal nézzük, mert tudjuk, hogy a szavaikra figyelő közönség mohó vággyal szívja magába minden kijelentésüket és nyelvük, stílusuk szépségeivel együtt hamarosan átveszi a helyes magyarság ellen való netaláni vétségeiket is. A jeles emberek nyelvbeli botlásainak okát rendszerint abban lelhetjük fel, hogy a cikk vagy szónoklat szerzője vagy közreadója nagyon jól emlékszik a latin, német vagy francia mondattani szabályokra, de arra már nem gondol, hogy a magyar az illető esetben a nyugati nyelvekétől eltérő, sajátos szintaktikai szabályoknak van alávetve.

Pedig a szerkezetnek idegen nyelvek mintájára való alakításával megszűnik a mondatnak magyaros zamatja, a sajátos gondolkodásnak eredeti szépsége. Beszédünk és írásunk a nyugati nyelvekhez való illetően alkalmazkodás útján az internacionális kifejezések uniformisát ölti magára.

Ez alkalommal egy-egy, a magyar szókötés és mondatfűzés ellen való feltűnő vétséggel kívánok foglalkozni.

I. Ellopták (neki?) . . . tőle.

„*Fuchs hat mir die Gans gestohlen*“ — mondja a német versike Ezt — ugyebár — nem szabad német gondolkodás szerint így fordítanunk: *A róka libát lopott nekem*, hanem helyes magyarsággal így: *A róka ellopta a libámat*.

Pesü közönségünk németesen gondolkodó része azonban így beszél: *Nusi elvitte nekem a horgoló tümet, oszt' most nem folytathatom a munkám*. De nemcsak a pestieknek, hanem a vidékieknek beszédéből is kihallatszik egy-egy ilyen bántó, idegenszerű vonzat. A városligetben, egy padon üldögélve, hallgatom egy verőfényes őszi napon egy úrinőnek a testvére kis fiával folytatott beszélgetését. Hallom, hogy most jöttek fel a biharmegyei Ujfaluból.

Nyelvművelés.

olda 1

<i>Kardos Albert</i> : Az „ó” járvány újabb áldozata	27	<i>Kardos Albert</i> : Debrecen és a „van eladó”	95
<i>B. J.</i> : Az egységes nyomdai helyesírás	28	<i>Rákosi Jenő</i> és a Budapesti Hirlap helyesírása	118
<i>K. L.</i> : Az előli tolóajtó	28	<i>Felesleges az és a</i>	119
<i>Szerelő Géza</i> : Autóköto	29	<i>Balassa József</i> : A magyar szörendnek egy betegsége	122
<i>Molnár Jenő</i> : Egy plakát és a magyar nyelv	57	<i>K. J.</i> : Olvasás közben	123
<i>Z. Gy.</i> : Az ó megnyúlásaihoz	58	<i>B-i J-s</i> ; Hegedüs Lóránt magyaros szavai	123
<i>Kardos Albert</i> : Nekem vagy tőlem	58	<i>K. A.</i> : Jó kertész, rossz nyelvész	124
<i>Zolnai Gyula</i> : A jelentésváltozások elnevezéséhez	59	<i>Zolnai Vilmos</i> : A budapesti mozik hirdetéseinek és képfeliratainak magyartalansága	124
<i>Z. Gy.</i> : A szigetvárvidéki nyelvjárás leírásához	60	<i>Barcsai Károly</i> : Szavak hibás meghosszabbítása	124
<i>Schwartz Armin</i> : Néhány megjegyzés az egységes nyomdai helyesírás kérdéséhez	60	<i>Kardos Albert</i> : Számít=szándékszik	153
<i>Molnár Jenő</i> : ... hogy adhasson	61	<i>Tabu-e a bizony?</i>	153
<i>Kardos Albert</i> : Herczegességek	94		

Magyarázatok.

<i>Zolnai Gyula</i> : A Jord. és Érdy K. kettős ee betűinek kérdéséhez	29	<i>K. M.</i> : Konyhalatinság	95
Mint	29	<i>Vyda Imre</i> : Alajdár	96
<i>Z. Gy.</i> : Kézzelfekvő	30	<i>Bocsári Kálmán</i> : Egy sajátágos hangsúlyozásmód	96
<i>Beke Ödön</i> : Hamvad, ébred	30	<i>Kertész Manó</i> : Bizony	125
<i>Kertész Manó</i> : A magyar vezetéknevek történetéhez	31	<i>Beke Ödön</i> : Szeret és nevet	125
<i>Beke Ödön</i> : Kutyafejű tatár	61	<i>Ádám Imre</i> : Pótlások	126, 155
<i>Kertész Manó</i> : Selyemfiú	63	<i>Székelly Artúr</i> : Adatok a gyermeknyelvhez	126
<i>Prohászka János</i> : A fakó szó eredetéhez	64	<i>B. Ö.</i> : Komócsin	154
<i>Spitzer Leó</i> : Pótlások. 1. Salám. 2. Hangverseny	64	<i>B. Ö.</i> : Halyog-mogyoró	155
		Köszönet (Luka Jenő)	32
		Helyreigazitások	64, 155

Szómutató.

a, az 94, 119	feltűnik 109	lolu (disznó bolya) 133	salám 64
alajdár 96	fogát feni 126	mál 137	selyem fiú 63
autóköto 29	füle botja 127	míg 30	sulyok 127
bizony 125, 153	hamvad 30	mint 29, 39	szájon hordoz 126
csécs 127	hangverseny 64	monnó 89	számít 153
dézsma 129	harács 18	nekem 4, 58, 69	szeret 125
ébred 30	ideig 110	nem, ne 5, 110	szórén, szálán
egy 110	idén 109	nevet 125	elveszett 126
előtt 109	két 88	nyúl (disznó nyúlja) 135	tőlem 3, 58, 67
elvesz, ellop, elrabol	kézzelfekvő 30	olvad 31	tűnik 109
neki, tőle 3, 58, 67	kiszedem a szemed	orr 138	ungr 47
és pedig 38	szórit 128	ötödik kerék 127	uram 32
fakó 64	konyhalatinság 95	póráz 126	után 109
fél, feles, feletlen	könyörög 19		vagón 27, 58
stb. 88, 90	kutyafejű tatár 61		van eladó 95

A kis fiú vígan futkároz, néneje pedig aggodalommal vigyáz rá, nem melegszik-e ki túlságosan. Majd meg aggódva így szól hozzá: „*Később leveszem neked a kabátod.*” Gondolkodóba esem. Furcsa, hogy ilyen egészséges magyar ajakról, ilyen tiszta magyarbeszédű úri nőtől ilyen különös szókötést hallok. Talán inkább mondhatta volna: *Később leveszem rólad a felső kabátot, vagy pedig még helyesebben: Később majd levettjük felső kabátodat.*

Honnann kerül ez a *dativus ethicus* Biharmegyébe? Talán oláh hatás?

Nagyon érdekesek államunk egyik előkelő vezető-emberének a franküggy tárgyalása alkalmával mondott következő szavai: „*Nekem a románok elvették házamat, földemet.*” Ez a mondat különösen azért érdekes, mert megszoktuk, hogy ennek a vezéremberünknek szónoklatai, kijelentései nyelvhelyesség szempontjából mintaszerűek, zamatos magyarság tekintetében pedig határozottan élvezetesek. A mondat maga, ebben az esetben is helyesnek, magyarosnak tetszik. Mert változtassuk csak meg kissé a mondatot! „*Péternek (Jánosnak) házát elvették a románok.*” Folytassuk a változtatást a költői vagy szónoki stílusban nem szokatlan inverzióval: „*Péternek (Jánosnak) elvették a románok a házát.*” Ez eddig mind helyes, kifogástalanul magyaros. Innen aztán, az első személyről szólva, csak egy lépés, hogy a Péternek alak analogiájára tamaszkodva, így beszéljünk: „*Nekem a románok elvették házamat, földemet.*”

Pedig ha jobban megnézzük a mondatot és feltesszük a kérdést: „Kinek a házát vették el a románok?” — A felelet így szól: „*A Péterét,*” vagy „*Az enyémet.*” Tehát látjuk, hogy nyelvünkben a nyugati nyelvek eljárásától eltérően, itt genitivus-szal, vagyis birtokvonzó *-nak, -nek* raggal van dolgunk, nem pedig dativus-szal. (Hasonló esetről írtam már. Nyr. 55: 21.) A birtokosnak személy ragozott alakjai pedig nem *nekem, neked, neki*, hanem *enyém, tied, övé.*

Ez a „*nekem elloptak, elvitték, elvették*” tehát helytelen analógiára képződött. Másrészt, minthogy tudjuk, hogy államférfiaink többnyire a diplomáciai pályán növekedtek nagygyá és már neveltetésüknél fogva is kitűnően beszélnek franciául, ezenkívül az utóbbi időben itthon is, Genfben is ugyancsak sokat kellett diplomatákkal, követekkel és egyéb hivatalos külföldiekkel franciául beszélniök, nem csodálkoznánk, ha az idézett mondat a német *man hat mir etw. gestohlen* vagy a francia *voler quelque chose à quelqu'un* — „*ellop vmit vkitől,*” vagy az olasz *volare, prendere, togliere qualcosa a qualcheduno* „*ellop, elvesz, átvesz vmit vkitől*” hatása alatt szerkesztődött volna illetéknéppen.

Bármiként áll is azonban ez a dolog, annyi bizonyos, hogy az *elvesz, ellop, eltulajdonít* igéknek *-nak, -nek* ragos vonzattal való szerkesztését kerülnünk kell, hogy saját, eredeti, szép zamatos magyar kifejezőmódunkat (*A románok elvették házamat, Tőlem a románok házamat, földemet vették el*) el ne nyomja, el ne fojtja, feledesbe ne sülylessze a francia *voler*, az olasz *volare, prendere, togliere* és a német *stehlen, wegnehmen* hibás *-nak -nek* ragos fordítása.)

II. Kettős tagadás.

A német és latin mondatban szerint: két tagadás egy állítás. A magyarra nézve ez a szabály nem áll. Mikor mi azt mondjuk: *Nem hallottam semmit se*, egy rövid mondatban egyszerre nem is két, hanem három tagadó szót használunk: 1.) nem; 2.) sem = is nem; 3.) semmi = is nem (vala)mi. Ezzel szemben a német és a latin egy tagadó szóval is beéri: *Ich habe nichts gehört, Nicht audivi.*

De ezenkívül még a tagadó főmondatnak is az a hatása nyelvünkben, hogy a mellékmondat igéje is tagadóvá lesz; pl.

„Mikor a tábornok elindult otthon sétálni, . . . azt *nem tette anélkül*, hogy a kétszövű puskáját magával *ne* vigye.“ (Jókai, Görög tűz. II. 74.) „Varga uram *meg nem állhatá*, hogy . . . kockás zsebkendőjével . . . szemeit *meg ne* törölgesse“. (Jók. K. Z. 40.) „Flóra *nem tűrheté*, hogy más irányt *ne adjon* a beszélgetésnek“. (Uo. 55.) — „Fanni maga *sem állhatta meg*, hogy ezt igen jó gondolatnak *ne találja*.“ (Uo. 63.) — „De *nem volt oly kényes* a bársonyruhába, Hogy *be ne pillantson* a szegény csárdára“. (Ar. T. XI.) — „*Nem derogált neki*, hogy szíves gazda módjára maga is *föl ne szolgáljon* asztalnál.“ (Herczeg, Megfizet a kuruc) — „Ám *ez nem akadályozta meg* a szerb bíró-ágokat abban, hogy előbb kétévi, majd ötévi fegyházra *el ne ítéljék*.“ (B. H. 1926. VIII. 3.) — „Ez természetesen *nem zárja ki* azt, hogy a kormányzat szervei a maguk nagy erkölcsi súlyával útmutató szerepet *ne játszhassanak*.“ (Dr. Sipőcz Jenő, P. H. 1926. XII. 25.)

Próbáljuk ezeknek a mondatoknak valamelyikét idegen nyelvre lefordítani, rögtön látni fogjuk, hogy a mellékmondat igéjének tagadó vagy tiltóvá tétele különös magyar sajátosság; pl.: „*Das hinderte jedoch die serbischen Gerichtshöfe nicht, ihn zu zwei- und später zu fünfjährigem Zuchthause zu verurteilen.*“

Csak az olaszban találjuk némi nyomát ennek a kettős tagadásnak; pl.: *Non s'arrischiava per paura di non perderla.* (Petrocchi): Nem kockáztatta meg, hogy vesztét *ne* okozza.

De az olaszban csak *félelmet és kételkedést* jelentő igék után történik ez meg. A magyarban ellenben általában tagadó főmondatok után, különösen valahányszor *tagad, akadályoz, tilt, őrizkedik, visszatart, lebeszél, óva int, megóv* vmitől, *nem állhatja meg, nem mulaszthatja el, nem olyan kényes hogy, nem derogál, nem tágit míg, nem nyugszik míg, nem tűrheti, nem zárja ki azt, elmúlik anélkül, nem teszi anélkül*, vagy más hasonló kifejezés az állítmány. (V. ö. Simonyi, Magyar kötőszók. II. 74. 78. l.)

Helytelen tehát, hogy a következő mondatok mellékmondatából hiányzik az ige elől a *nem* vagy *ne* szócska. (A hiányt vonásos rekeszjellel tüntetem fel.)

„Esküszöm, hogy addig nem nyugszom, míg ezt a rossz pénzt az utolsó frankig ki (—) adtam.“ (Family hotel.) — Órákig ült a szerkesztők nyakán és addig nem tágitott, amíg el (—)

helyezte a cikket“. (Uo.) — „A népjóléti miniszter . . . kénytelen volt több ízben is felszólalni . . . *óva intve* a háztulajdonosokat attól, hogy mohóságukban túlzott anyagi követelésekkel (—) lépjenek fel“. (B. H. 1926. IX. 12.) — „Nincs nyár . . . anélkül, hogy pofon (—) csattanna el a síófoki nyaralók között“. (Az Est, 1926, VII. 27.) — „magamat is szorgosan *óvtam* attól . . . , hogy ezzel a jezsuita szellemmel az egész magyar római katolikus társadalmat (—) azonosítsák“. (B. H. 1926. X. 26.). — „A népjóléti miniszter . . . azért *óva inti* a magyar társadalmat, hogy segítő erejét káros egyéni jótékonykodásra (—) pazarolja.“ (B. H. 1926. X. 26.). — „Senkisem akadályozhatja meg, hogy hadseregeik egyesülten (—) vonuljanak fel“. (B. H. 1926. X. 22.). — „Én személy szerint valamennyi miniszter úrral szimpatizálok, de *semmiféle* szimpatia *se állhatja* annak az *úlját*, hogy a közérdeket s az ország erkölcsi és szociális megmentését minden pajtáság fölé (—) emeljem“. (Nagy Emil, B. H. 1926. V. 27.). — „De senki *sem tilthatja meg* azt nekem, mint független polgárnak és népképviselőnek, hogy azt a tisztelet(tel) teljes és szerény véleményemet meg (—) kockáztassam, hogy ez a felfogás ellenkezik az élet törvényeivel.“ (B. H. 1926. IX. 16.). — „Mikor ezt a munkát abbahagyom, *nem mulaszt-hatom el*, hogy köszönetet (—) mondjak neked és a vezetésed alatt álló egész tisztikarnak.“ (P. H. 1926. XI. 6.). — „És ő talán tőlük örökölte azt a kis nyárspolgári hajlamot, mely a zsenit jótékonyan *megóvjá* attól, hogy nagyon balra, Bohémia felé lendülve, időnek előtte le (—) törjön.“ (B. H. 1927. I. 4.)

Van eset rá, hogy a hírlapíró jól indul, az első mellékmondatot tagadással írja, de a másodiknál megtorpan és visszaesik a német lapok olvasgatása által melegen tartott német szintaktikai szabályokba; pl. „Mindez *nem akadályozhat meg* bennünket abban, hogy éber figyelemmel *ne kísérjük* mindazt, ami ott történik s kifejezést (—) adjunk reményeinknek és aggodalmainknak“. (B. H. 1926. IX. 21.).

Jó volna, ha hírlapíróink szorgalmasabban tanulmányoznák nyelvünk és különösen mondatunk sajátos törvényeit.

MESENYOMOK A XVIII. SZÁZAD MAGYAR IRODALMÁBAN. (A racionalizmus és irracionálisizmus küzdelméhez.)

Irta **Trostler József.**

— Első közlemény. —

I.

A felvilágosodás meghamisítja a csoda értelmét, elhallgattatja a hangját, arabeszkké párologtatja a tartalmát, de mindvégig tehetetlennek bizonyul a csoda irracionális vonatkozásaival szemben. Amikor a XVIII. század második felében kérdésessé válik a racionalizmus értelme, feltétlen érvénye s változás áll be az európai világérzés struktúrájában, a csoda irracionálisizmusát is ott találjuk azok között

az erők között, amelyek előkészítik, fokozzák, levezetik s a germán népek romantikájában nyelvhez, formához juttatják e változás nyomán járó bizonytalanságot, feszültséget: a romantika az irracionális tartalmak és erők utolsó diadala az európai racionalizmuson.

A magyar szellemi élet nem ismer talán ilyen értelemben vett romantikát, de van egy költője, aki a XIX. század első évtizedeiben a maga külön emberi s egyben magyar törvényszerűségének megfelelően éli végig, önálló nyelvfokon örökíti meg ezt a folyamatot s mindazt, amit ez a folyamat sugározhat feléje, szabadít fel benne: *Vörösmarty Mihály*. Különböző erők haladnak egymás mellett, keresztezik egymást azon az úton, amely az európai romantikának Vörösmartyt uraló, korlátokhoz kötött, de páratlanul gazdag és mély tartományához vezet. Ez erők közül néhánynak (Rousseauizmus, Herder, Ossian, szentimentalizmus) már ismerjük a történetét vagy legalább legfontosabb lecsapódásait, egy-két magyar nyomát, mások (irracionális csoda, exotizmus) szerepe azonban még mindig megvilágításra vár. Szomszédos vagy rokon területeken járva kénytelenek vagyunk minduntalan felvetni azt a kérdést, vajjon a józan okosság rendjét megbontó, elhomályosító tényezők között van-e nálunk valami funkciója a mesének vagy mesei elemnek, akad-e példa arra, hogy a reformáció kora óta szakadatlanul intellektualizált nyelv ráeszmél a maga belső, elfojtott irracionális forrásaira, hogy szárnyra kap s újra megtanul repülni? A középkorban a csoda része a jelenségek világának, érzékelhető kisugárzása egy tökéletesebb, eszményi valóságnak (akárcsak a népmesében), tehát olyan nyelven szólalhat meg, mint minden egyéb jelenség. A reformációban e két valóság között megszakad az eddigi kapcsolat: a csoda kiválik az életből, föléje kerül. Igaz, a reformáció, a reformáció írói is ismerik az irracionális jó és démonikus képviselőit, ők is a valóság nyelvén szólaltatják meg, csak hogy ennek a valóságnak már az ember a mértéke. A barokk hitből, misztikus vágyból, a lélek és vér extázisának erején még egyszer hidat ver a két világ között s ha nem is tudja visszaadni a csodának a maga eredendő értelmét, de legalább új, pátosszal, feszültséggel telített, deracionalizált nyelvet bocsát a rendelkezésére. Így van ez a magyar irodalomban is. Ami csodával, csodás elemmel vagy epizóddal találkozunk a XVI—XVII., sőt XVIII. század széphistóriáiban, trufa- és példatáraiban, épületes irataiban, az mintha számkivetésben tengődnék s egy a csoda lényegétől merőben idegen nyelven beszélne. Legtöbbjük ma csak tárgyuk etoszának vagy érdekességének kegyelméből él. Kivétel talán csak négy akad: 1. Az *Árgirus király*firől szóló széphistória, ahol valóban külön légkört, nyelvet tudott teremteni magának az irracionális tartalom (s ez a körülmény fontosabb minden hozzá fűződő s legalább eddig meddőnek bizonyult tárgy- és eredettörténeti vitánál); 2. Zrinyi a belső barokk; 3. Gyöngyösi az ornamentális nyelv-barokk első képviselői a magyar költészetben. (Pázmány csak feltételelesen tartozik

ide); 4. a kor büszkesége: a még mindig félreismert, kultúreredetű, de népies rétegekkel keveredő líra.

A XVIII. század első felét a hanyatlás korának szokás nevezni. Ez a megállapítás régóta revízióra szorul. Részben lassú megmerevedésről, részben bővülésről, szinte észrevehetetlen belső gazdagodásról van szó még pedig a XVII. századtól örökölt színvonalon. Ez a kor fejleszti tovább s juttatja ideiglenes befejezéshez a XVII. század bizonytalan barokk tendenciáit, tartja elevenen, óvja meg a rozsdától, szuvasodástól Pázmány, Zrinyi, Gyöngyösi nyelvi hagyományát. E kor alkonyodó égboltja alatt szabadul fel új hatásokra, lehetőségekre a magyar líra, kerül európai síkba az elbeszélő próza, teregeti szét látványosságait a nemzetközi iskola-dráma s jelentkezik esetlenül ugyan, de a kései barokk apparátusával teljesen az első magyar történeti regény: Gerő György jezsuitának latinból átdolgozott *Keresztény Herkules-e* (1768). Ez a kor minden ízében barokk képet mutat, elidegeníthetetlen része az európai barokknak, csak hogy inkább etosza, akarata, nyelve, nem pedig pátosza, önkivületes áhítata, vágya révén tartja vele a vérrokonságot. A mi szempontunkból azonban fontosabb az a körülmény, hogy minduntalan felvetődik, állandóan felszínen marad a barokk világ legizgatóbb problémája, az érzéki s érzékfeletti valóság egymáshoz való viszonyának kérdése: mi a csoda, igazolható-e, törvényesíthető-e a józan okosság ítélőszéke előtt? Itt természetesen nem a keresztény hősmonda, a legenda csodájáról, hanem a csodának arról a profán formájáról van szó, amelyet hol szófia-, költött beszéddel, hol játékos mesével, tündérséggel írnak körül e korban. Tudatosan talán Csúzy Zsigmond érinti első ízben ezt a problematikusságot (*Evangeliumi Trombita... Pozsony 1724, 121 l.*): „Csodálatos változásokat és álmélkodásra méltó szín-hányásokat sajdétok, nem csak a régi Historicus Krónistáknál, hanem még a Szent-írásban is. A vers szerzők mesés fabulái nevezet-szerént orrondi Ovidius metamorphosisa bővelkedik e-felékkel, és hogy némelyek főcskévé, némelyek fülemilévé, némelyek pedig бүдös bankává változtanak, verseléssel fabulázzák. Sőt még a magyarra fordított Argillus Historiája is, tündér Ilonáru! álmodozva rebesget illyest. Csak hogy itt a kérdés, nem az álmöhövelyező, szó-fia beszédről, nem a nyughatatlan elme koholásról, hanem a valósággrul vagyon, t. i. ha ugyan valóságossan (tegyük az emberi természet) más természetté változhatik-e vagy nem...” A katolikus Csúzy Zsigmond református ellenalakja, Verestói György (1698—1765), kolozsvári tanár, utóbb Erdély püspöke. Tanultabb, nehezkesebb, kevésbé népies Csúzynál. Polihisztor. Halotti orációi (*Holtakkal való barátság az az némely erdélyi nagyméltóságoknak és főrenden levő nemeseknek halálok után is virágzó kedves emlékezetek... Kolozsvár 1783.*)¹ együttvéve valóságos encik-

¹ Vö. Dézsi Lajos, *Irodört. Közl.* VI. 345 ll.; u. a. *Erdélyi archépek és képek* 1926, 6 ll.; Gulyás József, *Népélet* 1925, 168 ll.

lopédia, van közöttük olyan, hogy bátran beillenék filozófiai, filológiai, lélektani, fiziognómiai, asztronómiai értekezésnek. Megfordul az antik világ minden kertjében és zugában, szinte lélekzetével nélkül gyakorolja a „minden csak kép, hasonlat” barokktechnikáját, sohasem fogy ki az analógiából, klasszikus idézetből, anekdotából, fabulából, amik persze sokszor nem hogy megvilágítanak, hanem ellenkezőleg felaprózzák, eltérítik útjából a gondolat menetét. Nyelvén állandóan a görög filozófia, Platon, Aristoteles, idézi Cartesiust, Leibniz-ot (egyik orációját Leibniz-anekdotával kezdi), de álláspontját Wolff szabja meg, aki a leibnizi világképet megfosztotta minden irracionálisztikus elemétől, dinamikájától, metafizikai alapépítményétől, elsajátíthatóvá teszi mindenki számára s ezen a révén megfelelő filozófiai háttérrel teremt a felvilágosodás német irodalmának. Verestói is azt vallja, hogy a józan okosság korlátlan úr, a gondolkodás csak néhány olyan fogalomra szorítkozik, amikhez hozzáférhet az ész, hogy szenvedély, képzelet merő fikció; az ember arra teremtdőtt, hogy istent csodálja, minden egyéb dolog csak arra való, hogy hasznára legyen az embernek, hogy anyagul, alkalmul szolgáljon neki a maga istencsodálatahoz. Ilyen nézőpont és világszemlélet mellett természetes, hogy Verestóinak egyre-másra meggyűnik a baja az ördögi kísértetek valamelyikével, az irracionáliszmus valamelyik formájával. Valahányszor Tündérországról, tündérségről, tünderről beszél, mindig csak allegóriát gondol, a mulandóság, a valóság örökös formaváltozásait írja körül vele. De az allegória mögött ott leszködik a mesék démonikus, konkrét tündérképzete, a csoda élő szimboluma. Verestói érzi, viaskodik vele, úgyhogy mintegy nyílt színen, a szemünk láttára foly le a racionalitás és irracionálitás harca. Egyhelyütt a fekete mágia sátáni rejtekeit, a bűvös-bájos mondások, az Abracadábrak tilalmas tudományát (II. 809 ll.), másutt az alchémikusok mesterkedéseit világítja meg a józan filozófia fényénél (II. 908). Sorát ejti a Faustmonda egy anekdotikus változatának, Paracelsus történetének, a repülés problémájának, a misztikus filozófiának, beszél a fegyver ellen való orvosságról, a „fantáziá”-ról, szakállas farkasról stb. A kísértetek egy pillanatra sem maradnak el mellőle. Ha kiűzi őket, mindig visszatérnek újra. Olykor nyelvének is jut valami a veszedelmes demonikus erők fényéből, sőt egyszer-kétszer tiszta népmesei fordulatokra is ráhibáz. Egészben véve szinte kézzel foghatóan szemlélteti azt a szellemtörténeti folyamatot, amely a XVIII. század első felében, főleg protestáns országokban a dogmatikus-teológiai korlátok áttöréséhez, az épületes irodalom tartalmi összetevőinek fokozatos racionalizálásához, majd elvilágiasodásához vezet.¹ Egy funkciókörbe tartozik Verestóival Bod Péter, elsősorban

¹ E folyamat szellemtörténeti-vallási háttéréhez ill. európai analogonjaihoz vö. E. Troeltsch, *Die Soziallehren der Christlichen Kirchen u. Gruppen* 1912, és *Gesam. Schriften* Bd. I.; M. Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie* I. 84 ll.; J. G. Robertson, *Studies in the Genesis of Romantic Theory in the Eighteenth Century* 1923; Herbert Schöffler, *Protestantismus u. Literatur* (1922),

épületes világi *Szent-Hilárius*ával (1760. vö. Haraszti Gyula, Figyelő 1878—4, 23 ll.).

Mihelyt Verestóiék katolikus kortársaihoz fordul az ember, úgy érzi magát, mintha közös égbolt alatt is egészen más világban járna. Az egyes írók (pl. Baranyi Pál: *Lelki Paradicsom*... 1720; *Imago Vitae et Mortis. Életnek és Halálnak képe* 1722; Csúzy Zsigmond; Bertalanfi Pál: *Keresztény böltsesség* 1754; *Kollarics Joakim: Keresztény-Világi Intések*... 1766) barokk-rokonsága szerveesebb, elemibb, az irracionális egyházi formájához való viszonyuk közvetlen, természetesen, éppen ezért kritikátlanabb, s még babonát, bűbájt ördöngösséget elhárító mozzanatuknak is pozitív az értelme. A jezsuita Taxonyi János alig győzi feldolgozni a régi és egykorú források nyújtotta anyagot, hogy aztán a keresztény, erkölcstan és igazságok szolgálatába állítsa bátorító, vigasztaló, javító vagy elrettentő példának. (*Az emberek erkölcsének és az isten igazságának tükörei*... I. 1740; II. 1743. vö. Jablonkay G., *Taxonyi János* 1910.) Bíró Márton (1693—1762) veszprémi püspök Verestói katolikus alakítása. Egy időponthoz, sőt egyazon nemedékhez való tartozásuk törvénye mintegy közös nevezőre hozza belső életformájukat, de az egyező vonásoknál azért jóval több az eltérés. Mindenekelőtt: Bírónál újra összeér az erzéki-érzékeletti valóság elvált két partja. Kultúrforrásai is mások: szentatyák, középkori teológia, misztikusok, legendák. Nem akar tudni semmiféle profán irracionálisumról, de visszautasítja a felvilágosodást is: az elsőik közül való, akik szószékről támadják a szabadkő névességet, a *Frey-Maurerek*-et és a vallási türelem új gondolatát. (*Ünnepnapokon. Diátlátnak alkalmatosságával, 's egyéb jeles napokon mondatott külömb külömb Prédikáziók*... Győr 1761. 4 ll.). Annál tágabb, számosabb, ajtót-kaput tár a szent irracionálisumnak, úgy amint része, velejárója a szentek (Szent György, Szent Ferenc, Szent Antal, Szent Klára, Szent László...) életének, csodatételeinek. A szent háro nságról szóló prédikációiban megszólaltatja a misztika egész tartalmát. A misztikusok s a festészet közelsége megtermékenyíti nyelvi képzeletét. Ahol nem győzi képzelettel, ott megtoldja egy-egy nyelvújító kísérlettel. Jelzői nem jellemeknek, képei nem szemléletnek, jelző- és kép-bokrokká lombosodnak s úgy élik a maguk mondatonkívüli, autoróm életét. Igazi kései barokk. Bíró szentje azonban valójában nem is a legendák hőse, hanem a barokk bálványa, az allegória. A szólások, hasonlatok

kül. 46 ll.; u. a. *Das literarische Zürich 1700—1750* (1925). 51 ll. H. Cysarz, *Erfahrung u. Idee* 1921; u. a. *Deutsche Barockdichtung* (1924); Ferd. Jos. Schneider, *Die Freimaurerei u. ihr Einfluss auf die geistige Kultur am Ende des 18. Jahrhunderts* (1909); A. Köster, *Die d. Literatur d. Aufklärungszeit* (1924); H. A. Korff, *Geist der Goeth-Zeit* (1923) u. a. *Humanismus u. Romantik* (1924). E. Ermainger, *Barock u. Rokoko in der d. Dichtung* (1926). R. Unger, *Hamann u. die Aufklärung* (2. kiad. 1925). L. Billa, *La croyance à la magie au XVIIIe siècle en France dans les contes, romans et traités*. 1925; Koszó János, *Fessler A. Ignác*. 1923.

tömjénével áldoz neki. Mégis: az időpont törvényszerűségét nem másíthatja meg ő sem. Ha klasszikus vagy álklasszikus emlékekkel díszíti mondatait, ha Pliniust, Plutarchost, Valerius Maximust, Platont vagy Aristotelest idézi, ha egyízben Vergilius *Arma virumque cano*-ját választja vezetőmotívumul, ha azt mondja „a világi setétséggel vívott harcunk”-ról, hogy az csak „ollyan mint Daresnek Éntellussal, Troilusnak Achillessel, Pigmeusnak Óriással, hangyának Oroszlánnyal” ..., mindezt a hagyomány szentesítette s éppen-séggel nem számít világi engedménynek, de már feltünőbb, amikor predikáció-közben Artus királyt (186 l., 378 l.), Világbíró Nagy Sándort (833 l.), Griff-madarat (1045 ll., 1082 l.) emleget, sőt egyenesen világi elszólás számba megy, amikor egy népdalsor téved a szájára jelzőnek: „O bujdosó szegény legény dicsőséges Szent Józseff...”, vagy amikor a profán barokk mese hangjára fordítja egyik-másik históriájának a hangját: [A Scotia Országának Annalisiban... olvastatik hogy] azon Országban a többi között vót egy nagy gyönyörűséges, sok féle illatu- drága gyümölcs fákkal és virágokkal, szép folyó vizekkel, külömb, külömb csuda mesterségekkel le-rajzoltatott és faragott bálvány márvány kövekből kiabrázoltatott képekkel föl ékesí tetett szép kert. Ebben mindenek fölött egy csudálatos kép taláztatott, tudni illik a szeretet istenének, a kupidonak képe, amellynek bal kezébe vala egy aranyalma, amellyel mint egy kínállya vala az által menőket, a jobb kezében pedig vala egy kivont, fölemelt mintegy öldöklésre el-készítettett éles, hegyes tör...” (734 ll.). Az meg éppenséggel diadala a világi elemnek, amikor a barokk gálás ízléshez való alkalmazkodása elfeledteti Bíróval (legalább ideiglenesen) az épületes célt. „Majestatica sessio, azaz gálás jeles pompás, tisztelettel örömmel és vígassággal, mennyekben és a földön ülő ünnep” (1741)... E cím époly kevésse sejteti a prédikációt, mint a halotti orációt a következő: „Diana Isten Asszonyinak kedves nyájassága, mulatsága Avagy A szarvasoknak szerelmes és gyönyörűséges *Vadászattyja*... (1743. *Predikátziók* 1051 l.) — Bíró barokk-közelségére jellemző, hogy a Szentháromság dicséretére szerzett könyvét lefordítják németre (*Der Einigen Gottheit Dreifaches Lob*... Ofen 1750), még pedig úgy, hogy a bevezető *Neues (!) Gesang* egyeneságon leszármazottja a misztikus Fr. v. Spee költészetének. Nincs az a kenetes, patetikus lendület, amely megvetné az álklasszikus gálás cifraságot, amikor alkalom adódik rá. „a... mi fene ellenségünk a pokolbéli Sátán, — olvassuk a ferencrendi Telek Józsefnél (*Bátorságos Havasok* Pest 1761. 10 l.). Most hízelkedve zengedező kupidonak énekével, szándékozik Ulysses-t, azaz: a mi kormányzó elménket a világ zavaros tengerének habjai között el-bolondítani.” A barokk mesélő hang sem idegen Telektől: — Szent Vendel egy ízben „egy Nemes vásott rossz Iffjú gazda Embernek házánál is kenyeret kéregetne, ez így szólítja meg: Te tekergő, kapa kerülő, korhely, mit ehetetlenkedel? áha, arcátlan, im látom, még most piros, poz'gás, tenyeres, talpas, iffjú kamasz legény, ép kéz s láb vagy...”

(*Angyali Társaságnak Szövetsége*... 1756. Toldalék. *Szent Wendely Pásztor Remete és Apátur életéről*. 261 ll.)¹ Itt van a történeti helye Telek rendtársának, Blahó Vincének (vö. Szinnye, *Magyar írók* I p. 1095—6), a jezsuiták, piaristák, pálosok, minoriták iskoladrámájának, idetartozik a németből fordított *Landelinus ifjújának szörnyű esete*... (Kolozsvár 1762), amelyben — csak úgy mint Taxonyinál — megtalálni Arany *Ünneprontóinak* a tárgyát.

Faludi közvetve-közvetlenül a barokk legtisztább forrásaiból (Gracian!) merit. Igaz e források tartalma részben átszűrődik a józan okosság közvetítő rétegén, mire hozzáér, de így is marad barokk anyag bőven, hogy megfelelő légkörül szolgáljon a csodás elemnek. Faludi *Téli Éjszakái*-között (Révai kiadás 1787) van egy, a negyedik, amelynek közös a tárgya Shakespeare *Viharjával*. Shakespeare csodája a nyelvvé, cselekménnyé testesült irracionális, dolgok, tájak, emberek formulákban meg nem rögzíthető rejtett összefüggéseinek közvetlen kifejezése, a Faludié viszont csak véletlen találat, nem kereste, nem sóvárogja. A *Téli Éjszakák*-ban látják, „csodálják“ a csodát, beszélnek róla, megméri, magyarazzák, ezzel megfosztják szimbolikus kétértelműségétől, érzik a rendkívüliségét, de gondoskodnak róla, hogy fel ne forgassa az egyetemes rendet. *Dardanus* története így is hódítás: jó sokáig a magyar irodalom magányos Prespero-szigete. Faludi nyelve ugyan nem a csoda irracionális nyelve, de már van szárnya, s ha csak messziről-gyámoltalanul is, követni tudja a barokk képzelet lehiggadt játékát, valóságot álommal keverő szeszélyét. Meg akarja érteni olvasóival azt, ami természetfeletti s így racionalista céllal kénytelen olyan ornamentális nyelvtényezőket keresni, mozgósítani, amelyek a legjobban szolgálják ezt a célt. Eredmény: irracionális tartalom, racionalis-irracionális nyelv. A szakadék egyelőre áthidalhatatlan, de Faludi legalább megmutatja az eljövendő (romantikus) hidverés lehetőségét. Történeti érdemnek ennyi mindesetre elég. Más képet mutat Mikes, aki természetesen kiesik az eleven fejlődésből. Fordításai, főként a *Mulatságos napok* arra vallanak, hogy nem idegenkedik a mesés kalandosság irracionálisától, de ha leveleiben feljegyzésre méltónak tart egy sereg anekdotikus csodát, legendás anekdotát (Az anyagot I. Király Györgynél: *A törökországi levelek forrásaihoz*, 1909, 29 ll., Zolnai B.-nál: *Mikes törökorsz. leveleinek keletkezéséhez*, 1915, 33 l.) amik olvasás közben ötlöttek a szemébe, ebben inkább barokk „kuriozitás“ vezeti, nem pedig barokk csodahit: csak illusztratív példa- vagy hasonlat-értéküket, érdekességüket látja.

(Folytatjuk.)

Telek misztikus tudományát (*Hathatós Erejű Mágneskő*. Pest 1759) Athanasius Kircher híres XVII. sz. jezsuitának köszönheti.

GÁRDONYI GÉZA LAPSZÉLI JEGYZETEI.

Közli: Gárdonyi József.

Gárdonyi Géza a magyar nyelv művésze volt. Nem én állapítom meg róla, hanem mindama kritikusai és írói tevékenységének méltatói, akik munkáival érdemlegesen foglalkoztak. Nyelvészeti ismeretei és a sokat emlegetett magyarossága azonban nem csupán onnan ered, hogy sokat élt a nép között és alaposan ismerte a nép gondolkodását, nyelvét, hanem onnan is, hogy egy életen át folytatott búvárkodás rejlik a gyakorlati nyelvművelés mögött. Ez az elméleti tudás kiterjedt kódexirodalmunk nyelvkincseinek ismerésétől a tájszólások elterjedtségének ismeretéig. Elméleti tudás rejlik mondat szerkezetéi és szóalakításai mögött is. Könyvtárának egyik hatalmas szekrényében csakis a magyar nyelvészkedésre vonatkozó könyvek sorakoznak. Hogy pedig ezek a könyvek nem csupán szobadiszként ékeskedtek, legjobban tanuskodnak a bennük található beirogatások és lapszéli jegyzetéseik. Ezenkívül két vastos kötetre terjedő nyelvészeti munkát is írt Gárdonyi Géza. E munkák kiadására a közel jövőben sor kerül, addig is azonban e folyóirat hasábjain nyilvánosság elé bocsátom könyvtára könyveibe itt-ott beszúrogatott jegyzetéseit abban a sorrendben, amint a könyvek a polcon egymás után következnek. Az a véleményem, hogy lesz közöttük értékes jegyzet is, de főleg sok lesz az olyan, mely éppen a bejegyzője gondolkodására nézve érdekes.

Megemlítésre méltónak ítélem ezúttal még azt is, hogy Gárdonyi Géza hét idegen nyelvet beszélt és azt hiszem az összes magyar tájszólást. Többször tanuja voltam, hogy a villamoson beszélő kisgazdákról megmondotta hová valók, sőt ha éppen kedve kerekedett, megérdeklődte tőlük:

— Hogy van a felvégi Szabó Pesta? az alvégi Kovács?

— Mit csinál a mester?

Mire azok megilletődve kérdezték:

— Tán az úr is odavalósi?

És érdekesség kedvéért hozakodok elő azzal is, hogy a szerző kijelentése szerint sem az Egri Csillagokban, sem az Isten rabjaiban, sem a Láthatatlan emberben nincs olyan szó, melyről kiderítették volna, hogy a nyelvújítás idején vagy azután született.

Ezekután következzenek itt a megörökítésre ítélt és nyilvánosságnak szánt széljegyzetek.

I. A Czuczor-Fogarasi szótárból:

Áfonya más nyelvben nincs meg, tehát magyar is lehet.

Ázsiailag. Inkább Ázsiaiasan, Pestiesen, Párisiasan.

Basszorkányos = boszorkányos.

Bódi = Egerben Boldogasszony szilvának is mondják.

Borjú = Tehénféle nőstényállat kicsinye.

cselleg = lopódzva, titkon megy.

éber = a népnél inkább szemes.

folyás = olyan patak, amelyben esső (hó) vize szokott folyni.

fötelen. (Bizony tudós uram, más a *fejellen*, más a *fötelen*, és más a *föllen*, s más a *fölellen*.)

gámor = gyengekerítés vetemény körül
gerezna = a régieknél prém szó helyett, de prém is tót.

gúny. Valószínűbb, hogy a guggolásból ered. Vö. NyTSz.

gugyi szónál. Akkádi nyelven *ga* = tej.
gyentel. A Nyr 3:141. azt mondja: sietve megy.

Hajzás = a jobbfelel menő ökör, csálás a bal.

heveder = 1) jelentéséhez V. ö. terhelő.

irányszál = ökör szarván a kötél, mivel vezetik.

kalantyú = cipőn a húzó-pántlika.

kujon olaszból van. Nyr 14: 363.

koppódzik a lovakról mondják, mikor két ló összeáll és egymás nyakát rágja, csipkedí. Nyr 3:281.

lambó = csőszhágcsó.

macska = Egerben s bizonyára másutt is az a vasalt végű kéthegeyű rudacska is, amely a parasztkocsik aljára van erősítve s arravaló, hogy a meneteles úton ne engedje visszagurulni a kocsit v. szekeret.

nyüzsgő. (Ez se tudja megkülönböztetni, mi a *nyüzsgő* és mi a *hemzseg*. A *nyüzsgő*ben a mozgás a dominum. A *hemzse*ben a sok. De csak apróság *hemzse*ghet, nyű, kukac, leginkább. A vásári nép p. nem *hemzse*g, hanem *nyüzsgő*. Velném, hogy

a *hemzseg* a *nyüzsgő*nek a hangutánzása. Mikor igen sűrűn *nyüzsgő* valami apróság, akkor *hemzseg*.)

pajkos = kissé ravaszkodva vagy tréfacselekvőn vidám.

pásztásan. Pásztás esső.

pátyol = kendőző (pipere) szerekkel puhít, finomít.

pické, *pickéz* = bizonyosan a *pecék* kicsinyítése.

potorász = disznó az orrával a fűben, földben.

pöszerce = szalemandra.

rebeg. Guiaütött embernek *rebegő* nyelve.

rököny, *rökönyödik*. A sövény vesszeje is idővel *megrökönyödik* vagyis elveszti erejét.

Adj egy *siláp* (nagy darab) kenyeret. (Szabolcs-Földes.) Nyr 3:37.

sommás 3. Az olyan arató, aki az összes gazdasági munkákat végzi, tehát rétkaszálást is stb.

sumák. = Nyr 3:231 szerint titokszűrű sötéttekintetű ember.

sur v. *súr*. A németben is *schurren*.
sza. 2. Hátha a szalad rövidítése?
tarkó. = Tör. tat. *darak* fésű, csag.

darda tarkó.

tarogat = gesztikulál.

tátorján szél = rendkívül nagy szél.

Hmvásárhely. Nyr. 3:86.

Kévének *torzsa* az alsó része.

Vak-ér = (Hevesben?) szőlőkön, vetésekep, kerteken át.

(Folytatjuk.)

A POGÁNY CSEREMISZEK VALLÁSA.

Irta Beke Ödön.

— Első közlemény. —

Az a tervszerű tudományos munkásság, melyet finn rokonaink az utóbbi évtizedekben kifejtettek, az egész művelt világon jogosan megillető tiszteletet szerzett ennek a legfeljebb 3 milliónyi lakosú kis országnak. Különösen két tudományágban vívtak ki előkelő helyet a finn tudósok: a finnugor összehasonlító nyelvészetben és az etnográfiában. A *Julius Krohn* által fölfedezett és fia, *Kaarle Krohn* által tovább fejlesztett történet-földrajzi kutató módszert a folkloristák finn módszernek is nevezik, s a tudomány pótolhatatlan kárára oly korán elhunyt *Antti Aarne* művei a mesekutatás és összehasonlító irodalomtörténet folyton idézett kincsesháza.

A finnugor nyelvtudomány munkásainak érdeklődése mindig kiterjedt a rokon népek költészetére, hitvilágára és szokásaira is, s nem véletlen, hogy az első finnugor mitológia a mi Regulynkkal egyidőben élt hires finn utazónak és nyelvtudósnak, *Castrén*-nek a műve volt (*Vorlesungen in Finnischer Mythologie* 1853). Bár a nyelvészek érdeklődése e tárgy iránt mindvégig élénk maradt s munkásságuknak az etnográfia sokat köszönhet,¹ a finnek legnagyobb érdeme éppen abban van, hogy néprajzi kutatások céljából nagykézszerű etnográfusok egész sorát küldték ki a rokon népekhez. Hogy ennek a tudományágnak a fejlődésére mily jelentőségű ez a nagyszabású gyűjtőmunka, élénk bizonyítéka Julius Krohnnak a Finnugor hépek pogányistentiszteletéről írt munkája, mely a felgyülemlett új adatok mérhetetlen bősége folytán Castrén művét javarészt elavultnak nyilvánítja. Krohn könyve tulajdonképp 1887-ben tartott egyetemi előadásai alapján készült, de csak 1894-ben adta ki fia az időközben megjelent új adatokkal kiegészítve, 1908-ban megjelent, magyar fordításához pedig Bán Aladár 100 lapra rúgó függelékben dolgozza fel az eredeti kiadása óta megjelent irodalmat. Arról a hatalmas munkáról, amit a finnek az etnográfia terén az utolsó két-három évtizedben kifejtettek, némi tájékoztatást nyújt a legfontosabb néprajzi művek felsorolása²: *Kaarle Krohn*, Kalevala-tanulmányok (finnül JSFOu. 35., 36. 1918; az első rész németül is FFC. 53), *Magische Ursprungsrunen der Finnen* (FFC. 53) és a Finn runók vallása (finnül, 1915); *U. T. Sirehus*, Az osztjások és vogulok temetkezéséről (finnül, 1902—3), *Die Handarbeiten der Ostjaken und Wogulen*, JSFOu. 22. (1904), *Ornamente auf Birkenrinde u. Fell bei den Ostjaken u. Wogulen* (1904), *Über die Sperrfischerei bei den fu. Völkern* (1906), *Über einige Prototype des Schlittens*, JSFOu. 30. (1913—18), *A finn népviselet története* (finnül, JSFOu. 31. 1916), *Die Zähmung des Renntieres*, JSFOu. 33. (1916—20), *A finn képzőművészeti szönyegek* (finnül és svédül, 1925); *A. O. Heikel*, *Die Gebäude der Tscheremissen, Mordwinen, Esten u. Finnen*, JSFOu. 4. (1888), *Trachten u. Muster der Mordwinen* (1898—1900), *Die Volkstrachten in den Ostseeprovinzen u. in Setukesien* (1909), *Die Stickmuster der Tscheremissen* (1910—15); *Hämäläinen*, *Cseremiszk áldozati szokások*, JSFOu. 25. (1908), *A cseremiszek méhészete*, uo. 26. (1909), *A mordvinok, cseremiszek és votjakok leánykérő és lakodalmi szokásai*, uo. 29. (1915), *A cseremiszek nyirfahéjkürtjei s használatuk* (finnül, 1925); *Julie Wichmann*, *Beitr. zur Ethnographie der Tscheremissen* (1913).

A finnugor népek hitvilágával foglalkozik legnagyobb részben *Uno Holmberg* *Der Todesengel* (1925), *Der Baum des Lebens*, *Die Wassergottheiten der fu. Völker*, MSFOu. 32. (1913), *The shaman costume and its significance*, *Turku*, 1922, *Über die Jagdriten der nördlichen Völker Asiens und Europas*, JSFOu. 41. (1926), *A volgai népek áldozásairól* (finnül, 1921), *A permi népek vallása* (finnül), *végül Die Religion der Tscheremissen* FFC. 61. (1926) c. műveiben.

Holmberg e munkáiban a rokon népek vallásának oly alapos ismerőjének

¹ Csak néhány fontosabb művet sorolok föl: *Paasonen*, *Beitr. zur Kenntnis der Religion u. des Cultus der Tscheremissen*, KSz. 1901; *Über die ursprüngl. Seelenvorstellungen bei den fu. Völkern*, JSFOu. 26. k. (1909); *Karjalainen*, *Die Religion der Jugra-Völker* FFC. 41, 44 (1921, 1922); *Lehtisalo*, *Entwurf einer Mythologie der Jurak-Samojeden*, MSFOu. 53 (1924).

² A nyomtatásban megjelent műveken rendkívül becses gyűjtött anyag van még a következő finn tudományos társaságok kéziratárában: Finnugor Társaság, Finn Irodalmi Társaság, Svéd Irodalmi Társaság, Néprajzi Múzeum (valamennyi Helsingforsban).

mutatkozik, hogy a tudományos világ joggal várhatja tőle a finnugor népek vallásának összefoglaló és összehasonlító tárgyalását. Széleskörű tájékozottságán kívül hivatottá teszi az az érdeme is, hogy benne a nagy tudással kitűnő író párosul, úgy hogy művei valósággal lebilincselik az olvasót, s bizonyára széles körben fokozni fogják a finnugorság iránt való érdeklődést.

Die Religion der Tscheremissen tulajdonképp e mű második kiadásának tekintendő, mert finnül már 1914-ben megjelent, a német fordítást azonban kiegészítette a szerző az újabb adatokkal. A könyv végén közölt jegyzék tanuskodik arról, mily hatalmas irodalmat dolgozott föl Holmberg; adatainak nagy része azonban saját gyűjtése, melyeket 1911 és 1913 nyarán az ufai kormányzóság birszki kerületében, s a vjatkai kormányzóság urzsumi kerületében jegyezt fel; ezenkívül még megbízható adatokat kapott a jaranszki kerületből, s a kazáni kormányzóság carevokoksajszki és mamadiši kerületéből.

A cseremiszek vallására — mint ezt már régóta ismeretes — az egykori volgai bolgárok époly hatást gyakoroltak, mint nyelvükre s ez a befolyás sok olyan esetben is nyilvánvaló, mikor ennek nyoma az említett nép mai utódainak, a csuvasoknak vallásában ki sem mutatható, s ezért a cseremiszek hitvilágának megismerése a csuvas nép szempontjából is nagyon fontos. A cseremiszek pogány kultúrája nyilván nagyon régi, mert az egymástól nagy távolságban lakó, más népektől elszigetelt területeken meglepő sok egyezést lehet találni. Ámbár, különösen Kazán eleste után, az izlámnak és a görög-keleti kereszténységnek a cseremiszekre való hatása megkezdődött, mindamellett nagy szívóssággal állottak ellen az idegen befolyásnak, úgy hogy az ereszakos térítések is sok helyen csak felszínesek és névlegesek voltak, s nagy területeken, elsősorban a permi- és ufai kormányzóságban, még ma is pogány a cseremisz lakosság nagy része.

A cseremiszek vallása részben a halottak kultuszán, részben a természet megelevenítésén alapszik. Bár a mi 'lélek' fogalmunknak náluk inkább a perzsából csuvasba került s innen átvett *t's'on* szó felel meg, az igazi lélek náluk az *ört* (kísértet- vagy árnyéklélek). Az *ört* eredeti finnugor szó, megvan a permi nyelvekben is a zürjén *ort*, s a votják *urt* alakban, sőt az obi-ugor nyelvekben is, ezekben azonban valószínűleg a zürjénből való átvétel.¹ A *t's'on* a testben van, de nem állandó helyen, s ha valakit halálos ütés ért, akkor éppen az ütés helyén kellett a *t's'on*-nak lennie. Az *ört* viszont el is hagyhatja a testet, pl. ha álmodik vagy elájul² az ember, sőt akkor is, ha nagyon megijed. Ugyanez a felfogás uralkodik az obi-ugor népeknél is (vö. Karjalainen i. m. I. 24., 33)³ Cser. felfogás szerint nem-

¹ Mészáros, A csuvas ősvallás emlékeiben (22. l.) a cser. *ört* szót a csuvas *χort* átvételének tartja (vö. *χ-surt* házi nemtők, házi manók [házaspár], a cseremiszen *surt-ört*). A cser. szó hangtanilag valóban pontos megfelelője a csuv. *χort*-nek, a permi nyelvek *ort*, *urt*-ja azonban nem függhet vele össze, mert ezekben a szókezdő csuv. *χ*-nak *k* felel meg.

² A jurak-szamojédok szerint is, ha alszik az ember, mozog az árnyéka, s így keletkeznek az álmok (Lehtisalo i. m. 115).

³ Ezek meg vannak győződve arról, hogy ilyen esetben a lélek valamely gonosz szellem vagy a halott markába vagy szájába kerülhet, s ha a sámánok nem tudják idején visszaszerezni, az illető megbetegedhetik, sőt meg is halhat. A vasjugani osztjákok régente a haldoklóhoz samánt hívtak, hogy mindjárt kéznél legyen, ha baj lenne, s gyermekeket nem is eresztének a halothoz (uo. 92). Valószínűleg ez az oka annak, hogy a cseremiszek a halottnak nemcsak a szemét, hanem a száját is becsukják. Nálunk is felkötik az állát a halottnak. Hogy azonban ez milyen régi szokás, azt nem tudom.

csak az embernek (és az állatnak) van *ört*-je, hanem úgyszólván mindennek: a fának, a földnek, a mezőnek, a tűznek, a háznak, az istállónak, sőt élő és öntudatos lény a csónak, a kerítésajtó, a fejsze, az eke, a sarló, a kanál, a bocskor is stb. A cseremisiz nem töri vagy égeti el a kiszolgált szerszámot, hanem félreteszi: nyugodjanak most már békében. A jurák-szamojédoknál lélekzenek és árnyékuk van a tárgyaknak, s ezért a már használhatatlan holmikat olyan helyre kell vinni, ahol nem tipródnak rajtuk, mert különben bünt követ el az ember. Szerintük a tárgyak élnek, érznek, sőt beszélnek. Csak akkor szabad eltörni őket, ha a halottal együtt eltemetik, mert akkor gazdájukkal együtt nekik is meg kell halniok (Lehtisalo i. m. 116). Az obi-ugor népek is így járnak el a temetésnél (Karjalainen i. m. I. 147.), s a cseremiszek is eltörnek a temetéskor egy facsészét, s egy kanalat, hogy a halott magával vihesse.

A halál után az *ört* a holttest közelében marad, s gyakran, különösen az első időben, megjelenik a faluban, hozzátartozók néha látják is. Ezt az *ört*-öt tisztelik az életben maradottak. A halott a másvilágon a földihez hasonló életet él, s ezért velednak a koporsóban mindent, amire az életben szüksége volt,¹ még pénzt is, hogy lakást vehessen magának a másvilágon, sőt a szülők meghalt gyermekeiknek küldenek néha a halottal diót.² A régebbi halottak az újnak élébe is szoktak jönni a faluba. A legények a másvilágon megházasodnak, a leányok férjhez mennek, ezért úgy temetik el őket, mintha lakodalomba mennének. A temetés gyakran még a haláleset napján megtörténik, csak akkor hagyják a halottat a házban, ha a halál este állt be,³ de akkor a házban nem szabad senkinek sem aludni, s a rokonok és szomszédok egész éjjel csöndben virrasztanak, nem jön-e vissza a halott *ört*-je.⁴ A halott mosdatása bizonyára idegen eredetű szokás.⁵ A koporsóba négyyszögletes ablakot vágnak, néhol mind a két oldalon (a gazdagabbak be is üvegeznek), hogy a halott „szobája” világos legyen, s kiláthasson. A keleti cseremiszek a halottat nem koporsóban temetik el, hanem kideszkázzák a csekély mélységű sír oldalát, s magát a halottat falombra vagy túlévélre fektetik, de a jobboldali deszkafalba a halott fejénél vágnak négyyszögletű lyukat, s a sír tetejére aztán két szál deszkát tesznek.⁶ Kis gyermekeket bölcsőben temetnek el. (Az osztjások sem készítenek kis gyermekek számára koporsót. Vö. Karj. I. 98.) (Folytatjuk.)

¹ Ez a szokás általános a fgr. népeknél (vö. pl. Karj. I. 100., 146., Munkácsi Vog. Népk. Gyűjt. 1:0190, Eisen, Estnische Mythologie 37).

² Az obi-ugor népek is küldenek néha pénzt vagy egyéb tárgyat a halottal már előbb meghalt hozzátartozóiknak, Magyarországon pedig némely helyen üdvözlétet. Karjalainen (i. m. I. 117.) ezt a szokást idegen eredetűnek tartja, noha másutt (I. 180.) azt a fel fogást vallja, hogy egy törzs tagjai a másvilágon egy helyre kerülnek.

³ Az osztjásoknál is ugyanez a szokás, kivéve néhol a déli vidékeken, ahol orosz mintára a harmadik nap történik a temetés (Karj. I. 111).

⁴ Nagyon érdekesek az osztjások rendszabályai a halott szelleme visszavérésének megakadályozására (Karj. I. 122). — A virrasztásnak főoka az lehet, hogy az ember álmában elhagyja az *ört*-je, s ezt a halott magával viheti.

⁵ Az obi-ugor népeknél csak egyes vidékeken mossák meg a halottat, s ez Karj. szerint orosz hatás (I. 145).

⁶ Karj. I. 164. részletesen tárgyalja a különböző temetkezési módokat; az ilyen koporsónélküli temetés szerinte a földföldötti sírkunyhó maradványa. Ezeken szintén van ablak (I. 110.)

IRODALOM.

Újabb votják irodalom.

Oroszország új állami szervezetében a zürjének, cseremiszek, csuvasok, tatárok, baskiok, kirgizek s több kaukázusi nép módjára önkormányzatot nyertek a votjákok is a vjatikai kormányzóság ama részeiben, hol nagyobb tömegben élnek s a lakosság többségét alkotják (*ud-murt oblas*). Történeti emlékezet óta súlyos elnyomásban sínylődik ez a ma mintegy millió lelket számláló finn-magyar fajta nép, melynek a XVI. század közepe óta az oroszok az urai, de már előbb leigázták őket a tatárok, sőt valószínűleg ezeket is megelőzve a volgai bolgárok, kiknek kereskedelmi útjai kelet felé a votjákok földén át, főképp a Káma folyó mentén vezettek s kiknek egykori hatalmáról e tájon a kámaparti *Szarapul* és *Jelabuga* városok nevei, valamint a kormányzás két fontos votják műszavának, a *kun* 'fejedelem' és a *körs* 'adó' szónak sajátos csuvas hangalkata is tanuskodnak.¹ Csak a XVIII. század második felében vették fel a votjákok kényszer és kedvezmények hatása alatt az orosz vallást, mely azonban máig sem vert közöttük mély gyökeret, elannyira hogy az ősi pogány szokások, ünnepek és áldozati szertartások közöttük a legtöbb helyt ezidőszerint is dívnak; sőt a háború alatt több olyan votják faluból eredő foglyokkal volt alkalmam nyelvi és néprajzi tanulmányok céljából foglalkozni, melyek a baskiok között elszigetelődve az ősi „votják vallástörvényt” (*ud-murt den*) a keresztségre való áttérés nélkül megtarthatták. A népműveltség fejlesztésével a régi orosz kormányzat a votjákokat illetőleg vajmi keveset törődött, az anyanyelven való tanítás jóformán alig terjedt túl az elemi első osztály fokán s ott is az orosz nyelvbe való bevezetés célját szolgálta. Az egész votják nyelvű

¹ Az orosz-votják *Szarapul* városnév nyilván a csuvas *sarj* 'sárga' (=török *sarij*, *sarig*) és a *pil* 'méz' (=török *bal*) Asmarintól igazolt nyelvjárási *pul* változatának (*Materialy dlja izsliđ. čuvaškavo jazyka*, 30) összetétele, tehát bolgár eredetű. Ehhez megjegyzendő, hogy régóta híresek a votjákok az ő méhtenyésztesükről, úgy hogy jó okkal vélhetjük, hogy a Káman fölülé haladó bolgár kereskedő hajóknak *Szarapul* helyén vásárállomásuk lehetett, ahová a bolgár árúért cserébe a votjákok az ő becses „sárga méz” terméküket hordhatták; más szóval *Szarapul* = „Sárgaméz-(vásár).” A *Jelabuga* városnév votják ejtése: *Alabuga* (Sar.), *Alabugo* (Jel.), *Alabgo* s tatár *Alabuğa* változata (Radloff, *TürkhWb.* I, 367) kétségtelenül mutatják, hogy itt a „süger” (Perca luviatilis, hal tatár *alabuğa* jelzésével (uo.) van dolgunk, bizonyára mivel e helyt sügerben bővelkedő, jó halásztanya volt; de a szökezdő *j*-t az orosz hangalakban csak úgy érthetjük, ha közvetlenül a bolgárból való átvételnek tartjuk, mert a volgai bolgár nyelv utódjában, a csuvasban tapasztaljuk, hogy több esetben a török szökezdő *a* hangzó, illetve ennek csuvas változata előtt *j* hangzik, mint ezekben: csuvas *jal* 'név' = török *at*; csuv. *jal* 'falu' = tör. *açıl*, *âl*, *aul*; *jux-* 'folyni' = tör. *ak-*; *jus* 'hölgyemnyét' = tör. *as*; *jüvâr* 'nehéz' = tör. *açâr*, *ayâr*. A votják *kun* szó a bolgár-csuvas *xun* = tör. *xân*, *xağan* 'khán, fejedelem' és a votják *körs* a bolgár-csuvas *xirs* = tatár-arab *xaṛadž* 'adó' (> magy. *harács*) átvétele. A votjákok annyira egynek vették a bolgárok uralmát felváltó tatárokat elődeikkel, hogy a tatárt ma is csak *bigâr*-nek, vagyis „bolgárnak” nevezik.

hazai irodalom a háború előtt csak néhány kezdetleges iskolai, főképp vallásismertető és imádságoskönyvre szorítkozott.

Mint a votják mezőkön a pázsit megjelenik az első tavaszi napsugár s pár nap alatt magasra nő, úgy látjuk a szabadság verőfényében bámulatos gyorsasággal életre kelni s kifejlődni a votják népnek századok óta mélyen letiport s félreismeret szellemi tehetségét. Jól érthető és jellemző a régi közmondás, hogy „a tatár farkas, az orosz medve s a votják császármadár“, t. i. oly félénk (*bigär kion, džuč gondjár, ud-mort sala*); mert hatóság és törvény előtt nem szólalhatván fel saját nyelvén, rendesen kancsuka lett a panasz s felszólalás vége. Ma a járási, kerületi és tartományi tanácskozásokon a votják az oroszsal egyenrangú nyelv, a különféle hivatalokban 821 votják származású tisztviselő működik, a hivatalos iratokat és hirdetményeket votják nyelven is közlik s a kiadványokban gyakran olvasható az új jelige: *Ud-murt kaljklj ud-murt kyl!* „A votják népnek votják nyelv!“ Napisajtó gyanánt a votják nép érdekeit hetenként négyszer megjelenő két lap szolgálja: Az egyik a *Gudjiri* (Mennydörgés) szarapui, a másik az *Ažlañ* (Előre) glazovi tájszólassal. Ezeken kívül van *Keneš* (Tanács) címen egy votják havi folyóirat is politikai, közgazdasági és irodalmi tartalommal, melyet V. A. Makszimov szerkeszt. Ennek 1926 február havában megjelent 1. számában olvassuk, hogy az 1925/26-ik iskolaévben 452 alsó fokozatú elemi iskolába 22.371 votják tanuló járt s ezeknek tanítói között 285 volt votják nemzetiségű. Ezekben az iskolákban 2 évig, némelyikben 4 évig votják a tannyelv. A felsőfokú 12 elemi iskolának, melyekben orosz a tanítás nyelve, de a votják nyelv külön tantárgyként szerepel, 451 votják növendéke s 12 votják tanítója volt. A hét évfolyamból álló középiskolákban 697 volt a votják tanulók száma, de a tanárok közül csak 6 működött e fokon. Tanítóképzőkbe, ipari s egyéb szakiskolákba 770 votják tanuló iratkozott s tanárai között 18 volt ily származású. Tudomány- és műegyetemekre s más főiskolákra államsegéllyel 174 votják ifjút küldöttek, kik közül 17 orvosi, 10 sebészi, 47 tanári, 25 földművelési, 7 mérnöki s 3 erdészi szakot végez. Kiegészítik a votják oktatásügy intézményeit a mintegy 80,000 analfabéta felnőtt részére rendezett tanfolyamok, melyeknek látogatására s ott az olvasás és írás megtanulására az illetők hatóságilag kötelezték.

A *Kenes* folyóirat e számában egy nyelvészeti cikket is találunk, mely a votják irodalmi nyelv és helyesírás egyöntetűségéért küzd s néhány szövegtést közöl, így — amit már rég tudunk — hogy a *kor-ka* 'ház' szó tkp. 'gerenda-ház' (*kor* 'gerenda' + *ka*, melyet helytelenül a *kya* 'sátor' szóval azonosít), továbbá, hogy a *tabañ* 'palacsinta' *taba-ñañ* helyett való (mely összetételben *taba* 'serpenyő' és *ñañ* 'kenyér, étel'). Nem helytálló a *gurt* 'falú, lakóhely, otthon' szónak az a magyarázata, hogy **gu-jurt* ('gödör-ház') összerántása volna, bár a szónak eredeti értelmét eltalálta (l. erre vonatkozólag ÁKE. 337). Éppenséggel délibábos a *kyañer* 'szegény, szerencsétlen' szónak (melyet a magyar *könyörög*- szóval kapcsol-

nak össze) olyatén értelmezése, mintha ezzel a 'szegény' emberről azt mondanák, hogy az ő 'háza', illetve 'sátra' (*kya*) csak 'vesszőből' (*ňör*), nem pedig mint a jobb módúaké, gerendából van megszerkesztve. A külföldi votják nyelvészeti irodalomról a szerzőnek sejtelve sincs, pedig erre bő utalást találhatott volna akár J. N. Smirnov 'Votjaki' című orosz könyvében is. Igen érdekes a votják nyelvészeti műnyelv alakulása. A „nyelvtani szabály” kifejezése: „nyelvabroncs” (*kyl-ägäs*): a cikk írója korholja az egyik lap szerkesztőségét, hogy „megerősített nyelvabroncsai egyáltalában nincsenek”; pedig „a nyelvabroncsokat végéig kell vinni” vagyis következetesen kell alkalmazni (32. l.). A helyesírási szabály megsértésével „a tanuló-embereknek és a gyermekeknek *írásútját* (*gožjaškon-šuräs*) bemocskolva vetjük el” (31. l.). A „nyelvjárás” a „nyelvnek ága” (*kylän vajjosiz* 32 l.). „Ezután *korka*-nak mondott szavunkat *szarvánál fogván* (*šurtiz kutsa*) vizsgáljuk meg keresztül-kasúl (*pir poč*),” olvassuk a fent jelzett etimológiai fejtegetésben, minél helyesebb képet a kifejezendő fogalomra Szarvas Gábor sem találhatott volna az ökröt *szarvánál fogó* s keresztül-kasul vizsgáló votjáknak.

A „vers” kifejezése „nyelv-jó” (*kyl bur*) a *van bur* 'vagyon, jószág' (= 'vagyon-jó'), *šud bur* 'áldás' (= 'szerencse-jó') s *džeč-bur* 'áldás; vagyon' szók után alkotva. Csak úgy pattog és áradozik az egyszerre bőszéggel előtermett votják versköltészet. Ime mutatványkép első versszaka egy hazafias dálnak, melyet M. Iljin írt s a votják folyóirat közöl:

mon ud-murt pi luiško,
as gurtmä tuž jaratsko;
čeber-kä no övöl so,
aslým potä tuž muso.
šuldär tuljs vuä-kä,
gärjämä mon kirjmiško
šunjt gužäm luä-kä,
kusomä zol kutiško.

votják fiú vagyok én,
a magam faluját nagyon szeretem én;
ha nem is szép az,
nekem nagyon kedvesnek tetszik.
ha elérkezik a víg tavasz,
megragadom ekémet;
ha meleg nyár támad,
megfogom erősen kaszámat.

Egy kimutatás szerint ez évtized első felében 133 votják kiadvány jelent meg, melyek két helyt láttak napvilágot: az egyik a moszkvai központi nyomda, melyben Oroszország összes nemzetségeinek kiadványait nyomják s melynek külön „votják osztálya” van; a másik az *Ud-kniga* (Votják könyv) nevű „Votják kiadó-társulat” nyomdája Izsevszk (*Iž-kar*) gyárvárosban, a szarapuli kerületben. Az újabb kiadványok közül bemutatjuk itt a következőket:

I. Tankönyvek:

1. *šunjt zor* (Meleg eső), harmadik elemi osztályos olvasókönyv, mely 1924-ben jelent meg s szerzője: *Gerd Kužobaĵ* (igazi votják név, melyben úgy, mint a magyarban, az előbbi a családjelző: *gerd*, a. m. 'kötés, csokor', *kužo* = 'gazda', *baj* = 'gazdag'). Szép

nyomású, 180 nagy nyolcadréti lapra terjedő, számos képpel s minden olvasmány végén összefoglaló kérdésekkel s utasításokkal felszerelt iskolakönyv. A címlapon egy mezítlábas votják leánya képe, amint az ablak mellett húzódó lócán ülve könyvet olvas (ami bizony nagy sor, a régi világ állapotához képest). A könyv tartalma prózai és verses elbeszélések az egykori „fekete napokról”, a háború szörnyűségeiről s az idők fordulatáról, a votják önkormányzatról. Azután az évszakok sorrendjében következnek hangulatos leírások s dalok a természeti jelenségekről, a földműves mezei és házi foglalkozásáról, állatokról, növényekről s a gyermekek szórakozásairól. Igen érdekes az utolsó szakasz, melynek tárgya az ősemler s a votják nép története. Az egyes fejezetek ismertetik az ősellatokat (tekintettel a gyakori mamutleletekre), a kőkorszakbeli ősemlert és szerszámain, a votják nép vándorlásait, regéit, hiedelmeit, hagvományos szokásait, a tatár és orosz uralom alatt való életét, a Pugacsev-féle lázadásban való részvételt s mai helyzetét.

2. *Paljosz todon* (A tájak tudománya): serdültebb ifjaknak való, egészen modern rendszerű, oroszból áttütemtett földrajzi tankönyv 153 képpel. Fordította az előbbi könyv szerzője (1924). Ismerteti a térképet, az ég és föld feltűnő jelenségeit, a nap- és holdforgást, a földrétegek és hegyek képződését, a levegő csapadékait, az összes világtájak állat- és növényvilágát, valamint emberfajait, a különféle népek életmódját s foglalkozását, a közlekedési eszközöket a tevétoi és votják szekértől a repülőgépig, aztán a telegráf, telefon- és rádió műveket, végül a különféle államszervezeteket.

3. *Ásmü kotirjś in-kyaz* (A bennünket körülvevő természet): kétkötetes, oroszból fordított, 79 képpel ellátott tankönyv, melynek első része a hazai állatokat és növényeket ismereti kapcsolatban a mezőgazdasági és házi teendőkkel, második része pedig az ásványokról, a föld, víz és levegő jelenségeinek fizikai okairól s az alsóbbrendű állatok, valamint a növények életalakulatairól tájékoztat. Az első részt ugyancsak *Gerd K.*, a másodikat *Klabukov Arkadij* fordította (1925).

4. *Lidjaskinj dišätskon kniga* (Számolni tanuló könyv) két kötetben számos képpel. Targya a mértékek s a négy alapművelet egész számmal és törttekkel. Az első rész átdolgozója az orosz eredeti nyomán *J. G. Vekšin*, a másodiké szintén *Gerd*.

II. Gazdasági kiadványok:

5. *Mužemäz šoher užan šariś* (A föld helyes művelése felől). Oroszból fordította *J. G. Vekšin* (1925).

6. *Kijj umoj ulon duñne vuoz* (Mikép jön el a jó élet világa): *Kelda Jinnakei* elbeszélése, melyben a német fogságból visszatérő Peter külföldi tapasztalatai alapján kitanítja faluja népét az észszerű mezőgazdálkodásra s a gazdasági gépek alkalmazására, mivel mindnyájukat jóléthez segíti (1924).

7. *Skallän jöliz kij vilaz* (A tehén tejének példájáról) több képpel. Oroszból fordította *A. Godjajev* (1925).

8. *Muš-uton* (Méhápolás). A méhtenyésztést részletesen ismertető, igen érdekes könyvecske több képpel. Szerkesztette *Gerd K.* (1924).

III. Egészségügyi kiadványok:

9. *Trakoma šuon šin-višon* (A trachomának nevezett szem-betegség) 14 képpel. Fordította *Gerd K.* (1924).

10. *Cekotka* (Tüdővész) 8 képpel. Fordították *Pel' Arkidij és Makszimov V.* (1926).

11. *Pudo-živottlän palas višonjosiz* (A lábas jószágnak különféle betegségei). Tárgyai a marhavesz, takonykór, ebdüh, szájj- és körömájás, rüh stb. 20 képpel. Szerkesztette orosz eredeti nyomán *Gerd K.* (1925).

IV. Szépirodalom:

12. *Ud-murt kirdžanjos* (Votják dalok): *Gerd K.* szerzeményei s népköltési gyűjtése, melyet részben már 1912-ben és *Malmjž ud-murtjoslän kirdžanjosj* (Malmyzs-vidékebeli votjákoknak dalai) címen 1920-ban is kiadott. A jelen kiadás (1924) három részből áll: Az első forradalmi dalok, a második az ujonnan alkotott izsevszki és mozgái kerületek falvaiban följegyzett dalok, a harmadik a malmyzsi kerület falvaiban gyűjtött dalok. Minden dalnál pontosan ki van írva, hogy hol, kitől és mikor jegyezte föl. Ime egy mutatvány magyar fordításban:

„Ha a kebel szomorú, miért ne sírjunk
Ezüstkönnyeinket hullatva?!
Ha a szív búsúl, miért ne énekeljünk
Aranyszavainkat hallatva?!“

„Ugyancsak énekeljetek, barátaim, ugyancsak szóljatok!
Ugyis elmúlik, lám, ez a fiatal korotok!
Ez a fiatal korotok nem múlik el, mondván:
Ne legyetek játék s nevetés nélkül!“

13. *'Suräs durin* („Az útszéken“, t. i. a nemzeti művelődés és szabadság útjaén): kis versgyűjtemény (1925), melyet a szerző, egy művelt votják nő, *Ašal'či Oki* (votják név, melynek első része egy jószágú réti fűnek a neve, a második pedig valószínűleg az Okulyina = Aquilina orosz név becéző alakja) „a szeméremtudó votják leányoknak ajánl“. Ügyes verselésű, hangulatos, kedves költemények, melyekben *Gerd* magasztaló kritikája szerint a votják nő lelke igazi fényében ragyog. Közlünk innen is egy mutatványt:

Kérdezted tőlem:

— „Dalokat ugyan minek irogatsz,
Épen hiába veszíted erődet?“

— „Ugyan kérdezted-e, kérdezted-e, barátom,
A mezőn sárgára érett zabkalásztól,
Miért zúg az éjjel-nappal,
Miért beszélget magával éjjel-nappal?“

S a pataktól is megkérdezted-e barátom,
 Miért csörgedez az szüntelenül,
 Zajong magával szüntelenül?
 Meg fülemiléd tavaszkor a kertekben
 Ugyan miért énekel éjjel-nappal mindég,
 Megkérdezted-e őt?"

14. *Ud-murt djsätis* (A votják tanító): színmű 3 felvonásban ; írta *Michejev I. Sz.* Targya az a kérdés, hogy mi célszerűbb az orosz nyelv tanítása s a műveltség terjesztése céljából, ha orosz tanító vezeti az oktatást, avagy ha votják a votják falvak iskoláiban. Alkalmat ad a kérdés fölvetésére, hogy a hatóságtól rendelet érkezett, mely szerint szanálás céljából a kéttanítós falusi iskolából az egyiket, vagy az orosz vagy a votjakot, el kell bocsátani. A falú közönségére bízzák, hogy melyiket Vannak asszimilánsok, kik az orosz akarnák minden áron megtartani (mert a votják nyelvvel semmit elérni nem lehet) s vannak, kik anyanyelvüket s népüket jobban szeretik, mint az idegent. Egy kiküldött bizottság meglátogatja az orosz tanítónő osztályát s azt tapasztalja, hogy az a gyermekek panaszait, megjegyzéseit megérteni, gyakori hajbakapásuk okait megvizsgálni s egy olvasmányt a gyermekeknek anyanyelvük segítségével megmagyarázni nem képes: ezért a votják gyermekek az orosz nyelvben sem haladnak úgy előre, mint kellene. Atmennek ezután a votják tanító osztályába s ott megy minden, mint a karikacsapás: a gyermekek értelmesen felelnek minden kérdésre s beszélnek már valamennyire oroszul is. A végeredmény az, hogy az oroszpartiak megtérnek s egy értelemmel kiáltják: „Éljen (*šudo-buro med luoz*) a mi szeretett votják nyelvünk s a mi votják tanítónk!”

15. *Ud-murtjoslón rev. poton ašin ulämzi* (A votjákoknak előbbi élete): színmű 3 felvonásban ugyancsak *Michejevtől* a szereplők szerint váltakozva orosz és votják szöveggel. A háborúelőtti votják élet és közigazgatás szomorú képe, melyben rikító színekkel jelennek meg a népet csaló s kiuzsorázó orosz kereskedő, a votjákok rettegett réme, a minden ügyet börtönnel és kancsukával elintéző rendőrkapitány s a népének szörnyű megaláztatása miatt lázongó érzésekkel túlfűtött, egyetemen tanuló votják diák, ki népe között az elkövetkező szabadságot s a boldogabb jövőt hirdeti. „Éljen a mi votják népünk!” hangzik a végszóban a diák lelkes kiáltása.

A borítéklapon hirdetett sajtó alatt lévő könyvek közül különös érdeklődéssel várjuk *A. I. Emeljanov* tanárnak „A votják nyelv tudományos grammatikája” és *T. Boriszov* „A votják nyelv teljes szótára” c. művét.

Mind az itt bemutatott kiadványok dús forrásai az eddigelé ismeretlen votják nyelvi adatoknak, melyek a fogolytanulmányok révén tőlem egybeszerzett bő anyaggal együtt szótárilag feldolgozva tetemesen gyarapíthatnák a votják nyelvről való tudásun-

kat. Figyelemre méltó dolog, hogy az a néhány egyszerű votják tanító s hivatalnok — kik közt elsősorban az itt többször említett derék *Gerd Kužobaj* érdemi elismerésünket — mily kiváló nyelvérzékkel alkották meg a mindenféle tudományszak elemi ismertetésére szükségessé vált votják nyelvújítást. Nem találunk sehol erőszakosságot a technikai s tudományos műkifejezésekben, melyeknek példái: A teleszkop = „üveg-kürtő“ (*pijala-burđi* Pal. 30), a barometrum = „légmérő“ (*omır mertät* uo. 63), a „hőmérő“ ua. (*šunjt mertät* In., 82), a „repülő gép“ ua. (*loban-mašina* P. 12), a szélkakas = „széltudó“ (*töl todon* uo. 66), a tűzhányó hegy = „tűzlehelő h.“ (*tıl šokaš gurež* uo. 94), a földszoros = „földnyak“ (az orosz *pereszejek* 'földszoros' fordítása: *mužem-čirtj* uo. 52), hideg égtáj = h. „vonal-táj“ (*kežjt čur-pal* uo. 74), a „számjegy“ ua. (*ljd pus*), a négy számtani alpművelet: „együvé tevés“ (*ogažä karon*), „kevesbítés“ (*kuläston*), „sokasítás“ (*unojan*), „osztás“ (*lukon*), ujságot nyomni = „verni“ (*gazet šukkinj* Šun. 41), a nyomda = „könyvkibocsátó hely“ (*kniga potlon-ni*); énekeket, verseket „gyűjteni“ ugyanavval a kifejezéssel, mint „gyümölcsöt szedni“ (*bičani*); „példának okáért“ = „beszéd végett“ (*kjšariš*). Szabályos új képzések: *budos* „növény“, *äskärät* „megfigyelés, vizsgálat“ (Šun. 179); de csonkított többől lett *veros* „elbeszélés“ (uo. 179; vö. *veral-* „beszélni“) s hibásan alkotva: *ogažämju* „egyesítve“ (névszói rag után igeképző uo. 53). Elvéve találjuk a jelentésmódosítás eseteit. A „levegőre“ például nem találván alkalmas kifejezést, az *omır* szót alkalmazzák (Pal. 63. In. 24); de ezt a szót a foglyoktól való sokszoros kérdezősködés után sem igazolhatom más jelentéssel, mint amellyel már szótáromban (70 l.) magyarázom, mely szerint t. i. a kemencéből kitóduló forró levegőt jelzi. Ugyancsak mesterkéltnak a *kun* 'fejedelem' szó alkalmazása az „ország“-ra (Pal. 120) *kunljik* 'fejedelemség', vagy *äksejljk* 'királyság' (*äksej* 'király, császár') helyett, mi azért nem felel meg, mert a mai „országok“ nagy részének nincs uralkodója. Szintígy a *si* (*ši*) 'hajszál' s a *karas* 'mézeslép' szavak használata a „földrétegek“-re (*mužem sijos* uo. 13, *luojo karas* 'homokréteg' 15. *vjl k'* 'felső réteg, talaj' 13). Találóbbr a „rügy“ jelzése a *šin* 'szem' szóval (In. I, 13) s a „természet“-é az *in* 'ég, levegő' és *kuaž* 'időjárás' szók összetételével.

Reméljük, hogy a nemzeti nyelv felkarolásával megindult művelődési mozgalom biztosítani fogja a votjakok népének fennmaradását és fejlődését a forgandó politikai sors bármilyen alakulatában. Köszöntjük a votják nemzeti művelődés zászlóvivőit a rokonnyelvű népet megillető rokonérzéssel: *Ud-murt kaljk šudo-buro med luoz!* „Legyen boldog a votják nép!“

MUNKÁCSI BERNÁT.

Fekete völégények. P. Gulácsy Irén regénye. Három kötet. (Singer és Wolfner Irodalmi Intézet R. T. kiadása).

Benedek Elek e regényről az elragadtatás hangján emlékezett meg (l. Új Idők, 1927, 48. l.), s a magyar kritika s a magyar közönség mindenben igazat

adott a magyar stílus e nemes mesterének; ma valóban ez a regény a magyar irodalmi élet egyik legnagyobb eseménye. Már Benedek figyelmeztet Gulácsy Irén szokatlan nyelvbéli készségére s ebben is igaza volt: nyelvi szempontból is figyelmet érdemel ez a regény. Gulácsy Irén szokatlan írói készségét igen alapos történelmi és nyelvi tanulmányokkal erősítette. A harmadik kötet végén felsorolja a becsület naivságával forrásait s látszik, hogy nyelvi anyagukat is jól felhasználta.

Gulácsy Irén világos, magyaros, rövidmondatos író. Az első hatása stílusának ez: alig mutatkozik itt-ott benne nőies elem. Ez tisztára férfias stílus. Rövid mondatainak van valami férfias zengése. Semmi elolvadó lágyság s még ott is, ahol meg lehetett és meg lehetett, ott is nem a nő könnyen kifakadó sírása, hanem a férfi megrendítő, hangtalan vonaglása indít meg. Stílusának ezt az alapvető természetét megtűzdelte a régi nyelv, a tájnyelv érdekes és kevéssé vagy alig használt szavaival. Régi szó, tájszó, mai és régi, de nem köznyelvi, tarkán és természetesen virít stílusában. Semmi mesterkéeltség, semmi erőszakolás, „kelmeiség“. Tanult íróktól is. Mikszáthnak két szavát szereti (a *marmancs*-ot, meg az *encsembencsen*-et), de egyébként nem az ő tanítványa. Humora nem palóc, hanem bihari: erősebb, peckesebb, kesernyésebb alapíz. Mintha Szabó Dezső hatását mutatná egyes efféle igekötős újításai: A kislány *lebátorkodla* fél karját a fiú nyakáról; Imre *ráhökken* a legényre; Sebő *bevigyorgatla* a harminckét fogát: Bizony jó óra *belefáj*t, amíg kiki a maga állomására jutott; Imre komoran *füledt maga elé*; A királyszállásra is *viSSHahaldokoll* a régi pompából egy halavány mosolygás, stb. A könyvekből vagy tájakról gyűjtött szókincset nagyszerűen gyűrja bele stílusába: e főnevek: *torpasz, csalitos, cöklető, foszlány-dolmány²a, turcsi* (pl. turcsi orr), *pampula, hajdemák, bujnyik, lócik, aporkan, szerdék, szer-szolga, larcolán-dolmány, fliader-szekrény, szekernye-csizma, hajnalicskavirág, derdendócia, barbaricás*; s ez igék: *sallag, lingál, lökken, gangoskodik, szüppög, síkánkóz* („A csónak fehér tejjahabot gyöngyözve *síkánkózott* lefelé a vízen“), *jöszménédek* („a váradi úton *jöszménékdő* uraságok“), *lányéricáz* („Péter meg Cilike összefogódzva *lányéricáztak*) simán elegyednek be világos, természetes mondataiba. Szókincse egyes helyeken valósággal művelődéstörténeti forrásokból alakul, pl. ruhák részletes leírásával (II. kötet 55. l., III. 31. l.), vagy a mohácsi török hadsereg csoportjainak (*azab, gönüllü, kumparadzsi, topcsik, tuparabadzsi* stb. stb.) korhű leírásánál. Ritkán esik, de előfordul, hogy egy-egy nem egészen korhű és helyes szó vagy kifejezés csúszik tollára. A mokány, dacos magyar, Czibak Lőrinc, a bihari magyar, aligha beszél így: „Cenk! Pipogya! Lator!... Vénasszony Piha! *Ez neked király!*“ Az sem valószínű, hogy már a 16. században ismerte volna a magyar nép ezt az idegen eredetű (s azt hiszem 19. századi) szót: *beszekerál* (bebiztosít vmi ellen). Ez sem helyes, mert nem magyar: „Imre meköszönte szépen a felvilágosítást és nyelt hozzá egy nagyot. *Nézle, hogy tovább menjen.*“ „Ajánlatos lett számára minél előbb *keresni a messzit.*“ De ezek a halvány ködfoltok igazán eltűnnek metaforáinak, hasonlatainak pompázatos ragyogásánál. Ezekben jelentkezik stilművészetének valóban rendkívüli ereje. Ime egy marék: Izgett-mozgott, *minl a szücs-lú*; A vén legény jött szaladvást. *Pedig szép pár eszlendőt zötykölt a hajlott hátán*; Palota ura *tikácsolt, mint a szárazra vetett hal*; Önkéntelenül *elmosolyodott, mint a téli nap a hó fölött*; A Zapolya-palotában egy évi csend után ismét felkanyargott a *vidám kacagások ezüst pánlikája*; Hallgatott, *mint a beomlott part*; Szájbugó kacagással *ráégett a teli húsú szájra*; Fehér lett, *minl a nyakbódra*; A domború melkas behorpadva, *minl besüppedt sírja nólás tegnapioknak*;

Habfehér ruhájában olyan volt a kis mennyasszony, *mint valami hóba esett halvány rózsza*; kőborol, *mint csikasz a lápon*; Szemében *beomlott tárnák tüze villant az előtte álló gyermekifjúra*. Stb. Stílárís tekintetben is az első kötet a legjobb, a legzsúfoltabb, a legélőbb. A 2. és 3. kötetben stílusa is inkább szétterped s néha egészen más kifejezésekbe téved. Egy helyt új magyar Hiszekegyünk szép mondatai merülnek fel mohácsi mondatainak árjából. De mindez nem változtat megállapításunkon. E néhány, igazán csak mutatónak számító adat is igazolja, hogy a *Fekete völgyének* szerzője nemcsak a magyar irodalomnak, hanem a magyar nyelvnek is legszebb ígéretei közé tartozik.

RUBINYI MÓZES.

Az Országos Néptanulmányi Egyesület nyelvtudományi és etnológiai szakosztályának f. é. október havi ülésén Bonkáló Sándor az újabb orosz néprajzi tanulmányokról tartott igen tanulságos előadást. Az előadó rámutatott arra, hogy Oroszországban ezernél több vidéki egyesület alakult, amely a nép életének tanulmányozását tűzte ki feladatául; csak hogy az egyesületek munkája igen kevés eredményt tud felmutatni. Az érdemesebb munkák a kormány támogatásával jelentek meg; ilyen munka Jakovlev műve *Derevnia kak ona jest* (A falu, amilyen a valóságban) (1923). Sok fontos adatot tartalmaz a *Krajevedenie* c. folyóirat, melyet Oldenburg, az orosz Akadémia örökös titkára, szerkeszt. A legújabb néprajzi tanulmányok négy irányban haladnak: néprajzi expedíciókat szerveznek (így különösen a főiskolai hallgatók Tan-Bogoraz irányítása mellett); az egyes iskolák saját helységüket, vidéküket tanulmányozzák, végül folyóiratok és monográfiák szolgálik a néprajzi tanulmányok ügyét. A legkiválóbb orosz néptanulmányi monográfiának az előadó Fenomenov *Sovremennaja derevnia* (A korunkbeli falu) c. háromkötetes munkáját (1925—26) tartja. A mai kutatások a régibb analitikus módszerrel szemben a szintetikus módszerre tértek át, azonkívül a statisztikai módszer segítségével a típust, a tipikus jelenséget iparkodnak megállapítani.

A novemberhavi ülésén Gábor Ignác röviden összefoglalta a magyar ritmus mivoltára és fejlődésére vonatkozó elméletének lényeges tételeit, majd vázlatosan ismertette „A magyar ritmus problémája” c. könyvének megjelenése óta folytatott újabb kutatásainak egy érdekes eredményét, melyet egyébként folyóiratunkban szándékszik legközelebb közzétenni.

Előadás a bécsi Tudományos Akadémiában a cseremisiz népdalról.

Lach Róbert, a bécsi egyetemen a zenetörténet tanára a világháború idején sorra látogatta az osztrák és magyar fogolytáborokat, s lekottázta a finnugor, török-tatár és kaukázusi népek dalait. E tanulmányai közben Budapesten is járt, ahol Munkácsi Bernát a votják, Beke Ödön pedig a cseremisiz hadifoglyoktól gyűjtött népköltési, néprajzi és nyelvészeti anyagot. Lach már több ízben tartott a bécsi Akadémiában beszámolózt zenekutatásairól, a mult év október 13-án pedig a bölcsészettörténeti osztály ülésén bemutatta a cseremisiz énekekről szóló (Tscheremissische Gesänge) kiadásra kész munkáját. A bevezető értekezés a cseremisiz zene főbb jellemző tulajdonságait ismerteti, s igyekszik ennek helyét megállapítani egyrészt az egész emberiség, másrészt a fgr. népek zenei formáinak fejlődéstörténetében. Azután közli Lach a gyűjtött 233 cseremisiz éneket a szöveggel együtt, majd pedig egy külön részben a Beke Ödön által pontos átirásban följegyzett szövegeket fordítással, melyeket a magyarból Rohr Krisztina dr. bárónő fordított németre. A kötet megjelenését a finnugor nyelvészek, az összehasonlító irodalomtörténeti kutatók, ethnologusok és zenei folkloristák egyaránt érdeklődéssel várják. (Deutsche Literaturzeitung, 1926, 2452. 1.)

Könyvek és folyóiratok.

Suomalais-ugrilaisen seuran Aikakauskirja. (Journal de la Société Finno-ougrienne.) XLI. *Uno Holmberg.* Über die Jagdriten der nördlichen Völker Asiens und Europas. — *Marltti Räsänen.* Eine Sammlung von *máni*-Liedern aus Anatolien.

**Eliel Lagercrantz.* Sprachlehre des Westlappischen nach der Mundart von Arjeplog. (Mémoires de la Société Finno-ougrienne LV.)

Heltai Jenő munkái. III. Írók, színésznők és más csirkefogók. — IV. Family Hotel. Bpest. Athenaeum.

Laczkó Géza. Sátán Trismegistos olvasója. Budapest. Athenaeum. [Laczkó nagy stílusművésze e különböző tárgyú elbeszélésekben kitűnően érvényesül. A „Mester a kohnyán” c. elbeszélésben találóan utánozza a kódexek korabeli magyar nyelvet.]

Zilahy Lajos. Két fogoly. Regény. Budapest. Athenaeum.

Lenkei Henrik. A nagy előjáték. Drámai költemény négy felvonásban. Budapest. Pfeifer Ferdinand.

**Leo Spitzer.* Puxi. Eine kleine Studie zur Sprache einer Mutter. Max Hueber Verlag. München. 1927.

NYELVMŰVELES.

Az „ó” járvány újabb áldozata. Terjed az „ó” járvány ellenállhatatlanul és szedi a maga áldozatait kérlelhetetlenül.

A képviselőválasztások zavarai között gyengült meg az ép nyelvérzék annyira, hogy odadobta prédául egyik legősibb szavunkat, „Borsód”-ot, amelyet a választási hírek az „Újság”-ban, „A Reggel”-ben és bizonyára még más hírlapokban is „Borsód”-dá ferdítettek. A mai hírlapok sok „bors”-ot törnek hol a kormánynak, hol a közönségnek az orra alá, de azért agyukban, szájukban gyakran megfordul a „borsód”, mint a „bors” és így könnyen került a nyelvekre is „Borsod” helyett „Borsód”. Meg kell azonban vallanom, hogy a *Borsód*-ot megtaláltam már egy néhány évvel ezelőtt megjelent könyvben (Venetianer: A magyar zsidóság története 1922), de ott sajtóhiba is lehet, míg a hírlapokban nem véletlen, hanem meggyökeresedett hiba.

Hogy is lenne sajtóhiba! Az újságírók hallották, talán olvasták is, hogy a M. T. Akadémia megnyújtotta az *on* végű idegen szókaknak a végét; nemcsak engedélyezte, hanem szentesítette is a *telefon*, *vagón*, *szalón*, *grammofón* stb. szavakat és társaikat. Az újságírók könnyen arra a gondolatra juthattak, hogy amit az Akadémiának szabad volt elkövetni az idegen származású szavak utolsó *o*-jával, mért ne tehetnék ők azt meg tősgyökeres magyar szavakkal, mért ne tehetnék és tennék meg, mikor egy ellenzéki szelleméről és kritikai szigorúságáról ismert akadémikus is (Zolnai Gyula Nyr 55 : 146) nemcsak megmagyarázni igyekszik az *on* helyett *ón*-okat, hanem mindjárt kész nekik meg is bocsájtani. (Tout *faire* comprendre, tout pardonner.)

Ez az engedékenységek a tudósok részéről, ez a gyenge ellentállás a közönség részéről bizonyára maga után fog vonni további „ó“-kat is. Nem akarok jóslásokba bocsátkozni, mert háború alatti optimista jóslásaim mind csütörtököt mondtak, de szinte látom már, borzongva látom, hogy egyszerre csak fellép a „rokón“ és „Borsód“-ot nyomon fogja követni „Bodróg“, akár mint folyó, akár mint vármege-név.

Bizony össze kellene fogni nyelvészeknek, nyelvbarátoknak, iskolán belüli és iskolán kívüli nyelvtanítóknak, tehát tanároknak és hírlapíróknak egyaránt, hogy gátat vessünk ennek az ó osztályuralomnak.

Össze kellene fogunk, mert különben könnyen megeshetik, hogy ilyeneket fogunk olvasni még a jobban szerkesztett hírlapokban is:

„A borsódiak áttörve a kordónon betóltak a perrónra, ott felugráltak a vagonokba, még a szalónkocsit sem kímélve, megtámadták a bodrógiakat és a rokónok között olyan hangosan csattogtak a pofónok, akár a grammofónok, amikor a telefonon előhívott rendőrség véget vetett a már tragédia felé hajló kómédiának.“

(Debrecen)

KARDOS ALBERT

Az egységes nyomdai helyesírás kérdése még mindig vajdulkodik s nem tud előbbre haladni. De legalább néha szóba kerül a helyesírás s látjuk, hogy napilapok, írók és kiadók, nyomdatulajdonosok és szedők érzik az egységes helyesírás szükségességét. Az Új Idők multévi, dec. 12.-iki számában Csathó Kálmán írt egy hosszabb, tréfás, gúnyos s nem egészen igazságos cikket. „A hejjesírás“ címmel s a tekintély elve alapján az akadémiai helyesírás kötelezővé tételét követeli mindenki számára. Megemlékezik a helyesírásról a Kir. Magyar Egyetemi Nyomda Diariuma az 1927. évre s (az íróknak adott útbaigazítások között arra hívja fel őket, hogy közöljék velük a kézirat nyomdába adásakor, hogyan akarják szedetni a kétes írásmódú szavakat. Ilyen példákat sorol fel: általány vagy általány, c'kázik vagy cikkázik, fellebbez vagy felebbez, kunyhó vagy gunyhó, lélekkzik vagy lélegzik, mindig vagy mindég, restelleni vagy restelni; Dél-Amerika vagy Délamerika; az idegen szavakban is megengedi a válogatást, tehát nem alkalmazkodik még az akadémiai szabályokhoz sem. Az engedékenységekben annyira megy, hogy helytelen alakokat is elfogad, ha a szerző úgy kívánja. Többször megirtuk már, hogy a magyar nyelv szabályai szerint csak a *nyiregyházi*, *szalmárnémeti* melléknév helyes, nem pedig a *nyiregyházi*, *szalmárnémeti*, pedig az egyetemi nyomda ezeket is megengedi. Micsoda tarkaság lesz az egyetemi nyomda kiadványaiban, ha így engednek minden egyes szerző egyéni bogarainak! B. J.

„Az előli tolóajtó.“ Piros betűkkel új hirdetések jelentek meg a villamos kocsikban s közlik az utasokkal a következő rendelkezést: „Az előli tolóajtó zárva tartandó, a hátsó tolóajtó... állandóan nyitva tartandó.“ Attól, aki ezt a hirdetést szövegezte, ha már nem törődik a magyar nyelv szabályaival, legalább következetességet vártunk volna. Ha az „előli“ tolóajtó zárva van, a „hátsó“ legyen nyitva. Vagy ha a magyar nyelv helyességével is törődik, nemcsak az utasok egészségével, így írhatta volna: az előlső és a hátulsó tolóajtó; vagy még egyszerűbben: A tolóajtó elöl zárva tartandó, hátul... állandóan nyitva marad.“ K. L.

Autókötő. Ezt a szót a Pesti Hírlap 1926 aug. 3-iki számában olvastam. A névtelenül megjelent cikk idevonatkozó részlete a következő: „A betyár pejparipáját fölváltotta az autó és a lókötők autókötökké válnak, mint az amerikai cigányok, akik a lopáshoz is, a közlekedési eszközökhöz is hívek maradnak.

SZERETŐ GÉZA.

MAGYARÁZATOK.

A Jord. és ÉrdyK. kettős ee betűinek kérdéséhez. E kódexünk kettős ee betűinek sokat találgatott értékével tudvalevőleg Suhajda Lajos foglalkozott tüzetesen „Az Érdy- és Jordánszky-kódex kétbetűs magánhangzói” c. dolgozatában (NyK. XXXI 85, 202), melynek eredménye az, hogy „az Érdy- és Jordánszky-kódex az „e” betű kettőzésével a hangzó zártságát jelöli, tekintet nélkül annak hosszú vagy rövid voltára” (222. 1). Ez a megállapítás elfogadott nézet ma, s pl. legutobb Gombocz Z. is hivatkozik reá, Magy. tört. nyelvt. II. r. Hangtan II². 46. 1. E legutóbbi hivatkozás szolgáltat nekem alkalmat a következő észrevételre.

Suhajda a dolgozatában a Jord. és Érdy-kódex helyesírásával foglalkozóknak egész során gondosan végigtekint, a kérdésre vonatkozó legérdekesebb véleményt azonban, az ő részletesen kifejtett s azóta el is fogadott nézetének a magját, illetőleg csiráját halgatással mellőzi. Ez a mag hét esztendővel az ő dolgozata (1901) előtt, 1894-ben el volt már vetve, csak ki kellett csiráztatni. *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig* c. könyvemben u. i. a JordK.-ról egyebek közt a köv. észrevétel olvasható: „E kettős magánhangzok [értsd: betűjelek] közül azonban az ee nem látszik valamennyi esetben minden kétségen kívül hosszú é vagy é hangzónak; nem lehetetlen, hogy — főképp némely szótövekben — egyszerűen az élesebben megkülönböztethető s az é-hez ejtésben igen közel álló zárt ě-t akarja vele a codexíró kifejezni.” A lapalatti jegyzetben ez a gondolat a következőképpen van támogatva: „Hogy zárt ě-t a hasonló ejtésű, bár rövidebb hangzású é-vel nem nehéz egynek tekinteni, összetéveszteni, bizonyítják mai példák is, mikor a félművelt nép fia e hangot [t. i. a zárt ě-t] é-vel jelöli. (L. Magy. Nyelvőr XII. 233.)”

Akkoriban közkézen forgó és gyakran idézett munkámnak illető fejezeteit tehát a Jord. és ÉrdyK.-ról írva sem figyelmen kívül hagyni nem kellett volna, sem — ismerése esetében — hallgatással mellőzni éppen azt a helyét, amely a nevezett kódexek ee jelöléseinek igazi értékére először mutatott rá.

ZOLNAI GYULA

Mint. Ojansuunak a magy. *mint*ről Pronominioppia c. munkájában (39 l.) adott magyarázatánál kétségkívül meggyőzőbb, mint Sebestyén Irén is vallja NyK. 46:288, a Kresznerics-féle magyarázat, „amely szerint *mint* < **mi int*, melyben az *-int* a modhatározó *-ént* ragnak a változata.” Ez a magyarázat azonban, bár alapjában, a *mint* szó *-int* ragos eredetének fölfedezése szempontjából

helyes ugyan, a *mint* alak fejlődése tekintetében mégis nem szabatos és mai nyelvtörténeti ismereteink mellett elfogadhatatlan. A *mint* nem közvetlenül **mi-int*ből lett, hanem olyan alakból, amelyben az *-int* ragnak még eredetibb *-ént* ejtése volt meg, v. i. **mi-ént*-ből. Ezt az okvetetlenül fölteendő alakot nem lehet ugyan kimutatni, csupán a már rövidebbé vált *mént* formáját, amelyet nyelvemlékeink *ment*, *menth* és pontosabban *meent* írással őriztek meg. De hogy a kétségtelenül föltehető **mi-ént*-ből a kimutatható *mént* szabályszerűen fejlődött, arra van egy teljesen biztos hasonpéldánk, a *mért*, amely nem lehet más, mint az eredetibb *mi-ért*-nek a rövidülése. Ugyanílyan valószínűleg a „während, bis“ jelentésű *míg* kötőszó is, amelynek eredetibb alakja csak **mi-ég* lehetett, mert hiszen az *-ig* ragnak eredeti ejtése tudvalevőleg *-ég* volt, pl. *est-ég*, *nap-ég*, *vált-ég* stb. Ez a **mi-ég* is azonban csak *i*-je vesztett *még* alakkal lép föl már nyelvtörténetünkben. De valamint ebből csakhamar *é > i* változással *míg* lett, úgy vált zott a kódexkori *mént* is előbb bizonyára *mint*-té, bár ezt a hosszúhangzós ejtést nyelvemlékeink nem tüntették föl, majd hamarosan *mint*-té, valaminthogy a mai napig is fennmaradt hosszúhangzós *míg* mellett is megvan már, legalább a vonatkozó *amíg*-ben, a rövidhangzós ejtés is. Hasonló módon lett a máig is megmaradt *mi-ért*-nek *mért* változatából a népnyelvben végkopással *mír*, *mír*, sőt *mi* is, MTsz. (Vö. Simonyi, Kötőszók III. 77, 157.)

ZOLNAI GYULA.

Kézzelfekvő. Prohászka János a határozóval összetett ige-nevek fokozásáról szólva egyebek közt ezt az alakot is fölemlíti s megjegyzi róla, hogy alighanem a *kézenfekvő* és *kézzelfogható* szók-nak „alakvegyülete“ (Nyr. 55:110). Ez a jelentősen képtelen *kézzelfekvő* szóalak, amelyet a cikkíró egy napilapból idéz, nem érdemli meg a tudományos figyelmet, mert semmi egyéb, mint újságírói figyelmetlenségből támadt közönséges nyelvbotlás. z. gy.

Hamvad, ébred. Ismeretes, hogy a magyarban, mint általában a finnugor nyelvekben deverbális igeképzőket névszók is felvehetnek. A műveltető képző pl. névszóhoz járulva vmivé tevést, a visszaható képző pedig vmivé levést jelentő igeiket alkot. A visszaható *-odik* *ődik* képző azonban aránylag csak ritkán fordul elő névszóval kapcsolatban; pl. *sárgódik* Pesti, *kitisztódik* Lépes, *drágódok*, *lajhódok* Simai, *megtömöttődjek* Nyr. 17:88 (idézve TMNy.), *ritkódnak*, *gorbódnak* (NyH.), azután *sárgúdik* Zvon., *ovúdom* Simai, *füő-neszűdnyi* a zajra fölébredni Nyr. 20:416 (TMNy. 464). Sokkal gyakoribb rövid magánhangzóval: *sötétődik*, *pirosodik*, *fehéredik*, *vastagodik* stb.

Vannak aztán olyan vmivé levést jelentő igeik, melyek képzőjében nyílt hang van, azonkívül iktelenek, pl. *avad*, *vigad*, *ébred*, *lyukad*, *elképed*, *megkérged*, *dámad* (Ver., Zvon.). Néhány adatban a képző előtt hosszú mássalhangzó van, pl. *árrad* (és *árad*), *szélled* (és *széled*), *higga*, *lappad*, *lázza* 'nitor, persequor; streben' (ma *lázad*), *sáppad* (és *sápad*). Ezekben a hosszú mássalhangzó valószínűleg etimologikus eredetű, s a *-had* *hed* képző van bennük, mint a *mérgehedik*, *hamvahodik* igeiben, melyeknek szintén van *mérged* és *hamvad* változatuk.

Ez az *-ad ed* képző is deverbális képző volt eredetileg, mint a következő adatok bizonyítják: *éled, ful(l)ad, gyul(l)ad, forrad, csügged, izzad, válad* (ebben: *elhálad* separor, sich absondern NySz.), *nyomvad* (ezekben: *elnyomvad, megnyomvad* NySz.). Elvesztett alapszóból: *marad, fárad, apad, heged, dagad, szakad, ragad, akad, hasad, fakad, pukkad, fonnyad, ered, ijed, reped, sorvad, reked, olvad* (vö. vog. É. *solī*, osztj. FD. *taf-*, V. *lola-*, Vj. *īola-* O. *lwl-*, zürj. *sīl-*, *sīv-*, cser. M. UP. USj. B. *lula*, (B.-ben *šulā* is), US. UJ. CÚ. *šulā*, K. *šīla*, mordv. *sola-*, finn *sulaa* ua.¹ Az *-ed* képző *-d*-jét Budenz és Szinnyi gyakorító képzőnek tartják, de annyi bizonyos, hogy a felsorolt igék mozzanatos igék, mint erre már Simonyi, TMNy. 422, is utalt, s más fgr. nyelvben is lehet mozzanatos képző valamivé levést jelentő denominális igék képzője, pl. a finn *-ne*, s több rokon nyelvben az *-m* képző.

A műveltető alakok is bizonyítják, hogy az *ébred* és *hamvad* képzője azonos az *éled* és *forrad* igékével, vö. *ébreszt, lyukaszt, elképeszt, áraszt, vigaszt* és *éleszt, forraszt, választ, olvaszt, ragaszt, repeszt, dagaszt, akaszt, ereszt, fukaszt, ijeszt, repeszt, rekeszt* stb. (vö. UA. 25, TMNy. 435).

Wichmann, FUF. 16 : 207, az *ébred, hamvad* képzőjét permi *-d* denominális igeképzővel egyezteti; pl. zürj. *burd-* 'genesen, gesund werden' (vö. *bur* 'gut, gesund'); zürj. votj. *jugdi-* 'hell werden' (vö. zürj. *jugami-*, *jugjal-* ua., zürj. *jugid* votj. *jugit* 'hell'); zürj. *pemdi* 'besötétetett' Wichm. Volksd. 61. (vö. *pemid*, KP. *pimel* 'sötét'); *šondēdis* 'meleg lett' Wichm. 40 (vö. *šondid* 'meleg' 151, *šontišni* 'melegszik' 40, S. *šondijnj* V. *šontijnj* 'melegít' Fokos, Szöv. 139, Le. *šonalas* 'megmelegszik' NyK. 45 : 466); *kēdždēdas* 'hideg lesz', Szöv. 47 (vö. *kēdžid* 'hideg'); *idždi* 'magnagyobbodott, nagy lett' Wichm. 210 (vö. *idžid* 'nagy'); zürj. *kurdi-* 'bitter werden' (vö. Wied. *kurzi-* ua., zürj. *kurid*, votj. *kurit* 'bitter'); zürj. Wied. *lazdy-* 'platt werden' (vö. *lažal*'), *lazzi-* ua., *laz-* 'platt schlagen', *laz* 'platt'); votj. *pildj-* 'bewölkt werden' (vö. *pilmaški-* ua., *pilem* 'wolke'); zürj. *połdi-*, votj. *pułdi-* 'anschwellen' (vö. zürj. *poł*, votj. *pułj* 'blase').

A permi nyelvek *-d*-je, különösen a zürjén *-d*, többféle eredetű lehet, fejlődhetett pl. *-l*-ből és *-kl*-ből is. (Vö. Nyr. 54 : 135, 55 : 104—108). A votjákban valóban találunk egy *-kl* képzőt, amely névszókából képez valamivé levést jelentő igéket; pl. *gord* 'veres': *gordäkt* 'veressé válik, pirul, izzóvá lesz'; *lįz* K. *lįz* 'kék, galambszínű': *lįžäkt*, K. *lįžäkt* 'kékül, elkékül'; *nap* 'sűrű': *napäkt* 'sűrűsödik folyadék'; *ķes* 'száraz, asszu': *ķesäkt* 'elszárad, elhervad; elhalványodik'; *jē* 'jég': *jēäkt* 'jéggé válik, megfagy'; *lįš* 'mag, gabonaszem': *lįšäkt* 'magvasodik, megtelik maggal v. gabonaszemmel (kalász)'.

A műveltető képző alakja a zürjénben szintén *-d*, a votjákban *-l*, de néhány adatban megmaradt az eredeti *-kt* képző is (vö. Nyr. 54 : 134.). Medveczky, NyK. 41 : 336 a fenti votják denominális képzőt egynek veszi a műveltető *-kl* képzővel, Én ezt a dolgot egyelőre nyílt kérdésnek hagyom,² de annyi a közölt adatokból is megállapítható, hogy a Wichmann által idézett igék képzője a votják *-kl*-vel egyezik, s nem a magyar *-ad, ed* képzővel.

BEKE ÖDÖN.

A magyar vezetékevek történetéhez. Ezzel a kérdéssel már két ízben foglalkoztam (MNy. 5 : 81 és NyK. 43 : 48 s köv.) s igyekeztem összegyűj-

¹ Az *olvad* és a *nyomvad* *-v*-je valószínűleg az ősi *v* visszaható képző.

² A Nyr. 55 : 104 és köv. lapokon kimutattam, hogy a votjákban is fejlődött *t* és *kt*-ből *d*, s idéztem egy műveltető igét is, melynek képzője *d* a votjákban és a permi zürjén nyelvjárásban (votj. *šud-*, zürj. P. *šod* 'etet').

teni és történetileg értékesíteni azt a vezetéknevek kialakulásának útja-módjára vonatkozó kevés anyagot, amely XVI. századi, tehát e kérdés szempontjából nagyon is kései nyelvemlékeinkben utamba akad. Erre a kérdésre csak az oklevelek tudósainak segítségével lehet teljes világosságot vetnünk. De újabban magam is figyelmes lettem két eddig még nem tárgyalt jelenségre. Az egyik az, hogy a XVI. századbeli jobbágyok leveleikben többnyire csak keresztnévükön írják magukat: *Janos kowach*, *Benedek kowach*, Feyer Györg'ne the nag'sagod szegen jobbaghy (LevTár 1:234, 1557-ből). Nyilván jobbágyi származás az az egyházi ember is, aki így írja nevét a levél végén: *N[agyságod] kaplanya Imre pap* (uo. 111, 1553-ből). Az efajta adatok alapján nem mernők azt állítani, hogy az ilyen csak keresztnévvel jelölt jobbágyoknak nem is volt még vezetékneve; de hogy a XVI. század közepe táján még valóban voltak vezetéknev nélküli jobbágyok, annak mégis van kétségtelen bizonyítéka. Egy domokosrendi frater tanulmányainak folytatásához Révay Ferencné Paxy Anna segítségét kéri és levelét következőképpen kezdi: Ngos asszonyom én vagyok az frater Josa, kit János és Lőrincz uramek levelekben Ngdnak ajánlanak az te Ngd néhai szolgájának *szakács és kenyérsütő Simonnak fia*, kinek felesége Annos asszony sok esztendeig szolgálta te Ngdat mind Körösszegbe, mind Szent Györgyön és Ngdnak Budára felmeneti után (LevTár 2:16, 1551-ből). Ebből az adatból nemcsak az nyilvánvaló, hogy az említett Simonnak a *szakács és kenyérsütő* jelző csak a foglalkozását mondja meg, de egyik sem volt a vezetékneve, hanem az is világos, hogy még a fiának, a levélíró fráter Józsiának sem volt vezetékneve, mert különben nem lett volna szüksége atyja-anyjának úrnője előtt ilyen hosszadalmas bemutatkozásra. Az ilyen adalékok azt bizonyítják, amit különben adatok nélkül is feltehetünk, hogy a jobbágyok vezetéknevei későbbben állandósultak, mint a nemességéi.

De ha a régi nemesi vezetékneveket a XVI. század közepén már állandósultaknak tekinthetjük is, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a jelenséget, amellyel ebben az időzetben is találkozunk, hogy t. i. ekkor még nemes urakat is igen sokszor csak *János uramnak*, *Lőrinc uramnak* emlegetnek. Frater Józsiának nyilván nem kellett a megnevezés veszedelmétől tartania, mert olyan urakat említ, akik Paxy Annához közel állanak, talán vér szerint való atyjafiai. De az e korból való levélíróink sokszor más személyeket is pusztán a keresztnévükön emlegetnek csak utólag, appositíóként teszik ki a vezetéknevüket. Az élő nyelvszokás, a néven szólítás tükröződik az ilyen adatokból:

Eszen (ez én) kmes wrā Seredy Chaspar alya hywathoth ygen hertelen mynd emgemeth es mynd lewrinch wramath gewrgey leryncheth (RMNyE. 32:30, 1540-ből). Azt mind bewen megh izentem *Mate vramtul Zeeky Matetul* (LevKözl. 1:302, 1542-ből). *Janos vram Paxy Janos* (uo. 2:62, 1543-ből). Kenyergek K(egyetemeteknek) *Paal uramtul Santha Palltul* wygyek megh az hat swbat kyt vele hozattam (RMNyE. 32:24, 1558-ből).

A vezetéknevek kialakulásának kezdő korára mutat az ilyen adat is. Ennek előtthő walo időkbén hattam wala *Zakach* Istwannal kyt *Osway* Istwannakis hynak ot Zombathban egy zablyat (RMNyE. 32:44, 1561-ből). KERTÉSZ MANÓ.

Köszönet. Utólag mondok őszinte köszönetet Stoll Ernő nyíregyházi tanító úrnak szíveségéért, hogy a Nyelvőr 1926. évfolyamában közölt Adatok Nyíregyháza nyelvjárásához c. dolgozatomban Tájszavak c. alatt közölt szókincs nagyrészt rendelkezésemre bocsátotta. Nyíregyháza, 1927. febr. 17-én. *Luka Jenő.*

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
F O L Y Ó I R A T A

SZERKESZTI ÉS KIADJA :
BALASSA JÓZSEF

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

Schmidt József. — Az ős-iráni o-vokalizmus és az ó-perzsa	35
Kőrösi Sándor. — Az elposványosodás veszedelme	38
Trostler József. — Mesenyomok a XVIII. század magyar iro- dalmában. II.	42
Czebe Gyula. — De filio ducis Leonis	47
Beke Ödön. — A pogány cseremiszek vallása II.	52
Irodalom. — Radó Antal: Idegen szavak szótára. (B. J.) — Ron- csik Jenő: A tűz a babonában, néphitben és a népszokásban Magyarországon. (Prohászka János.) — Könyvek és folyóiratok.	55
Gyászjelentés. — Schuchardt Hugó. (Balassa József)	56
Nyelvművelés. — Egy plakát és a magyar nyelv. (Molnár Jenő.) — Az ó megnyúlásaihoz. (Z. Gy.) — Nekem vagy tőlem. (Kardos Albert.) — A jelentésváltozások elnevezéséhez. (Zolnai Gyula.) — A szigetvárvidéki nyelvjárás leírásához. (Z. Gy.) — Néhány meg- jegyzés az egységes nyomdai helyesírás kérdéséhez. (Schwartz Ármin.) — ... hogy adhasson (Molnár Jenő.)	57
Magyarázatok. — Kutyafejű tatár. (Beke Ödön.) — Selyem fiú. (Kertész Manó.) — A <i>fakó</i> szó eredetéhez. (Prohászka János.) — Pótlások. 1. Salám. 2. Hangverseny. (Spitzer Leó.)	61

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1927. évre 4 pengő.

Kérjük a még hátralékos előfizetési díj mielőbbi beküldését.

Félévi előfizetést nem fogadunk el.

Az 1920—1926. évfolyamok ára, amíg a készlet tart, egyenként 4 pengő. A régebbi évfolyamok közül csak néhány kötet kapható. Régebbi évfolyamok hiányzó számait, ha megvannak, csakis a füzetek ára és a postaköltség megtérítése ellenében küldhetjük. Egy-egy szám ára 1 pengő.

Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német márka.

A legközelebbi szám június havában jelenik meg.

A Nyelvészeti Füzetek közül még néhány füzet kapható.

Előfizetési felhívás a NYELVÖRKALAUZ II. kötetére.

Az új Nyelvörkalauz (Tartalomjegyzék és Szómutató a Magyar Nyelvőr XXVI—L. évfolyamaihoz) sajtó alatt van s mihelyt készen lesz, megküldjük az előfizetőknek.

Mivel a Nyelvörkalauzt az előfizetők számára mért korlátozott példányszámban nyomatjuk s az előállítás költségei igen nagyok, az előfizetési árat fel kellett emelnünk.

Az előfizetési ár 1927 május végéig 10 pengő, bolti ára magasabb lesz. Külföldi előfizetők számára 8 német márka.

Akik az előfizetési összeget már beküldték, megjelenés után azonnal megkapják a Nyelvörkalauzt.

A MAGYAR NYELVÖR

szerkesztősége és kiadóhivatala,
Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27

Telefón: József 450—74.

Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560.

STEMMER ÖDÖN ANTIKVÁRIUMA

Budapest, V., Gr. Tisza István ucca 9

megvásárolja az alábbi könyveket és folyóiratokat:

Budenz: Finnugor összehasonlító szótár.

Czuczor-Fogarasi: A magyar nyelv szótára.

Értekezések a nyelv és széptud. köréből.

Nyelvörkalauz a Magyar Nyelvőr I-XXV. kötetéhez.

Nyelvemléktár VII-ik köt.

Nyelvtud. Közlemények: X., VII/3., XIX., XXI/5., 6., XXII/1., XXIV/2., XXVI/1., 3., 4., XXVII/1., XXXIII., XXXIV/2., XXXVII/3., 4., XXXVIII-IX.

Keleti Szemle. III., IV/1., V/1., 3., VII/1., 2., VIII/1., 2., 3.

Simonyi: Magyar kötőszók.

Ezekon kívül vásárlunk más tudományos könyveket és folyóiratokat is, kérve szíves ajánlatokat.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

AZ ŐS-ÍRÁNI O-VOKALIZMUS ÉS AZ Ó-PERZSA.

Írta Schmidt József.

H. Jacobsohn *Arier und Ugrifinnen* c. művével kapcsolatban már volt alkalmam az ős-írani o-vokalizmus kérdését szellőztetni s azokat a nehézségeket érinteni, amelyek iránsztikai szempontból a tézis útjában állanak (Nyr 53:8—12). Gaál László terjedelmes cikkben szólt hozzá a dologhoz s valamennyi észrevételemet elutasítva arra az eredményre jutott, hogy az idg. *a, e, o* vokális-triász már az ős-írani alapnyelvben (sőt már az árjában) *o* vokálisba esett össze (KCsA. I. 389—408). A magvas cikknek minden állítása és tagadása megérdemli, hogy behatóan foglalkozzunk vele. Ez *Jove favente* meg is fog történni, de térszűke miatt nem történhetik meg egyszerre, mert a probléma valóságos gordiumi gubanca a részlet-problémáknak, amelyek mindegyike külön részletes tárgyalást követel. E részlet-problémák egyike az ó-perzsa vokalizmus.

E fontos tárggyal Gaál igen röviden végez (i. h. 405). Az ő szemében t. i. az Avesztá nyelvének o-vokalizmusa fontos — annyira fontos, hogy nézete szerint, ha ez ki van mutatva, az ő-s-írani o-vokalizmus kérdése is el van döntve (i. h. 389). Ámde az ó-írani csoportnak elvégre mégis csak két tagja van: az Avesztá nyelve és az ó-perzsa ékiratok nyelve. Feltéve tehát, de egyelőre meg nem engedve, hogy az Avesztá nyelvében meg is volt az o-vokalizmus, ő-s-írani o-vokalizmusról csak akkor lehet beszélni, ha kimutatható, hogy az o-vokalizmus az ó-perzsa ékiratok nyelvében is megvolt. Kimutatható-e?

Az óp. ékírás-rendszerben egyáltalában nincsen jegy az *o* vokális vagy *o* tartalmu szótag jelölésére. Ez persze csak kellemetlen, de éppen nem perdöntő körülmény. Az asszír-babiloni ékírásban sincsen o-tartalmu jegy, de a nyelv hangállományában megvolt az *o* hangzó, amint ez a héber és görög transkripciókból kitűnik (Meissner KAGR. 10). Meglehetett tehát az ó-perzsa hangállományban is és más nyelvű transkripciók segítségével kimutatható. Ilyenek bőven vannak — első sorban maguknak az ó-perzsa ékiratoknak babiloni és elami fordításában. A babiloni transkripciók azonban az imént említett okból hasznavehetetlenek; az elami transkripciók pedig kifogás alá eshetnek, mert abban a kérdésben, hogy voltak-e az elami írásban o-tar-

talmú jegyek, megoszlanak a vélemények (Weissbach KdA. XLI). Ellenben a görög transkripciók teljesen kifogástalanok. A görögök, jelesül a kisázsiai iónok, már az első Achaemenidák korától fogva közeli érintkezésben állottak a perzsákkal s történetíróik (Herodotos, Ktesias, Xenophon) a maguk fülével hallottak perzsa szót, amelyet a görög alfabéta segítségével kielégítő pontossággal rögzíteni is lehetett. Ha csakugyan megvolt az *o*-vokalizmus az ó-perzsa nyelvben, akkor jelentkeznie kell a görög transkripciókban.

A rideg tény az, hogy nem jelentkezik.

A) Az óp. hosszú *ā*, amelynek ékirati jegye legyen itt *A*, nem lehetett nyílt *ō*, mint az *o*-elmélet követeli. Ha ugyanis valóban nyílt *ō* lett volna, akkor — tekintve, hogy a gör. *ω* nyílt *ō* hangértékű volt (Kühner, AGrGr. I. 59—60. Hirt, Hb. 85. Buck. GrD. 26. etc.) — okvetetlenül a gör. *ω* jegyével volna megjelölve. De erre írmagul sem akad példa: a gör. *ω* sohasem lép föl olyankor, mikor az óp. ékiratokban *A* áll (l. alább!), viszont az óp. ékirati *A* reflexe a görögben mindig *α*, az iónban (igen régi kölcsönszókban) *α* mellett *η*=nyílt *ē* is, ami világosan mutatja, hogy az *α* is inkább az *e*, mint az *o* irányában fekvő (Kühner, i. m. 47. Hirt, i. m. 82 stb.). Eszerint a kypr. *Mādoi*, ión *Μῆδοι* szónak megfelelő óp. ékirati *MAD* írás mögött *māda* lappang — nem pedig **mōdo*, amely a görögben **Mōdoi* alakban lépett volna föl. V. ö. még *Ἀριάρμνης*: *ariyāramna*, *Ἀρσάμης*: *aršāma*, *Δαρῆτος*: *dāraya(h)va(h)u*, *Εὐφράτης*: *(h)ufrātu*, *Γανδάριοι*: *ga(n)dāra*, *᾽Οτάνης*: *(h)utāna*, *σατραπῆς* (*ξατραπῆς*): *xšaθ*apāvā* stb. A kétségnek árnyéka sem férközhetik hozzá, hogy az óp. ékirati *A* hangértéke *ā*, nem pedig nyílt *ō*.

B) Az óp. ékiratokban szó elején az *A* jeggvel jelölt, egyébként jelöletlen rövid vokális a görögben az esetek óriási többségében szintén az *α* jegyével van feltüntetve. Eszerint a gör. *Ἄριοι* és *Ζάραγγοι* szavaknak megfelelő óp. ékirati *ARIY* és *ZRK* írások hangértéke *ariya* és *zara(n)ka*. V. ö. még *Ἀρσάκης*: *aršaka*, *Ῥάγαι*: *raga*, *Σάκαι*: *saka*, *Σαγάρτοι*: *asagarta*, *Σατταγύδοι*: *ḡatagu* stb. A gör. *α* „tisztá“ *a* hangja miatt a priori valószínű, hogy a szóban forgó óp. vokális nem volt nyílt *o*; hogy pedig valójában *a* volt, azt kétségtelenné teszi az óp. *ai* (*ay*) görög reflexe (l. alább).

Igen ám, de a görög transkripciók egy hányadában *α* helyett s részben mellett is *ε* és *ο* is áll! Ez a „bizonytalanság“ való igaz és nagy baj — de az *o*-elmélet baja, mert ennek segítségével megmagyarázhatatlan. Az *o*-elmélet szerint az iráni nyílt *o*, amelynek megfelelő hang a görög nyelvben nem volt, csak azért volna legtöbbször a gör. *α* jegyével feltüntetve, mert akusztikailag „jelentékenyen“ elütött a gör. omikron zárt *o* hangjától. Igen ám, de ha a gör. *α* hangja *a*-hangu alpha relative legalkalmasabb volt az iráni nyílt *o* feltüntetésére, hogyan szoríthatta ki helyéből a kevésbé alkalmas zárt *o*-hangú omikron és a végképpen alkalmatlan zárt *e*-hangú epsilon? Bármilyen színű volt is a szóban forgó iráni hang, olyan szivárvány-

színű mégsem lehetett, hogy ad libitum a gör. α , ϵ és o jegyével lett volna feltüntethető.

A dolog feltétlenül egészen másképpen áll — nézetem szerint következőképpen: mind az ϵ , mind az o az esetek túlnyomó többségében a görögség számlájára írandó, de bizonyos (jól elhatárolható) esetekben óp. a kombinatórius változásainak reflexe.

a) Az α helyett és részben mellett jelentkező ϵ egész sereg esetben kézzelfoghatólag görög analógia (népetimológia) szülötte (vö. Bartholomae, ZAirWb. 54—55. Meillet, GrdVP. 43). Így pl. az 'Αρτα-ξέρξης [óp. *arta-xšaθ^ra*] összetétel második tagjában várható *ξάρτης v. *σάρτης [vö. ξατράπης, σατράπης] szemlélatomást Ξέρξης hatása alatt deformálódott; 'Εξβάτανα eh. 'Αγβάτανα [óp. *hagmatāna*] az $\epsilon\chi$ praep. befolyása alatt jött létre; Μεγά-βυζος [óp. *baga-buxša*] eh. Βαγα- [Βαγα-πάτης] a μέγας adj. hatása alá került; 'Αρτεμ-βάρης 'Αρτεμ-δωρος analógiája; 'Αχαι-μένος [óp. *haxā-maniš*] Κλεο-μένος és társai áldozata. Idevalók a Gaál prof. úr idézte esetek közül: 'Ιντα-φέρνης [óp. *vi(n)da(h) farnah*] eh. *Φάρνης [Φαρνά-βαζος], Σμέρδης és Μέρδης eh. Μάρδης [óp. *bardiya*], 'Υδέρνης eh. 'Υδάρνης [óp. *vidarna*], vö. φέρω (φερνή), σμερδνός, υδερως etc.

Bizonyos esetekben [r + cons. előtt] az ϵ a föllebb említett ión η [$<$ óp. \bar{a}] korrepciója. Így Πέρσης $<$ *pērsēs $<$ *pārsās: óp. *pārsa* — oly viszony, mint πτέρνη: ói. *pāršni*. Ily eset Ξέρξης is (alább!).

Bizonyos esetekben azonban ϵ minden bizonnyal már óp. provenienciájú. Elutasíthatatlan jelesül az a föltevés, hogy az óp. a az ai és ai hangkapcsolatokban e -színezetű volt (vö. Meillet, i. h.). Erre utalnak oly esetek, mint 'Αρεία [el. *hariya*, bab. *a-ri-e-mu*]: óp. *haraiva*; Δαρείος [el. és bab. *dariyamuš*]: óp. *dāraya(h)* — *va(h)u*; Ξέρξης $<$ *ksērksēs $<$ *ksārksās $<$ *ksejār(k)sās [el. *ikšersša*, bab. *hiši'arša'*]: óp. (nom.) *xšayārša*; Τείσπις: óp. *čaišpi* vagy inkább *ča(h)išpi* (Meillet). Idevaló a Gaál prof. úr idézte 'Υμέης [$<$ **humejās*]: (av.) *humayā* is. Ha pedig a szóbanforgó óp. vokális i és j előtt e -színezetű a volt, akkor neutrális hangok előtt nem lehetett más, mint egyszerű a .

b) Az α helyett és részben mellett jelentkező gör. o — zártsága ellenére is — igen jó fundamentuma lehetne az o -elméletnek. Csak az a bökkenő, hogy az esetek óriási többségében a görögség terhére írandó. Így első sorban a $t\phi$ végi o . Idegen szavak csak honi tőkategóriákban helyezkedhetnek el, minélfogva pl. az óp. a -tövű *māda*- a görögben automatikusan o -tövű *Μαδο*-(*Μηδο*-) lett. Az óp. eredetű gör. összetételek első tagjának végén jelentkező o szintén honi gör. összetételek [άρτο-φάγος] analógiája. Kézzelfoghatóan mutatják ezt oly doublet-k, mint 'Αρτο-ξέρξης és 'Αρτα-ξέρξης [óp. *arta*-], 'Αριό-μαρδος és 'Αρια-βίγνης [óp. *ariya*-] stb. Ide való (de már kp. eredetű) a Gál prof. úr idézte Γονδο-φάρου e h. Γονδα-φάρου.

Bizonyos esetekben azonban a gör. o is óp. eredetű. Mert óp. a legalább is u és y közelében bizonnyal o -színezetű volt. Így pl. Τανυ-οξάρκης $<$ *Εοξάρκης: óp. **tanu-vazarka*; Φρα-έρτης $<$ *Εόρτης:

óp. *fra-varti* [v. ő. av. *fraoreti-*, i. e. *fra-værti-* v. *fra-vorti-*!] Ugyanez az oka annak is, hogy óp. *au* reflexe gör. ω , mint pl. Γαυβρύας: *gaubruva*. Ugyancsak ezért a gör. ω jegyével van visszaadva óp. *a(h)u*, *ahu*, *ahuva*, *uvā* etc. is (mert *h* és *v* az iónban eltűnt). Így pl. Ὠμίσης: *va(h)umisa*, Ὠχος: *vahauka* v. *vahuka*, Ἀραχωσία: *hara(h)uvati*, Χωρασμία: *(h)uvārazmi*. A gör. ω tehát sohasem < óp. *ā*, annál kevésbé természetesen < óp. *a*. Ζωροάστρης nem közvetlenül < (av.) *zaraθuštra*, amelyből a **zara(h)uštra* fokozott legfeljebb **Zarwōstρης* lehetett volna, hanem népetimológiai monstrum (v. ő. ζωρός és ἄστρον?).

Teljesség kedvéért megjegyzendő még, hogy óp. *u* reflexe a görögben *υ* (azaz: *u*) és (miután *υ* az iónban *ι* lett) *ο*, mint pl. Γαυβρύας: *gaubruva* és Σογδιανή: *suguda*. Az az állítás, hogy óp. *u* a gör. α jegyével volna „átírva”, nem áll helyt. A bizonyítékul felhozott Ἀτσαα: (av.) *hulaosā* egészen kisíklott.

Bármennyi apró-cseprő részlet vár is még tisztázásra, nagyban és egészben véve nincs itt semmi „bizonytalanság”: a gör. ϵ és σ , amennyiben nem speciális görög analógiás és népetimológiai kisiklások, óp. *a* kombinatórius változásai. Az óp. *a* bizonyos hangkörnyezetben, legalább is *i* és *u* közelében, minden látszat szerint alterálva volt *s* a nyílt *e*, illetőleg nyílt *o* hangszínéhez közeledett, egyébként azonban *a*-színezetű volt.

A végső eredmény tehát ez: felette valószínű, hogy az ó-perzsában megvolt a nyílt *o*-vokális, de több, mint valószínű, hogy nem volt meg az *o*-vokalizmus. Az meg egészen bizonyos, hogy ameddig az ó-perzsa *o*-vokalizmus kimutatva nincs, addig az ős-írání *o*-vokalizmus útja el van torlaszolva.

AZ ELPOSVÁNYOSODÁS VESZEDELME.

Irta Kőrösi Sándor.

Újabban mindjobban elhatalmasodik a napisajtóban és a politikai beszédekben a kötőszók szertelen, stiláris szempontból szépeknek éppenséggel nem mondható halmozása. Különösen a *pedig*-nek és-es alakját, no meg a hasonlító kötőszóknak *mint*-tel való kicifrázását kapták föl erősen.

1. (Magyarázó *mégpedig* helyett németes és *pedig*. „A tárgyalások során megnyugtató választ kapott és *pedig* azt, hogy semmiféle ilyen puccsterve a kormánynak nincs”. (Az Est, 1927. III. 4.) Vessük össze evvel Petőfi magyarságát, aki így szól: „Úgy bíz’, aki fölmarkolta, katona, *mégpedig* bakancsos voltam valaha” és a Garay-ét, aki azt mondja: „Tallér, az angyalát! *Mégpedig* lázsiás!” és azonnal átlátjuk, mily ízetlen, erőtlén az és *pedig* a jó magyar *mégpedig*-gel szemben.

Nyelvünk multjában és a székely nyelv hagyományokban találkozzunk ugyan és *pedig*-gel is, de a *pedig* (*kedig*) ezekben az esetekben még nem annyira kötőszó, mint inkább tisztán időhatározó;

pl. „... de a gyerek semmit se felelt vissza az apjának. *És pedig* [= és ekkéig, és ezalatt] a műhelyszínből elindulának.“ (Simonyi, A magyar költőszók, I. 141.). Ebből a példából láthatjuk, hogy a *kedig* (*pedig*) szó kialakulásának multjából meggyőződött székely és *pedig*-hez semmi köze sincs a német *und zwar*-ból fordított és *pedig*-nek.

2. Ellentétes *pedig* helyett fölösleges ... és ... *pedig*. „104-nek az anyja külföldi volt s 1748 anyja *pedig* kiskorú“. (Magy. Hirl. 1927. III. 2.) Helyesen így volna: (s nélkül) 1748-é *pedig* kiskorú. „Az előszót Tangl Károly, a bpesti tud. egy. nyilv. tanára írta s az egyes életrajzok *pedig* Wodetzky József dr. a debreceni tud. egy. nyilv. r. tanárától ... valók“. (B. H. 1927. III. 6.) Helyesen: (s nélkül) Az egyes életrajzok *pedig* W. I.-dr-től valók.

Az ellentétes *pedig*, épúgy, mint a *meg* kötőszó, tudvalevőleg a mondat második helyén áll: „Toldi *meg* nagybúsan hazafelé ballag“; ezt így is mondhatnók: Toldi *pedig* nagybúsan hazafelé ballag. Próbáljuk meg ezt az Aranyból idézett példát a föntebbi, helytelenített mondatok mintájára és-sel kitoldani: „És Toldi *meg* nagybúsan hazafelé ballag.“ Mily esetlen mondat válnék belőle!

3. A hasonlító *mint* túltengése. Szép a költőszóhalmozás, a *poly-syndeton*, ha izzó meggyőződés, szenvedélyes hangulat vagy költői lelkesedés szüleménye. Szép, ha Arany János Keveházában így ír: „Erőtelen mindkét erő, Győztes, legyőzött *mint ahogy* két birkózó egymásra rogy.“ És mily szép, mily festői, midőn Toldi lelki küzdelme éreztetésének kedvéért költőszók halmozásával és ezenkívül csodálkozó felkiáltással figyelmeztet bennünket a költő a fordulatra, a testvéri szeretet győzelmére mondván: „*Mégis, mindamellet* mily Isten csodája! Egy zokszót sem ejt ki Toldi Györgyre szája“. Ezzel szemben éppenséggel nem szép, ha közönséges prózában, prózai dolgokról szólva, az emfatikus stílus eszközeivel, szónoki vagy poétai figurákkal, tarkítjuk mondanivalónkat. Például:

a.) „... *ugyanolyan* összegű lakáspénzt kapnak, *mint amilyen* összegű lakáspénzt 1926 május 1-től 1926 július 31.-éig élveztek.“ (B. H. VII. 7.) A hasonlító mondat mutató- és kötőszava: *olyan, ugyanolyan, — amilyen*; itt fölösleges a *mint*.

b.) „... akkor az általános revíziót *olyan* gyorsan végrehajtották, *mint amilyen* gyorsan a karikás csattan.“ (U. o.) — *Olyan — amilyen*. Fölösleges a *mint*.

c.) „Ma is *olyanok* az utak, *mint amilyenek* voltak tíz éve és ... ezer éve.“ (B. H. VII. 29.) Fölösleges a *mint*.

d.) „Megállapítást nyert az is, hogy a nyilvántartott hordárok között nincs *olyan* hordár, *mint akiről* a teljesen egybehangzó leírások szólnak.“ (P. N. 1927. II. 6.) Helyesebben: *Olyan* hordár — *amilyenről*, vagy: *Olyan* hordár — *mint az, akiről*.

e.) „... azt a kétszáz esztendőt, mely elválaszt bennünket attól az időponttól, amikor nálunk is lesz majd *olyan* demokrácia, *mint amilyen* az Egyesült Államokban ma van.“ — (P. N. 1927

III. 6.) Itt is fölösleges a kötőszóhalmozás. Helyesebb így: *mint ma az Egy. Áll.-ban*, vagy: *amilyen ma van az Egy. Áll.-ban*.

f.) „Ami az alapok felszabadítását ... illeti, erre nézve ... *ugyanazok* a feltételek maradnak fenn, *mint amelyek* 1906 júl. elseje óta ... voltak érvényben.“ (BH. 1927. III. 9.) Itt is fölösleges a *mint*.

g.) „a háborúban jóformán *ugyanaz* a társadalmi osztály szenvedte a legszörnyűbb vérvesztéseget, *mint amelyik* a maga anyagi erejével sietett az élet-halálharcban álló magyar állameszme támogatására s *amely* idegronccsá nélkülözte magát a háborús inség gyötrelmeiben.“ (Magyars. 1927. III. 15.) A mutató- és kötőszavak *ugyanaz — amelyik, amely*. Itt is fölösleges a *mint*.

h.) „... de fájdalmas *olyan* beszédet hallani, *mint amilyen* a tegnapi védőbeszéd volt.“ (Az Est 1926. III. 16.) Fölösleges a *mint*.

i.) Florida kb. *akkora, mint amekkora* a mai Magyarország lenne, ha hozzácsatolnák a csehek által megszállt területet.“ (Az Est 1926. IX. 21.) Nagyságok összehasonlítására szolgál: *akkora — amekkora*, vagy *akkora — mint*. Itt fölösleges a halmozás (*mint amekkora*).

j.) „... ha ezen a téren *ugyanolyan* programot fognak megvalósítani, *mint amilyennek* alapján Wekerle megmutatta annak idején szociális értékét, akkor ... a kormány *ugyanolyan* csodát tehet a magángazdasággal, *mint amilyen* csodát tett két év alatt az államgazdasággal.“ (Az Est VII. 8.) Ilyen esetekben, mint itt is látható, nagyon könnyen elposványosodik a stílus. A tömörség helyébe pongyolaság lép. Itt is a *mint amilyen* teszi szükségessé a *csoda* szó megismétlését.

k.) „Indiában egy nap alatt 1036 milliméter volt a csapadék, tehát kétszer annyi, *mint amennyi* eső esik hazánk szárazabb vidékein egy egész év alatt.“ (B. H. 1926. VII. 9.) Ez a mondat a kötőszóhalmozás miatt kissé nehézkes. Ha a szerző nem ragaszkodott volna ahhoz, hogy a mellékmondatban *csapadék* helyett *eső* álljon, ami elvégre nem is szükséges, akkor a halmozás kikülvülésével így lehetett volna a mellékmondatot szerkeszteni: „*mint hazánk szárazabb vidékein egy egész év alatt.*“)

Vannak azonban esetek, amikor nem kerülhetjük ki a kötőszónak *mint*-tel való megerősítését. Ilyen eset, midőn egyetlen nagyságot vagy mennyiségeket mérünk össze; pl. „A derék sörgyáros ugyanis sokkal jobban szereti a leányát, *mint amennyire* haragszik a hadseregre“ (B. H. 1927. III. 6); vagy ha nyomatékoság kedvéért némiképpen megváltozva, megismétlődik a mellékmondatban a főmondat állítmánya; pl: „De a jogfolytonosság hangoztatása ma egészen más politikai jelentőséggel bír, *mint amilyen* politikai jelentőséggel bírt a történelmi multban.“ (B. H. 1926 XI. 6.)

Simonyi a Magy. Kötőszók III. kötetében (162. 1) megemlíti, hogy: „Nyomósság céljából, vagy a beszédbeli numerus, vagy a versbeli ritmus kedvéért néha azonagy igealakot is ismétljük az összehasonlítás két tagjában; pl. *Valamint* a halak *megfogattatnak* a gonosz hálóban, azonképpen *megfogattatnak* az emberek a

gonosznak idején. Ács, szent. 308...“ De ugyancsak Simonyi mondja ugyanott, hogy *ilyenkor gyakran el szoktuk hagyni az ígét, mégpedig rendszerint a mellékmondatból*, úgyhogy ebből hiányos mondat válik; pl. *„mint a halált, sőt mint az örök kárhozatot, úgy kerüljétek a bűnöket.“* (Pázm. pred. II.) *„Kár volna még vitéz neked heverni, mint egy kődarab [hever].“* (Arany, Keveháza.)

(Ha pedig az ígét az írónak a nyomatékosság kedvéért meg kell hagynia, arra is ügyelnie kell, hogy stílusa el ne laposodjék; pl. *„Reméli, hogy addigra többet fog tudni, mint amennyit ma tud.“* (Magy. Hirl. 1927. III. 2.) Szabatosabban, tömörebben így írhatta volna: *mint ma.* — „... tollát is *ugyanaz* a humanizmus... vezetői mindig, *mint amely vezetői* tevékenységét hivatala élén is, amely kultuszmiszteri kultúrpolitikájában oly gyönyörűen gyümölcsöző volt az egész magyarság számára.“ (Az Est 1927. III. 18.) A cikk írójának lelkes hangulatát hatástalanná, stílusát pedig pongyolává teszi a főmondat ígétének (*vezeti*) ismétlése. — *„Olyan mértékű kártérítést, mint amit Románia az angol és francia állampolgároknak évekket ezelőtt per nélkül engedett.“* (B. H. 1927. III. 10.) A *mint* kötőszó szertelen használatának megszokása avval a következménnyel jár, hogy egynémely újságíró nem is ügyel már arra, mely kötőszók felelnek meg a magyar mutatószóknak (*olyan—amilyen, annyi—amennyi, akkora—amekkora*), csak odanyomja a mellékmondat élére a *mint*-et, aztán jöhet bármely névmás, még a visszamutató *ami* is. Helyesen így volna a mondat: *Olyan kártérítést, amilyent Románia...*

Ha pedig elgondoljuk, mi lehet ennek az elposványosodásnak az oka, lehetetlen rá nem jönnünk a következőkre: Újságíróink — rideg kényszer hatalmánál fogva — nagyon sokat böngészik a német lapokat és megszokják, hogy az egyenlő fokon való hasonlítás mutató- és kötőszavai *so* és *wie*:

úgy szeretlek, mint... ich habe dich so lieb, *wie...*
úgy ment, akár a szélvész... er ging, *wie* ein Sturmwind
olyan szép, mint... so schön, *wie...*
épp olyan okos, amilyen szép... ganz so klug, *wie* schön
akkora — amekkora... so gross, *wie...*
akkora — mint... „ „ *wie...*
annyi — amennyi... so viel, *wie...*
annyi — mint... „ „ *wie...*

A németben ez összehasonlítások mindegyikében *wie* a kötőszó. Ez az örökös *wie* motoszka a sietve dolgozók fejében, midőn az imént kifogásolt mondatokhoz hasonlókat írnak. Ahelyett, hogy örömmel emelnék ki az ötféle magyar kifejezésből (*mint, akár, amilyen, amekkora, amennyi*) a megfelelőt, megelégszenek az örökös *mint*-tel és csak azután fanyalodnak rá az igazi kötőszóra. Így a fogalmazásban bizonyos renyheség, lomposság áll be) minek viszont az a következménye, hogy gyakorta, a nyomatékosság szándéka nélkül is, meg kell ismételniök a mellékmondatban a főmondat nagy részét.

MESENYOMOK A XVIII. SZÁZAD MAGYAR IRODALMÁBAN. (A racionalizmus és irracionálisizmus küzdelméhez.)

Irta **Trostler József.**

— Második közlemény. —

A szellemi élet nem áll elszigetelt atomokból: reformátusok, katolikusok nyelvi teljesítménye, feldolgozott anyaga végül is közös folyóba torkollik. A belső nyelvalak azonossága, halvány pietista nyomok az innenső, gyenge misztikus velejárók a túlsó parton előkészítik, megkönnyítik az egyesülést. A Verestóiékat felváltó új nemzedéknél az ortodoxia egyezményre lép a racionalizmussal, a biblia a modern természettudományos szemlélettel, a dogmatikus merevség morális teológiává enyhül, még pedig kimutathatóan pietista hatások alatt. Ez egyezménnyel járó kétértelműségnek beszédes tanúja Gombási István ref. prédikátor († 1786 után). Ördöghite rendületlen, viszont természettudományos tájékozottsága is meglepően nagy és időszerű, francia és német pietistákat fordít, idézi Leibnizot, P. Baylet — és dühös ebnek nevezi Voltaire-t. (*A Harmintz-négy Prédikációk* Második darabja: 281.) Tiszta irodalmiság, híján minden népiességnek. Az elvilágiasodás folyamatát nem tartóztathatja fel sem gát, sem visszahatás, sőt üteme észrevehetően gyorsabbra fordul, amióta a nyugati racionalizmus száz meg száz úton¹ siet a támogatására s kezd felszívódni a magyar szellemi élet vérébe. A végső szekularizáció munkája a külföldi áramlatokhoz igazodó iskolákra marad. A költészet nagysokára ráeszmél a maga öncélúságára, arra: hogy nem lehetnek más céljai, csak költőiek. Ez a ráeszmélés azonban még nem ölt testet, s egy-két kései esetet (Kazinczy, Csokonai) kivéve nem jelent tiszta esztétikai autonómiát. A költészet nyelve még csak fel sem szabadult a teológia, az erkölcsstani dogmák gyámsága alól, máris új urat kap: a felvilágosodott moralizálásnak, filozófiának, kultúrtörténeti elmékedéseknek, majd a politikának, tehát minden esetben lényegén kívül álló tényezőknek szegődik a szolgálatába. Abban azonban megegyezik minden irány, — akár barokk-népies hagyományt folytat vagy konzervál, akár nyugati tartalmakat, klasszikus formákat recipiál, hogy tehetetlennek bizonyul a csoda irracionálisizmusával szemben, közömbösen halad el mellette vagy ki akarja irtani, hogy nincs vére ahhoz, hogy befogadja, nyelvi képzelete ahhoz, hogy kifejezze, még akkor sem, ha egyébként meg tudja szólaltatni az olyan irracionális erőket, aminők a szenvedély (Batsányi), a fájdalom, érzelmesség. Az irracionálisizmus formái közül csak azokat tűrik meg vagy juttatják Európaszerte s így nálunk is polgárjoghoz, amelyek minden ízükben ellenőrizhetők, felhasználhatók a tanítás, felvilágosító propaganda céljaira, ilyenek: a klasszikus mítoszt helyettesítő allegorikus mitológia, az állatmese s a francia földön ter-

¹ A francia felvilágosodás terjeszkedésének útjairól l. Eckhardt Sándor, *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. Budapest

mett, ha nyelvében nem is, de legalább tárgyában, lehetőségeiben irracionális tündermese (Ez utóbbi forma magyar sorsával külön foglalkozom).¹ Egy csíksomlyói misztériumban a fák királyválasztásáról szóló bibliai mesében csapódik le az irracionális elem. (*Csíksomlyói nagypénteki misztériumok* kiad. Fülöp Árpád: *Passio* 1752. 95, 97, 98, 115, 121, 126 l.). S ritkaságszámba megy a különben felvilágosodásellenes, mindenképpen hagyományhű Gvadányi esete, aki egy ízben enged az irracionális kísértésnek s a maga korában szokatlan színekkel jelenít meg egy magyar Walpurgis-éjszakát (*A falusi nótáriusnak elmékedései, betegsége, halála és testamentoma* 1796, 135 ll.).

Egyik végletes fokán mutatja az elvilágiasodást Benkő Ferenc kálvinista nagyenyedi tanár (1745—1816). Szellemi tájékozottságában teljesen német: módszeres természettudós és teológus. Már most érdekes látni, mint küzd egymással ez a két elem. A küzdelem egyezménnyel zárul, még pedig úgy, hogy a teológia látszólagos fölénye mellett a világi elem az úr. Gáláns című főművében (*Esztendőnként kiadott Parnassusi időöltés*. 1793—1800) jól megférnek egymás tőszomszédságában görög és római régiségek, híres napkeleti utazók, Otahaiti leírása, „Egy kis hazabéli (erdélyi) utazás“ ásványtan, nagyenyedi ritkaságok — és egyházi orációk meg világi beszédek. Véletlen, de figyelemreméltó, hogy egyhelyütt úgy állítja szembe a regényt a valósággal („*ha valaki világi életét jól számba vészi, egy valóságos Románnak találja, a' minéműt sokan nagy mesterséggel szoktak sokféle történetekből össze rakni, és így nagy kedvességgel is szoktak olvasni: Egy ilyen valóságos Román még az elműt esztendőnk-is...*“ *P. időtől*. V. darab, 1 l.), amint ezt a romantikus gondolat első jelentkezése helyén, Angliában és Németországban látni. A másik, katolikus oldalon áll Simon Máté. Kiprédikálja a káromkodást, a táncot (*A tántzbeli mulatságról tíz prédikációk*. Vác 1800.), megújítja a haláltánc gondolatát (*Bőjtűi prédikációk*. Vác 1804), szembefordul a felvilágosodás s elvilágiasodás minden formájával („Tudom, tudom megfordúlnak te közötted is ájtatos nép némely esze fordult megvilágosodottak, kikre a frantzia rüh, kosz, pokol-var Volter, Baile, Ruszó reájok ragadott...“ *Beszéd a Religionak három rendbéli ellenségi ellen*. Vác. 13 l.), de azért még ő is kénytelen a józan okosság módszeréhez folyamodni — a józan okosság ellen („... mivel a mostani világ a tsudákra keveset hajt, azért merő természeti okoskodással vitatom dolgomat“, u. o.)...

A racionális-irracionális ellentét problémája, azóta, hogy a század elején felvetődik, állandóan felszínen marad a század végéig, sőt azon is túl. Jellemző ebből a szempontból Lázár János kijelentése (*Florinda azaz Spanyol Országnak ezen gróf kis asszonyon a' Roderig királytól tett erőszak alkalmatosságával a maurusok*

¹ Vö. *Das allesie ungarische Kunstmärchen* c. cikkemet. (Egy Perrault mese magyar származéka) *Pester Lloyd*, 1924 máj. 18. Abendbl.

által lett *el-foglaltatásának* rövid históriája... Szebenben 1766. II. rész, 96): Erről' s egyebekről mindent most megintek,

Hogy hitre senkit én nem erőltetek:

Arra is hiszem-é? most nem felelhetek... s valóban francia forrása alapján beszámol minden helyi mondáról, meséről, trufáról, csodatételről, de a kalandor lovas mögött ott ül a halk, soha el nem némitható kétely. Később nemhogy enyhülne, sőt még jobban kiéleződik az ellentét. S ez természetes is. Hiszen az európai irracionizmus egyre több, egyre újabb formában ostromolja a józan ész rendjét (Shakespeare, Ossian, a sírok és éjszaka kultusza, misztika, robinzonádok, kalandos regények exotizmusa, érzelmesség.)¹ A népmesében már eredeténél fogva sok a rendbontó, rendet veszélyeztető erő és összetevő, ezért szükségképpen merevebb, könyörtlenebb lesz annak a támadó védekezésnek, elhárításnak a hangja, amellyel pl. Németországban a felvilágosodás őrszemei, Gottschedék és a Nicolaiták fogadják. Nálunk a népmese más feltételek között, lassabban jelentkezik, nem kelt akkora feltűnést, s így nem is járhat olyan hangos elméleti vitákkal, igazoló eljárásokkal mint egyebütt, de azért itt is találkozunk egy-egy elhárító mozdulattal. Így Farkas Antal németből fordított *Erköltsi-Iskolá-jának* (1790.) *Előljáró beszédé*-ben, amely kiegészíti a Verestóinál talált adatokat s igazolja a magyar népmesei hagyomány² eleven folytonosságát: „Az odahaza ülő Urfiaknak... töbnyire Puska, Pipa, jó kopó visla, kutya 's játék a' beszédjek: és ha azon kívül tovább nyájas beszédekre jön a' dolog, szép Históriaik helett elkezdenek igen semmiségeket beszélleni: melly is ebből áll P. O. Hejj hol vólt, hol nem vólt heted hét Országban, még az Operentziális Tengeren is túl vólt, egy vén Asszony, a' ki úgy meg fejté az Agast; hogy a' Jutka Majorosné Teheneit se fei meg kiölömben. Illy szép Históriaikat hallottam sokaktól, az Ország eleit nem is tudgyák kitsoda 's mitsoda? az egy Vice-Ispány Urak, 's Szolga Biráknál nem is ismérnek nagyobb Urakat lenni szégyenyek...” (Látnivaló, hogy Fazekas Mihály vagy Verseghy Ferenc meseellenes állásfoglalása nem elszigetelt valami.) Már most az a különös, hogy Farkas az erkölcsi oktatás, építés örve alatt jó néhány irracionálisan veszedelmes mesetárgyat szabadít rá gyanútlan olvasóira. Három év múlva Csokonaival (*Tempefői* 1793. *Csokónai Vitéz M. összes művei* kiad. Harsányi J. és Gulyás József. III. 135. II.) törvényes formák között vonul be a hamisítatlan népmese a magyar irodalomba... „hát egyszer hun vót, hun nem vót, még az opperencián is túl vót, a gallér hián köpenyeg, a köpenyeg hián gallér vót, egy királyfi; kiment az egyszer vadászni,

¹ V. ö. P. van Tieghem, *La poésie de la Nuit et des Tombeaux en Europe au XVIII-e siècle* 1921; u. a. Le Prérromantisme. Études d'histoire littéraire européenne. 1924.

² Egyéb mesenyomokhoz v. ö. Bernáth Lajos, *Magyar népmesék a XVIII. sz.-ból. Ethnographia.* 1902. 289. II.

télen vót az idő, karácsony akkor fejr volt; s hogy fejr vót, hát kimegyen a királyfi vadászni, csak vadász, csak vadász... csak haza fordút biz ő, osztég mint a kárvallott cigány, meglát egy galambot, hozzá lú, leesik a galamb, s hogy leesett a galamb, hát földreesett biz a, a vére látszott a hón, szép piros vót, olyan gyöngén látszott a hón, hogy meglátja a királyfi, azt mondja: no nem nyugszom addig, míg olyan mátkára nem kapok, hogy olyan fejr legyen az orcája, mint a hó..." Ez a történet, melyet a „szurtos füstös kezű és ábrázatú” Szuszmirral mondat el Csokonai, kis levél a hálás halott messze ágazó, terebélyes fáján, úgy amint az összehasonlító kutatásból ismerjük (vö. K. Simrock, *Der gute Gerhard u. die dankbaren Toten* 1856; R. Köhler, *Kleinere Schriften* I. 1898, 5. ll.; Hippe, *Archiv für n. Sp. u. Literaturen* 1888, 141. ll., Le Braz, *La légende de la mort* 1902; G. H. Gerould, *The Grateful dead...* 1908; W. Benary, *Zschr. f. rom. Phil.* 37, 57. ll., 38, 229. ll., Bolte-Polivka, *Anmerkungen zu den Kinder u. Hausmärchen der Brüder Grimm*. III. 1918, 490. ll.), mindeddig azonban nem került elő olyan változat, amely teljesen megfelelna a *Tempefői* redakciójának. Egy-két motívumában a szláv nyelvterületen élő változatsorral mutat rokonságot. A tárgynak egyébként is köze van a magyar irodalommal: egyik hajtását valószínűleg spanyol forrás alapján feldolgozta Madame de Gomez a Mikes Kelemenről *Mulatságos napok* címen részben (hat novella) magyarra fordított novellagyűjteményében (*Les journées amusantes* 1723, *Histoire de Jean de Calais*), egy másik keverékváltozata pedig megvan a sárospataki kéziratós mese-gyűjteményben (Gulyás József, *A sárospataki kéziratós mesegyűjtemény* 1917, 11. l. Egyéb mesényomokhoz vö. Katona Lajos, *Néprajzi adalékok Cs. munkáiban*, *Ethnographia* 1899, 163 l.; Versényi Gy. *Életképi elemek Cs. költészetében*, *Erd. Múzeum* 1905, 463 l.; Gulyás József, *Népi és folklorisztikus elemek Csokonai költészetében*, *Népélet* 1923/24, 151. ll.). Csokonai az első magyar költő —, aki teremő erejével magyar formához juttatja kora világerzésének ha nem is valamennyi s legmélyebb, de kétségkívül néhány lényeges összetevőjét, még pedig már nemcsak elméletben, hanem gyakorlatban is, nemcsak fordításokban, hanem eredeti alkotások erején is. Vallás- és kultúrfilozófiája, parodisztikus kedve, sőt sokszor humora is ma époly idegen tőlünk, mint azok, akik-től elsajátította, mint a felvilágosodás terméketlen sivársága, Rousseau kultúrszentimentalizmusa, a Boileauk, Popeok, Marmontelek bölcsesége, Zachariae, Blumauer papirosos, fogatlan satírja, Gessner iskolájának festett álgörögsége. Sok tekintetben közelebb áll Bessenyeihez, mint Kazinczyhoz. Gondolatébresztői között Herder az utolsó nagy név. S mégis, a magyar irodalomban új fejezetet jelent az a körülmény, hogy akad végre magyar költő, aki vér-vesztés, nagyobb kerülő nélkül segíti szóhoz, oldja fel ritmusban, dalban szenvedélyét, boldogtalanságát, testi fájdalmát, mind-egy, hogy Matthisson, Bürger, Salis-Seewis színezi a hangját; aki

minden előzőjénél teljesebben szólaltatja meg a természethez új, érzelmes közelségbe került ember szemléletét, a mélabú, magányosság új élményét, mindegy, hogy E. von Kleist, a francia vagy német rokokó lírája vagy Young oldja meg a nyelvét, az a lényeges, hogy Vajda Péterig, Petőfiig nincs magyar költő, akinek természetélményéből oly kevés vészett volna el azon az úton, amely az alkotó pillanattól a tiszta formáig vezet; hogy akad költő, aki a finnyás füleket megbotránkoztató diákos tréfán kezdve a szalonképes humorig megtalálja a jókedv kis és nagy formáinak magyar megfelelőit, mindegy, hogy Blumauer, Tassoni, Goldoni szolgáltatja hozzá a mintát. Erejét nem vezeti le, nem őrli meg a formakeresés láza, ezért mindenestül a forma kiépítésére, törvényszerűségének betöltésére fordíthatja. Csak az, aki ilyen szilárdnak tudja lába alatt a talajt, járhat olyan biztosan, emelkedhetik a melódia erején olyan könnyedén a magasba, állhatja nyugodtan a filozófiai gondolat pátoszsúlyát, sajátíthatja el, ültetheti át hibátlanul magyar nyelvbe, ritmusba, színbe a rokokó gráciáját, muzsikáló könnyedségét, holdfényt, szőke-bikkfás mélabúját, tündértáncát, rózsálgatást, aranyporát. A racionalizmus-irracionalizmus régi küzdelme új formában jelentkezik nála: a rokokóéban. A rokokó nem örökíti meg a problematikusságot mint a barokk, nem fojtja el mint a felvilágosodás, nem egyenlíti ki mint a klasszicizmus, hanem elfátyolozza, elhárítja a tánccal, játékkal; nímfák, tündérek, nyári délutánok, holdas éjszakák derült arkádiájával veszi körül. (A rokokó-problémához vö. Frtz Neubert, *Franz. Rokoko-probleme. Becker-émlékkönyv* 1922. és W. Klemperer, *Der Begriff Rokoko. Jahrbuch für Philologie* I. 1925. 444. ll.) Kezdeményezését csak akkor értékelhetjük megfelelő módon, ha meggondoljuk, milyen soká tart, mire a germánság és románság felszabadul az irodalmi tündériesség (Perault, D'Aulnoy grófnő), kultúr-keletiesség (Gueullette, Caylus, Hamilton, Crebillon, *Cabinet des Fées*, Wieland), a moralizáló, ironizáló (Musaeus), allegorikus mese-szemlélet nyűge alól, milyen megrázkodtatásra van szüksége a német irodalomnak (*Sturm u. Drang*), hogy elfogulatlanul közelledjék a népmeséhez, hogy még az irracionalizmus minden fajtájának igazolója, újjáértékelője Herder is idegenkedik tőle, hogy csak 1787-ben jelenik meg az első igazi népmese-gyűjtemény Németországban (*Kindermärchen, aus mündlichen Erzählungen gesammelt*, Erfurt.)¹... A Csokonaiéhoz hasonló minden irónikus vagy erkölcsstanító súlytól ment közvetlen mesehangra talán csak egy példa akad ebben a korban: a német Joh. Heinrich Jung önéletrajzában (*Heinrich Stillings Jünglingsjahre* I. 1778, 129 ll.: *Historie von Joringel u. Jorinde* v. ö. Aarne, *Verzeichnis der*

¹ vö. P. V. Delaporte, *Du Merveilleux dans la litt. française sous le règne de Louis XIV*; P. Martino, *L'orient dans litt. française au XVII-e et au XVIII-e siècle* 1906; R. Benz, *Märchendichtung der Romantiker* 2. kiad. 1926; Fr. von der Leyen, *Das Märchen*, 3. kiad. 1925, 11 ll.; Th. Friedrich, *Goethes Märchen*. Reclams Univ. Bibl. Nr. 6581—6583, 5 ll.

Märchentypen 1910. Nr. 405; Bolte-Polivka, *Anmerkungen* II. 1915, 69. l.). Csokonai talán csak a kelleténél jobban zsúfolja, naturalisztikusabban stilizálja a népiességet, de ez a vonása époly kevéssé homályosítja el kezdeményezésének jelentőségét, mint az a körülmény, hogy minduntalan kiütözik lappangó racionalizmus a valójában nem azonosítja magát sem a mesélővel, sem a mesével. — „Boldog isten! hát már nincsen-é dicsőségesebb tárgy, melyen édesebb meglelégedéssel mulathatja magát nemes elménk? — mondatja egyik szöcsövével, Rozaliával. — Ezek a mesék sem az, hogy szépségekkel nem mulathatják szívünket, sem egy nemes lélek vágyódásai velek meg nem elégeszhetnek. Szép kimondásokat lehet-é keresni abba az osztég-hát-os fecsegésbe? Vannak-é benne abba az alacsony lélektől koholt mesébe, példás történetek? A nemes erkölcsnek semmi nyomát nem találhatni oly szemét észnek szüleményébe. Illenek-é hát az ilyenek egy nemes születésű személyhez? Én ugyan nem bírok annyi békességes tőrészel, hogy az ilyekeket hallgathassam.“ Annak a technikai eljárásnak analagonját, hogy a drámai párbeszéd feszültségébe illeszti s ott szakítja meg a mesét, ahol a legérdekesebb, megtalálni a német irodalomban többek között J. G. Schummelnél (*Kinderspiele und Gespräche*. 1776—78) vagy Goethe *Götz von Berlichingen*-jében (I. felv.)

E vázlatos összefoglalásnak nem lehetett teljesség a célja, hiszen még csak az anyaggyűjtésnél tartunk, de fontosabb talán, hogy sikerült rámutatnunk az irodalomtörténeti átsugárzásnak egy új módjára. Az alábbiakban közöljük az eddig még fel nem dolgozott anyagból mindazt, ami tárgy- vagy motívumtörténeti szempontból különösen figyelemre méltó.

(Folytatjuk.)

DE FILIO DUCIS LEONIS.

Új adat 1023-ból a bizánci Οὔγγρος népnévre.

Irta: Czebe Gyula.

Egy Szent György-csoda elbeszélése a cod. Mosqu. synod. 381 membr. a. 1023 F. 11* így írja le a csodás esemény előzménye, egy hadjárat megindulását: „... γέγονεν ἡ τῶν θυτικῶν ἐθνῶν πρὸς ἡμᾶς τοὺς χριστιανοὺς θροῦροτάτη ἐπανόστασις, λέγω δὴ Βουλγάρων καὶ Οὔγγρων καὶ Σκυθῶν καὶ Μήδων καὶ Τοῦρκων“, azaz magyarul: „... heves támadást indítottak ellenünk, keresztyének ellen a nyugati népek, t. i. bolgárok meg magyarok meg szkithák meg médek meg türkök“. Ez az adat latinul ki volt már adva az Acta Sanctorum áprilisi III. kötetében 1675-ben, Appendix XXX. l., görögül azonban csak legújabbban tette közzé J. B. Aufhauser „Miracula S. Georgii“ c. Bibliotheca Teubneriana-beli kiadásában 1913-ban. Ez utóbbi év előtt és után egyformán ismeretlen s felhasználatlan volt ez az adat. Nem is sejtették, hogy igénytelensége ellenére is milyen becses és tanulságos. Időrendben legalább a harmadik eset ez az *ungr* népnév bizánci használatára s többféle következtetést enged meg.

A magyarokra azonnal VI. Leó császár alatt, a bolgár-görög háboruban való kitűnő és hasznos közreműködésük után, ráadták a bizánciak a *türk* megnevezést, amely megmaradt „egyedi” nevezetüknek az egész X. századon át, használata átnyult a XI. századba s tartott egészen a XII. századig. A *türk* szónak a X. századra óriási hagyománya volt, idegen eredete nem volt már köztudatban, jó görög szónak számított. A „nemzeti” nyelvhasználat megtántorodására az egész X. századból egyetlen egy adatunk van csak. A Georgios Monachos-krónika 963 és 969 között készült folytatásában (ed. Bonn. 818ie) feltűnik a jó bizánci *türk* mellett az *ungr* név, de csak egyetlen egyszer, ismétlem, különben ebben az elbeszélésben is *türk* meg *hun* a kaland barbár hőseinek a neve. A XI. század ellenben egymásután szolgáltatja az *ungr* térfoglalásának bizonyosságait. Az első éppen hazánkból való. Szt. István királyunknak 1005 táján a veszprémi-völgyi apácaclastrom számára görögül kiállított adománylevelében így hangzik a király címe: „*κράλι πάσης Οὐγγρίας*”, azaz: „egész Ungria (Magyarország) királya”. Két író, Leon Grammatikos és Theodosios Melitenos, csak a Georgios folytatását írja ki, így önálló tanuként nem jön számba. Jó második ellenben az itt először bemutatott Szt. György-csoda elbeszélése, melyet a subscriptio tanúsága szerint 1023-ban másolt a fent jelzett kódexbe egy Theophanes nevű szerzetes. Ha hajlalnánk az optimizmusra, akkor megkísérelnők ennek a darabnak még előbbre datálását, amire van felbátorító körülmény. Először is bizonyos, hogy az eredeti fogalmazvány régebb 1023-nál. Azonkívül, ha a legendában említett bolgár támadást szabad volna J. B. Aufhauserrel 917-re tennünk („Das Drachenwunder des hl. Georg in der griech. und lat. Überlieferung”. Byz. Archiv 5. Leipzig, 1911, 27. l.) akkor a legenda vége alapján, mely úgy szól, hogy „a csodás módon kiszabadult fiu, György, akkor (t. i. a csoda történte időpontjában) egészen gyerekember volt, most ellenben már élemedett aggastyán és maga beszéli el rendre Szt. György nagy vértanunak vele tett különös csodáját s megmentését, anélkül, hogy bárki tanuskodására szorulna” (ed. Aufhauser 39. l.), számvetést csinálhatnánk s azt mondhatnók, hogy egy 917-ben pl. 20-22 éves ember úgy 970-980 körül már élemedett aggastyánnak mondható, persze ez az ember még élhet s beszélhet a vele történt csodáról. Eszerint felmehetnénk esetleg a Georgios-folytatás keletkezése utáni évtizedbe a X. században. Azonban a történeti esemény azonosítása is több mint problematikus, a csoda hősére való hivatkozás is kétes hitelű motívum, a szerző, bizonyos Markos nevű szerzetes is ismeretlen egyén: így a fent vázolt kísérlet reménytelen vállakozásnak látszik s helyette jobb megelégednünk a kézirat subscriptiójában foglalt biztos datálással. A legenda keletkezési helye kétségtelenül azonos azzal, ahol az esemény történt s ez Kisázsiaiban Paphlagoniában Ποντιού vagy másképen τοῦ Οὐλακοῦ nevű község.

Ez a három adat együtt világot vet a magyarok bizánci megnevezésében beállott változásra s ennek a változásnak indítékaira. A csekély szám s a helyi és időbeli szórványosság arra mutat hogy a *türk* erős állásai ellen óvatosan indult meg, de aztán következetesen folytatódott s végül lassan, de határozottan sikertől koronázottan fejeződött be egy támadás. Az adatok előkerülésének helyei arra mutatnak, hogy itt bizonyos centrifugális erők érvényesültek, sőt egy, mindben előforduló közös vonásból, t. i. hogy a magyarok *ungr* neveze *türk* helyett bolgár-magyar érintkezéssel kapcsolatos, ezeknek az erőknek az eredőhelyére is lehet következtetni. Végül ezeknek az adatoknak az egészen kései feltűnése arra mutat, hogy az *ungr* név, egy több mint ezeréves nemzetközi történeti érték,

sorsában a középkori görög nyelv szerepe s jelentősége egészen alárendelt. Ebből a három mozzanatból a két utóbbi a legfontosabb.

A szórványossággal kapcsolatban utalok arra az érthetetlen töprengésre, amelyet Darkó Jenő kezdett el (A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánci íróknál. Budapest 1910.) s amelybe historikusokat, még Hómant is, belesodort. Ha ez a maga idejében is alaptalan volt, most már végképpen idejét múlta. Az első adat nem IX. századi Georgios Monachosból, hanem X. századi ennek a krónikásnak a folytatásából s Skylitzesig, ill. Kedrenosig eléggé jól ki van töltve a sorozat. Az általam itt adott anyag ugyan nem bőséges, de folytonos, hézagai nem feltűnőek, egy védett állás elleni lassú ostrom gondolata alapján megmagyarázhatók. A *türk*-nek valóban nagy előnyei voltak, először is régi multja s azután az, hogy a hivatalos és félhivatalos világ használta. Ezzel szemben az *ungr* nevezetet csupa olyan helyen találjuk, amely messze esik ilyen köröktől. A Georgios-folytatásbeli adat, igaz, dinasztikus vonatkozású környezetben van, t. i. I. Basileios császár fiatalságának történetéből egy anekdota tartalmazza, de közvetlen kerete népmonda, amely sehol máshol nem fordul elő s amelynek alacsonyrendűségét történeti torzításai is érzékeltetik. Ez arra vall, hogy ennek a fogalmazványnak a szerzője a felsőbb bizánci kifejezések (*türk* és *hun*) mellett egy alacsonyabb jellegű frazeológiát is ismert. Ugyanilyen alacsony áramlat jelentkezik a magyarországi adatban. Az erősen vulgáris veszprémvölgyi oklevelet óriási távolság különíti el az egykorú bizánci császári oklevelektől. Természetesen ugyanilyen a kisázsiai kis fészekben keletkezett naív, népies vallásos irat vallomása is. Ezek a jóval gyöngébb erőik mégis szembeszálltak a hagyomány és tekintély erőivel s a siker végül hozzájuk szegődött. A Georgios-folytatásban még csak legelül egyetleneszer bukkann fel az *ungr*, az igazi név még *türk* és *hun* (ez eléggé gyanus körülmény, t. i. megengedi azt a feltevést, hogy ezek a *hunok*, ill. *türkök* eredetileg nem voltak a magyarok, ezt a kalandot csak később fogták rájuk, ez a tárgy bizonytalanság azonban a mi kérdésünk szempontjából közömbös). Szent István oklevelében már nincs szó *Τουρκία*-ról (csak a kivatalos magyar *Πατρις* fordul elő). Végül a Szt. György-csoda elbeszélésében a *szkilha* is (Bizáncban hagyományosan összefoglaló neve a *hun*-nal együtt a *türk*-nek) s a *türk* is külön népi egyedek nevei már. Historikusoknál (Kedrenos-Skylitzes, Zonaras) gyakori még később is, hogy *türk* és *ungr* magyarázzák egymást, de ennek a két névnek az útjai szétváltak már a XI. század elején, ha nem már a X. században. Nagyon sokat mond az *ungr* térhódításáról az, hogy 1023-ban Paphlagoniában már csak ez a név jelent magyart s hogy a magyar királyi udvarban sem jutott eszébe 1005-ben a görög oklevél fogalmazójának más szó Magyarország jelölésére, mint *Ungria* s hogy az első félénk kísérlet egy thrák-makedón földön, a magyarok X. századi betöréseinek útvonalán, létrejött népi mondában már a X. században felbukkan. A perifériák érvényesülésének jelei ezek a tények, bizonyosságai egy centrális erő elleni támadás sikerének. Az egyik erő, írott és beszélt nyelvi használat, a *türk* konzervatív védője volt, a másik, ugyancsak írott és beszélt nyelvi használat, az *ungr*-nak, ennek a friss nyelvi elemnek, kiméletlen érvényesítője. Tanui vagyunk annak, hogy ingat meg százados, szilárd, nemzeti hagyományt egy betolakodó idegen elem, tanui vagyunk egy idegenszó befészkelődésének.

Magyar, thrák-makedón és paphlagoniai területekről, perifériákról beszélve a koncentrikus támadás képét idéztük fel s ez a technikai kivitel tekintetében helytálló is, azonban a támadás eredőhelye mégsem több helyen van, tehát sem Magyar-

- országban, sem Kisásziában nem kereshető. Az *ungr* kétségtelenül idegenszó a görögben, átvétele egészen bizonyosan egy helyről történt. Hogy honnan, arra maga a görög alak semmi útmutatást nem ad. Ez csak annyit vall, hogy teljesen készen került a görögbe s itt csak a görög végződéseket vette fel. Az *ungr* + *ros* elemzés mellett természetesen felesleges minden olyanféle elmélkedés, mint amelyet még Darkó végezett, mert világos, hogy egyszerűen csak az óegyházi szláv *ungr* alak elgörögösített változatával van dolgunk. Az itt tárgyalt három adat alapján arra a kérdésre, hogy ezt az óegyházi szláv szót honnan vették a görögök, azt a választ kell adnom, hogy a kölcsönzés csak a magyar-bolgár-bizánci érintkezések történeti talajából érthető meg. Még a paphlagoniai legendában is egymás mellett van említve a bizánci birodalom két északi szomszédja, a magyar és a bolgár. A Georgios-folytatás népi mondájában egy 937-ben vagy 939-ben a Dunánál történt kaland alkalmával magyar-bizánci és bolgár-bizánci összetűzésről van szó. Szt. István magyarországi görög oklevelének bolgár vonatkozásairól legutóbb figyelemre méltó érveket hozott fel Fehér Géza a keleti egyháznak Magyarország megtérítésére tett kísérleteivel kapcsolatban, amellyeket ő a keresztyénségre vonatkozó szláv kölcsönszavaink alapján a bolgár egyháznak tulajdonít.¹ Annak, hogy a bolgarság ennek a szónak a görögben való megöröködés egyes fázisainál megjelenik szimptomatikus jelentősége van. Ebben a folyóiratban én már egyszer (Nyr. 49:59.) rámutattam arra a lehetőségre, hogy az ómagyar *grik* bolgár közvetítéssel került nyelvünkbe. Ennek a lehetőségnek párja az a másik lehetőség, hogy a bizánci Ὀγγρος is bolgár közvetítés eredménye az óegyházi szlávból. A bolgárok lehetnek azok, akik azt a két népet, amelyet ők választottak el egymástól, megajándékozták az illető népekre a maguk nyelvében járatos elnevezéssel. Már a multkor hangsúlyoztam, hogy a bolgár befolyás egy bizonyos használat megörökítésében nyilatkozott, a magyar *görög* szó esetében pl. a *roméosz*-nak megfelelő szó kiszorításában. Ugyanez az eset itt is. Hogy a bizánciak a maguk *türk* szava mellett ismerték a magyarok egyéb nevezeit is, egyrészt tanúsítványból tudjuk (szavartiaszfali), másrészt ezt a *magyar*-ról is feltehetjük s ezek még sem örökölték meg. Az elsőnél ez természetes, mert hiszen kuriózus adat volt csak, a másikon azonban már joggal csodálkozhatunk, mert hiszen a gyakori magyar vendégek magukat biztosan így nevezték. A nem-magyar eredetű nevezet azonban győzött a valódi magyaron a görög nyelvben. Ennek oka csakis az erőteljes izoláló réteg közvetlen hatásában kereshető s talán közrejátszik az is, hogy a törzsnévből lett nemzetenév még nem volt eléggé nagymúltú s megerősödött. Az a körülmény pedig, hogy a görögben olyan későn tűnik fel először is, azt bizonyítja, hogy a magyar honfoglalás után jó későn bekövetkezett hatással van dolgunk s ez döntő érv a bolgár kölcsönzés felvétele mellett. Az északi fronton a X. században a legközelebbi két aggasztó tényező a bizánci diplomácia és hadvezetés számára éppen a bolgár és a magyar nép volt.

Melich János egy cikkében (Über den Ursprung des Namens UNGAR. Arch. f. slav. Phil. 38(1923)244 s köv. lk.) helytelenül túlbecsüli a bizánci *ungr* jelentőségét; azt állítja, hogy ez a nyugati latin *Hungarus* alapja, azonkívül eredetét hibásan fejtegeti, azt állítja, hogy a görögben (*anla*-) orosz közvetítésre megy vissza. Megannyi tévedés. Először is szemellátható, hogy az összes európai országok

¹ Влияние на българската черква въ Маджарско. Сборникъ въ вѣсть на Васил Н. Златарски. Сѳіа, 1925, 485 s köv. lk.

latinságában és nemzeti nyelvében régen meghonosodott volt már az *ungr*, amikor bizánci görög alaknak híre-hamva sincs még. Ha a IX. században Európában szerte használták már, Bizáncban ellenben csak a 960-as évekből van első nyoma felénk használatának, akkor az elsőbbség nem a bizánci gyakorlatot illeti. Bizánc nem adta nyugatnak az *ungr* szót, ezt maga is jóval későbbben kapta, mint bármelyik nyugati nép. Másodszor pedig az *anla*- orosz kölcsönzés fölteveése teljesen alaptalan, még akkor is, ha szabad volna Darkó nyomán az *ungr* névnek a magyarokra alkalmazása kérdésében az orosz *Ugri belii* és *Ugri cernii* fogalmakkal dolgozni, aminek pedig az *ungr* névnek Németh Gyula által adott eredetmagyarázata után semmi értelme. A szlávsnak valami primér szerepe ebben a névadásban nincs, az eddig keresett nazális az *ungr*-ban eredeti török fejlemény még, jelentése pedig a török viszonyoknak megfelelő konkrét tény, alkalmazni is legelőször törököknek kellett ezt alkalmazniok a magyarokra, mert hiszen csak ezek tudhattak a névadás alapjául szolgált törzsi szervezetükről. A magyarok *ungr* nevezete eredetileg a török műveltségi körbe tartozik. A szlávsnak szerepe az óegyházi szláv *ungr* révén egészen másodlagos, t. i. egy, számukra már eredeti értelemben elhomályosult kész alaknak átvételében, használatában és továbbadásában áll. Az alaptalan *anla* gondolatot a X. századi bizánci használat mellett bízvást elejthetjük, de ugyancsak elejthetjük általán az „orosz” továbbítás elméletét is, mert az egészben véve gyér orosz-magyar és orosz-bizánci kapcsolatok semmi támaszt nem adnak ahhoz a feltevéshez, hogy az erős bizánci honi szokást, a magyarok *türk* nevét, orosz *ungr* szorította volna ki. A IX. században különben Bizánc még érintetlen is ettől a szokástól, a X. században pedig a földrajzi elhelyezkedés és a történeti események más tényező szerepére utalnak. Ez a tényező szerintem nem lehet más, mint a török-szláv vegyületű bolgárság, amely egyidejűleg görögös műveltségű is volt. A balkáni betöréseik alkalmával bolgár és görög területeket pusztító magyarságra a X. század folyamán az *ungr* nevezet bolgár-görög határterületeken állandósulhatott abban a lingua francában, amely itt a vegyesnyelvű lakosság körében kialakult. A bizánci Ὀγγρος tulajdonképpen sült idegenszó, csak a végződése görög, ez alkalmas volt arra, hogy idegenek beszélgetésében mindkét felet kielégítse. A továbbadás mindenestre bolgár tett, de nem lehetlen, hogy már az elgörögösítés is. A szó sorsa ezután a görögben már csak az érvényesülés kiküzdése. Hogy nyugatra is nem bolgár-frank közvetítés vitte-e el ezt a szót a IX. század folyamán, alaposan megfontolandónak vélem, sőt annak a megvizsgálását is, hogy török hagyományok alapján nem a bolgárok-e első alkalmazói a török *ungr* névnek a törököknek tartott magyarokra és átültetői is az óegyházi szlávba. A sokszázados bolgár(török)-magyar érintkezés ténye mellett ennek a kérdéskomplexusnak az egysége több mint valószínű.

Csak egy gondolat merülhetne fel joggal az Ὀγγρος eredetének itt adott magyarázata ellen, az, hogy nem nyugatról kapták-e a bizánciak ezt a szót (mint a XI. században az Ὀγγραπος variánst — szerintem — keresztsektől), pl. olyan, diplomáciai érintkezések alkalmából, mint amilyenek emlékeit Liutprand jelentéseiben bírjuk. Azt lehetne kérdezni, nincs-e itt kölcsönhatás, nem adta-e át a bizánciaknak Liutprand vagy más hasonló küldetésű nyugati a Nyugaton latinban és nemzeti nyelvekben régóta járatos szót, úgy, mint ahogy Liutprand átvette bizánci főméltóságokkal való szóbeli érintkezéseiből a *türk* és *hun* nevezeteket a magyarokra. Ez a feltevés megdől azon, hogy a bizánci hagyományos *türk* név használatának éppen az udvar, a hadvezetőség és a diplomácia irodái voltak a fellekvárai. Az említett érintkezések alapján az *ungr* szónak ezeken a helyeken való ismertségére termé-

szetesen következtetnünk lehet, sőt kell, de lehetetlen itt keresnünk az új használat kiindulását. Elfogulatlan, hagyományos nézetektől nem befolyásolt, ellenben szomszédos idegenekre ráutalt helyeken öröködött meg először ez az új és idegen *ungr* név s innen kiindulva tört be a hagyományörző helyekbe s foglalta el egyeduralmi helyét a görög nyelvben is, melyet mind a mai napig őriz ott is, mint a világnak úgyszólván összes nyelveiben.

A POGÁNY CSEREMISZEEK VALLÁSA.

Irta **Beke Ödön.**

— Második közlemény. —

Néha még a temetés előtt megülik az első emlékünnepet, néhol csak a temetés után, s azután még a 3., 7. és 40. napon, némely helyen az évfordulón is.¹ A cseremiszek szerint a halott végképpen csak a 40. napon szakad el hozzátartozóitól, s ezért ez ideig tányért és kanalat állítanak félre számára. A 40 napon kimennek a temetőbe, meghívják a halottat az emlékünnepre, s egyben a régebben meghaltakat is. A halottnak külön helye van a toron, ételt-italt tesznek elébe. Lakoma után kimennek vele az udvarra, istállóba stb., s megmutatják, hogy minden rendben van, mindennek gondját viselték. Este jönnek a halott rokonai és barátai ajándékba hozott inni-ennivalóval meg gyertyákkal. Annyi gyertyát gyújtanak, ahány halott, még emlékeznek a családban. Külön ég egy nagy gyertya az ünnepelt halott tiszteletére. Éjfél után jön a halott megszemélyesítője, egy hozzá termetre és alakra hasonló ember a halott ruhájába öltözve. Az özvegy elébe megy s átöleli, a többiek kezét fognak vele, a halott nevén nevezik, étellel-itallal kínálják. A halott elbeszéli másvilági élményeit, s figyelmezteti hozzátartozóit, hogy gondoljanak rá, éljenek békességben, s szorgalmasak legyenek. A hozzátartozók pedig a halott védelmét kérik. Hajnalban aztán visszakísérik a temetőbe, illetve a falun túl egy darabig, s megkérlik, hogy a jövőben — legalább hivatalanul — ne jöjjön haza. A hegyi cseremiszek lovat (nőnek tehenet) ölnek le a toron, s könyörögnek a halottnak, hogy ne haragudjon rájuk, ha netalán nem vendégelték meg méltóan, s ha valamikor megsértették, bocsáson meg nekik, ne okozzon betegséget vagy más szerencsétlenséget.

Tartanak a cseremiszek általános halotti ünnepeket is, melyeken megemlékeznek a törzs összes halottairól s megvendégelik őket. Ilyen ünnepeket főképp husvét és pünkösöd előtt ülnek. A legjelentősebb ilyen ünnep a nagycsütörtök előtti este. A halottak ekkor elhagyják sírjukat már napnyugta után s a faluba mennek.²

¹ A pogány csuvasok a 3. napon tartanak halotti tort, azonkívül minden csütörtök este a nagy halotti torig, amelyet ősszel vagy karácsony után ülnek meg, néhol azonban a haláleset után való 7. héten. Az északi csuvasok régente csak a 40. napon tartottak tort, s ezt fejfaünnepnek nevezték. A keresztény csuvasok már csak hírből ismerik a halotti tort, de gyászistentiszteletet tartanak a 3., 7., 20. és 40. napon (vö. Mészáros i. m. 232., 239). A 40. nap az orosz egyházban is szokásos emlékünnepe. Az obi-ugor népeknél nem mindenütt tartják a halotti torokat meghatározott napokon (az északi osztjakok férfi halála után 50 napon belül, nő halála után pedig 40 napon belül). Karj. I. 133.

² Az észtek szerint az év vége felé jönnek ki a halottak lelkei a sírokból, - Kraasna vidékén azonban husvét első napján (Eisen i. m. 43).

Látni is lehet őket, ha lóigát akaszt az ember a nyakába¹ s a háztetőre ül, vagy kifordított ruhában is. Ilyenkor rendkívül kell vigyázni, hogy a halottak ne okozhassanak bajt az élőknek. Nem szabad dolgozni, fűteni, a házba be- vagy kivinni valamit stb. Különösen éjjel, mindenkinek csendben kell lennie.

A cseremiszek a legtöbb csapás okozóinak a halottakat tartják. Ha a vetést hernyó vagy bogár pusztítja, ha eltéved vagy elvesz házi állatjuk, mindezt azok a halottak okozzák, kiknek nincs hozzátartozójuk, vagy akik szerencsétlenül jártak s nem lehetett őket eltemetni. Az ilyen halottaknak külön emlékűnnepet rendeznek, melyek szertartásai hasonlóan a lakodalmi szertartásokhoz.

Betegség és pusztító járvány esetén (a sáttánnal azonosított) *keremet*-ekhez fordulnak imával és áldozatokkal, s ezek eredetileg az ősök szellemei voltak. Ma is áldoznak még több hős szellemének,² kik között a leghíresebb a *Nemde hegyi öreg*. A *Nemde* folyó a jaranszki kerületben, s a hős a folyó mellett levő hegyben nyugszik. A róla szóló monda nagyjában egyezik azzal, amelyet a Nyr. mult évfolyamában (55:54) ismertettünk. Ez a hős az egész cseremisiz területen ismeretes, magam is följegyeztem a róla szóló mondát az ufai kormányzóság birszki kerületéből.

A család őseinek emlékét őrizte meg valószínűleg a *kudž-žodžž*, a cseremisiz nyári kunyhó szelleme, kinek — mint a keremeteknek — fekete állatot áldoznak. Régebbi feljegyzések szerint kis bábuk ábrázolták ezeket a szellemeket, melyek így a család házi bálványai voltak. A mai háznak és lakoszobának, az istállónak³ a fürdőháznak, a szérűnek, a gabonaszárító csűrnek, sőt a malomnak is vannak szellemei, kiket 'öregember-öregasszony'-nak hívnak. Lehet hogy ezek eredetileg az illető *ört*-ök megszemélyesítései voltak, később azonban csuvas és tatár befolyás alatt módosult a róluk való népképzet. A permi és ufai kormányzóságban ismert *šūkš-endał* nevű rossz szellem, mely leginkább a fürdőszobában kínozza meg az embert; azt jelenti voltaképp 'régí nyírhéjbocskor', s valószínűleg a már nyugalomba tett vén bocskor megszemélyesítése (két nyelvjárásból *šūkš* [šūkšū] *jondal* alakban is feljegyeztem). A vízbe fulladt, az erdőben szerencsétlenül járt emberek, s az elvetélt magzatok szellemei a vízi és az erdei manók.⁴ Ezeket is hívják 'öregember-öregasszony'-nak, de idegen befolyás következtében — különösen az erdei szellemek — több néven is ismeretesek.⁵

Nagy a száma a természeti istenségnek, s ez könnyen megérthető, ha figyelembe vesszük, hogy a cseremiszek a természeti erőkn kívül minden tárgyat, szerzámot élő, öntudatos teremtnak tekintenek.⁶ A felső istenek sorában az első hely

¹ Az észtek szerint a lidércnyomás okozóját, a „csontszorongatót“ lehet így módon meglátni (Eisen 59), de eredetileg ez is a halott lelke volt (uo. 61).

² A meghalt ősből fejlődött istenségre rendkívül érdekes és tanulságos példákat találunk a primitív obi-ugor népeknél (vö. Karj. I. 199, II. 211, Munkácsi 0223).

³ A csuvasban is van a háznak, istállónak szelleme (vö. Mészáros 20, 22, 48), s nagyon közel áll hozzá az észti házi démon is, amire már Eisen rámutatott (i. m. 69, 146).

⁴ Vö. Karj. II. 228—250, Holmberg, Die Wassergottheiten, Eisen 42, 71, 87.

⁵ A Holmbergtól idézett *laržibžš* (*laržibžš*)-t én is feljegyeztem a malmyži kerületből *tarmēllš* alakban; a carevokoksajszki és csibokszári kerületben pedig *aržpižš* nevű erdei szellem van, melyet H. nem említ.

⁶ Még esznek is szerintük a tárgyak. Az aratás után pl. a sarlókra rácsavarják az e célra meghagyott zabszálakat s kitépik e szavakkal: „Sarlók, az egész nyáron dolgoztatok, ez az étel adjon nektek erőt!“ A sarlókat azután a rátekerít kalással a csűrbe vagy a padlásra teszik s ott hagyják a következő nyárig.

természetesen az ég istenéé, melynek neve *jumo* ('ég, isten'), s egyezik a finn *jumala* 'isten' (tkp. 'égi') szóval. A *jumo* eredetileg csak a megelevenített eget jelentette, s ebből csak aránylag későn fejlődött ki az égben lakó, emberszerű isten,¹ aki úgy él az égben, mint a cseremiszek a földön: van szántóföldje, zöldelő rétje, sok szép barma, sőt méhese is. Van családja is: felesége és gyermekei. Ez az istenfogalom később újból módosult az izlából és a kereszténységből vett vonásokkal. Az istennek különböző jelzői vannak az áldozati imákban, s a különböző jelzőkkel ellátott istenből külön istenek váltak ki,² melyeknek külön áldozati fánál külön-külön áldozatokat mutattak be. A legszokásosabb áldozat fiatal, barna ló, a hegyi cseremiszeknél fehér ló. A főistennek egész sereg kísérete van, s mint a nevük is elárulja, legnagyobbbrészt az izlából kerültek a cseremisz vallásba. Az erdei cseremiszeknél *Jakovlev* szerint 140-re is fölmege az istenek száma, a hegyi cseremiszeknél ennek kbl. a felére. Nevezetesebb természeti istenségek: a mennydörgés és a villámlás istene, a nap-anya, a hold-anya, a csillag-anya, a felhő-anya, a szél-anya, a víz-anya, a tűz-anya.

Mindezek az istenségek a természet megelevenítései. A cseremiszek szerint az erdő fái értik az ember beszédét, sőt beszélnek egymással, helyüket változtatni tudják. Egy ember egyszer hánccsal megjelölt egy öreg fenyőt, hogy másnap kivágja, de mikorra visszasajótt, a fa nem volt helyén. Egyik carevokoksajszki nyelvmesterem szerint a fák este játszanak; ha a föld fölmelegszi: kijönnek a földből gyökerestül, úgy hogy gyökerük messzire ellátszik. Amelyik fa azonban nem talál vissza régi helyére, az elszárad; némelyiknek csak a gyökere vége megy vissza a földbe, a többi része kinn marad. — A tavak is vándorolhatnak egyik helyről a másikra. Mielőtt a tó elhagyja helyét, valami tudatja ezt az emberekkel, hogy útjából kitérhessenek. Ez főképp oly esetben történhetik meg, ha a tó vizét beszennyezik. Érdekes a Birszk kerületbeli *Cserlak* tó legendája. A tónak a néphit szerint két nőtestvére van: a Belebej kerületbeli *Ázeleket* és *Kandraleket* tó. A legfiatalabb közöttük a *Cserlak* tó, amely néha meglátogatja néneit, s ilyenkor magával viszi vizét, halait, vízi madarait. Egyszer kiszáradt a tó vize, s csak egy kis mélyedésben maradt egy tócsa. A lakósok ekkor először fekete ökröt akartak a tónak áldozni, a tó azonban ezt nem fogadta el, t. i. az állat nem rázkódott meg, mikor vizet öntöttek a hátára. Az azután följánlott fekete üszőt azonban elfogadta a tó. A nép tiszta ruháját bevizezte a pocsolyában, s könyörgött a tóhoz, hogy térjen vissza. Az áldozati állat csontjait s néhány darab húst az állat bőrébe csavartak, s a vízbe dobták. Az áldozat után a víz nőni kezdett, bár eleinte zavaros és rossz ízű volt. Ekkor még egy fekete bárányt áldoztak, s a víz most már tisztulni kezdett, a halak és a madarak is megérkeztek. Néha az idősebb testvérek jönnek a *Cserlak* tóhoz látogatóba, s ilyenkor nagyon hullámszik a víz. Egy öreg cseremisz szerint az ő életében már kétszer járt ott idegen tó.

Részletesen leírja még H. az áldozati ligeteket, az áldozati szertartásokat, az egyes földművelő s egyéb ünnepeken dívó szokásokat, befejezésül pedig röviden a javasokat ismerteti meg, akik nem azonosak az áldozati szertartásokat végző papokkal. Nevezetesebb javasok a következők: az álomlátó, aki *ört-jét* álmában

¹ Hasonló fejlődést mutatnak az obi-ugor nyelvek is (Munkácsi i. m. 0291. Karj. II. 251.).

² Az égi istenségnak az obi-ugor népeknél való kialakulására nézve rendkívül tanulságosak Karj. fejtegetései (II. 250—312; különösen 287, 290.).

elküldheti a szükséges tudnivalók megszerzése végett; különösen betegség, állatvész, állatok eltűnése, rossz termés idején fordulnak hozzá, s ő megmondja, melyik szellemnek mit kell áldozni. A nagy áldozati ünnepeket is az ő utasítására tartják meg. Tolvaj kinyomozása végett a „látó”-hoz vagy „szemmel látó”-hoz fordulnak, aki vízben, pálinkában, tükörben, fényes pénzen meglátja a bűnöst.¹ Vannak még a cseremiszeknek különféle jósaik, továbbá varázslók is, akik szerencsétlenséget idéznek elő, s állatokká is át tudnak változni.

IRODALOM.

Radó Antal. Idegen szavak szótára. 7. javított és bővített kiadás. Budapest. Lampel R. 1927.

Radó Antal szótára igen nagy gonddal és körültekintéssel készült. Használhatóságának és kedveltségének legjobb bizonyítéka, hogy aránylag rövid idő alatt már hetedik kiadásban került a közönség közé. Az új kiadásba felvette Radó az újabban forgalomba került idegen szavakat is, mint *fascio*, *fascista*, *rádió*, *kurzista* stb. Az egyes szavak írásában ebben a kiadásban is az eredeti nyelv írásmódját vette alapul, pedig most, midőn a hivatalos akadémiai és iskolai helyesírás is elfogadta a közhasználatú idegen szavak magyaros írását, nagyobb teret kellett volna engedni ennek, a kiejtést híven feltüntető írásmódnak. Vagy legalább az idegen írásmód mellett a magyarosat is közölni kellett volna a maga helyén. Hogy csak egy-két példát említek, ha a *chauffeur* mellett a maga helyén ott van a *sofőr* is, a *charlatan* mellett is ott kellene lenni a *sarlatan*-nak, a *sarkophag* mellett a *szarkofágnak*. A *fascio* mellett ott van a helyes kiejtés (*fasso*) de a *fascismus*, *fascista* mellett nincs, pedig csak úgy lehetne megakadályozni, hogy ne terjedjen a közönség között még jobban a helytelen *fasciszta*, *fascizmus* kiejtés, ha nyomatékosan figyelmeztetjük a helyes kiejtésre: *fasiszta*, *faszizmus*. Sok szavat egészen magyaros írással kellett volna közölni, mint pl. *kozmetika*, *kozmiikus*, *krízis*, *szkepszis*, *laikus*, *szifón* stb., nem pedig *kosmetika*, *kosmikus*, *krízis*, *skepsis*, *laicus*, *siphon*. Reméljük, hogy ennek a nagyon hasznos könyvnek nemsokára ismét új kiadása kerül sajtó alá s akkor a szerző ezen a bajon is segít.

B. J.

A tűz a babonában, néphitben és a népszokásban Magyarországon. Irta: Dr. Roncsik Jenő. (Debrecen sz. kir. város hivatásos tűzoltóságának Évkönyve 1926. 79—117. l.) A terjedelmes tanulmány szerzője — aki Debrecen hivatásos tűzoltóságának főparancsnoka — tisztára a tűzoltónak a tűz iránt való érdeklődésétől ösztönözve, a rendelkezésére álló forrásokból, gyűjteményekből hangyaszorgalommal összeszedte a tűzzel kapcsolatos magyar és magyarországi idegen nemzetiségű babonákat és népszokásokat. Az összegyűjtött anyagot nem magyarázza, a babonák, népszokások eredetét nem kutatja, önálló vélemények felállítására nem vállalkozik, érzi, hogy arra nem hivatott. Saját célkitűzése szerint azért igyekezett az adatokat összeszedni, hogy „az arra hivatottak a tűzről így egybegyűjtött adatokat fel tudják dolgozni ethnográfiai munkává.” Gyűjteményét teljesnek sem mondhatni — ami forrásmunkái csatolt jegyzékének futólagos áttekintéséből is legott kitetszik, — mégis állítjuk, hogy a derék szerző nem végzett haszontalan munkát. Az összeállítás így is értékes, mert a laikus számára érdekes

¹ Vö. az észiben, Eisen 24.

olvasmány, a szakkutató kezében pedig haszonnal forgatható anyaggá válik, amikor a már meglévő, de a legkülömbözőbb helyeken szétszórta anyagot együtt találja. Készen kapja mindazokat a tűzzel, füsttel, lánggal és parázssal kapcsolatos babonákat, szokásokat, nyelvi kifejezéseket, amelyeknek vizsgálata sok esetben ősi pogány vallási szertartásokig vezet vissza. Az, hogy a szerző forrásmunkáiról lelkiismeretesen számot ad, a szakember számára könnyen lehetővé teszi a gyűjteménynek kiegészítését a fel nem használt forrásokból. A forrásokról szólva megemlítem, mily kár, hogy a szerző a Nyr.-nek csak első 26 évfolyamát használta föl; a következőkben is igen sok becses népnyelvi adatot talált volna, úgyszintén a Nyelvészeti Füzetek nyelvjárastanulmányaiban, melyek szintén felhasználatlanul maradtak. A gazdag anyag csoportosítását is ideiktatom: 1) jóslások tüzesetek bekövetkezésére, 2) a tűz kitérésének és tovaterjedésének megakadályozása, 3) a tűz oltása, 4) a villám, 5) a parázs, szén, szikra, láng, 6) a gyertya, 7) emberi és állati betegségek gyógyítása tűzzel vagy annak származékaival (füstöléssel), 8) a tűz a szerelemben, házasságban, halálban, 9) időjósítás tűzből s az egyes napokhoz fűződő, tűzzel kapcsolatos babonák és szokások.

A csoportosítás szerencsés vagy kevésbé szerencsés voltáról lehetne beszélni, nem tesszük, mert csupán azt tartottuk kötelességünknek, hogy a szokatlan s nem eléggé hozzáférhető helyen megjelent szorgalmas és haszonnal forgatható munkára föl hívjuk az általános figyelmet.

PROHÁSZKA JÁNOS.

Könyvek és folyóiratok.

Kárpáti Aurél. A nyolcadik pohár. Regény. Athenaeum.

Dr. Brsits Frigyes. Sziklai János írói egyénisége. Budapest, Stephaneum;

Természettudományi Közöny. 1927. 2. f. *Bartucz L.* A magyarság fajösszetétele.

Levellári Közlemények. IV. évf. 1—4. *Dr. Mályusz Elemér.* Az Orsz. Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei. V. közl.

Revue des Études Hongroises et finno-ougriennes. IV. 1—4. (1926). Közli a M. T. Akadémia centenáriuma alkalmából tartott előadásokat, köztük Szinyei Józsefét: A M. T. Akadémia és a magyar nyelvtudomány. Továbbá: *Elemér Virányi*, Le travail linguistique en Estonie.

GYÁSZJELENTÉS.

Schuchardt Hugó. 1842—1927 1927 április 21.-én, 83 éves korában csendesén elszenderült Schuchardt Hugó, a kitűnő románista, a gráci egyetem nyug. tanára, a M. T. Akadémia külső tagja, a budapesti tudományegyetem tiszteletbeli doktora. Schuchardtot a szeretet és a mélyen gyökerező érdeklődés szálai kötötték a magyar nyelvtudományhoz s legkiválóbb munkásaihoz. Személyes ismeretség fűzte Budenzhez és Hunfalvy Pálhoz, benső barátság Katona Lajoshoz és Simonyi Zsigmondhoz, s a Magyar Nyelvőr iránt is állandó érdeklődést tanúsított egészen élete végéig. Schuchardt nyelvtudományi munkásságát s nagy jelentőségét a román nyelvtudomány terén kellőleg méltatta a Nyelvőr a mester 80. ik születésnapja alkalmából (L. Nyr. 51:1—10. l.). Munkássága azóta sem szünetelt,

s minden év meghozta az agg tudós fáradhatatlan munkásságának gyümölcsét.

Egész működésének jellemzéséül idézzük Spitzer Leó ünnepi cikkének befejező sorait.

„Schuchardtnak több mint ötven éves munkássága mutatja, hogy egy önmagában befejezett, „kerek“ tanítással van dolgunk. A kör képe a legalkalmasabb arra, hogy Schuchardt gondolkodását jelképezze; nem látunk soha hirtelen elhajlást az úttól, hanem élek és érdesség nélkül tér vissza önmagába. És gondolatai életének minden szakában körré zárulnak: minden egyes szakaszban újra át gondolt minden problémát s nem nyitott időnként újabb meg újabb fejezeteket gondolkodása számára. És minden egyes nagyobb munkájában koncentrikusan szélesedik ki az egyes nyelvekre vonatkozó gondolat az általános nyelvi gondolattá, az emberivé, sőt alkalmilag egész világszemléletté is.

Schuchardt tanításának gyakorlati bemutatása nem lesz fölösleges ép ma, midőn egész Európa még nyitott sebekből vérzik: az ő elméletéből, mely a fajok, kultúrák, nyelvek örökös keveredését hirdeti, következik az ő igazságossága és türelme a nyelvekkel, valamint a nemzetekkel szemben. Schuchardt talán nem „pacifista“, de „pacifex“; a népek kibékítője s talán a leghivatottabb közvetítő a népek harcában.“

Holttestét, kívánságának megfelelően Bécsben, teljes csendben, elhamvasztották.

BALASSA JÓZSEF.

NYELVMŰVELÉS.

Egy plakát és a magyar nyelv. A fővárosi uccák sarkát és a hirdetőoszlopokat a *József Királyi herceg Szanatórium-Egyesület* nagy vöröskeresztes plakátjai díszítik néhány hét óta. Fájdalmas arcú férfi alakja látható a kettőskereszt alatt, amint aszott karjait az érzelmes szívek felé nyújtja. A kép és a plakát eléri a célt, amit szolgál: fölhívja a figyelmet, használ az ügynek, a gondozásra szoruló szegény tudóbajosoknak. De nem szolgál a magyar nyelvnek. És ez az, amiért szóvá kell tennünk a plakátot, illetőleg csak a szövegét. Mindjárt a kettőskereszt alatt feltűnő nagy betűkkel olvasható:

ÖRKÖDJ EGÉSZSÉGEDRE!

Honnét vette a Szanatórium-Egyesület házi írója ezt a kifejezést? Hol hallotta, melyik irodalmi értékű könyvben, melyik szótárban találta? A magyar ember *nem örködik*, hanem *vigyáz* az egészségére. Az egészségére, így, névelővel. Örködni is lehet. Hogyne! Nem plakát-szerű és nem népszerűsége számot tartó az *örködni* ige, de azért megvan nyelvünkben, használni is lehet. Csakhogy magyarán nem valamire örködünk, hanem valami *fölött* vagy *valamín*. A plakát „sláger“-szavának tehát így kellene hangzania:

VIGYÁZZ AZ EGÉSZSÉGEDRE!

(Következik a második mondat, amely így szól: „Az élet a lélegzés.” A plakát nyilván azt akarja közölni velünk, hogy *a lélegzés: az élet*. Mert így van értelme. Az élet lehet sok minden, írók és művészek ezerszer és ezerféleképp meghatározták, de hogy az élet: *a* lélegzés, ez ugyanannyi, mintha azt mondanám, hogy az élet: *a* gondolkodás. Hiszen lélegzés is, gondolkodás is, de nem *a* lélegzés és *a* gondolkodás. Tehát vagy így kellett volna megfogalmazni: „Az élet: lélegzés”, vagy így: „A lélegzés: az élet.”)

(Néhány kifogástalan mondat után a következő sajátos helyesírású mondat üti meg az olvasó szemét: „A tüdővész a köhögés és köpet útján terjed, ezért Köhögésnél Hajtsd le a fejedet!” Így, nagy *K*-val és nagy *H*-val. Miért? Mióta tulajdonnév a köhögés és mióta nyert olyan rangot a *hajtani* ige, aminőre nincs példa a magyar nyelv minden igéi között? Az még hagyján, hogy a plakátíró a tüdővésznek nagy *T* betűt ajándékoz. Ez szimbolikus. A Szanatórium-Egyesületnek vigyázni kell rá (— és nem: Örködni —), hogy amikor a tüdővész bacillusai ellen küzd, ne terjessze a magyartalan beszéd és írás bacillusait.

MOLNÁR JENŐ.

Az *o* megnyúlásaihoz. A Nyr 56:27 olvasható az az állítás, hogy én „az *on* helyett[i] *ón*-okat”, v. i. a *vagón*, *telefon* stb.-féle ejtés- és írásmódot nemcsak megmagyarázni igyekeztem, hanem mindjárt kész voltam nekik meg is bocsájtani, tévedés. Hiszen éppen azt hangoztattam, hogy „én, tisztelet-becsület, sem *szalón*-t, sem *vagón*-t nem tudnék írni, mert nem is ejtem így őket”, a *vagón* alakot pedig egyenesen „nem elég joggal szentesített” írásmódnak minősítettem Nyr 55:20. Cikkeim nem is a *vagón*-féléknek, hanem a helytelenül hibáztatott *megújódik*, *rakódik* 55:20, *anekdóta* 55:146 és *zárkózott* 55:147 szóalakoknak a védelmére íródtak. A legújabb Borsód-féle hiba ellen helyes a fölszólalás, túlzás azonban ismét, hogy mindezekért az *o > ó* megnyúlásokért az akadémiai helyesírás *vagón*-ját lehetne felelőssé tenni, hiszen a védelembe vett fontosbbi szóalakok ettől az írásmódtól függetlenül támadt természetes fejlődmények. Túlzás a járvány emlegetése is, mert mindaddig, amíg a hibás Borsód alak is csak A Reggel-ben és Ujság-ban, v. i. *kézzelfekvő* (l. Nyr 56:30) és nyelvérzék nélkül virrasztó újságíróknál, meg Venetianer-féle művekben bukkan föl, nincs szükség járványbizottságot összehívunk.

z. gy.

Nekem vagy tőlem. Eddigelé a „hozzám” és „tőlem” állott egymással szemben, minthogy a kocsis, a lóhajtó, egyáltalában a lótartó magyar ember „hozzám”-mal jelzi a „jobbra”-t, „tőlem”-mel a „balra”-t, akárcsak a béres és az ökörfogat gazdája ugyanezt a két irányt „*hajsz*”-szal és „*csá*”-val, „*csálé*”-val. Kőrösi Sándor a Nyelvőr idei évfolyamának első számában, annak is első cikkében (*Nagyon tudunk latinul, németül, franciául*) a „nekem”-et és „tőlem”-et állítja egymással szembe, jobban mondva játssza ki egymás ellen.

Azt kívánja ugyanis Kőrösi ebben a cikkében, hogy ne beszél-

jünk így: „Nekem a románok elvették házamat, földemet“, hanem mondjuk ezt helyesen: „Tőlem a románok házamat, földemet vették el“. Hát ezt a kívánságát nem fogjuk teljesíteni, mert az első változatnak helyességét, magyarosságát csak nagy erőltetéssel, mondhatnám, erőszakoskodással lehet megtámadni. Az nem érv, hogy az *elvesz*, *ellop*, *elragad*, *elrabol* jelentésű igék mellett a latin, német, francia, olasz dativusba teszi a kárvallottat, tehát ha a magyar is így szerkeszti az előbbi igékkel való mondatait, akkor idegenszerűséget követ el. Nem érv, mert ha az ilyen kárszenvedést jelentő igék mellett egész sor nyelvben megállhat a dativus, már akár dativus ethicus, akár dativus possessivus értelmében, akkor ugyanannyi joggal élhet vele a magyar nyelv is.

Kőrösi a grammatikusoknak örök kísérője, a *logika* vitte hínárba. Ez alkalommal elfeledte, hogy a nyelv nem szavakba öntött logika, hogy a nyelven éppen annyira uralkodnak a pszichológia törvényei, mint a logika szabályai. Mikor így beszélünk: „Nekem elveszett a latin szótáram“, „fiamnak ellopták a téli kabátját“, „Magyarországnak elszakították legszebb részeit“, ezekben a dativus annyira helyén van, hogy más ragos határozó vagy nem illenék a mondatba vagy egy árnyalattal mást mondana. Éreznünk kell, hogy „Magyarországnak elszakították legszebb részeit“ emfaticusabb, hogy úgy mondjam, szubjektívebb, mint „Magyarországtól elszakították a legszebb részeit“. Ezekben a mondatokban a dativus mintegy erősebben kifejezi, hogy a kár rajtam esett, a baj velem történt, hogy *nekem* van valami negatívumom.

De nem akarok a grammatikusoknak a logikánál is veszedelmesebb területére, a nyelvfilozófia területére kalandozni, megállok szilárdan annál a pontnál, hogy az *elvesz*, *ellop*, *elragad*, *elrabol* igék mellett a dativusos szerkezet kifogástalanul helyes és minden idegenszerűségtől menten magyaros. Természetesen ezt a helyes és magyaros szerkezetet is ki lehet vetkőztetni a formájából, mert aki a Kőrösi német versikéjét: „*Fuchs hat mir die Guns gestohlen*“ így fordítja: *A róka libát lopott nekem*, az vagy nem érti a németet, vagy nem tud magyarul.

Kőrösi, mikor tulságos latinul, németül, franciául való tudást vet a magyar közönségnek a szemére, tulajdonképp egy magán tapasztalt sajátságát fog rá a magyar köznyelv használóira. Igen is, ő az, aki ezeket a nyelveket és azokon felül még az olaszt is jól ismeri, ismeri ezekben az *elvesz*, *ellop*, *elrabol* stb. igékkel járó dativusi szerkezetet s ez az idegen nyelvekben való jártassága juttatta eszébe, kifogásolni az ilyen mondatokat: *Nekem a románok elvették házamat, földemet*. Ha Kőrösi csupán magyar nyelvismeretére támaszkodik, ha csak magyar nyelvérzékére hallgat, sohasem talált volna hibát a fenti mondatban és e mondat társaiban.

(Debrecen)

KARDOS ALBERT.

A jelentésváltozások elnevezéséhez. Egyetértek e folyóirat szerkesztőjével abban, hogy Wundt *singulärer Bedeutungswandel* műszavának szórványos *jelentésváltozással* való fordítása nem találó (Nyr 55 : 116). Gombocz Z. már Wundt

Néplélektanának ismertetésében (Nyelvtörténet és lélektan, Bp. 1903. NyF. 7: 55) így próbálta a szóbeli német műszót fordítani s megmaradt mellette Magy. történeti nyelvtanának imént megjelent *IV. Jelentéstan* c. részében is (59. l.). Magam is kezdetől fogva, már budapesti egyetemi előadásaimban, kifogásoltam ezt a magyaráítást ugyanazon okból, mint Balassa. Én azonban mindig *különös jelentésváltozásnak* szoktam nevezni, ami a *szabályos* változásnak alkalmas név-ellentéte és a Balassa ajánlotta *alkalmi* vagy *egyes* jelentésváltozásnál azért megfelelőbb, mert az ilyen változás útján támadt jelentések is általános használatúak a nyelvben (pl. a *Cyprus* szigetnévre visszavezethető *cuprum*, az *elektromosság*, a fa *koronája* stb.-félék Gombocz előbbi id. művében, NyF. 7: 63), tehát amint nem *szórványosak*, épügy *alkalminak* vagy *egyesnek* sem nevezhetők célszerűen.

ZOLNAI GYULA.

A szigetvárvidéki nyelvjárás leírásához. Ebben ez áll egyebek közt: „A gyerek *lovazsdig* és *lapdázsdig* játszik” (Nyr. 55: 141). Sajtóhiba-e *lovazsdit* és *lapdázsdit* helyett? Ámde lehetséges-e *lapdázdsi* ejtés? Én csak *labdázdsit* v. *laplázdsit* tudok elképzelni. A *nem* tagadósztó hogyan ejti a nyelvjárás, mert a 139. l. *nam*, a 143. l. pedig *näm* alakkal van közölve. A 142. l. *sikonyá* a származtatásából következtetve bizonyára sajtóhiba *sikobá* helyett.

Z. Gy.

Néhány megjegyzés az egységes nyomdai helyesírás kérdéséhez. Idestova egy esztendeje, hogy a *Korrektorok Körének* fölszólítására a *Magyarországi Könyvnyomdászok Egyesülete* beadvánnyal fordult a Grafikai- és Rokoparosok Főnökegyesületéhez azzal a kéréssel, csatlakozzék az egységes nyomdai helyesírás megalkotása céljából megindult mozgalomhoz; s amennyiben elvileg hozzájárul ehhez a törekvéshez, hívja össze szaktanácskozásra a nyomdászattal vonatkozásban levő illetékes egyesületeket, testületeket és intézményeket. Ennek a szakértekezletnek az volna a célja, hogy eldöntse, melyik helyesírás szolgáljon alapjául a nyomdai helyesírásnak? Magától értetődik, hogy a nyomdai helyesírás egységes rendszert csakis abban az esetben követhetne a nyomdai termékekben, ha az egész vonalon biztosíthatná az egységes eljárást, amihez persze elsősorban az elvi kérdésekben való előzetes megegyezés kellene.

A Korrektorok Köre készséggel vállalkozik arra, hogy ezt a helyesírást ki-merítő, *teljes szójegyzékkel* kiadja, mert fölismerie, hogy ennek szüksége ma sokkal fontosabb, mint bármikor volt. Hiszen éppen az a körülmény, hogy újabban a nyomdai vállalatok, lapkiadók, írók és szerkesztők külön-külön alkotnak a saját kiadványaik számára helyesírási szabályzatféléket, bizonyítja, mennyire fontos volna ezeket a különböző és csak egyes részleteikben eltérő írásmódokat *egységes szabályzatban* összefoglalni. Az egyéni sajátságoktól tarkálló felemás, ingadozó és következetlen írásmód kárára van minden nyomdaterméknek, különösen a komolyabb tudományos vagy szakirányú munkáknak. Az a félintézkedés pedig, amellyel egyes nyomdai vállalatok az ott készülő munkákhoz úgynevezett *háziortográfákat* használnak, teljesen célszerűtlen, mert hiszen a valóságban alig akad két író, aki megegyező írásmódot követne. Így hát a háziortográfát is a legtöbb esetben az írók egyéni kívánságaihoz kell idomítani. De még ennél is helytelenebb a Kir. Magyar Egyetemi Nyomda eljárása, amellyel az írókat fölhívja, hogy közöljék velük a kézirat átadásakor, hogyan akarják szedetni az ingadozó szóalakokat. Ez esetben a szedőknek és korrektoroknak állandóan följegyzéseket kellene készíteniök. S ha történetesen olyan időszakai vagy szakirányú sajtótermékről van szó, amelynek munkatársai *egy és ugyanarra a szóalakra különböző írásmódot követnek*, nagyon

természetesen minden egyes írónak az egyéni tetszése érvényesülne. Az egyik *tyrust* akar, a másik *typust*. Éppen a napokban jelentek meg Szigetvári Iván *Kisebb munkái*. Az előszóban ezt írja: „Az *orthographiára* teszek egy megjegyzést. Ami itt található, az túlnyomó részben nem az enyém. Én nem írom *esztétika*, *gymnázium*, hanem: *aesthetika*, *gymnasium*. Azonban itt közölt dolgozataimat a folyóiratokban más helyesírással ruházták föl.” Szóval még a *legáltalánosabb* idegen szókat sem akarja *magyarosan* írni! Az *idegenszók* és *szóösszetételek* eseteiben kiki a saját fölfogása, illetve nyelvértéke szerint jár el, mert helyesírási szabályaink ezeknek írásmódjában túlságosan tág teret engednek az egyéni tetszésnek. Szójegyzékre pedig hivatkozni nem lehet, mert ilyen — nincsen.

Es érthetetlen a nyomdaipari érdekeltség álláspontja. Eddig még egyetlen szóval sem nyilatkoztak arról, hogy csatlakoznak-e a helyesírási mozgalomhoz. (A németbirodalmi, osztrák és svájci nyomdászegyesületek már 1901-ben tartottak helyesírási tanácskozást s a nagyszerű *Duden* már 1903 óta használatban van.) Pedig az egységes nyomdai helyesírás alkalmazásával járó haszon (kisebb termelő-költség) megérné azt a fáradságot, ami ezzel a dologgal járna.

De bárhogy áll is a dolog, annyi bizonyos, hogy ezt a kérdést többé elodázni nem lehet. Minthogy az irodalmi körök, lapkiadók, újságíró egyesületek és egyéb kulturális testületek azonosítják magukat ezzel a törekvással, semmi akadály, hogy megalkottassék az egységes nyomdai helyesírás és szótára.

SCHWARTZ ÁRMIN.

... **hogy adhasson.** Aki végiglapozza a március közepén megjelent budapesti újságokat, kövér betűkkel ilyen címekre bukkant: „A kormányzó nem engedte meg, hogy a belügyminiszter Gaál Gasztonnak fegyveres elégtételt *adhasson*.” — „A kormányzó nem engedte Scitovszky belügyminiszternek, hogy *párbajozhasson*.” És így tovább. Akinek ép a nyelvértéke és a logikája, első pillanatra látja, hogy a tilalom *categoricus imperativus*-a után nem állhat meg a föltételes igealak. Tehát helyesen így kellett volna fogalmazni derék kollégáimnak a szerkesztőségekben: „A kormányzó nem engedte meg, hogy... elégtételt *adjon*” és: „A kormányzó nem engedte... miniszternek, hogy *párbajozzon*.” Bár igazán magyaros és újságírói szempontból is hatásosabb ez a cím lett volna: „A kormányzó megtiltotta Scitovszky belügyminiszternek a párbajozást.”

MOLNÁR JENŐ.

MAGYARÁZATOK.

Kutyafejű tatár. Melegdi János (MNy. 12:10) kimutatta, hogy szállóigéinkben és szólásainkban a *talár* név nem vonatkozhatik a XIII. században hazánkba tört mongolokra, részben azért, mert a tatárjárás emléke nem maradhatott fenn a magyar nép emlékezetében, részben pedig, mert a tatár név szitkozódó, átkozódó használatára aránylag csak újabb adataink vannak; a legrégibbet 1756-ból idézi az OklSz. S valóban a *kutyafejű talár*-ra sincs egyetlen régibb adatunk sem. Szótáraink közül a CzF. idézi először, de megtaláljuk Petőfi János vitézében, mely 1844-ben jelent meg (a VIII. é. első két szakaszában). M. J. Eisennek, a dorpatyi egyetemen az észt és összehasonlító etnográfia tanárának 1919-ben kiadott *Eesti mütolooogia* című becses műve a 1925-ben német nyelven is megjelent *Estnische Mythologie* címen Eduard Erkes fordításában, rámutat arra az érdekes jelenségre, hogy más népeknél is előfordul a *kutyafejű*, *kutyaszerű* elnevezés. Így egy *Aithikus* nevű

istriaí író 500-ban Kr. u. beszél kutyafejűekről, akik elbeszélése szerint északon a világ végén levő *Munitia* szigetén erdőkben és mocsarakban élnek, s állat-húst esznek. Mikor a 30 éves háborúban Gusztáv Adolf Németországba jött, a németek a finneket és a lappokat tartották medvebőrbundájuk és prémes sapkájuk miatt kutyafejűek-nek. Az észtek még az 1854-i háborús évben is *kutyaorruák*-nak nevezték a baskirokat, de a kalmüköket, sőt a kozákokat is, akik hosszú szakállukkal megjelentek országukban. Különös félelmet okoztak az emberekben a fejükre vett kutya-fejes bőrrrel és kutyabőrös subájukkal. A régi háborús időkben sok mindenféle rabló és martalóc megfordult az udvarházakban és a falvakban, akik az asszonyokat és a hajadonokat foglyul ejtették s elhurcolták. Oroszok, lengyelek, tatárok, kozákok és kalmükök nevét emlegetik leginkább. De a néphitben is szerepelnek *kutyaorruák*, kiket néhol *meghereszleletlen törökök*nek neveznek. A kutyaorruákat nem tartja a nép démonoknak vagy szellemeknek, hanem az emberekhez állnak közelebb, vagy legalább is az ember és a kutya keveréke. Így beszélnek olyan kutyaorruákról, kiknek félfüle, félszeme, félkeze, féllába emberfül, emberszem, emberkez, emberláb, a másik kutyaful, kutyaszem, kutyaláb. Félig kutya-, félig embereszük van. Arcuk fele emberé, másik fele kutyáé, orruk és szájuk kutyaorr és kutyaszáj. Tudnak két és négy lábon egyformán futni. Némelyiknek mindkét szeme kutyaszem, a másiknek csak egyetlen nagy szeme van a homloka közepén, akkora, mint a hold, vagy egy kerek doboz, de ezzel messzebbre lát, mint az ember kettővel. A kutyaorruák hazája a világ végén van, ahol az ég a földdel érintkezik, s arra vigyáznak, hogy az égbe senki se mehessen be. Más változat szerint a világ végén egy nagy hegy mögött laknak. Az embereket gyűlölik, s torkon ragadják őket. Nem védi meg tőlük az embert sem fal, sem zár, megérzik az ember szagát s utánuk mennek. Hajóra kell előlük menekülni, mert a vízen nem érzik a szag. Hallásuk azonban nem oly éles, mint a látásuk, s ha alusznak, ágyút lehet mellettük elsütni, mégsem ébrednek föl, de ha szalmaszállal jön valaki közelükbe, azonnal fölébrednek. A síkos jégen azonban nem tudnak futni. A kezükbe került embereket nem fálják mindig föl a kutyaorruák, hanem néha magukkal viszik foglyul országukba, hogy otthon is legyen friss húsup. Az erőseket rögtön megeszik, a gyengéket, így a nőket és a gyermekeket, kiknek húsát különösen szeretik, magukkal viszik, otthon hízlalják és megsütik. A *lellek* is tudnak a kutyafejűekről, s majd ugyanazt beszélnek róluk, mint az észtek.

A cseremiszek is ismerik a *kutya-orruít* (*pi-nereške*), s a következőt jegyeztem fel róla: A birszki kerületi *Joškar-šamaš* faluban kétkezü, kétlábú, kutyafejű embernek tartják. A malmyzsi ker. *tošto-jal* falujában erdőben élő emberforma állatnak mondják, keze, lába van neki és hosszú farka; az embert megöli. Az urzsumi ker. *Jadžkplak* falujában szintén azt mesélik róla, hogy az erdőben él odvas fa belsejében, kétkezü, kétlábú, az arca kutyaforma. Ha embert lát, utána ered, elfogja s fölfalja. Ha azonban kard van az ember kezében, hadonáz vele, s nem engedi közel magához, nem tud kárt tenni benne. U. e. ker. *Sabujal* nevű falujában félkezünek, féllábúnak tartják, s csak úgy tudnak menni, ha ketten összefogódnak, de ekkor aztán oly gyorsan futnak, hogy nincs ember, akit ől nem érnek. Oly jó a szaglásuk, hogy 10 versztnyre megérzik az embert. A csebokszári ker. *nor-sola* falujában féllábú, félszemű, de kétkezü. U. e. ker. *Kuršo-molamas* falujából egy mesét jegyeztem fel, ebben szintén féllábúak a *kutyaorruák*, emberhúst esznek, s úgy menekülnek meg előlük az emberek, hogy a befagyott tó jegére mennek, ahová nem merik őket a kutyaorruák követni. A jaranszki ker. *Turšo-mučakš* falujabeliek szerint a kutyaorruák Szibériában élnek erdőben, kutyaorruk van, félkezüek, féllábúak

s ha az ember egyedül találja, meg lehet ölni, de ha ketten vannak s megérzik az ember szagát, összefogódzkodnak, utána erednek, megfogják, megölik s megeszik. Sok helyen már csak szitokszóként él a *kutyaorru* kifejezés, s a rossz emberre mondják: „olyan vagy, mint a kutyaorru”; a felsorolt helyeken kívül ily értelemben használják feljegyzésem szerint a permi kormányzóság *Sarsi*, s a carevokoksajszki ker. *Küüš-nur* nevű falujában is. *Turšo-mučakš*-ban inkább olyan emberre mondják, aki mindent megtalál. Innen is van egy mesém; eszerint az erdőben házban laknak, az emberrel tudnak beszélni s az éjjeli szállást kéroket, miután elaludtak, megölik, megsütik s megeszik.

A *kutyafejű tatáron* kívül magyar, nevezetesen székely népmesékben is van szó *Kutyafejű-ről*, pl. Kriza Vadrózsáiban, a Mirkó királyfi c. mesében, ahol azt mondják róla, hogy: „északra lakik, de egy olyan vitész, amijen a nap alatt több egy sincsen.” Ugyanezt a mesét Horger is feljegyezte a hétfalusi csángóknál *A zöld király fia* címen (M. Ny. 10:79). Eszerint a *kutyafejű király* Izraelben lakik, túl az üveghegyen; ember, de kutyafeje van; olyan erős, hogy kilenc kilométerről haza hajítja a buzogányát. A *kutyafejű király* szerepel még Mailand O. Székelyföldi gyűjtésében is, a Hamujutka Jancsi c. mesében (MNY. 7:414).

BEKE ÖDÖN.

Selyem fiú. Alig van több húsz esztendejénél annak, hogy ez a kifejezés a legelvetemültebb emberfajtának, a kitartottnak nevéként felbukkant a pesti nyelvben. Kétségtelen, hogy a csatornák szókinséből, a tolvajnyelvből való. A szavaknak a tolvajnyelvben történő sajátosságos jelentésváltozását sokszor igen nehéz megmagyarázni; a címűl írt kifejezéssel kapcsolatban felmerülő jelentéstani kérdéssel sem tudnánk boldogulni, hogyha csak a magyar nyelv területén belül kereskednénk. Azonban ha a német nyelv Grimm-féle nagy szótárához fordulunk útmutatásért, tüstént helyes nyomra jutunk; itt azt olvassuk a *seiden* (mellékn.) szóról, hogy finom, selyemruhában járó emberekre is alkalmazzák jelzőül, de a z elpuhultság gúnyos mellékjelentésével. Goethénél olvassuk, hogy mikor Götznek beszámol a szolgája bambergi küldetéséről, elmondja, milyen soká kellett ácsorognia a palota előcsarnokában; „und die *seidenen Buben* beguckten mich von vorn und hinten“ (G's Werke, Bong kiad. 3, 39); az itt említett *selyem fiúk* a pompás ruhában járó dologtalan udvari emberek. De már nem pusztá gúnyt, hanem súlyos erkölcsi ítéletet lehet kiérezni a *seidner Bube*-nak azon jelentéséből, amelyben Goethe anyjának egy levelében előfordul. Az igazi érdemet — mondja a levélíró — minden jóra való (*rechtschaffen*) ember érzi és nagyra becsüli, „um der andern *seidenen Buben* ihren Beyfall oder Thadel braucht sich ein ehrlicher Kerl nicht zu bekümmern:“ a *selyem fiúk* tetszésével vagy nem tetszésével tisztességes embernek nem kell törődnie (Briefe von G's Mutter, Insel-Verlag 1909, 11. l.). Itt a *selyem fiú* a tisztességes emberrel szembeállítva már nyilván hitvány embert jelent, azonban még ez a használat sem fejezi ki az erkölcstelenségnek azt a fokát, amelyet a magyar *selyem fiú* kifejez.

Az elmondottak után nem lehet kétséges, hogy a magyar kifejezés németből való fordítás. De ha meggondoljuk, hogy a *seidner Bube* a mai német irodalmi és köznyelvben nem használatos (sem szótárak, sem a német nyelv kitűnő ismerői nem tudnak róla), akkor e kifejezésnek útját csak úgy képzelhetjük, hogy körülbelül száz esztendővel ezelőtt a német tolvajnyelvbe kerülve, ott kaphatta azt a jelentést, amelyben a magyar kifejezés használatos és hozzánk a gonosztevők világának nemzetközi kapcsolatai révén jutott el.

Bár nem tartozik szorosan ide, mégis megemlítem, hogy a német kifejezés értelmének ilyen pejorativ irányban való változását nagyban elősegítette az a körülmény, hogy a *Bube* nemcsak fiút, hanem ga z f i c k ó t is jelent.

KERTÉSZ MANÓ.

A *fakó* szó eredetéhez. Igaza van Mészöly Gedeonnak a Magyar Nyelv idei januári füzetében, hogy a *fakó* szó eredetéhez nem a *fakó ló*, hanem a rozoga *fakó szekér* visz el és hogy a megemlített két magyarázó (Cz. F. és Szily K.) azért maradt el a céltól, mert nem a *fakó szekérre* kapaszkodott. Mészöly igazát bizonyítja néhai Réthei Prikkel Marián esete is, aki tizenkét évvel ezelőtt ugyancsak a *fakó szekérre* kapaszkodva ugyanolyan szerencsésen eljutott a célig, a *fakó* szó eredetéig, mint most Mészöly (I. Nyr. 44 : 242.). Mindkettőjük magyarázata ugyanazon kiinduló pontból ugyanazon eredményre jut, sőt mindkettőjüknek szerencsésen eszébe ötlött a *fakóról* a *vaszó* szónak bizonyító analógiája is. A különbség mindössze az, hogy míg Réthei Prikkel a fa jelentésű *fakó* anyagnevet elkülöníti a szint jelentő *fakó* melléknévtől, addig Mészöly a kettőt összeköti s az eredetibb 'ligneus' jelentésből származtatja a 'colorem ligni hebens' jelentést. A tudományos prioritás elvének fönntartása érdekében hozom szóba a dolgot, ezzel is bizonyítani akarván a Nyelvőr-kalauz II. kötetének égető szükségét. Ennek birtokában Mészöly a *fakó* szónak nem csak megemlített két magyarázóját ismerte volna, hanem a harmadik, éppen a legszerencsésebb, se kerülte volna el a figyelmét.

PROHÁSZKA JÁNOS.

Pótlások. 1. *Salám* (M. Ny. 1927. 47. 1.). Csefkó Gyula helyesen gondolja, hogy Gvadányinik idézett versében (. . . Melly is pántlikával vala bé borítva, Úgy tetszett *Salám* van hátára hagyitva) a *salám*-ot úgy kell érteni, „mintha egy rúd hamvas, színes pántlikával (ahogy a kirakatokban napjainkban is látható) *szalámi* volna az idegen ruhába bújt magyar főúr hátára hajítva“. Még hozzáteszem, hogy itt nemcsak az olasz *salame* szót kell figyelembe venni, hanem ezt az olasz hasonlatot is: *esser legato come un salame: strello, senza potersi muovere* (össze van kötve, mint egy szalámi: szorosan, úgyhogy nem tud mozdulni); *è rimasto lì com' un salame: nomo scialto, goffo* (úgy maradt ott, mint egy szalámi: ügyetlen, esetlen ember). (Petrocchi.)

2. *Hangverseny* (M. Ny. 1927. 45. 1.). Nem ismerhetem el azokat a nehézségeket, melyeket Balogh József lát e szónak az olasz *concerto*-ból származtatásában és magyarosításában. Az olasz *concerto* etimológiája nem homályos: lat. *concertare* a. m. vkivel vmiben mérkőzni, amiben a kölcsönösséget ki lehet emelni, tehát „harmónia, megegyezés“. De hogy a *koncert*, amely elnevezés eredetileg „több-szólamú ének- vagy hangszeres zenemű“ (Ludw. Viadana *Concerti di chiesa*-ja óta), mindig felkelti a hangszerek, hangok vagy játékosok versenyzését, előítem bizonyosnak látszik. V. ö. még a következő adatot 1619-ből (*H. Schulz, Deutsches Fremdwörterbuch*) „*Concert*. Wenn man vnter einer gantzen Gesellschaft der Musicorum etzliche vnd bevorab die besten und fürnembsten Gesellen heraus sucht, dass sie *voce humana und mit allerley Instrumenten* . . . einer nach dem andern Chorweise vmbwechseln vnd *gleich gegen einander streitten*, also, daß es *jimmer einer dem andern zuvor thun vnd sich besser hören lassen will*.“

Marburg (Lahn).

SPITZER LEÓ.

Helyreigazítás: A Magyar Nyelvőr f. évi 1—2. számában, a 31. lap 6. és 7. sorának első betűi a helytelen tördelésben felcserélődtek; a vogul adat eszerint: *tolí*, a cseremisiz pedig *sula*.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
F O L Y Ó I R Á T A

SZERKESZTI ÉS KIADJA :
BALASSA JÓZSEF

AZ ORSZÁGOS NEPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

Kőrösi Sándor. — Kinek lopnak? Kinek rabolnak?	67
Schmidt József. — Az ős-iráni o-vokalizmus és a közép-iráni dialektusok	72
Gárdonyi József. — Gárdonyi Géza lapszéli jegyzetei. II.	75
Trostler József. — Mesenyomok a XVIII. század magyar iro- dalmában. III.	79
Beke Ödön. — A kettősszám történetéhez. I.	88
Irodalom. — Török máni dalok. (Kúnos Ignác.) — Erdélyi hely- nevek. (Karl Lajos.) — Könyvek és folyóiratok	91
Gyászjelentés. — Thomsen Vilmos (B. J.)	93
Nyelvművelés. — Herczegességek. — Debrecen és a „van eladó”. (Kardos Albert.)	94
Magyarázatok. — Konyha latinság. (K. M.) — Alajdár. (Vyda Imre.) — Egy sajtóságos hangsúlyozásmód. (Bocsári Kálmán.)	95

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1927. évre 4 pengő.

Kérjük a még hátralékos előfizetési díj mielőbbi be-
küldését. — Félévi előfizetést nem fogadunk el.

Az 1920—1926. évfolyamok ára, amíg a készlet tart, egyen-
ként 4 pengő. A régebbi évfolyamok közül csak néhány kötet
kapható. Régebbi évfolyamok hiányzó számait, ha megvannak, csakis
a füzetek ára és a postaköltség megtérítése ellenében küldhetjük.
Egy-egy szám ára 1 pengő.

Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német
márka.

A legközelebbi szám október havában jelenik meg.

A Nyelvészeti Füzetek közül még néhány füzet kapható.

Borbély Sándor igazgató, Vác, cserébe vagy megvételre keresi a Magyar
Nyelvőr következő füzetait: 1881. évf. 1, 2, 5, 8, 12; 1882: 1, 7, 12; 1883: 1,
3; 1912: 1—4; 1913: 5; 1914: 5, 6. Viszont felajánlja a köv. füzeteket: 1872:
2—7, 9—10; 1873: 1—2; 1874: 1, 5—9, 11—12; 1875: 1—10, 12; 1877: 1;
1882: 2, 11; 1883: 5—12; 1889: 1, 9; 1894: 3; 1896: 8; 1897: 5, 12; 1898:
4—6, 12; 1899: 12; 1900: 2—4, 11; 1911: 6, 7, 9, 10.

Előfizetési felhívás a NYELVÖRKALAUZ II. kötetére.

A sajtó alatt levő új **Nyelvörkalauz** (Tartalomjegyzék és Szómutató a
Nyelvőr XXVI—L. évfolyamaihoz) a nyomda nagy elfoglaltsága miatt csak a nyár
folyamán készülhet el s az előfizetőknek szeptember elején fogjuk megküldeni. Elő-
fizetési ára a Nyelvőr előfizetői részére továbbra is 10 pengő. Bolti ára magasabb lesz.

A MAGYAR NYELVÖR

szerkesztősége és kiadóhivatala,
Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27

Telefón: József 450—74.

Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560.

STEMMER ÖDÖN ANTIKVÁRIUMA

Budapest, V., Gr. Tisza István ucca 9

megvásárolja az alábbi könyveket és folyóiratokat:

Budenz: Finnugor összehasonlító szótár.

Czuczor-Fogarasi: A magyar nyelv szótára.

Ertekezések a nyelv és széptud. köréből.

Nyelvörkalauz a Magyar Nyelvőr I-XXV. kötetéhez.

Nyelvemléktár VII-ik köt.

Nyelvtud. Közlemények: X., VII/3., XIX., XXI/5., 6., XXII/1., XXIV/2.,
XXVI/1., 3., 4., XXVII/1., XXXIII., XXXIV/2., XXXVII/3., 4., XXXVIII-IX.

Keleti Szemle. III., IV/1., V/1., 3., VII/1., 2., VIII/1., 2., 3.

Simonyi: Magyar kötőszók.

Ezekon kívül vásárlunk más tudományos könyveket és folyóiratokat is,
kérve szíves ajánlatokat.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

KINEK LOPNAK ? KINEK RABOLNAK ?

Irta Kőrösi Sándor.

„Ezer esztendeje él a magyar nyelv a Duna-Tisza mentén, újabb ezer esztendeig csak úgy marad meg, ha megóvjuk és megtartjuk legsajátabb sajátságait.” Ezt a buzgó, fohászszerű aranyigazságot magyar tanításügyünk régi, érdemes bajnoka, Kardos Albert iktatta be a Nyr. mult évi nov.-dec.-i számába. (151. l.)

Teljes épségükben megóvni és híven megtartani nyelvünk legsajátabb sajátságait, megóvni az idegen áramlatoktól gondolkodásunk eredeti szépségét, magyaros zamatját, hogy az *internacionális* kifejezések *uniformisa* be ne sodorjon bennünket a körülöttünk ólálkodó idegenek forgatagába! Ezt hangoztattam én is „Nagyon tudunk latinul, németül, franciául” c. tanulmányomnak bevezetésében.

Kardos Alberttel tehát, ki a Nyr. legutóbbi számában „Nekem, vagy tölem” c. alatt, az én intő szavaimmal vitázva kétségbe vonja, hogy az „*elvesz, ellop, elrabol*” igéknek a magyarban — az indogermán nyelvek műszavait használva — nem dativus, hanem ablativus a határozói vonzata, nagyon könnyen meg fogjuk egymást érteni, ha nem nagyhangú kijelentésekkel vagdalkozunk, hanem pragmatica megvizsgáljuk a mondott szavak vonzatainak multját, történetét és abból állapítjuk meg, melyik vonzatot kell voltaképpen féltenünk, mit kell idegen hatások ellen óvnunk, védelmeznünk.

Kardos azt állítja, hogy ezekben a mondatokban: „*Fiamnak ellopták a télikabátját*”, „*Magyarországnak elszakították legszebb részeit*” a *dativus* annyira helyén van, hogy más ragos határozó jóformán nem is illenék a mondatba; továbbá, hogy én, ha csakis magyar nyelvezékemre hallgatok, sohasem találtam volna hibát a fentebbiekhez hasonló mondatokban és hogy, ha valamely ige mellett egész sor nyelvben megállhat a *dativus*, akkor ugyanannyi joggal élhet vele a magyar is.

Hogy tehát a vitás kérdésben az igazságot kiderítsük, ki fogom mutatni 1. mi az *elvesz, ellop* stb. igéknek határozói vonzata; 2. hogy ami az igék mellett *dativus*-nak látszik, nem is *dativus*, de még csak nem is vonzata az igének; 3. hogy, ami a másé, az nem a mienk és hogy mindenben utánozhatjuk a külföldet, csak nyelve sajátságaiban nem, mert ez az utánzás egyértelmű volna a nemzeti öngyilkossággal.

I. Az *elvesz*, *ellop*, *elrabol*, *elragad* igék vonzata¹:

a) Közkézen forgó szótáraikban:

Simonyi-Balassa magyar és német szótára:

nehmen ... 2. *jm. etw.* ~ vkitől elvesz vmit, vkit megfoszt vmitől

Theisz, Dictionnaire français-hongrois:

otêr — 2. ~ *qch à q.* vkitől vmit elvenni, elrabolni; vkit vmitől megfosztani; *tôle* vmit megvonni | **voler** v. a. — ~ *qch à q* vmit lopni vkitől | **derober** ... 2. ~ *qch à q* vkitől vmit ellopni, elcsenni, elragadni | **enlever** ... 2. ~ *à q* vkitől erővel elvenni, elfoglalni, elrabolni, elragadni, ellopni | **arracher** ... 2. ~ *à q* vkitől elvenni, elragadni; ~ *au lion sa proie*, ~ *un enfant à la mère* a zsákmányt az oroszlántól, gyermeket anyjától elragadni; ... ~ *q de l'argent, un secret, une réponse* vkitől pénzt, titkot, feleletet kicsikarni, kicsalni.

Körösi Sándor olasz-magyar szótára:

alienare elidegenít vkit vkitől | **strappare** erővel elvesz, elkap vkitől vmit | **togliere** és **torre** ... 3. elragad, elrabol vkitől vmit.

Schmidt József latin-magyar zsebszótára:

adimere 1. el- levesz .. 2. elrabol, -ragad, *aliquid alci* = vkit vmitől megfoszt | **aufereo** ... 2. elvesz, -rabol, -ragad, *alci*: vkitől | **eripio** ... 3. elragad, -vesz, *alci*: vkitől.

Különös, hogy e szótárírók egyikének sem jut eszébe az igék valamelyikét *-nak*, *nek* raggal konstruálni. Minden esetben csak *-tól*, *-től* a határozó ragja.

Czuczor-Fogarasi, Magy. Ny. szótára:

elvesz ... 1. mást vmitől megfoszt ... 2. ... Vedd el Uram Isten *rólunk* haragodat ... 5. Elvenni vmit a szolga béréből. Ha *tízből* ötöt elveszünk, marad öt | **ellopkod** ... ellopkodni a fáról a gyümölcsöt | **elragad** ... 3. ... Elragadni vkinek kezéből a botot, puskát.

Itt *tól*, *-től*, *-ből*, *-ből*, *-ről* *-ről* a határozóragok. Mindmegannyi ablativus.

c) *Vörösmarty és Petőfi tanuskodása:* „A csikót kend *tőlem* Lopta el.” (Pet. Lopott ló.) — „Loptam egy tojást *alóla*.” (Vör. Cs. és T. I. felv.) — „Ezt az Isten szép lovát Úgy cseréltem egy juhásztól Harminchárom birkabőrön, S természet szerint: szegénytől Azt is *tőle* loptam el.” (U. o. IV. felv.) — „Alig négy esztendő és már lopott Gyümölcsöt a kofától és kilopta A vak koldus kalapjából a krajcárt.” (Pet. Az apostol.)

d) *A rokonyelvek mondatlanából:* A finnugor nyelvek határozóival tüzetesen foglalkozó tudósunk, Beke Ödön, hozzá intézett kérdésekre válaszolva, értesít, hogy a finnugor nyelvekben csakis ablativusi szerkezetek fordulnak elő az *elvesz* féle igék mellett; pl. vogul: *u j n a l r á s v u j e n t a l e ' i m* az állattól a fővénypartot elrabolom (Beke, VogHat. 22); osztják: *u v η ē u a l t e n l ä l m a m e l* tőled lopott marhám (Kara, É. osztj. hat. 81); mordvin: *son šáv s m o ŋ d e n* ő elvette tőlem (Steuer, Mordv. Hat. 4); finn: *varkailla otelttiin rahoja* a tolvajoktól elvettek pénzt (uo).^a

¹ A *-t* ragos tárgyról, mely minden esetben állandó, itt nem szólunk, csakis a határozóról.

e) A Nyelvtörténeti Szólar tanuskodása:

elvesz. 1. El veszen az *wr te rólad* minden betegséget. (Kár. Bibl.) — Megvállik, mint pipeskednek pilises uraim, ha elveszik *tőlök* praebendájokat. (Tört. T.) — A fő tolmáctól elvették a fejét. (Mik. TörL.). — Azon könyörögtek Bátori Sigmund fejedelemnek, hogy az országból tiltaná-el őket el-vévén *tőlök* a jószágot is. (Bod : Pol.) | Semmit ahoz ne tégy, el se végy *abban* (Kár. Bibl.) | **ellop.** A Nagyságod nékje . . . ellopta, fosztotta az ő lelki annyától minden javait (Bod : Pol.) | **elragad.** Annera ragattatek el ez cseh Kyrál zent Margit azzonnak zepsegeben (MargL.).

A NyTSz-ból idézett példáinkban a határozói vonzat mindig ablativus, többnyire *-tól, -től*, két esetben azonban partitívus („el se végy *abban*“ Kár. Bibl. — „zent Margit azzonnak zepsegeben“ MargL.)

II. A dativusnak vélt **-nak, -nek** ragos szó.

A NyTSz-ban az *ellop* és *elragad* címszók alatt egy-egy mondatot találunk a határozói vonzat kitétele nélkül: Trombitáját ellopta *darunak* az varjú, egy szép czifra palástyát ő *néki* ellopta (Thaly: V.E.) — Jacob a mi attyanknak minden jószágat el ragatta. (Helt: Bibl.)

Ezekben nincs határozói vonzat, csak a tárgynak, birtokos jelzője [daru(nak) trombitája, atyánk(nak) jószága].

Hasonlókép határozó híjjával vannak a CzF szótárának főtebb idézett címszavai alatt található következő mondatok: „Elvették a ruháját a csavargók. Elvették a kedvét. Elvenni vkinek az eszét.“ [„Ruháját, kedvét“ a mondatnak tárgyai (*casus rectus, complement direct*) nem határozói (*casus obliquus, complement indirect*); „eszét“ is tárgy; „vkinek“ pedig birtokosjelző; v. ö. Pál(nak) esze, Péter(nek) esze, vki(nek) esze].

Kardos Albert példáiban: „Fiamnak ellopták a télikabátját“, „Magyarországnak elszakították legszebb részeit“ szintén nincs kitéve a határozó. A **-nak -nek** ragos szók invertált birtokosjelzők [fiam(nak) télikabátja, Magyarország(nak) legszebb részei]. Itt tehát nincs dativus, csak genitívus. Az pedig, amit Kardos mond, hogy itt „a dativus annyira helyén van, hogy más ragos határozó vagy nem illenék a mondatba, vagy egy árnyalattal mást mondana,“ már csak azért sem állhat meg, mert hisz egész bátran beleilleszthetnők egyik mondatába a hiányzó határozót, így: „fiamnak ellopták a télikabátját a *ruhatárból*“, a másikat pedig átváltoztathatnók így: „Magyarországtól elszakították legszebb részeit“, mint ahogy Mikes Kelemen főtebb idézett példájában is látjuk: „A fő tolmácsból elvették a fejét“. Mikes is mondhatná: „A fő tolmácsnak elvették a fejét“; ez esetben a tolmács birtokos jelzővé vált volna [tolmács(nak) feje]; de Mikes nem tette. Alkalmasint helyesebbnek, megfelelőbbnek vélte, ha az ablativust érezteti.

Nyelvünk költői, tömör stílusban, de meg a közbeszédben is fölöslegesnek tudja a határozói ablativusnak kitételét, ha a kárvallott kilétét a mondat tárgyán személyes birtokraggal megjelölheti: „Ha-

talommal a rokonhad Elfoglalta birtokunkat.“ (Ar. Both b. özv.). — „Áruló, ki elrabolta Minden üdvösségemet.“ (Vör. Csong. és T. IV. felv.).

Ilyenkor, ha az eltulajdonított tárgy mellett a kárvallott személyt is ki akarjuk emelni, külön kell hangoztatnunk a tárgy személyes birtokragjába olvasztott személyes névmást.

„Kinek a birtokát foglalta el hatalommal a rokonhad?“ — A mienket, a Hunyadiakét. — Teljesebben felelve: „A Hunyadiaknak birtokát.“ — Ebből a *birtokviszonyból* keletkezik aztán ez az appositív szerkezet: „*Nekiünk* (a Hunyadiaknak) a rokonhad hatalommal elfoglalta birtokunkat“.

Vagy a másik példát elemezve: „Kinek üdvösségét raboltad el?“ — Az enyémet. Csongorét. Teljesebben: „Csongornak üdvösségét.“ — Ebből az appositív szerkezet: *Nekem*, Csongornak, te áruló, elraboltad minden üdvösségemet.

Ime, a „nekem“ szó ilyen esetekben a *-nak*, *-nek* ragnak személyragozott alakja. Ez tehát nem dativus, mint az indogermán *nehmen*, *voler*, *prendre*, *auferre* igéknek *jemandem*, *à quelqu'un*, *a qualcheduno*, *alicui* vonzata, hanem genitívus.

Ugyanígy értelmezendő a Thaly Kálmán mondata: „egy szép czifra palástyát ő *néki* ellopta“ és a Kardosé: „*Nekem* elveszett a latin szótáram“ [*Neki*, János(nak), palástja, . . . *Nekem*, Péter(nak), a szótáram].

Elvesz, *ellop* tehát nem vonzanak *-nak*, *-nek* ragot. Ezeknek a magyar mondatoknak, *-nak*, *-nek* ragos szava és az abból keletkező *nekem*, *neked* nem az igének vonzatai, hanem a birtokéi. Már pedig a *névszók közti viszonyt jelölő ragok* (minő a genitívus és a birtokos személyragok) nem formálnak igét, kiegészítő mondatrészeket. (L. TMNy. 640.)

A vmitől való megfosztást jelentő igék tehát mai nyelvünkben mindig csak ablatívust, többnyire *-tól*, *-től*-t, néha *-ból*, *-ből*-t, vagy *-ról*, *-ről*-t, régi nyelvünkben partitívus *-ban*, *-ben*-t is vonzanak, de datívust, *-nak*, *-nek* ragot, sohasem.

III. Idegen mondat szerkezeteknek átültetése.

A magyar *-nak* *-nek* rag egyaránt szolgál genitívust és datívust s mivel a laikusok (ideértve a nyelvvel nem sokat törődő művelt osztálybelieket is) könnyen azt hihetnék, hogy az *elvesz*, *ellop* igék a magyarban a német *jemandem etwas nehmen* és a francia *voler qch à q* mintájára szerkesztődnek, szükségesnek, nagyon fontosnak tartom, hogy nyelvkönyveink ezt a különbséget állandóan nyilvánítsák. Mert nagyon helyes, ha valaki tiszta, zamatos magyar beszédének tudatában így szerkeszti meg mondatát: „Jánosnak is elvették szomszédai a házát, telkét“, de nagyon félek, hogy a bajor iskolatestvéreknél nevelkedett Cenci néni, midőn azt mondja, hogy: „Az a lány mindig elviszi nekem az ollót“, voltaképpen német vagy francia szintaxisal beszél.

Itt meg kell jegyeznem, hogy Kardos Albert cáfoló buzgó-ságában alaposan félremagyarázta cikkemet. Az ő állítása szerint én azt kívánom, hogy az *elvesz, ellop* igék mellett mindig ott álljon a *tőlem* szó. Ezzel szemben, aki cikkemet figyelmesen olvasta, el fogja ismerni, hogy Kardos állítása téves. En azt mondtam, hogy *Fuchs hat mir die Gans gestohlen* helyes magyarsággal így van: „A róka ellopta a libámat”; „Nusi mindig elviszi nekem a horgoló-tűmet”, helyesen: *Nusi mindig elviszi a horgolótűmet*. Később majd leveszem neked a felsőkabátot, helyesebben: *később majd levettjük a felsőkabátodat*. A következő mondatról pedig: *Péternek (Jánosnak) elvették a románok a házát* azt mondtam, hogy ez a mondat „helyes, kifogástalanul magyaros.” Vagyis: Míg cikkem II. számú, *kettős tagadás* c. részében feltétlenül hibáztattam azokat a mellékmondatokat, melyekből tagadó vagy tiltó főmondat után hiányzik a *nem* vagy *ne* szócska, addig az I. számú *Ellopták (neki?)* ... *tőle* fejezetben töprengve kutatom, melyik mondat került idegen szerkezet utánzataként nyelvünkbe, melyik eredeti magyar. Az előbbieket helytelenitem, az utóbbiakat nem. De azért a *nekem*-mel való szerkezetet, még a mondat helyes magyarsága esetén is elkerülendőnek mondtam, mert nagyon hasonlít a körülöttünk levő idegen nyelvek szerkezetéhez és sokan vannak nálunk, akik a *nekem* divatjával súlyos sebeket ejtenének nyelvünk épségén.

Mert ne higgye senki, hogy amiért a Hortobágyon oly szent nyugalommal hallgathatjuk a nép ajkáról Arany János szóképek-ben dús, gyönyörűséges nyelvét, a magyarság egyéb pontjain sem kell nyelvünk tisztaságáért aggódnunk, nemzeti létünk, megmaradá-sunk ez egyetlen biztos zálogát féltünk. Gondoljuk meg, hogy nemcsak kis nemzetek élnek folyton aggodalomban, hogy az erősebb szomszéd idővel elnyeli, magába olvasztja a körében élő törpe kisebbséget, hanem hatalmas, nagy nemzetek is folyton védekez-nek az ez oldalról fenyegető veszedelem ellen, így pl. az ugyan-csak kicsiszolt, kiművelt olasz nyelv bűvárai nyelvészeti tanulmá-nyaikban, szótáraikban állandóan hadilábon állnak a gallicizmusokkal mert jól tudják, hogy az elválasztó különbségek lerombolása előbb-utóbb az olasz nyelvnek és irodalomnak a franciába való beleolvadá-sát vonná maga után. Mennyivel inkább kell tehát nekünk, ezer év óta idegenek közt élő csekély számú magyarságnak, idegen hatások ellen védekeznünk.

Ezért ingyen se fogadom el Kardos Albertnek azt a kijelen-tését, hogy ha a nyelvek egész sorában megállhat a dativus a kárszenvedést jelentő igék mellett, akkor ugyanannyi joggal élhet vele a magyar nyelv is.

Nagyon téves, nagyon helytelen és veszedelmes vélemény! Hogy mi helyett: *a házam*, azt mondjuk ezentúl: *enyém ház*, mert a német, francia, olasz, angol, latin, horvát stb. mind így beszél: *mein Haus*, *ma maison*, *la mia casa*, *my house*, *domus mea*, *moja kuća*, ez egyértelmű volna magyarságunk teljes feláldo-zásával. Hogy én az olasz és francia *ho fame*, *jai faime* mintájára

ezentúl így beszéljek: *birok éhséget*, az lehetetlen. Ezt meggondolás nélkül, harcias cikkíró hevében, írta le Kardos Albert. Ezt az elvet követve saját magunk ásnók meg nyelvünk sírját, önként vetnők el magunktól nyelvünk épségének, megmaradásának lehetőségét.

Visszatérve tételünkre, az *elvesz, ellop* igék magyar vonzatának megállapítására, végeredményként szívleljük meg a nyelveknek éppen az elidegenítést jelentő szók vonzatában rejlő intő szöveget: Németnek, latinnak, franciának, olasznak rég időktől fogva mindig loptak, ma is lopnak, rabolnak, de a magyarnak sohse lopott senki, legfeljebb *tőlünk* rabolnak és raboltak el mindent, amit lehetett.

AZ ŐS-ÍRÁNI O-VOKALIZMUS ÉS A KÖZÉP-ÍRÁNI DIALEKTUSOK.

Írta Schmidt József.

Az o-vokalizmus az ó-perzsában, mint láttuk, kimutathatatlan, s ha csak minden nem csal, egyáltalában nem volt meg (Nyr 56: 35-38.). Tekintve, hogy a közép-perzsa, legalább is a délnyugati "szászánida" pehlevi, velejében az ó-perzsának egyenes folytatása, ab ovo nem sok remény van rá, hogy itt kimutatható lesz.

A könyvpehleviben valóban semmi nyoma az o-vokalizmusnak. Igaz ugyan, hogy a kp. nyelvnek ez az irodalmi alakja a phl. alfabéta fogyatékosága folytán a párszi hagyomány és az Avesztá hagyományos ejtése alapján van vokalizálva [KCSa. I. 404], de a hagyománnyal összhangban a transkripciók és a kölcsön-szavak is a-vokalizmusra utalnak. Hely szűkében, sajna, a leglényegesebb dolgokat is csak érinthetjük.

Indo-skytha pénzeknek görög alfabétájú köriratai, a kp. nyelvnek legrégibb (1. és 2. századbeli) fennmaradt emlékei, várható a-vokálisok helyén a gör. A jegyet tüntetik föl: ΦΑΡΡΟ = *farro*, ΠΑΟΝΑΝΟ [PAOHANÓ?] PAO = *šahanāno* [šāhiāno?] *šāh* [egy ind feliraton: *šāhānu šāhi*]. Ennélfogva a-vokalizmusúak voltak a megfelelő kphl. alakok is: *farr*, *farn-bag* < óp. *vinda(h)* - *farnah* - [< gör. Φαρνά-βαζος], *šāhān šāh* < óp. *xšayađiyanām xšayađiya(h)*.

A legrégibb (3. századbeli) szászánida phl. feliratokat kísérő görög nyelvű és alfabétájú fordítások átírásaiban várható a-hangok esetében szintén a gör. A áll: ΜΑΣΔΑΙΑΣΝΟΥ ΠΑΠΑΚΟΥ. Ennélfogva a megfelelő phl. felirati MZDYSN, P'PK sem lehet más, mint *mazdayasn*, *Pāpak*.

A klasszikus nyelvű irodalmi emlékek átírásaiban és kölcsön-szavaiban — az alteráltabb kp. nyelvfázisnak megfelelően — már e- és o-írások is vannak: Παβεςος, Βολδγεσσος, *Vologesus*, de az a-írások dominálnak: Ουαρδάνης *Vardanes*, Ἀρτάβανος *Artabānus*, Ουαπαράνης, *saansan* (Amm. Marc.) — tehát kp. *Vardan*, *Artavān*, *Varahrān šāhān šāh*. Vö. továbbá: gör. γάζα < kphl. *ganj* stb.,

és fordítva: kphl. *marvārīt* < gör. μαργαρίτης. Instruktív a gör. 'αργαπέρης < kphl. 'rkpt = *ark-pāt* „várnagy“, különösen, ha a phl. szó *ark-* eleme a kölcsönzött lat. *arc-* (*arx*), amely szó tehát *a* vokálissal ment be a pehlevibe s ugyanazon *a* vokálissal jött innen vissza a görögbe.

A klasszikus nyelvek tanúságát megerősítik és kiegészítik az igen fontos örmény kölcsönszók, java részben igen archaikus északnyugati „arsakida“ phl. (parthus) jövevényszók. Ezekben is előkerül az *e* és (de csak szórványosan) az *o*, vö. *ašakert* „discipulus“ és *džokh* „pokol“, amelyek alapján a kphl. *hš'krt* és *dušx^v* írások kétségtelenül így olvasandók: *hašākārt* és *dōšox^v*; de az esetek túlnyomó többségében *a* van: *hramatar*, *datastan* stb., amelyek alapján tehát a kphl. *frm't'r*, *d'tst'n* írások olvasása minden bizonnyal: *framātār*, *dātastān*.

De az itt érintett transkripciókkal és kölcsönszavakkal összhangban vannak a rendkívül fontos *turfāni* phl. fragmentumok is, amelyekre Gaál hivatkozik. Előre bocsátandó, hogy e fragmentumok ortográfiájában — a kphl. ortográfiától eltérően — a rövid *ä* és *o* vokálisok jelölésére is vannak jegyek: a jód (*y*) és a váv (*v*), vö. *hš'gyrd* = *hašāgārd* és *dušux* = *dōšox*. A *y*-írások sokkal gyakoribbak, mint a *v*-írások, de a leggyakoribbak a *defektív* írások: 'zd, *frm'n*, *pdmučan* = *azd*, *framān*, *padmōčan* (vö. örm. *azd*, *hraman*, *patmučan*). Már most a *defektív* írások mellett meglehetősen gyakoriak a *y*-írások, mint pl. *mrd* és *myrd* = *mārd*, 'znd és 'zynd = *āzānd*, míg a *v* írások sokkal gyérebbek. Azonkívül a *y* jelentkezése nem szorítható szabályok nyűgébe, holott a *v* nagyjában jól elhatárolható esetekben lép föl — jelesül *x* (< régi *x + y*) és *m* előtt: *frux*, *hftum* = *farrox*, *haftum* [: pázend *farōx*, *haftum*], s ezekben az esetekben az újabb nyelvfázisban is folytatódik, holott itt egyébként az obligát *ä* jelentkezik: új. *fārrux*, *hāftum*. Eszerint a phl. *ä* lassan elharapózó spontán hangváltozás, az *o* ellenben kombinatórius hangváltozás útján keletkezett — ugyan miféle hangból? Természetesen *a*-színű vokálisból, amely az örménybe bejutott sokkal régebb hangalkatú phl. szókban uralkodik.

Minden arra mutat tehát, hogy a közép-perzsában nem volt *o*-vokalizmus. Ezzel szemben Gaál úgy vélekedik, hogy a tphl. fragmentumokban a *scriptio plena* gyakran *o*-vokalizmusra utal, amennyiben pl. az *ō* hang jelölésére álef + váv ('*v*) mellett olykor egyszerű álef (') szolgál, mint pl. *g'n* (= *gān*) e helyett: *g'vm* (= *gōn*), ami az álef *o*-színét bizonyítja (KCSA. I. 404). Ha ez helyt állana, minden esetre lendítene valamicskét az *o* elmélet ügyén. De itt bajok vannak.

Ami mindeneke előtt a phl. *ō* hang jelölését illeti: amennyire magától értetődő az álef + váv írás *szó elején*, oly érthetetlen *szótestben*, ahol a pusztán váv egymagában teljesen elégséges és, tudtommal, az estrangelo alfabetájú tphl. (és soghd) maradványokban, valamint a phl. alfabetájú szövegekben is, kizárólag használatos

Legalább a bizonyítékul idézett *gōn* tudtommal soha sincs így írva: *g'vn*, hanem mindig így: *gvn* (= kphl. *gvn*; soghd *γvn*). E szónak összetételei közt persze — de tudtommal csakis ezek közt — akad egy-két 'v-írás, mint pl. *č'vn*; de ennek ejtése nem **čōn* (vö. kphl. *čvn* = *čūn*), hanem *ča'ōn* (Müller) vagy inkább *čī'ōn* vagy éppen *čīyōn* < **čīyōn* < kphl. (arsak) *čygvn* = *čīgōn* (Bartholomae, ZAW. 75–77. Tedesco, MO. XV. 196) vagy *čēgōn* < **čahya gao-nahya* (Salemann, MSt. I. 171). — A főkérdés minden esetre: vannak-e oly esetek, amelyekben az *ō* hang jelölésére pusztán álef áll? Bartholomae, aki a tphl. kéziratok vokálisait és vokálisjegyeit igen tüzetes vizsgálat tárgyává tette (ZAW. 33–90), egy árva szóval sem emlékezik meg ilyesméről. A Salemann kiadta manichaeus maradványokban van ugyan két, *esetleg* ide vonható izolált eset: *č'n* és *č'nv* (alább), de mind a kettő *soghd* provenienciájú betolakodott idegen (Salemann, MSt. I. 149. Tedesco, MO. XV. 187; vö. Müller, ST. I. Wvz. 931). S föltéve, hogy ilyesmi egy-két phl. szóban is előkerül, hogyan bizonyíthatná egy-két *ō*-értékű álef azt a föltevést, hogy valamennyi álef *ō*-értékű? E föltevés útját különben is mindig eltorlaszolniák az örmény kölcsönszavak, amelyekben a phl. álef és *ō* reflexei egészen különbözőek, vö. örm. *hraman* < phl. *frm'n*, ellenben örm. *goin* < phl. *gvn* = *gōn*. Legföllebb arról lehetne szó, hogy az álef mögött *ā* lappang, bár ezt sem volna könnyű kimutatni. Oly eltérések esetében, mint tphl. *ōhang*: kphl. *āhang*, két különböző *ā* és *ō* (< ó-ír. *ā* és *ava*) praeverbium van a játékban (Salemann, MSt. I. 153; vö. Bartholomae, Miran. M. I. 44. Junker, Frahang 39).

Feltéve egyébként, hogy a phl. *ā* *ō* értékű volt, ebből még egyáltalában nem következnek az, hogy a megfelelő rövid vokális is *o*-színű volt. Oly eset pl., mint kphl. *atur*, nem bizonyíthatja ezt, mert kiindulópontja nem szükségkép óp. acc. **atarām* (: av. *atarām*, vö. kphl. *pitār* < óp. **pitaram* : av. *pitaram*), hanem **ātram* (: av. *ātrām*), amelyből közvetlenül phl. **atr*, majd anaptyktikus vokálissal *atur* (Horn). Épp így nem bizonyíték a phl. *sovn* = *soxon* v. *soxun* (> örm. *Rast-sohun*), mert **saxan* = **sahyan*-alapalakjának mind a két *a* vokálisa kombinatórius úton alterálódott — az első a *x^v* hatása alatt (vö. tphl. *farrox* < **farnahya*), a második az előtte álló labiális *v* és a finális *n* befolyása alatt.

Az *ō*-perzsához közel álló közép-perzsa tehát egyáltalában nem kedvező az *o*-elméletre. Épp oly kevésbé kedvezőek az Avesztá nyelvéhez közelebb álló közép-keletiráni dialektusok: a *soghd* és a *saka*. Ezekkel, sajna, még kurtábban kell végeznünk.

A Müller kiadta 7. századbéli keresztény *soghd* szövegekben egy-két defektív írás mögött valóban sötétszínű vokális lappanghat. Így pl. *čn*, *dn*, *-sq* talán nem *čan*, *dan*, *-saq*, hanem *čōn*, *don*, *-suq* (ST. I. 90, 101, 102). Eszerint lehetséges, hogy pl. a *soghd* 'tr sem *ālar* (: av. *atarām*), hanem *atur* (l. föllebb). Ámde abból, hogy egy-két esetben etimologiailag jogosult sötétszínű

vokális defektíve van írva, nem következhetik az, hogy minden defektív írás mögött sötétszínű vokális lappang. Mert hiszen ebben az esetben a defektív- és plene-írásoknak derűre-borúra váltakozniok kellene, amiről szó sincs. A plene-írások szórványosak és hangtörténetileg igazolhatók. Így pl. a Gaál említette *qurvt* = *qopōt* kétségkívül kombinatórius úton (a labiális *p* hatása alatt és regresszív asszimiláció útján) keletkezett **kapōt* alakból, vö. örm. *kapoit* < phl. **kapōt* (*kapōtar*). A *dustv* alak ellenáll — föltéve, hogy az újp. *dāst* „kéz” szóval függ össze (KCsA. I. 404). De ez felette kétséges. A „kéz” jelentésű szó a soghdiban egyébként mindig *dst* = *dast* (Müller, ST. I. 94), úgyhogy az elszigetelt *dustv* nagyon feltűnő s hozzá nem is biztosan „kéz” jelentésű, miért is Müller a szót nem is vokalizálja s azt a mondatot, amelyben előkerül, szokása ellenére nem szóról-szóra fordítja (l. c. 21, 12). — Épp így lehetséges, hogy az álef olykor *ō* (*ā*) értékű, mint a föllebb említett *č'n* és *č'nv* esetében — föltéve, hogy e szavak kapcsolatban vannak a kphl. *čvn* = *čūn*, újp. *čūn*, *čūnō* szavakkal. De minden további általánosítás útját vágja az, hogy egyetemes promiscue-használat nincs: várható *ā* az álef, várható *ō* a vāv jegyével van jelölve, vö. *sm'n* = *smān*, *žv'n* = *žvān*, de *γvn* = *γōn*, *rvt* = *rōt*.

A buddh. szanszkrit alfabétájú *saka* nyelvemlékek olvasása tekintetében természetesen a szkr. alfabéta jegyeinek hangértéke irányadó. Mivel pedig az indból átvett *saka* *vastra*, *praysāta* = *prazāda* < szkt. *vastra*, *prasāda* etc. *a*-vokalizmusúak, ennél fogva ilyenek a hasonló módon írt enchórius szavak is, mint *gyasta* (: av. *yazata*-), *ysāta* = *zāda* (: av. *zāta*-); vö. még (egy ind feliraton) *saxastana* > gör. Σαξαστανή. Sötétszínű vokális-jegy csak hangtörténetileg indokolt esetekben lép föl, mint pl. *aysu* = *azu* (: av. *azəm*), gen. plur *gyastānu* = *jastānu* (: av. *yazatanam*). A *saka* dialektus tehát absolute kedvezőtlen az *o*-elméletre nézve. Ez a megállapítás csak akkor inogna meg, ha a rövid *o* az indben kimutatható volna, amit persze az *o*-elmélet hívei feltételeznek (KCsA. I. 406), de bizony kevés joggal (l. később).

A közép-írani dialektusok hangviszonyai tehát egyáltalában nem olyan természetűek, hogy ezek alapján akármelyikben is *o*-vokalizmusra kellene következtetni.

GÁRDONYI GÉZA LAPSZÉLI JEGYZETEI.

Közli Gárdonyi József.

— Második közlemény. —

II. A Tájszótárból:

Ezek a jegyzetek már a magyar nyelvvel foglalkozóknak érdekesebbek, mint a CzF.-ből valók, mert nemcsak hogy sok bennük a Tájszótár helyesbítő megigazítása, hanem sok új szólás is található közöttük. Ezek az új szólások Gárdonyi Géza lakóhelyéről, Egerből valók, de akadnak nagy számban Eger környékéről valók is. Azonkívül dunántúliak, honnan a feljegyző édesanyja száрма-

zik, akinek a bemondása alapján vetődött papirosra egy-egy érdekes magyarosság. Az ország egyéb vidékeiről való szavakat, mondásokat az apám utazgatásai közben hallotta és jegyezte fel.

? *Abag* = mitesszer. Pallas lex. Semmi-féle más magyar szótárban nem található. Szily szótára sem sorolja a nyelvújítás szavai közé. Ballagiban van *abagos*, de szőrösen született az értelme.

abajdóc szláv szó.

acsó mong. *ucsigha*.

ad, lead, á. i., akit hizelgéssel levettek a lábáról: leadta a tejet.

aggfü. 2. Senecio vulgaris. (Kolozsvár).

ágy-odra. Hibás följegyzés. *Ágyodra* az ágy belső része, valójában *ágy-odva*.

áj, csag. *oj* = völgy, mély út.

ajang = finn. szégyelve vonakodik.

akad = 2. Dehogy fogamzott. Hozzáakad, hozzákerül, összekerültek.

alap, Balatonmelléki szó. Nyr. 274.

alítózik = alétozik = alél.

átalvelő = nehéz átalvető az adósság.

Hrszék. Nyr. V. 30.

aratás a török : *oramak* = aratni.

arculat, csinált népszó.

árnyadoz = kornyadoz, gornyadoz?, ernyedez.

árnyang gyanus!

árkány és *pányva* között az a különbség, hogy a pányvára legelni kötik az állatot hozzáerősítve valami fához v. cövekhez. Az árkányt a szabadon legelő lónak a megfogására használják.

aszik, mong. *asza* = ég.

avar, mong. *atar*.

bábakakas, Egerben a nem kukorikoló hibás, hermafrodita-féle kakas.

baléla = biléta.

biszbasz = semmis, hitvány ember v. dolog.

bélice, *bölice* Vö. béla-gyöngy.

biber = piper. (Minek az ilyet magyar szótárba tenni?)

meg-bocsát. Mikor sindelyeznek, egy felfordított gyalun végighúzzák a zsindely élet, valamenyi sindelyét egyenkint, hogy élesebb legyen. „Bocsásd meg azt a sindelyt.” „Ahogy ott bocsátom, ű is próbálta.” (Egri paraszt ácsoktól hallottam.)

buk, *bukd ki*. (a vizet a szádból)

cebeda = cemenda.

cibra (gyermekre) = pajkos, rendetlen. (Disznósd vidéke. Felsőborsod.)

cickelevény. Kék álló kelevény s b. (Szeged n.)

cifráz = német *Ziffer*.

ciház = csigáz.

cire = csirkehívószó. „Cire, cire, cire cirikém!”

co összetételei: *co fell co ki!*

cütera. Kovács J. Szeged Népe. 462 l.

cü Vö. *cih*.

cságal, syn. hajszol.

csajt = Az ólba beesett az esső, szégyen disznók benne álltak a csajtban. (Eger)

csalán. Érdekes példája a szó alakváltozásainak.

csámforog. A ténfergés, botorkálás synonymja. Nagyön jó állapotban csámforogtak haza a pincéből.

csohan = csalán. Nyr. 20 : 283.

csörlő. Bartha Miklós, Kazár földön. 145 l. Más tájszavak is. Mikor a Nagyszótár megjelenik, megnézendő, hogy ez a könyv fel van-e dolgozva, *csuszlogva* = csoszogva.

dandár. Csip, mint a dandár, Nyr. VII. 45.

danna, *dana* = donna.

döglött összetételei: -csomó, -föd, -hab, -szín, Vö. -tűz, -víz; Vö. hótt és eleven.

egyaránysu = egyarángus. (Szilvás. Borsod m.)

eklendéz, ekrendéz. „Né eklendézz.”

Különösen a gyermeknek szemet bántó elevensége, mozgása, nyugtalansága az, amire mondják. Mikor pl. a gyermek a széken hintál, vagy a kezét lóbálja, lábát rázza, miáltal mást az olvasásban, varrásban, figyelemkövető munkában zavar.

eleven és összetételei, Vö. holt.

eleven üst = argentum vivum.

el-fest. „A mi mostohánk ugyan elfestött bennüket.” (Rosszat beszélt róluk a mostohájuk a törvény előtt.) Eger.

elkever: bepiszkol. Nem akarom a ruhámat elkeverni. (Disznóöléskor vérrel.) Daróc.

emberzsír. „Emberzsírral kend meg.” Ezt ha fővárosi ember hallja, égnek borzad a haja, de nem a másvidéki parasztnak, az megérti. (A magyar észjárás.)

émen vö. imitten.

encseleg. Nem dőgozott semmit csak mindig encselgett. (Tétlenkedett, henyélt.)

ér, még-ér. *Érd meg* a magad bajával.

Zsidósan *érd be* a magad bajával.

ereszt. „Hogy ereszt az ilet?” (t. i. a gabona.)

észellküdik. Feleszelkedik. „A kocsis is kivetődött az árokba. Mikor föl-eszellkedett, lóra ült, oszt elment a faluba segítségért.” (Sály).

észlérha = isztorgya.

farhám = hegyi helyeken a ló faránál egy keresztben lógó szíjféle, hogy mikor lejtőn mennek, a lovat a koci ne törje.

rá-feledkezik = megcsudál a terhes asszony.

fővifecske = hangyaleső (myrmeleon) Eger.

gagyos. Hajdúságban *gagyos*. Jobban csak szemre mondják, hogy a szeme gagyós.

gelemice = apró egyveleg, akár ételben, akár másban. Dunántúl. Vö. *geze-mice*.

gémberedve. Tavasz fagy után mondja az egri kapás: Reggel, hogy belefogtam az ásásba, hát bizony jól meg vót a föld giberedve.

gyalog-föld = zsellérföld.

hajk. Ha ősz ember a kezedet meg akarja fogni, nyújs neki előbb egy hajkot, mert másképp elégeti a kezedet. Nyr. 4:517.

halálbíró. A szegedi tanyákon a végrendelet vagy ennek híján az osztóztatás megtételére kiküldött hivatalnok.

herégán. Feszítvén agyamat karakán ideák. Petőfi.

horihorgas = magas.

hőbolyög. 2. Egerben is.

Igaz. Tagadó szó féle Eger vidékén. Gyerekek azt mondom az erdőn.

— Tudnál te tüzet rakni?

— Igaz a!

imecs = marhabögoly.

ír. Nytsz. bizonyossága szerint az *ír*-ből lett a zsír.

ísik. Tán inkább *ísikol-vísikol*.

jajharaszt (-ra kerül).

kadar. A szeles ember, aki az íróasztalban a pénzt elkadarta, hogy nem találja meg.

kanyó. Mikor a peniculus rugója elromlik és nem nyom, továbbá a fanyelű, mikor már lötyög a vasa, azt mondják: *Kanyó-bicska*. Sajó-Várkony. Borsod.

karimolódzik: keringél. Becsapott a villám a szobába, aztán ott karimolódzott. (Szóllősgyörök).

karmanlyú. Ugyanez a palócföldön *karszuka*.

elkatyul. Az elbágyad synonymája.

fűrész kávája. Az a lé, amelyik a fűrész közepén van.

hókis = kakas. Élt Gyitróba egy Bákaíné asszony, kinek a lova egyszer ló, másszor kókis vót. Nyr. 6:177.

köpek = kutya (törökül).

körmös csuka, inkább béka.

lacsuha. Palócnál *temhe*, aki lomhán jár, lustán mozog.

lajhóg. Palócság (Heves) így mondja: *lajhol*.

lampérios. Tulajdonnévből így válik melléknév.

maeskanadrág. 7. Kisgyerekre adott alsó melegruha, amelynek nadrágja, felsőrésze, eggyé van varrva.

mag-pénz = magzó?

marha. Egyházas-Báston a ló is marha. *Mária-köténye* = szerencse balesetben.

Beleestem a Mária-kötényébe.

meddelék. Kisküküllő táján, de Ároktőn is, Borsodban az olyan birka, amelyik abban az évben nem ellik, de tokió és ürök is. A farkasok — jelenti a számadó — az éjjel tizen-nyolc meddeléket szétéptek.

le-melyjed. Ha esső éri a fát (mikor virágzik), nagyon lemejjed. (Felső-tárkány).

mise. Szólások. Sok misét hógatott ködmön.

meg-moholksodik. Egerben *megmohódszik*.

meg-nyetrült a bicskám. (Szöllősgyörök.)

nyiszil, nyiszill, nyüiszül. Fájdalmában a kutya.

nyisszent = nyisszant.

ökög = ekeg-bekeg.

öröm apa, öröm anya a menyasszony szülői.

picke: pige, pincke, pinckézni. Dunántúl. (Zabszemalakú gyermekarasznai játékfácska.) Egyik szótárban sincs.

pitymallik. Mikor má pitymallani kezdett, a csizmadijáné gyertyát gyújtott, kettőt, mint sábeszkor a zsidók. (Bizonyára hibás följegyzés).

pöle-bágyog = cinezett bádóg (plébádóg.)

pötye. A pötyögő syn. pl. a virág mikor lelankad, minden, ami merev, elveszti merevségét, pl. szállonna is lágy időben. (Felnémet).

pusok. Buckónak lehet változata. A

virágja elfogyott (a körtefának), de a pusokja nem. (A virág alján látható gyümölcs).

putyog. Főjü száraz a föld, de ha karót ver belé a zember, hát alú szinte putyog. (Eger. Bóta mondta.)

rázott. A pap énekesmise közben elrekedt s a másik felét csendesen mondta. Azt mondja az egyik paraszt a mise után: „E csak olyan rázott mise vót!” (Dabrony. Veszprém m.)

rekéssel = rekedten beszél. (Heves).

senki gyerek. Törvénytelen gyerek. (Eger, részeges Bíró).

senderget = sodor.

similhozik (macska).

sindel-kölő = slingelt kötény.

sűrű 3. nehéz. Könyvvel terhelt ládát hozott az egri paraszt a vasútról. Mikor leemeli, azt mondja: „De fene sűrű ez a kisláda!”

lar-varju. Vö. Term. Tud. Közlöny 1904. X. füzet.

tárgya. Vö. Tinódy. Eger ostr.

tasak, 3. jelentés. Egy tok gyufa. (Somogy).

téteget = teveget.

teher. 1. jelentés végén. Egy teri széna. Egy teher víz. (Eger.) Annyi víz, amennyit egyszerre hoz a kútról, tehát rendszeren két kupa víz.

tenyészkedik = terjeszkedik.

tereget = terjeget.

mög-teringet. A világteremtésin nincsen olyan rossz teremtetett lélek, mind az asszonyembör, ha a zura meg nem teringeti keresött fáva. (Megjegyzés.) Vonatkozás a közmondásra, hogy ha meg akarja verni az asszonyt, ne dühében az első kapásra cselekedje.

lompéráz = dombéroz.

toporog. Paraszt kőművesnek véleményeztem, hogy a kőműves létráról is megjavíthatja a plafont. Mire így válaszolt:

— Deiszen állvány kell oda uram, mert a kőműves mindig fölfelé

néz, oszt munka közben ide-oda toporog. (Eger.) Ez a szó nincs meg a Címszójegyzékben.
töcsék = töcsök.
tüzesgép = lokomobil. (Eger.) A paraszt ugyanis lóval hajtott géppel csépel. A tüzesgép csak uraknak van.

vakolás, körte mikor feketés folt van oldalán. (Szőlősgyörök.)
verőke = bodobács, Ilona-bogár.
vergődik: 2. Édes uram, „ne vegye rossz néven” stb. Ezt sohse mondta paraszt.
Zesster = Schwester.

MESENYOMOK A XVIII. SZÁZAD MAGYAR IRODALMÁBAN. (A racionalizmus és irracionalizmus küzdelméhez.)

Irta **Trostler József.**

— Harmadik közlemény. —

II.

A XVII. század végén a francia szellem egy új szépprózai műfajjal ajándékozza meg a világirodalmat: a tündérmesével. E műfaj tárgya adva van a részben még kultúrellenőrzés nélkül élő, de részben már ellenőrzés alá került népies hagyományban, irodalmi, formai érvényesülésére is akad példa (G. Francesco Straparola, Giambattista Basile, Bonaventure des Périers, Noël du Fail stb.), konkrét formai önállósodásának azonban csak most üt az órája. Az önállósítás a századvég nagy vitájából — a „*Querelle des Anciens et des Modernes*”-ből ismert Charles Perrault (1628–1703, *Histoires ou Contes du temps passé, avec des moralitez* [*Contes de ma mère Loye*] Paris 1697) történeti érdeme, de mások mellett szerény előkészítő része van benne Mme d'Aulnoynak (1650–1705) is *Histoire de Hypolite, Comte de Douglas* c. regényének betétmeséjével.

XIV. Lajos korának megvan a maga filozófiája, egyháza, testészete, szobrászata, zenéje, építészete, drámája, lírája, poétikája, kertművészete, s most a mesében stílustörvényének egyik utolsó, de a többivel teljesen egyenlő rangú megtestesülése jelentkezik. A francia racionalizmus, melynek fegyelmező, még kételkedésében is alkotó aktivitását ott érezni a nagy század minden jelensége, főként klasszikus tragédiája mögött, már-már ellenőrző, rendszerező elvvé halványodik, de még mindig elég erős ahhoz, hogy megkösse, stilizálja, a társaság, az ízlés és józan-okosság, az ironikus tanítás és mulattatás szolgálatába állítsa, kivetkőztesse naivitásából, intellektualizálja s ezzel udvarképessé tegye a csoda irracionalizmusát. Hiába a klasszicisták, köztük Boileau szörnnyűködése és megbotránkozása, a Perrault, Mme d'Aulnoy tündereit, felnőtteit, gyermekeit talán alacsonyabb fokon, lényegében ugyanaz a kultúrkonvenció, ugyanaz az örök, problematikát elhomályosító rokokó beszélteti, mint magasabb fokon La Fontaine, legmagasabb fokon Molière, Corneille, Racine hőseit: a nyugati tündérmese irodalomká lett. Ezzel lezárul fejlődésének első, történetelőtti archaisztikus kora, mely csak névtelen, bár elég gyakran feljegyzett

nép-mesét, eposzokba, regényekbe illesztett, novellává realizált, példakká, trufákká degradált alaktalan meseanyagot ismer. Most már van külön elsajátítható, utánozható formai hagyománya.¹

Minden formának megvan a maga kimért pályája, időhöz kötött vagy időtlen érvénye. (Formán itt természetesen nem vértelen, elvont fikciót értünk, hanem eleven szervezetet, a tárgy ideájának érzékelhető megtestesülését.) A tanítványok, utánczók kezében aztán különbözőképpen alakulhat a kanonizált forma sorsa: eszméje, funkciója egyre teljesebben, egyre szélesebb körben érvényesül, egyre gazdagabb anyagot olvaszt magába anélkül, hogy veszítene eredeti értelméből. De még gyakoribb talán az a másik eset, amikor nem bírja el a kívülről ránehezülő anyagi megterhelést, belülről pedig nem kap táplálékot, úgyhogy végül is üressé válik s ellentmondás nélkül szolgáltatja ki magát veleszületett funkciójával ellentétes céloknak. Ilyenkor azt szokás mondani, hogy a forma túlélte önmagát vagy belehalt a problematikusságába. A francia tündérmesének ugyan eleve kevesebb az irracionális veszíteni valója, de azért ő sem kerüli ki a formák egyetemes történeti végétét. Perrault, Mme d'Aulnoy követői (M. Jeanne de l'Héritier de Villandon, H. Julie de Murat, Ch. Rose de la Force, Abbé de Préchac stb.) kezdetben tiszteletben tartják az őstípust, de lassan-lassan elkezdene lazítani rajta, s egyre több meseellenes elemet, racionalista célzatot, tanítást, szatírárt, ironiát csempésznek beléje. A meseforma fikciója mögött kényelmesen elfér minden világnézet, filozófiai program, politikai állásfoglalás. A tündérmesével körülbelül egyidőben tűnik fel, jó ideig párhuzamosan erősödik, majd keveredik vele, de rendszerint önállóan keresztezi az útját, sőt egyideig teljesen háttérbe szorítja a keleti mese, melynek főforrásai az *Ezeregy nap* (Petis de la Croix), *Ezeregyjé* (A. Galland), utazások, útleírások. A fordításokat utánczások, önálló keletieskedés követi. A háttér exotikus ellenőrizhetetlensége itt meg több szabadságra, tágabb önkényre szabadítja fel az ironizáló józan-okosságot (Antoine d'Hamilton; vö. Kissenberth, *A. H. Rostocki* dissz. 1907; Mme de Villeneuve stb.), az új szentimentális vallásosságot és pedagógiát (Mme le Prince de Beaumont s követői).

¹ A tündérmesék irodalmához vö.: Dunlop-Liebrecht, *Geschichte der Prosadichtung*, 1851, 405 ll.; *Les contes de Charles Perrault* .. par André Lefèvre 1875; Ch. Deulin, *Les Contes de ma mère l'Oye avant Perrault* 1879; *Contes de Ch. P.* .. par Frédéric Dillaye 1880; *Popular Tales* .. by Andrew Lang 1888; Ch. Ploix, *Le surnaturel dans les Contes Populaires* 1891; K. O. Mayer, *Die Feenmärchen bei Wieland (Vierteljahrsschrift f. Litgisch* 1892, V: 374 ll.); Ernest d'Hauterive, *Le Merveilleux au XVIIIe siècle*. Paris c. n.; E. Marbeau, *A Propos des contes de Perrault* 1893; R. Fürst, *Die Vorläufer der modernen Novelle* 1897, 37 ll.; Birch-Hirschfeld-Suchier, *Gesch. der franz. Literatur* 1900, 508 ll.; Fr. von Waldberg, *Der empfindsame Roman in Deutschland* 1906 I. 259 ll.; P. Martino, *L'orient dans la lit. française* 1906; Th. Pletscher, *Die Märchen Ch. Perraults* 1906; H. Zech, *P.-s Contes* Progr. Stuttgart. 1906; A. Sackheim, *E. T. A. Hoffmann* 1908, 130 ll.; P. Saintyves, *Les Contes de Perrault et les récits parallèles. Leurs origines*. 1923; R. Benz, *Märchendichtung des Romantiker* 2. kiadás. 1926.

A francia mesedivat nem áll meg a határon, hanem diadalmasan vonul be a legtöbb európai irodalomba. A legtartózkodóbban Anglia fogadja. A legfogékonyabb visszhang Németországban várja. Legelőször a keletieskedés hulláma csap át, aztán a különböző egyezményes fajtákra kerül a sor. Aránylag későn honosodik meg a tiszta tündérmese formája. (De már 1761—1765 között megjelenik egy kilenc részből, 72 meséből álló német *Cabinet der Feen*.) Sehol sem kényszerül annyi furcsa meseellenes álmodozásra; híven szolgálja a felvilágosodás minden képzelhető irányát, szentimentalizmust, meghódítja az iskolát, feloldódik a zenében, kései barokk-elemekkel szövődik át (Bécs), felszabadul a rokokó-klásszicizmus minden fül- meg szemkápráztató varázsára (Wieland), részt vesz a romantikában, sőt túléli a bukását. Alig akad német költő, aki legalább egyszer ne tette volna fejébe a török turbánt s ne vette volna kezébe a varázsló botját. Egy pillanatra eredeti funkcióját is visszakapja (Goethe).

A francia tündérmese sokágú fájának van néhány — igaz, anorganikus, önállótlan magyar hajtása. A legrégebbre s egyben a legérdekesebbre az 1763-ik esztendőre szülő *Kassai kalendáriumi* szépirodalmi todalékjai között akadtam¹: Egy özvegyasszonynak két lánya van, egy nagyobbik, rút, ez az édes, meg egy kisebbik, szép, ez a mostoha lánya. A nagyobbikat szereti. Annál rosszabb dolga van a kisebbiknek. Mindennap két mérföldnyire kell mennie vizért. Egy ízben, amikor újra oda jár, egy öreg asszony kér tőle inni. A lány teljesíti a kérését. Jutalmul gyöngy, rózsza vagy drágakő hull a szájából, valahányszor megszólal. A mostoha unszolására a nagyobbik lány is elmegy a kútra, de pórulja. Nem ad inni az öreg asszonynak, sőt rossz szóval is illeti. Büntetésül kígyó, béka hull a szájából, valahányszor beszédre nyitja.

Ez a mese régi ősmertőse a kutatásnak; a gyöngyöt-nevetés, rózsát-sírás motívuma hol szerves, hol meg véletlen alkotó eleme az „álmenyasszony“ néven regisztrált germán, szláv, román, magyar, örmény, török, arab nyelvterületen, Indiában, Afrikában otthonos mesetipusnak, de egyéb összetételekben is előfordul.² Az általánosabb típus mellett külön csoportot alkotnak azok a mesék, amelyekben az egyetlen vezető motívum körül forog, belőle indul ki s táplálkozik, hozzá tér vissza a mesei cselekmény. E csoport elterjedésének jóval kisebb a területe — ismerjük német, németalföldi,

¹ E todalékok lelőhelye a Nemzeti múzeum könyvtárának egy *L. eleg. m. 463 k* jelzetű *Milátságos Dolgok és Történetek* címen katalogizált kötetkéje. A kézirat címe alá egy más kéz más tintával oda jegyezte: 1763/8-ki valamely kalendáriumból, névszerint a kassaiából.

² V. ö. E. Cosquin, *Contes populaires de Lorraine* 1887 2, 119; R. Köhler *Kleinere Schriften* I, 126 II.; P. Arfert, *Das Motiv von der unterschobenen Braut* 1897; G. Huet, *L'antiquité du thème de la „Fiancée substituée“* (*Revue des trad. pop.* XXII.); Bolte-Polivka, *Anmerkungen* I. 99 II., II. 273 II.; III. 85 II., Solymossy Sándor, *Mesehősnő, aki gyöngyöt sir és rózsát nevet*. (*Ethnographia* 1917, 223 II.) L. még Csokonai V. Mihály összes művei I. 2. 541 I. (*Dorottya, Előbeszéd*): ... a tündérisasszony, akinek minden pillanatjára orientáisi gyöngyök peregnék ...

francia, angol-skót, svéd, olasz, lengyel, bolgár, szerb stb. változatait, — irodalmasítója Perrault (Les Fées). Idetartozik az egy motívumra szorítkozó, anekdotikusan összevont menetével a mi mesénk. Csakhogy az eddig felszínre került s ismertetett „népies“ vagy népiesnek hitt változatok között nem akad pontos megfelelője. Viszont azt is bajos feltenni, hogy a kalendáriumcsináló közvetlen, eleven forrásból, hallomásból merített volna, hiszen minden sora, mondatainak ügyefogyott belső formája, ritmusa mögött ott érezni az irodalmi mintát, főleg olyankor, amikor nyilvánvaló, hogy elrontotta, összevonta, megcsonkította vagy elhomályosította a bővebb, eredeti szöveget. Néhány meglepő egyezés arra a feltevésre jogosít, hogy a magyar változatban, ha nem is kivonatos fordítását, de legalább oldalági származékát, vérrokonát lássuk Perrault meséjének. A két szöveg egymás mellé állítása megvilágítja kettőjük viszonyát.

Les Fées (Saintyves, Les contes de Perrault, 5—7 l.)

Il estoit une fois une veuve qui avoit deux filles: l'aînée luy ressembloit sifort et d'humeur et de visage que quila voyoit voyoit la mere. Elles estoient toutes deux si désagréables et si orgueilleuses, qu'on ne pouvoit vivre avec elles. La cadette, qui estoit le vray portrait de son pere pour la douceur et l'onesteté, estoit avec cela une des plus belles filles qu'on eust sceu voir. Comme on aime naturellement son semblable, cette mere estoit folle de sa fille aînée, et, en même temps, avoit une aversion effroyable pour la cadette. Elle la faisoit manger à la cuisine et travailler sans cesse.

Il falloir, entre autre-chose, que cette pauvre enfant allast, deux fois le jour, puiser de l'eau à une grande demy-lieuë du logis, et qu'elle en rapportast plein une grande cruche. Un jour qu'elle estoit à cette fontaine, il vint à elle une pauvre femme qui la pria de luy donner à boire.

„Ouy-da, ma bonne mere,“ dit cette belle fille; et rinçant aussi tost sa cruche, elle puisa de l'eau au plus bel endroit de la fontaine et la luy presenta, soutenant toujours la cruche, afin qu'elle

Két Leányáról egy Asszonynak.

Vala egy özvegy Asszonynak két Leánya, a' nagyobbik hasonló vala az Annyához, és e feslett erköltsü rosz vala, de kedves Leánya az Annyának; a kisebbik hasonló vala az Attyához, ez szelid engedelmes jó természetü vala,

keményen tartatott az Annyától, a' mint ezt láthatni, hogy kiki magához hasonlót szeret, kedvel, innen az Annya Leányával szegényt zaklatta,

és a kemény Anya minden nap vizért két mértföldnyire hajtottta.

Egy időben midőn elment és vizet merített, érkezik hozzá egy szegény öreg Asszony, ki vizet kér tőle (ez gyanus személy vala) mellyre felel a Leányzó: Édes öreg Anyám, miért ne adnék? azonnal kezében adá a korsót friss vízzel, és hogy jobban ihassék kezével tartá.

bût plus aisément. La bonne femme, ayant bû, luy dit :

„Vous estes si belle si bonne et si honneste, que je ne puis m'empêcher de vous faire un don (car c'estoit une fée qui avoit pris la forme d'une pauvre femme de village, pour voir jusqu'où iroit l'honnesteté de cette jeune fille). Je vous donne pour done, poursuivit la fée, qu'à chaque parole que vous direz, il vous sortira, de la bouche ou une fleur, ou une pierre précieuse.“

Lorsque cette belle fille arriva au logis, sa mere la gronda de revenir si tard de la fontaine.

„Je vous demande pardon, ma mere, dit cette pauvre fille, d'avoir tardé si longtemps“, et, en disant cets mots, il luy sortit de la bouche deux roses, deux perles et deux gros diamants.

„Que voy-je là? dit sa mere tout estonnée; je crois qu'il luy sort de la bouche des perles et des diamants! D'où vient cela, ma fille?“ (Ce fut là la premiere fois qu'elle l'appela sa fille.)

La pauvre enfant luy raconta naïvement tout ce qui luy estoit arrivé, non sans jetter une infinité de diamants.

„Vraiment, dit la mere, il faut que j'y envoy ma fille. Tenez, Fanchon, voyez ce qui sort de la bouche de votre soeur quand elle parle: ne seriez-vous pas bien aise d'avoir le mesme don? Vous n'avez qu'à aller puiser de l'eau à la fontaine, et, quand une pauvre femme vous demandera à boire, luy en donner bien honnestement.“

„Il me feroit beau voir, répondit la brutale, aller à la fontaine!“

„Je veux que vous y alliez, reprit la mere, et tout à l'heure.“

Elle y alla, mais toujours en grondant. Elle prit le plus beau flacon d'argent qui fut dans le logis. Elle ne fut pas plustost arrivée à la fontaine, qu'elle vit sortir du bois une dame magnifiquement vestuë, qui vint luy

Ezen szófogadásért olyan ajándékot ada nékie, hogy valahányszor szóllana, mindenkor gyöngy, rósa, vagy gyémánt hullana szájából.

Haza menvén dorgálja az Anyya, és mondja: Miért jártál sokáig?

mentvén magát a beszéd között rósa, gyöngy, gyémánt hull a szájából;

ezt látván az Anyya eltsudálkozék, és kérdé: Édes Leányom honnan van ez?

meg-beszéli mi történt véle a víz merítésbe, azonban tsak hullottak a gyöngyök szájából.

Monda azután az öregebb leányának: Be jól járt az őtséd eredj te is vizért;

el-megyen nehezen és morog az úton, oda-érvén a vízre meg-jelen azon Aszszony neki-is,

demander à boire. C'estoit la même fée qui avoit apparu à sa soeur, mais qui avoit pris l'air et les habits d'une princesse, pour voir jusqu'où iroit la malhonnesteté de cette fille.

„Est-ce que je suis icy venuë, luy dit cette brutale orgueilleuse, pour vous donner à boire! Justement j'ai apporté un flacon d'argent tout exprès pour donner à boire à Madame! J'en suis d'avis: beuvez à même, si vous voulez.

Vous n'este guere honneste, reprit la fée sans se mettre en colere. Et bien! puisque vous estes si peu obligeante, je vous donne pour don, qu'à chaque parole que vous direz, il vous sortira de la bouche un serpent, ou un crapau.“

D'abord que sa mere l'aperceut, elle luy cria: „Hé bien! ma fille!

Hé bien! ma mere? luy répondit la brutale en jettant deux viperes et deux crapaus.

O ciel! s'écria la mere, que vois-je là? *C'est sa soeur qui en est la cause; elle me le payera.*“ Et aussi tost elle courut pour la battre.

La pauvre enfant s'enfuit et alla se sauver dans la forest prochaine. Le fils du roi, qui revenoit de la chasse, la rencontra, et, la voyant si belle, luy demanda ce qu'elle faisoit là toute seule et ce qu'elle avoit à pleurer.

„Helas! Monsieur, c'est ma mere qui m'a chassée du logis.“

Le fils du roi, qui vit sortir de sa bouche cinq ou six perles et autant de diamants, la pria de luy dire d'où cela luy venoit. Elle luy conta toute son aventure. *Le fils du roi en devint amoureux, et, considerant qu'un tel don valoit mieux que tout ce qu'on pouvoit donner en mariage* à une autre, l'emmena au palais du roi son pere, où il l'épousa.

Pour sa soeur, elle se fit tant haïr que sa propre mere la chassa de chez

kér tőle vizet,

nem ad, sőt roszt szóval illeti,

monda az Aszszony néki:

roszt szódért

béka, kigyó húlljon szádból midőn szóllasz.

Viszsza-méggyen, kinn várja az Anyya és kérdi, mit hozsz édes leányom? alig mondja édes Anyám, azonnal kigyó és béka húll szájából.

Jajt kiált az anya és mondja: *az ötséd ennek oka de meglanitom;*

ezt hallván a Leánya el-fut, a' fák között síránczik, arra menvén egy földes Ur fíja

kérdi

mi találta?

Panaszolja az Anyya űzte el,

erre gyöngyők, rózsák hullanak szájából,

mellyért megszerette őtet,

feleségül vevé,
a nagyobbik nyomorúlt életben maradt.

elle; et la malheureuse, après avoir
bien couru sans trouver personne qui
voulut la recevoir, alla mourir au coin
d'un bois.

A két szöveg között nem áll egyéb, csak a Versailles és Kassa közötti távolság. Ezen az úton elveszett, elsikkadt minden, ami dísz, grácia, könnyedség, ami nem a véletlen ajándéka, találat, hanem strukturális velejáró, sokszázados formai hagyomány öröksége. Megmaradt a váz, az anyag. A magyar szöveg tiszta anekdota, rövidre fogja, kivonatolja a finomkodó beszélgetéseket. Ahol nem rövidít, nem hagy el semmit, ott néha szinte szó szerinti hűséggel adja az eredetit. Már most csak az a kérdés, hogyan került Perrault Kassára? A magyarországi francia kultúra, igaz, még csak most éli kezdő korát (v. ö. *Baranyai Zoltán, A francia nyelv és műveltség Magyarországon*. 1920) s még csak szórványos hatásokban, néhány fordításban, utánzásban jelentkeznek, de azért még sem kell talán már eleve vlsszautasítanunk a közvetlen átvétel lehetőségének gondolatát. A „Toldalék” egyéb darabjai között találunk egy Eulenspiegel-trufát (*Egy komédiás a vén aszszonyokat megifjítja mesterségével* v. ö. Kónyi János, *Democritus* I 40–42. l.; *Váti O és új Kalendárium* 1786), akad néhány vándor-tárgy, ilyen a három vadászról szóló mese, akik előre isznak a medve bőrére (*A Medve vadászatról*), ilyen a kincset találó két vándor története, mely a Pancsatantrából indul világhódító útjára s a *Cabinet des Fées*-be is belekerül (1786, XVII, 333. v. ö. Benfey, *Pantschatantra* 1859 I. 275 l.; Hertel, *Das Pancatantra* 1914, 420 l.; magyarul: Báji Patay Sámuel, *A régi indusok bölcselkedések* 1781, 93 ll.). Francia eredetre a legjobb esetben csak egy utal közöttük: az *Egy Gazdag Aszszony Testamentomáról* c. félig mesei vonatkozású, félig novellisztikusan erkölcstanító szűzességi próba. Ez azonban olyan halvány és bizonytalan nyom, hogy aligha lehet elindulni rajta. Maradna a német közvetítés. Csakhogy Perrault meséi hét évvel később, 1770-ben jelennek meg első ízben németül, s a *Cabinet der Feen* 72 meséje között egyetlen egy sincs Perraulttól való. Valamilyen gyűjteményre vagy folyóíratra is gondolhatnánk, ahol a kalendáriumcsináló készen találhatta a rövidített, kivonatos változatot.

De az eredet kérdésénél lényegesebb a tárgy meghódításának a ténye: a formához kötött konkrét mesetárgy megkezd a maga külön magyar életét, amelynek folyamán lemálik róla minden tisztára irodalmi, dekoratív elem vagy vonatkozás s a tudatosított csoda megfelelő környezetben újra visszakapja eredeti irracionális funkcióját. Az irodalmi mese idővel népmesévé válik. Tipikus útja ez a mesetárgyak állandó racionalizálásának meg reiracionalizálásának s egészen véve érdekesen igazolja azt a régi, ma főleg Hans Naumanntól képviselt módszeresen megalapozott elméletet, amely az úgynevezett „népies” hagyomány legtöbb elemének, formájának

kultúreredetét vitatja.¹ S talán itt van valahol az a pont, ahol meg lehet fogni egyfelől az irodalmi, másfelől a „népi” mese különbségét s ezen a részen a tiszta meseforma szerkezetének az értelmét. De van ennek a kis elbeszélésnek még egy másik, tisztára történeti funkciója is: az első, minden kerettől, mesénkívüli céltól független prózai mesénk, s időben jóval megelőzi mind a sárospataki kéziratot mesegyűjteményt (1789), mind a Virág Pál debreceni diák meséjét (1797: Bernáth Lajos, *Etnographia* 1902: 291 ll.).

Egyfelől a kultúr-, másfelől a népi rétegek között folyó anyag- meg nyelv-csere körül jelentékeny, eddig még csak kevésbé értékelt szerepe van „a magyar haza együgyű hadi szolgája”-nak, Kónyi János strázsamesternek (v. ö. Beöthy, *A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban* II. 1887, 106 ll.). Szerény irodalmi küldetésének s még szerényebb tehetségének irányát, értelmét tüstént világosan látni, mielőtt azokhoz a könyvekhez, írókhoz mérjük, akiket magyarra fordított vagy átdolgozott. Legkevésbé Marmontel kultúrprózája vagy Gessner érzelmes álgorög Árkádiája illik hozzá. Zrinyit kiforgatja, kijózanítja súlyából, nehéz de nemes belső pátoszából és barokk mozgalmasságából, épen csakhogy megbirkózik Gellert felvilágosodott közepszerűségével, annál otthonosabban érzi magát az *Octavianus* kalandjai között (*Ártatlan mulatság, avagy Florentz és Lion vitézeknek ... ritka példájú története* 1785. v. ö. György Lajos, *Irodortörténeti Közlem.* 1914). De minket ebben a kapcsolatban elsősorban az érdekel, hogyan bánt azokkal az irracionális elemekkel, amiket a francia tündériességben, pontosabban D'Aulnoy grófnő meséiben talált. D'Aulnoy grófnő bővebb, novellisztikusabb Perraultnál, több van benne Versailles világsodájából a rokokó tavaszának fényéből. Számos meséje utat talál minden európai irodalomba. Kónyi hármat próbált meghódítani — köztük a híres *l'Oiseau bleut* — (*Várta-Mulatság avagy Sarmány királynak és Florina kis aszszonynak tündéres és ritka története* 1774; *Elme-Futtatások avagy Bellebellének és Kárpillónak ... történetei.* 1792). Technikája: racionalizáló népiesítés. Elmetszi vagy egyenesen kitépi a csoda szárnyát, megbénítja s a naptárak, a ponyva anekdotáinak fokára szállítja le a csoda varázsát. De csak ezen a fokon mehet végbe az a folyamat, amely szinte megbecsülhetetlen a magyar mesefejlődés története szempontjából: találkozhatnak egymással modern tündériesség s a magyar népies mese formája. Kónyi az alsóbb rétegek felől közeledik ehhez a tündériességhez s ezért felszínre hoz, felhasznál sok olyan képet, fordulatot, szólást, amiket rendelkezésére adnak a népies nyelv, a népkönyvek s amiknek segítségével közelébe férközhetik, teljesen hatalmába kerítheti a lefokozott irracionalizmust; de ahol kénytelen vele, maga is alkot új nyelvi eszközöket egy-egy szokatlan érzékfeletti helyzet, csodás esemény

¹ v. ö. Hans Naumann, *Primitive Gemeinschaftskultur* 1921; u. a. *Grundzüge der deutschen Volkskunde* 1922; u. a. *Jahrbuch für Philologie* I. 1925: 55 ll.; Robert Petsch, *Jahrbuch für historische Volkskunde* I. 1925: 139 ll. W. Fraenger, u. o. II. 1926: 131 ll., 151 ll. E. Fehrle, *Badische Volkskunde* 1924, 72 ll.

előkészítésére vagy körülírására. Kőnyitól magától tudjuk, hogy német szöveget dolgozott át, de az eddigi kutatók (Beöthy, György Lajos, *Kőnyi és D'Aulnoy*. Különnyom. 1911) csak a franciát látták vagy ismerték. Abban a helyzetben vagyunk, hogy megjelölhetjük a régóta keresett német minták lelőhelyét, a *Cabinet der Feen* c. nagy mesegyűjteményben: A *Várta-Mulatság* német eredetije: *Der blaue Vogel* (*Cabinet d. F.* III. 1762); a *Kárpilló princezzsége*: *Die Prinzessin Carpillo* (u. o. v. 1763); a *Bellebelleé*: *Bellebelle oder der beglückte Ritter* (u. o. v. 1763). Most már semmi kétség: a racionalizálás, józanítás munkájában Kőnyi teljesen német útmutatást követ, a népiesítésben viszont csak a maga ízlésének engedelmeskedik.

Kőnyi széles felületen érintkezik a népmesével, s tündéries elbeszéléseiből Octáviánusából közvetetlen-közvetett út vezet a későbbi népies irodalomhoz, sőt Petőfihez, Aranyhoz is. (*Bellebelleje* — világszerte népszerű mesetárgy, v. ö. Bolte-Polivka, *Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm* II. 79 ll.: *Sechse kommen durch die Welt* — valamilyen kapcsolatban állhat a sárospataki kéziratos mesegyűjtemény egyik darabjával v. ö. Gulyás, *A sárospataki kéziratos népmesegyűjtemény* 11 ll.: *Az idegen országra házasodni menő királyfi*). *Democritus*ának tárgytörténeti hatása a naptárak s trufatárak révén lényegében még ma sem szűnt meg.¹

Az irodalmi életet nem lehet néhány kategóriába sűríteni vagy néhány alapfogalommal kimeríteni: sztatika és dinamika, fejlődés és megmerevedés, születés és halál, egymásbaszövődés és egymásutániség is egyben; egyéni kezdeményezésnek s kollektív erőknak, kultúrelemeknek s „népszellem”nek egyaránt részük van benne még pedig egyazon megbonthatatlan, oszthatatlan időpontban... A tündérmese a XIX. század elején minden alakváltozatával együtt beleolvad a germán romantikába, önállóan csak operettszinpadon, gyerekszobában tengeti életét, de azért mindenüvé, mindenkinek, minden műfajnak jut a törmelékeiből, emlékképeiből, sőt halála előtt még új szimbolikához segíti a felvilágosodás felszíne alatt lappangó irracionális áramlatokat, osztrák területen, pontosabban Bécsben pedig új szerephez jut egyfelől a zene, másfelől az elnépiesedett kései barokk kegyelméből. Két maradandó formáját ismerjük ennek az átzenésült barokk tündériességnek: az egyik a romantika küszöbén Mozart *Varázsfuvolája* (1791), a másik a romantika kilobbanásának időpontjában Ferd. Raimund mesedráma. Nálunk az elsőre Csokonai reagál (Karnyóné), s a *Varázsfuvolát* is lefordítja (*Csokonai V. Mihály összes művei* III. 408 ll.); a másodiknak Vörösmartyban támad teremtő visszhangja, még pedig a nyelvi képzeletnek mélyebb, elementárisabb, a csodának mágikusabb shakespearei síkjában. (v. ö. egyébként: Nicolini Eugenia, *Az érzelmes tündérvjáték* 1912).

¹ A tündériességnek különben Kazinczy is meghozza a maga áldozatát egy Marmontel-fordításában csakúgy mint Kármán *Urániája*.

A KETŐSSZÁM TÖRTÉNETÉHEZ.

Irta Beke Ödön.

— Első közlemény. —

Az indogermán összehasonlító nyelvtudomány megállapította, hogy a duális eredetileg két, természetesen vagy tapasztalat szerint összetartozó személy vagy tárgy egységének kifejezésére szolgált. Delbrück, Vergl. Syntax 1:133 eredeti fogalmazásában: „Der dual wird gebraucht, um die einheit zweier durch natur oder geschichte zusammengehöriger wesen zu bezeichnen.“ Pl. szanszkr. *ásau*, gör. *ἄνω* 'váll', *κοδόρνω*, egyh. szláv *sapoga* 'cipő', sz. *ás'vāu*, g. *ἑπλω* 'egy pár ló', sz. *as'vināu*, g. *τῶθεω* 'egy istenpár'. Az ilyen esetekben a két számnév nincs is kitéve, mert különben két össze nem tartozó egységről van szó, tehát pl. *ἑπλω* két olyan ló, amely nincs befogva, tehát nem tartoznak össze. Delbrück valószínűnek tartja, hogy ez a különbség eredetileg abban is megnyilvánulhatott, hogy ez esetben nem is a duálist, hanem plurálist használták. Erre ugyan nincs adat, de ennek az az oka, hogy a duális már a legrégebb nyelvemlékekben, pl. a home-rosi eposzokban pusztulóban volt. A semita nyelvekben szintén van duális, pl. a héberben a páros testrészek megnevezésénél, azután oly eszközök és tárgyak neveiben, melyek két szimmetrikus részből állnak, pl. 'olló', 'fogó', 'ajtó(szárnnyak)', 'saru', 'lábravaló', stb. (Vö. Brockelmann, Grundriss I. 425, Reckendorf, Syntaktische Verhältnisse 29.) Különösen érdekes a duális az eszközneveknél, melyek világosan mutatják azt a megállapítást, hogy itt egységről van szó, mert hisz az eszközök egyik fele már nem is viselheti az egész nevet, s nem is nézheti az egész funkcióját.¹ S hogy a testrészeket is ilyennek tartotta a primitív néplélek, érdekes adat erre csere-misz néphitnek egy szörnnyalakja, a 'kutya-orrú' (*pi-nereske*), melynek féllába volt, s csak úgy tudták üldözőbe venni s elérni az embert, ha ketten összefogództak.

A finnugor nyelvek duálisa teljesen megfelel az indogermának, amint erre Gauthiot, a kiváló francia nyelvtudós, ki a fgr. nyelvtudomány nagy kárára a háborúban elesett, *Le nombre duel* (Festschrift V. Thomsen, Leipzig, 1912) című értekezésében rámutatott. Amint az indogermán nyelvekben, úgy a finnugorságban sem maradt fenn mindenütt a ketősszám, mert csak a lapp és az obi-ugor nyelvek őrizték meg a duálist, azonban a többi nyelvekben is kétségtelenné teszik egyes nyelvi jelenségek, hogy a duális valamikor az egész finnugorságban megvolt.

Kertész, MNy. 9:307—313 és KSz. 14:81—105, pl. rámutatott arra a jelenségre, hogy több rokonnyelvben, köztük olyanokban is melyekben a duális kiveszett, a páros testrészek és a hozzátartozó ruha neve egyesszámban használatos, ha pedig nem az egész párról, hanem csak a pár egyik tagjáról van szó, akkor azt mondják: *félkézzel, féllábbal, félfülrel, féllédrre, félcsizma, félkesztyű stb.* A magyar nyelvben a *fél* szónak rendkívül gazdagkörű használata van, s az említett jelenségen kívül több bizonyítékot is szolgáltat arra nézve, hogy a fgr. ősi duális két személy vagy tárgy összetartozásának jelölője volt. Ilyen esetek a következők:

a) A *fél* jelentése: 'két párt, nem egyike': pl. Mind a két fél viúdnac nagy erőssen (Valkai). Mind a két félben igen sokan elhullának (Lisznai Kovács). Frigy hadakozó két fél között, bizonyos napig való szövetség: induciae PPBl. — Hű vadolo fele: accusatores (JordK.) Peres fél: pars litigans (Pázmány). A megbántott félnek regéljünk (SzékOkl. 1:314b). Ha a más fél megbizonyítja (uo. 2:2). Az

¹ A szanszkritban is duálisban áll az 'olló'-t jelentő szó.

ellenkező félnek (adversario) pörölődés levelet ír (Comenius). Két haragos fél közt békességet szerző czimborác (ua.). Mi az két féltől ezekből bizonyosságot kérünk (Gér.KárCs.3:320). Ügyfél, üzletfél. — A ki minden üdö szerint való állapotot és félt, férfiat és asszonállatot meg koronáz: qui omnem aetatem et sexum quasi diademat coronat (Balásfi). — Vö. finn *puolen-pitävä* 'részhajló, pártoskodó'; *puolus* 'rész, fél, párt', *puolus-mies* 'pártfél, pártfogó, védő'; *puolue* 'párt'; *puoleinen* 'párti, párthoz tartozó, pártbéli'; *mies-puoli* v. *miehen-p.* 'férfinem', *nais-p.* v. *vaimo-p.* 'nőnem'.

Mindkettő helyett a kódexek korában azt mondták: *monnó*. A szó Budenz valószínű megállapítása szerint a *más* szó családjába tartozik (vö. *második*, votj. *mīd*, K. *mēd*, zürj. *mēd* 'más, másik'). Az *-n* elem nézetem szerint azonos az *én*, *tenn ön*, *mīn* stb. nyomatékos személynévmasok képzőjével, amely két magánhangzó közt megnyult, mint az *ennen*, *tennen*, *önnön* stb. alakokban (ezekre nézve vö. Nyr. 49:116), továbbá a *kettő* (vö. *két*) számnévben, mellyel együtt megőrizték az *-ó ő* duálisjelet¹. A kódexekben *mindkettő* és *monnó* helyett azt is mondják: *monnófél*; pl Monnofelnék engedelmessege, zerelme, bekesege es alazatossaga elewllele egymast (EhrK.). Kyknek eeg wolth elethdk, ezzenkeppn legdn halalok ees monnofelnék eggh (WinklK.). Wgy eegyesewlhet ember egybe ha monno ffele eeggyet akar es nem akar (ÉrdyK.). — Vö. finn *molemmīn puolin* 'mindkét felől v. részen, kölcsönösen'.

b) Jelenteti a *fél* a pár egyik tagját; ma ezt is mondjuk: a *párját*; pl. Myndön madarac es eg'eb állatok az ő felökhöz zerköznek (DebrK.). Ew hozyaa ez vylagon fele es massa nem volt (ÉrdyK.). — Vö. votj. *kuz-pal* 'a párnak az egyik fele' (*kuz* 'pár'); cser. *pelaš* ua.

A régi nyelvben² a párost és páratlant ugyis mondták: *feles* és *feletlen*; pl. A szám feles vagy feletlen: numerus par vel impar (Comenius). Az egyic (szám) feles, ut 2, 4, 6, 8; a másic mindegyic feletlen, ut 1, 3, 7, 9 (Heltai, Magyar Aritmetika). Két fele a fractio, feles és feletlen (Gemma Frisius, Arithmetica). Avagy feles bötükből áll az szó, avagy feletlenből (ErdTörtAd. 4:103). Feles számu gherlicze: par turturum (Sylvester). Nem jó felesen innya; aut quinque bibe, aut ne quatuor (Decsi: Adag.). Minden állatból felest vigy bé az bárkába (MolnárA.). Nyölczat botlik nagyot, hogy mind a négy lábára feles botlás jusson (Matkó). Feles magával lakni (Miskolczy).

Ennek a *fél* szónak a származékai a következők:

Felesedik 'párosodik': Ez oktalan állatok magokhoz hasonló barmokkal járnak és felesednek (Pázmány).

Felesit 'pario' MA. 'gleich machen' PPB.

Felekedik 'coeo, beischlaf halten': Semyt nem haznal testh zerent valo zyzessagh ha elmeeyeben feleködyk (ÉrsK.). Érkeztvén a bakja, megérzi rajta (t. i. a nőtényen) a felekedésnek szagát (Haller).

Felekezik 'sich verbinden, beischlaf halten': Valaky arrol, my legyen ez wylag el nem feledkezyk, io ees gonoz zerencheuel egy arant felekezyk (Pesti). Felekezöt: 'conjugus' (Calepinus). Sem feleköznek, sem hazassagra nem mennek: neque nubent, neque nubentur (ÉrdyK.). Az maaswylagon sem felekewznek, sem hazasodnak (ÉrsK.). Az esztragnak bakja mig oda mulatott, addig a nőténnye

¹ A latinban is csak a *duo* 'kettő' és *ambo* 'mind a kettő' számnevekben maradt fönn a dualis.

² S ma is székely nyelvjárásokban.

mással felekezett (Haller). Ott semy testy felekőzees nynchen (ÉrdyK.). Az természet neminemő lelkős állatokat nemzetet eg'mas felekőzetinelkil, mint peldank uag'on az mehről (TihK.).

c) Ide tartozik a *fél* szó 'házastárs' jelentése is (vö. *házaspár*): Kyczoda az ember ky feleth veth ew maganak: qui es homo, qui despondit uxorem (JordK.). Ky attyanak feleewel hall: qui dormit cum uxore patris (uo.). Veen felet maganak, oroz herzegnek leanyat (ÉrdyK.). Ez a zeplőtlen zyz, ky bynben felet nem ysmert (uo.). A heyác az ő palotáiokba gyűlnek őszue mindenic az ő feléuel (Heltai). Meg Adam fel nélkül vala (Bornemissza). — Vö. zürj. Wied. *pöl, pöv* 'gattin'; votj. Munk. *kuz-pal* 'házastárs' (*kuz* 'pár'); J. *pal-kjšno* 'özvegy' (*kjšno* 'asszony'); tehát olyan asszony, akinek már nincs meg a fele, párja); cser. *pelaś*, finn *puoliso* 'házastárs' (férj v. feleség). Paasonen ezzel egyeztetí a mordv. *pola* 'gatte, gattin' szót.

d) Kétségtől kivül a fgr. duállissal függ össze a *fél* szó 'oldal' jelentése is; pl. Wczaya keth feleen (ÉrdyK.). Pál és Borbás és nékik az más félnek felőle menének be Jeruzsálemben ez kérdésért (JordK. id. Simonyi, MHat. 2:121). *Utfél* 'viae viciniá' SI. *Utfélen* 'juxta viam, secus viam MA., 'neben dem weg' PP. Vö. vog. *nár ta pálnól* 'az Urál tulsó feléről'; votj. *og pal, muzon pal* 'egyik oldal, másik oldal'; *šurlän ton palaz* 'a folyónak feléd eső oldalán'; K. *kék palan iis* 'kétszárnnyu ajtó'; *bur pal* 'jobb oldal' *pallan pal* 'bal oldal'; K. *kéžan-pal* 'árnyékszék' (*kéžan, kždžan* 'das harnen'); cser. *miń šimš'em hoklaštš, kok-šelnem kok jšŋ* 'én középen ülök, két felemen két ember' (Beke, CserNyt. 247); mordv. M. *pšl*, E. *pel* 'seite'; M. *tona pšle*, E. *pel'e* 'auf der anderen seite, jenseits'; finn *oikea puoli* 'jobb fél, jobb oldal', *vasen p.* 'bal fél, bal oldal'; *ulko-puolella* '-n kívül'; *tällä puolen* '-n innen'.

Az oldal jelentésű *fél* lehet testrészt is, s ilyenkor ahelyett hogy az 'egyik oldalam, egyik felem', azt mondják *fél felem*, mint *félvállam, félszemem*; pl. *fáj a félfelem* MHat. 2:121. *Semmit az fél felével nem bir* (LevT. 2:37); vö. *féloldali fejszájás, féloldali gulaütés*. Továbbá: *Féloldalt viitetnek* (Husztí). Egyébkor nem ilyen féloldalt beszélettél (Dialógus). Vö. *félvállról beszél*.

Oldalfélt 'lateraliter, oblique, ex obliquo' Kr. A mi vitorlánkat oldalfélt fűtta a szél (Bethlen). A mi kevesen valának, oldalfélt az kerevet mellett állának vala udvart rendben (MonIrók 8:364). — Látuán a kunoc, hogy közbe véve volnának, *oldal felre* szackadának (Heltai).

Fél felé 'féltre; in obliquum, in latus, seorsum; bei seite, seitwärts'. *Fél-felé való út*: 'devium iter' PPBI. *Feel fele hyva* (CornK.). *Feel fele vonvan evtet DomK.*). Abraham állata het iuhot félfele (Heltai). *Félen* 'oblique' MA., 'in latus seorsim; seitwärts, abgesondert, einsam': *Felen viuen* (adsumens eum) Peter kezdé őtet még feddeni (MünchK 45). Zrinj wramat felen vym (LevT. 1:314). Az Jordan vize félen fordula (MolnárA.) Bizonságtetelít félen teszic szemec elől (ua.). Egy kevésé félen szólíttya és valamit sug a füléba (ua.). Némelyeket testenek felen valo haytasaval tavoztat vala el (Forró). Magán, félen élő barátok: anachoretæ (Comenius). Az orvosságoc, mellyeket félen és magán (seorsim et singulativim) el-tészne (ua.). Ki ugrot a több pápisták korlátyából s csak félen beszél (Czeglédi). — *Féltre* 'oblique, in obliquum, recondite' PP. 'seitwärts, abwärts': *Féltre vonni*: abducere in secretum PPI. *Féltre való hely* (Erasmus). *Féltre légyen onnét minden szomorkodás, helyet sem találjon sirás és bánkódás* 1660 (Figyelő 1880. 9:155).

A hosszan nyújtott beszédéből sok megy félre és vész (Faludi). A számárt ki fogtam, pányváztam én aztat jó fére (Gvadányi). Vö. mord. Paas. *Ev'e p'el'e* beiseite, abwärts'; votj. Munk. *palin* 'oldalt, oldalt eső': *palän* 'oldalt, félre'; *palän karni* 'eltávolít, félre tesz, elűz', *S. palän kılını* 'félre marad, elkerül; bei seite bleiben, zurückbleiben'; *palängäs* 'kissé távolabb, félrebb, odébb'; K. *palän-palän* 'különműlön'; K. *palän-murt* 'idegen, jövevény'.

Az 'oldal' jelentésű *fél* szolgált alapul a *felé, felől* névutóknak, melyeket kimerítően tárgyal Simonyi, MHat. 2:120—143. A rokon nyelvekben szintén alakultak hasonló névutók; pl. mordv. Paas. M. *kaftlä peli* 'nach zwei seiten hin, 'két felé'; cser. K. *kok pekälä* 'két felé'; *mni bekem* 'felém'; *jätpel-βetsən* 'észak felől'; Ur. *ške beläškäžä* 'maga felé'; *ola beläškä* 'a város felé' (Beke, CserNyt. 247—8); votj. Munk. *šundj-pala* 'a nap felé'; *hekla pala* 'két felé'; *hud pala* 'merre felé'; *lem-šer-palašan* 'dél felől'; *ta palis* 'erről az oldalról való, innenső' *lu palis murt* 'a Káma tulsó partjáról való ember'.

Az 'oldal' jelentésből fejlődött a *fél* 'tájék, vidék' jelentése: Az apostolok elozolwan mynden feerre predycalwan (ÉrsK. 124). Egy pap jámbor ees azon zent isteny malaztot keresween ment vala oda a ferre penitencia tartany (ÉrdyK.); — vö. votj. *so mil'am pal* 'ő mi vidékünkbeli, földink'; *as-(ulon)-pal* 'haza, szülőföld' (tk. 'maga élő v. lakó fél'). — Hasonló jelentésváltozás ment végbe az eredeti *fél* jelentésben is, melynek a régi nyelvben 'rész' jelentése is fejlődött; pl. Ez vylagnak kowlewmb kowlewmb feleet meg jegyzette: partes orbis varias (EhrK.) Elimeleh mezeienec fele: pars agri (BécsiK.). A felső feletől foguan mend az alsorigan: a summo usque deorsum (MünchK.). Az arwnak fele: allata pars aliqua (JordK.). — Vö. votj. *paläs* 'darabka, kis rész'; *nan-p* 'kenyérdarabka' (az -äs kicsinyítő képző).

(Folytatjuk.)

1924. december.

IRODALOM.

Török mání-dalok. (Eine Sammlung von Mání-liedern aus Anatolien Aufgezeichnet von Markki Räsänen. Helsinki, 1926). Az 1925. év június havában, Angorában előadást tartottam a török nyelv latinbetűs átírásának kérdéséről. Előadásom befejeztével, Zubejir bej, az oktatásügyi minisztérium egyik osztályvezetője, aki nálunk Budapesten szerezte volt meg tanítóképzőintézeti oklevelét, egy fiatalemberrel közeledett hozzám és magyar nyelven mutatkoztatja be. Ez az ifjú ember M. Räsänen volt, aki egyes kisázsiai nyelvjárások tanulmányozása és nyelvi anyag gyűjtése céljából már több hónapja, hogy Kis-Ázsiában tartózkodott. E kutató útjának egyik eredménye a szóban levő kis füzet, mely 288 mání-dalt foglal magában.

A mání-dalok ritmusos négy verssorból álló lírai versikék és a 3-ik sort kivéve, egymásra rárimelők. A nép ajkán termett valamennyije és a legelterjedtebb népköltési műfajok közé tartoznak. Mání-dalokat eddigelé csak én gyűjtöttem. Meg is említi R. az ozmán-török népköltési gyűjteményem 2-ik kötetében megjelent 401 mání-dalomat, de úgy látszik, nem vette még észre *Mundarten der Osmanen* c. kötetemben levő 302, az adakalei népdalok kötetemben levő 14 dalt és arab betűs átírásban, a sztambuli egyetem által kiadott *Mánilen* (Mání-dalok) c. füzetemet, melyben előbbi gyűjteményeim 328 dala van átírva.

Räsänen gyűjteménye a kellő filológiai tudással és lelkiismeretességgel van egybeállítva, átírva és németre lefordítva. Mint nyelvjárásbeli anyag hézagot pótol.

És ép ezért nem akarok e helyen kiterjeszkedni egyes kis tévedésekre, kellőképp meg nem értett kifejezések kijavítására, jelentésekbeli félreértésekre, melyek különben is csekély számmal vannak. Nagy érdeklődéssel várjuk a fiatal nyelvkutató további közléseit; annál is inkább, mert anatóliai szövegeknek nem igen vagyunk bővében és nem ismerjük még kellőképp Kis-Ázsia sokféle és egymástól jelentősen eltérő dialektusait. A török tudományos világ, aránylag rövid idő óta, a szultánatusi idők után kezdődőleg jutott a török népnyelv fontosságának tudatára és már több ízben küldött ki hozzáértőket, hogy népnyelvi és népzenei anyagot gyűjtsenek, E törekvés legjelentősebb eredménye a „*Quarante-sept chansons populaires turques, recueillies dans les diverses provinces d'Anatolie, avec une préface de Raoul Jekla Bey, professeur au Conservatoire de Constantinople. Fascicule 1. Stambul 1926.*” cím alatt megjelent gyűjteményes munka, melynek mint a török lapokból olvasom, már több száma jelent meg.

KÜNÖS IGNÁC.

Erdélyi helynevek. Dr. Weigand, lipcei egyetemi tanárnak *Balkanarehiv* címen folytatódó évkönyvében (*Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache* folytatásaképp I. évf. 1925) az erdélyi román toponimiára vonatkozó tanulmányát Meyer-Lübke (Bonn) ismertette *Literaturblatt für germ. und rom. Phil.* XLVIII. 1927, 131). Nyelvészeti alapon állapítja meg és megerősíti azokat a tényeket, amelyeket történeti úton bizonyított Teleki Magyarország földrajza a Hunyadiak korában című munkájában. Weigand kutatja az Ompoly és Aranyos folyásának mentén található helynevek forrását és azokat bolgár, magyar, román vagy német eredetűeknek tartja. Számszerint 32 helység bolgár, 110 magyar, 80 román, 7 német. A népesedési viszonyok megváltoztával az arány a román javára következőképp tolódozott el: magyar 40, román 182, miután a bolgárokat mind és a magyarok kétharmadát magába olvasztotta. A nevek területi eloszlása és alakja azt bizonyítja, hogy az ősi telepések bolgárok voltak, utánuk a magyarok következtek és mindkét nép letelepedésénél az említett folyókkal ellentétes irányban haladt, míg szembe nem került a román réteggel. Előnyomulása ezzel megakadt, sőt a folyó mentén leereszkedő románok a bolgár és magyar községeket elrománosították.

KARL LAJOS.

Könyvek és folyóiratok.

**Lux Gyula*: A nyelv. Nyelvélektani tanulmány. Budapest. Athenaeum.

**Elie Lagerkrantz*: Strukturtypen und Gestaltwechsel im Lappischen. (Mémoires de la Société Finno-ougrienne. LVII.)

T. Lehtisalo: Über den Vokalismus der ersten Silbe im juraksamojedischen. (Mémoires de la Société Finno-ougrienne. LVI.)

Babits Mihály. Halál fia. Regény. Athenaeum.

Csokán Pál. Túri Zsuzsa 3 kalapja és egyéb históriák. Hódmezővásárhely.

Dr. Révay József. Petronius és kora. Franklin-Társulat.

G. Róheim. Hungarian Calender Customs. (Journal of the Royal Anthropological Institute. V. LVI. 1926.

G. Róheim. Die Urformen und der Ursprung des Eigentums. (Organ der Intern. Gesellschaft für Ethnographie... in Leiden. B. 28. H. 1-2.)

Szendrei Zsigmond. Falucsúfolóink. (Különnyomat az Ethnographia 1927. évi 1. számából.)

Finnisch-ugrische Forschungen. B. XVIII. H. 1-3. (Magyar nyelvészekről két dolgozat van ebben a kötetben: *Erdélyi Lajostól*: Zur Geschichte der ung.

Präterital-stammbildung; *Fuchs D. R.-tól*: Zur Etymologie der syrj. Postposition *-mís* usw.

Le Monde Oriental, Vol. XX. — *Olof Gjerðman*. Non-plosive Stops. (In *Oriental Languages*.) — *Ernst Arbmán*. Untersuchungen zur primitiven Seelenvorstellung mit besonderer Rücksicht auf Indien.

GYÁSZJELENTÉS.

Thomsen Vilmos 1842—1927. A nyelvtudomány nagy agastyánja, Thomsen Vilmos, csendesen elhunyt május 13-án 85 éves korában. Schuchardt és Thomsen volt a nyelvtudomány két élő nagy alakja; ők új utakat törtek s irányt mutattak a nyelvtudomány területén több mint egy fél évszázadon keresztül s mindketten megérték a prófétaik koron túl a 85. esztendő s haláluk idejét alig egy-két hét választja el.

Thomsen 1842 január 25-én született Kopenhágában s ugyanott kezdette meg egyetemi tanulmányait 1859-ben. Nyelvészeti tanulmányait a legszélesebb alapokra fektette és a skandináv nyelveken kívül a finn nyelvvel és nyelvjárásaival is kezdett foglalkozni. Ezeknek a tanulmányoknak eredménye doktori disszertációja a gót nyelv hatásáról a finnre (1869). Ez után nagyobb utazást tett Európában, hosszabb ideig tartózkodott Bécsben és Magyarországon is. Megtanult magyarul s élete végéig érdeklődő figyelemmel kísérte a magyar nyelvtudományt; a Magyar Nyelvőr ünnepi számát (1912 január) a magyar tárgyas igeragozásról szóló dolgozatával gazdagította. 1871-ben lett az összehasonlító nyelvtudomány docense, 1887-ben pedig rendes tanár a kopenhágai egyetemen. Nyelvtudományi működése ekkor már nagy tekintélyt és megbecsülést szerzett számára az egész tudományos világban. Bennünket két munkája érdekel legjobban, az egyik, amely a finn és a balti (litván, lett) nyelvek érintkezéséről szól, a másik az orkhoni feliratok megfejtése. Szibériában, az Orkhon vidékén kőbe vésve egy kétnyelvű feliratot találtak. Az egyik szöveg kínai nyelvű volt s ebből megtudták, hogy ezt az emléket néhány török vezér tiszteletére állították a Kr. utáni 8. században. A másik szöveg nyelve teljesen ismeretlen volt. Többen megpróbálkoztak a szöveg megfejtésével, de eredménytelenül. Thomsen lassú, kitartó munkával és bámulatos elmével lépésről-lépésre haladva, elolvasta és megfejtette azt a szöveget, amelyről azt sem tudták, hogy milyen fajta nyelven van írva. S ekkor kitűnt, hogy ez egy török nyelv, csak hogy sokkal régibb, mint az eddig ismert török nyelvek. Egy évi munka után teljesen megfejtette a felirat szövegét s ez a munkája világhírűvé tette őt. Egész tudományos munkásságának jellemzéséül idézzük vejének, Setälä Emilnek, az összehasonlító finn-ugor nyelvtudomány vezérének, egy dán lapban közölt sorait:

„Thomsennel a nyelvtudománynak egy egész korszaka múlik el. Ő maga az új korszak úttörője volt és korunk legsokoldalúbb

és leggeniálisabb nyelvtudósa maradt. Mindig olyan feladatokkal foglalkozott, melyeket nehéz volt megoldani s melyekhez olyan ismeretekre volt szükség, amilyenekkel más nem rendelkezett. Ő megtalálta az egymástól távol álló nyelvek közti kapcsolatokat. Sőt megfejtett olyan régi török feliratokat, amelyekből egyetlenegy jelet sem ismertek, s amelyekről még azt sem tudták, hogy milyen nyelven vannak írva.

Thomsen óriási hatással volt a nyelvtudományra nemcsak Skandináviában, hanem Finnországban is, ahol munkái mintaképül szolgáltak a finn kutatóknak 1867-ben tett első finnországi látogatása óta. Az ő otthona búcsújáróhely volt minden finn számára, aki ellátogatott Dániába. — Finnország épúgy fájlalja halálát, mintha saját fia lett volna.“

B. I.

NYELVMŰVELÉS.

Herczegességek. Herczeg Ferenc nagy író, nagy művész, de azért az ő napjain is találhatók ködfoltok, legalább is nyelvi foltocskák. (Azt már rég szemére vetették Herczeg Ferencnek, hogy a birtokos személyragos főnév elé — kell, nem kell — kiteszi a határozott névelőt, hogy ezen a címen sokkal több *az*-t és *a*-t fogyaszt, mint amennyi szükséges, hogy ezzel a szokásával mondatait, előadását, szóval nyelvét lazábbá, szétfolyóbbá, egyszersmind terheltebbé teszi, nem is szólva arról, hogy ezzel a felesleges sok *az*-zal és *a*-val rossz példát ad másoknak is. Hiába volt a figyelmeztetés! Herczeg Ferencnek is a szokás második természetté vált; úgy látszik, hogy már el sem tud képzelni személyragos főnevet határozott névelő nélkül. Állításunk bizonyítására elég csupán egy tárcaszerű cikkét végignéznünk s abban bőven találunk bizonyító példát. Az *Uj Idők* 1926. évfolyamában az 585-6. lapon olvassuk a következőket: 1. Talán akad még krónikás, aki megrajzolja *az* arcképeket; 2. A három szép-hangzású név, amelyeket *a* cikkem fölé írtam; 3. Midőn a három testőr meghallotta ezt a csillagászati számot, *a* vérmérsékletükhöz képest különféle módon reagáltak reá; 4. Nem építették fel *a* villájukat. 5. Mert *az* orrára tette *a* cvikkert. 6. Ugyancsak *a* fáma szerint *a* halálos ágyán.

Azt hiszem, mindenki, kivált ha hangosan olvassa ezeket az egy cikkből kiszedegetett mondatokat, azonnal érzi, hogy az aláhuzott névelők egytől-egyig feleslegesek, egyikük-másikuk bántóan felesleges. — Nem magyartalanság ez, gramatikai hibának sem mondható, de minden esetre modorosság.

Herczeg Ferenc azonban beleesik egy másik, egy ezzel majdnem ellenséges hibába. Elhagyva nem a névelőt, hanem a mutató névmást, amikor az nem hagyható el, amikor azt elhagyni egyenest beleütözközik a helyes magyarságba.

Ugyanabban a cikkben, amelyből a fenti felesleges névelőket kiemelten, olvasható ez a mondat: *A kevés európai emberek egyike*

volt, akik stb. — Ez a mondat nem is egyszeresen, hanem többszörösen bántja a magyar fület és hirtelen alig javítható ki. Talán így kellene hangzania: *Azoknak a kevés számú európai embereknek egyike volt, akik stb.* Annyi bizonyos, hogy az eredeti mondatban hiányzik az a mutató névmás, amelyet szinte megkövetel a mellékmondatot bevezető: *akik*.

Ez a mondatzsrekesztés nem valami véletlen botlás (igen, legalább is botlás) Herczeg Ferencnél, mert hasonló mondatra emlékszem Herczeg Ferencnek egy másik cikkéből, amelyben az Ocskay brigadérosról ilyenfomán szól: *Ocskay brigadéros a kevés munkám közül való*. Talán nem egészen így hangzott a mondat, de arra jól emlékszem, hogy abból a mondatból is hiányzott a mutató névmás.

Nagy tisztelője vagyok Herczeg Ferencnek mint regényírónak, mint drámaírónak egyaránt, egy-egy irodalmi vagy politikai essay-jét pedig megbámulom, mint az írásművészet tökéletességét, de azért mégis azt mondom, hogy egy helyt hagyogassa el a felesleges névelőt, másutt pedig tegye oda a szükséges mutató névmást s akkor az ő irodalmi napja szinte folt nélkül fog ragyogni.

(Debrecen.)

KARDOS ALBERT.

Debrecen és a „van eladó”. Hogy Debrecenben a „*Két ágy van eladó*” él, arról a napokban ismét meggyőződtem. Hosszú rejtőzés után feltűnt a régebben oly közönséges: *Nátha van eladó*. Március végén ott olvastam a Bethlen-utca 1. sz. kapuján; ugyanabban az idő tájban a Cserepes u. 3. sz. háznak egy ablakbeli apró hirdetése szólt így: *Horádós káposzta van eladó*. A Mester u. 19. sz. háznak ablakában pedig ezt olvasom: Friss tej kapható. *Nagy kolompér van eladó*. Jegyezzük meg, hogy mindezekben a mondatokban és megannyi társakban a „van” mindig megelőzi az *eladó*-t; a szórend szorosan kötött; a „van” a világért sem kerülhet az *eladó* mögé. A mondat el sem képzelhető ezzel a szórenddel: *Nátha eladó van*. Hogy miért, annak a magyarázatába most nem megyek bele; egyelőre meglegekszem a nyelvtények lajstromozásával.

(Debrecen)

KARDOS ALBERT.

MAGYARÁZATOK.

Konyha latinság. Tóth Béla szerint nálunk új keletű kifejezés a *konyha latinság*, *konyha diákság* és a *latinitas culinaria* fordítása. (Nyr. 26: 230). A latin eredetire nézve nyilván igaza van Tóth Bélának, bár ezt a kifejezést sem Du Cange-ban, sem Forcelliniben nem találtam, csak Bartal idézi a hasonló *stylus culinaris* kapcsolatot, de a XIX. század közepéről való magyarországi forrásból. Azonban a *konyha deák nyelv* a magyarban nem újabb keletű kifejezés, mert megvan már Balásfi Tamás bosznai püspöknek Alvinczi Péterhez intézett levelében (1614): „Jut-e eszedben, hogy kik előbb, s kik utóbb irkálgatának iminnetamonnat egynehányan az győzhetetlen és minden üldözők ellen éppen megmaradt, világ végéig megmaradandó Római igaz hűtnék fényessége ellen valami gyermeki és kákombok dolgokat, kit magyarul s kit pedig *konyha* poklokhoz illendő *deák nyelvvel*, megkoczá az körmöket az pappiros —, de inkább az lélek-vesztetésért ugyanezen Pázmány Péter?” (Pázm. ÖM. 5: 106.).

K. M.

Alajdár. Évek óta foglalkoztat az alábbi eset, melynek kielégítő megfejtését sehogy sem találom.

Ezelőtt vagy három évvel egy siklósi orvosismerőshöz bejön egy villányi paraszt. Panaszkodik a szeme miatt, majd megjegyzi: „*Va¹ tam ma velük a keneseji főalajdár² úrná is.*“ A további beszélgetés során felhoztam a szót s a paraszt mindég következetesen, mintegy engem javítva „főalajdár“-t mondott.

Kérdeztem tőle, mit jelent a *főalajdár*?

— Há', hogy főalajdár a többi doktörök küzt.

— Szóval az is doktort jelent, vagy többet?

— Há e' má csak úgy néjzöm, hogy többet.

— Nem Aladárt akar mondani?

— Há mi vóna a hogy Alatár, é má csak alajdárt meg fő alajdárt mondok.

— Nézze, ha *fő* az annyit jelent, hogy fölöttük van, *al*, hogy alattuk van.

De hát hogy lehet valaki fölül is, meg alul is?

Kissé oldalt fordulva felhúzta a vállát.

— Há a csak szóba van e' módon.

Villányban egy alkalommal jóval a fenti eset után, érdeklődtem parasztembereknél a *főalajdár* szó után. Nem ismerte senki. Az Aladárt sem. De ki bírták mondani utánam.

A betegszemű paraszt tehát azt a most már ismeretlen szavat használta, mely évszázadokon át volt hazánkban használatos. Török *alaj* am. csapat, *dár* am. ór. A csapat vezetőjének neve *főalajdár* volt.

Mi volt tehát a szó szülője emberünknek? Az átöröklött nyelvérzék, amely ugyanúgy alakítja át a szavat, mint ahogy azt annak idején az őse használta? De valószínűbb az az egyszerű magyarázat, hogy él Pécsen egy K. *Aladár* nevű főorvos. Foglalkozásának *fő*-jelzése és keresztnéve egymáshoz kapcsolódott s ebből állhatott elő a szó, melyhez az atyafi olyan makacsul ragaszkodott.

VYDA IMRE.

Egy sajtáságos hangsúlyozásmód. Bácskában, a Tisza mentén gyakran hallottam, hogy a szó hangsúlyát — egy bizonyos esetben — nem az első hanem az utolsó szótagra helyezik. Még pedig akkor, ha a szóban foglalt állítás nagyobb mérvűségét, fokozottságát akarják kifejezésre juttatni. Ez a szó a mondatban vagy állítmány vagy az állítmány kiegészítője s ilyenkor nem áll előtte más olyan szó, mely maga is az állítmányban kifejezett állítás fokozását szolgálná. Pl. . . oszt *kia-bált*, *fü-tyült*; de nem mondják sohasem: . . . oszt *mekkorát* *kia-bált*, vagy: *jaj*, *de nagyon fü-tyült*.

BOCSÁRI KÁLMÁN.

¹ A Révai-lexikon nem közli oly teljességgel a növények népies neveit, nyelvésznek azért mindig meg kell néznie a Pallas-lexikont.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
F O L Y Ó I R A T A

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
BALASSA JÓZSEF

AZ ORSZÁGOS NEPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

Schmidt József. — Az ősrégi o-vokalizmus és az új-íránai dialektusok	99
Trostler József. — Mesenyomok a XVIII. század magyar irodalmában. IV.	101
Kardos Albert. — Csonkított szavak, kifejezések, mondatok	109
Beke Ödön. — A kettősszám történetéhez. II.	112
Irodalom. — Új cseremiszi szövegek. Ernst Lewy. Tscheremissische Texte. (B. Ö.) — Paasonen osztják szótára. (B. Ö.) — Újabb votják kiadványok. (Munkácsi Bernát.) — Takáts Lajos. Az apátfalvai nyelvjárás. (B. J.) — Dr. W. E. Peters. Experimentalphonetische vergleichende Untersuchung der Estnischen Sprache. (B. J.) — Szinnyi Emlékkönyv. — Kardos Albert Emlékkönyv. — Folyóiratok	114
Nyelvművelés. — Rákosi Jenő és a Budapesti Hírlap helyesírása. — Felesleges az és a. (Kardos Albert). — A magyar szörendnek egy betegsége. (Balassa József.) — Olvasás közben. (K. J.) — Hegedüs Loránt magyaros szavai. (B-i J-s.) — Jó kertész, rossz nyelvész. (K. A.) — A budapesti mozik hirdetéseinek és képfeliratainak magyartalansága. (Zolnay Vilmos.) — Szavak hibás meghosszabbítása. (Barcsai Károly.)	118
Magyarázatok. — Bizony (Kertész Manó.) — Szeret és nevet. (Beke Ödön.) — Pótlások. (Ádám Imre.) — Adatok a gyermeknyelvhez. (Székely Artúr.)	125
Nyelvőrkalauz. II.	128

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1927. évre 4 pengő.

Kérjük a még hátralékos előfizetési díj mielőbbi beküldését. — Félévi előfizetést nem fogadunk el.

Az 1920—1926. évfolyamok ára, amíg a készlet tart, egyenként 4 pengő. A régibb évfolyamok közül csak néhány kötet kapható. Régibb évfolyamok hiányzó számait, ha megvannak, csakis a füzetek ára és a postaköltség megtérítése ellenében küldhetjük. Egy-egy szám ára 1 pengő.

Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német márka.

A legközelebbi szám december havában jelenik meg.

A Nyelvészeti Füzetek közül még néhány füzet kapható.

A MAGYAR NYELVŐR
szerkesztősége és kiadóhivatala,
Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27
Telefón: József 450—74.

Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560.

Stemmer Ödön antikvárium

Budapest, V., Gr. Tisza István ucca 9

Legközelebb megjelenik:

7. könyvjegyzék

Tartalma:

- I. Történeti emlékek. II. Korrajzok, Életrajzok, Memoárok.
III. Történetírás tudománya. Történelmi segédtudományok.

Állandóan vásárol tudományos folyó-
iratokat és könyveket.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

AZ ŐS-IRÁNI O-VOKALIZMUS ÉS AZ ÚJ-IRÁNI DIALEKTUSOK.

Írta Schmidt József.

Ha csakugyan igaz, hogy az *o*-vokalizmus az ó-perzsában és a közép-iráni dialektusokban kimutathatatlan [Nyr. 56:35-38, 72-75], akkor voltaképpen hiábavaló fáradságnak látszik nyomait még az új-iráni dialektusokban keresgélni. Mindamellett nem egészen fölösleges a dologgal foglalkozni — már azért is, mert Gaál foglalkozik vele [KCsa. I. 403—405] s észrevételeire szükséges reflektálni.

Az újp. *zābār* mai hangértéke túlnyomóan *ä* (*e*), gutturális spiransok mögött még „tisztá” *a* (Sweet meghatározása: *mid-back-wide*), Indiában az angol *but* szónak *ä* hangja (*mid back-narrow*). Az *a*-vokalizmusnak tehát semmi nyoma. Annak ellenben, hogy az új-perzsának legrégebb fázisában még *a*-vokalizmus volt uralkodó, van valami nyoma: Firdausi rímei, mint Horn gondolta (GIPh. I. 2. 19). E rímek persze Gaál szerint „bizonytalanok” volnának. Miért? Ha pl. a perzsa *šab* szó az arab „arab” szóval rímei, akkor mégis csak felette valószínű, hogy nem volt még *šāb*, mert, mint Horn hangsúlyozza, teljesen hihetetlen, hogy az arab szó ejtése „arāb” lett volna. Gaál szemében „igen fontos” az a körülmény, hogy egy maga Horn idézte, kbl. egykorú zsidó-perzsa okmányban oly írások vannak, mint *kyrdom* = *kārdom* stb. De époly fontos az is, hogy a zsidó-perzsában oly írások is vannak, mint *kvrdum* = tphl. *khvrdum* = *χardom* etc. [Bartholomae, ZAW. 59]. Az *ä* < *a* hangváltozás egyébként, mint láttuk, már a közép-perzsában is megvolt, v. ö. tphl. *kyrd* = *kārd* > örm. *keri*, de mellette széles kiterjedésben megvolt még az *a* vokális is, v. ö. kphl. *phlvyk* = *pahlavik* > örm. *pahlavik*. Ha tehát Firdausi korában már *ä* járta volna is, akkor is tény marad, hogy az újp. *ä* < kp. *ä* és *a* < óp. *a*, v. ö. óp. *karta-*, *parḏava-* > gör. *Zaḏpá-ναρτα*, *Παḑβατα*. A fejlődés iránya minden látszat szerint *ä* < *a*.

Ezzel szemben az *o* elmélet hívei szerint a fejlődés iránya ez volna: *ä* < *u* < *o* [KCsa. I. 404]. Ez a föltevés a legnagyobb mértékben aggasztó. Kiindulópontja, az *o* vokális, a perzsa hangtörténetben teljességgel kimutathatatlan, szemlátomást csak a feltétele-

zett avesztá *o* vokálison alapul s az egész *o*-elmélettel áll vagy esik. A hangfejlődés első fázisa, $o < u$, analogia nélkül való postulatum [újp. *häftum* < tphl. *hftum* = *haftom* etc. kombinatorius hangváltozás], azonkívül a hangfejlődésnek második $u > ä$. fázisával diametraliter ellenkező irányú. Végül a hangfejlődés illusztrálására felhozott kis számú esetek [újp. *ādur*, *dāst*, *kābutār*: phl. *ātur*, soghd *dust*, *qopōt*] többé-kevésbé kifogás alá esnek, épúgy azok az újp. „párhuzamos“ alakok [*sāxān*, *sāxun*, *suxān*, *suxun*] is, amelyeknek az *u* vokális eredetisége mellett kellene tanuskodniok (l. Nyr. 56: 74-75). Ezen az alapon nyugszik az a kijelentés, hogy „az *a* még mint átmeneti fokozat sem jöhet tekintetbe“ — az az *a*, amely az ó-perzsában csaknem egyeduralkodó volt, a közép-perzsában még dominált s még az új-perzsában is megvan.

Körülbelül az új-perzsa színvonalán állanak a többi új-iráni dialektusok (l. Geiger. GPh. I. 2. passim) — mind a nyugatiak, mind a keletiek.¹ Mindenütt megvan az *ā* (*e*), mindenütt megvan a perzsában meglévő kétféle *a*, mindenütt ritka az *o*. Mindez éppen az ellenkezője annak, amit ősr-iráni *o*-vokalizmus esetében várni lehetne, — olyasmi, aminek magyarázata az időbeli távolság és az eredeti hangállomány leromlása által [KCsA. I. 403] egyáltalában nem kielégítő. Ami különösen a nyelvészeti értelemben vett „kelet-iráni“ dialektusokat illeti, ismeretes, hogy az afghán, valamint a Pd. waxi és sariqoli-schiyni körülbelül a közép-kelet-iráni saka („északi-árja“) nyelv szintjén vannak [v. ö. Nyelvtud. IV. 250-254. Reichelt, Idg. Jb. I. 21. 36. Jacobsohn, AuU. 97 etc.]. Mivel már most a saka nyelv *a*-dialektus [Nyr. 56: 75], egészen természetes, hogy a mai kelet-iráni dialektusokban nem mutatható ki *o*-vokalizmus, s egészen indokolt az a gyanú, hogy az ó-kelet-iráni avesztá nyelvben sem volt meg.

A megfelelő hosszú vokális terén, első tekintetre, kedvezőbbek az *o*-elmélet chance-ai, amennyiben a mai iráni dialektusokban, noha mindenütt jelentkezik az *ā* is, túlnyomóan sötétszínű vokálisok vannak: *ā* és *ō*, nazális előtt gyakran *ū*, sőt a Gaál idézte Chodzko szerint Fársz területén kizárólag *ū*. Pusztán az új-iráni viszonyok alapján tehát az *o*-elmélet szellemében csakugyan azt lehetne gondolni, hogy az eredeti *ō* részben megmaradt, részben spontán hangváltozás útján *ū*, illetőleg *ā* és *ā* lett. Amde az $ō > ū$ és az $ō > ā$ és *ā* hangfejlődések diametraliter ellenkező irányúak. Ab ovo bátorosabb az a föltevés, hogy a fejlődés iránya monodrom volt — hogy tehát az eredeti *ā* részben megmaradt, túlnyomó részben

¹ Hogy a belúcsi kritizált cikkemben (Nyr. 53: 10), mint egyébként egy jóval régibb értekezésemben (Nyelvtud. IV. 250) is, a „kelet-iráni“ dialektusok között szerepel, annak villára szűrhetőan egyszerű oka az, hogy a belúcsi nyelvterület Irán keleti részében fekszik, illetőleg az, hogy Geiger, az iráni dialektológia nagy mestere, a belúcsit az afghánnal és a Pámir-dialektusokkal együtt verbis expressis a „kelet-iráni“ nyelvek közt szerepelteti (GPh. I. 2.414; vö. még 417, 419). — A belúcsi egyébként valóban Janus-arcú dialektus, amely lényeges pontokban eltér a perzsától [Geiger, i. m. 435-436].

spontán módon *a*, majd *ō*, végül *ū* lett. Ez a föltevés teljes összhangban van azzal a megállapítással, hogy az ó-perzsában és a közép-iráni dialektusokban az *ā* dominál. Az a körülmény, hogy az ós-iráni rövid *ā* és hosszú *ā* spontán módon ellenkező irányban (az előbbi az *ā*, az utóbbi az *ā* irányában) fejlődött, egyáltalában nem föltűnő és sok idg. nyelvtörténeti analógiával illusztrálható.

Az új-iráni dialektusok tehát, teljes összhangban az ó-perzsával és a közép-iráni dialektusokkal, *nem* utalnak *o* vokalizmusra. Azok az érvek legalább, amelyeket Gaál e megállapítás ellen eddig felhozott, nézetem szerint nem állnak helyt. Ha ez igaz, akkor az Avesztá nyelve, az *o*-hadállás centruma, körülbelül egészen izolálva van. Hogy elég erős-e legalább ez a pozíció, meglátjuk.

MESENYOMOK A XVIII. SZÁZAD MAGYAR IRODALMÁBAN.

(A racionalizmus és irracionálizmus küzdelméhez.)

Irta **Trostler József.**

— Negyedik közlemény. —

III.

1. **Az élet álom** (Le dormeur éveillé). — Egy szegény embert álmban, mámorában királlyá, fejedelemmé, nagy úrrá tesznek, de éppen csakhogy beleélte magát új helyzetébe, máris vége rákényszerített pümkösi királyságának, s megint régi állapotára jut. Ennek a történetnek Kelet az őshazája (Ezeregy-éjszaka). Mire a humanizmus idején nyugaton felszínre vetődik, már kivetkeződött mese-szerűségéből s anekdotikus formában tengeti életét. Legnagyobb népszerűségének kora a barokk, amely a racionalizmus-irracionálizmus határterületén kétértelmű, ijesztő mélységeket sejtető lát-szattá, a minden időbeli s térbeli megkööttséget feloldó álmohalál hasonlatává, tükrévé változtatja az életet s így természetesen siet kiaknázni e tárgy példa- és hasonlat-értékét: az élet álom. A történet belső értelmével együtt járó szimbolikus-drámai lehetőségek is korán jutnak megfelelő formához, és Shakespeare-en kezdve, Jac. Biedermann, Chr. Weise, L. Holberg közveítésével Gerhart Hauptmannig talán egy pillanatra sem szakadt meg a hagyománynak ez az eleven, korhoz tapadó, ízléshez alkalmazkodó szellemi áramlatokat magába fogadó ága. (Távoli rokonságban áll a tárggyal Calderon, Grillparzer egy-egy drámája. V. ö. V. Chauvin, *Bibliographie des ourages arabes* V. 274–75. l., pótlásul az itt közölt irodalomhoz: A. von Weilen, *Shakespeares Vorspiel zu der Widerspenstigen Zähmung* 1884; L. Hollonius, *Somnium vitae humanae* ed. Frz. Spengler Neudrucke 95, 1891; H. Tardel, G. Hauptmanns *Schluck u. Jau u. Verwandtes. Stud. z. vergl. Literaturgeschichte*. 1902, 2, 184 ll.). — Magyar feldolgozást eddig kettőt ismertünk: Szenczi Molnár Albert egyik fordításának (*De Summo*

bono. A legfőbb jóról. Lőcse, 1630) rövid anekdotáját (Forrása a humanista David Chytraeus, aki viszont a nyugati változatok közös forrására, Ludovicus Vives levelére hivatkozik. Az anekdotát kiadta Király György: *Egy özvegy asszonyról való história* stb. Gyoma, 1920, 73 ll.) s Szentesi Reginald minorita szerzetesnek a barokk Jac. Maseniuson alapuló *Rusticus imperans* (1780) c. drámáját. Ehhez járul egy kis elbeszélés, melyet Udvarhelyi Szeles János kézírataiból közölt nemrég az *Ethnographia* (1926, XXVII, 94 ll.). Az anekdotikus-barokk változatsornak egy másik ismeretlen képviselőjére akadtam a XVIII. sz. egyik legérdekesebb tárgvtörténeti gyűjteményében, Farkas Antal *Erköltsi iskolájában* (*Erköltsi iskola azaz huszon négy nyájas históriák, a' mellyek e' világnak furtsa tsalárdságait, tartómányoknak tulajdonságait, 's a' benne lévő embe- reknek, úgy jó erköltseiket, mind gonoszra tzelző, indulattyaikat mutattyák Irattatott két részben német nyelven, az haza iffiainak kedvéért. Fordította magyarra Farkas Antal. Kassán 1790, 369 ll.: Dánus országi részeges paraszt Ripsel.*

A részeg Ripselt egy svéd herceg először egy sötét pincébe vetteti s ott ördögöknek öltözött komédiásaival vad táncot járat a szegény ember körül, aki azt hiszi, hogy meghalt s pokolra került. Utána elalszik, mire a „Hertzeg meg-mosattatta, meg-borotváltatta szakállát, s' haját, az leg-szebb szobájában fektette egy gyönyörűséges nyoszolában, úgy alutt sok ideig, más nap fel-ébredett Ripsli, körül nézte magát hogy mitsoda szép vékony üng vólt testén, szakálla, haja el-borotválva, körme lemetélve, tiszta egész teste... az Hertzeg.... meg-parantsolta szolgálainak, a' kik is Angyal Ruhákban öltözköttek fel, bément egyik, mélyen meg-hajtotta magát, Ruhát vitt szép Aranyossat néki, s' egyebet úgy hogy egy más után felöltözködött Ripszli Hertzegi gyönyörűséges szép fényes ki varrott Ruhában végtére egy bé-porzott Parókat is tettek az fejében, az Angyaloknak meg-volt parantsolva, hogy semmit se szőlyanak véle, nem-is szólottak, megterétették az Asztalt mindenféle drága jó izü fű szerszámmal készített Éteket, jó finom borokat hordottak elejbe, eleget beszélt velek, kérdezősködött, de haszontalan vólt egyik sem felelt néki...“ Végül elaltatják, lehúzzák szép ruháját, reádják a régít s kiteszik a városon kívül, ahol találták. Ripsli felébred s azt hiszi, csak álmodta az egészet de amikor két tallért s ezüst poharat talál zsebében s látja, hogy haja, szakálla le van borotválva, kénytelen mégis csak valóságnak tartani az álmot...

Farkas Joh. Leonh. Rostnak (álnevén Meletaon, 1688—1727 v. ö. ADB. 29, 274 ll.) *Wohlangerrichtete neuerfundene Tugendschule* (Frankfurt és Leipzig s. a.) c. művét fordította magyarra, anélkül persze, hogy eredetijét közelebbről megjelölje volna. Rost, aki egyébként jónévű matematikus és csillagász, szépirodalmi kísérleteiben a barokk-rokokó átmenet képviselője. Fél lábával még a XVIII. században áll. Mindenekelőtt tanítani akar, moralizál s erre a célra a középkorú „tükrök“, a barokk példatárak bevált módszere szerint mozgósítja, de egyben bő lére eresztí a világirodalom néhány ismert vándortárgyát, csupa olyat, amik őshazájuk, eredetük, családfájuk vagy feldolgozójuk révén túléltek első jelentkezésük helyét és időpontját. Immanens racionalizmusával ellaposítja, elhomályosítja, bő-

beszédű tanulságaival pedig kiforgatja eredendő öncéluságából és értelméből a „Tugendschule“ elbeszéléseinek irracionális tartalmát, de azért mégsem tud kifogni rajtuk, mert a csoda a felszín alá húzódik s onnan táplálja láthatatlan az elbeszélő nyelvét. A magyar fordító józan okossága, ha lehet, egy fokkal merevebb s egyben tehetetlenebb, végtelenen vak a tárgyak lappangó irracionálisával szemben, teljesen vérét veszi, s minthogy híjával van minden nyelvi képzeletnek, nyelvével sem kárpótól józan-okos sivárságáért s halálra fojtja a tiszta elbeszélés hangját. A közvetített mese- és motívum-anyag azonban így is igen gazdag. Kelet és nyugat, középkor, barokk és rokokó ad itt találkozót egymásnak. Egy sereg népmesei elbeszélésünknek itt kell keresni az eredetét. Persze mire a mesei anyag az elvont irodalmiság világából az alsóbb rétegekhez szivárog, levette a rákényszerített racionális ruhát s újra megtelik az irracionális csoda megfoghatatlanságával és konkrét vérével.

Addig is, amíg tágabb keretben foglalkozhatom e könyv anyagával, hadd utaljak legalább néhány olyan elemére, amik akár világirodalmi, akár tárgytörténeti, akár pedig irracionális vonatkozásaiknál fogva kikíváncsoznak a többiek közül.

a) *Telhetetlen határ nélkül-való fősვნყնყնყնყn okoztatott vakság* (24 ll.): Az ezeregyéjszaka „Baba-Abdalla“-ja v. ö. pl G. Weil, *Tausend und eine Nacht* 1889³ III: 153.) Legismertebb modern feldolgozóí Chamisso és Rückert. (Chauvin, *Bibliographie* v: 146). b) *Miképpen szerentsélteti Isten azokat, a' kik gyakorolják az ő Szent Házát* (44 ll.): Fridolin. (Igy nevezi az összehasonlító irodalomtörténet e tárgyat, leghíresebb feldolgozásának, Schiller *Der Gang nach dem Eisenhammer* c. balladájának hősről.) Számos változata keleten és nyugaton, népies és irodalmi hagyományban. Temesvári Peibárt is elbeszéli Joh. Herolt-Discipulus alapján (v. ö. Chauvin, *Bibliographie*, VIII: 145 ll., Dunlop-Wilson, *History of Prose Fiction* 1911. II: 49 l.; Goedeke, *Grundriss*². 5: 206 l., E. Cosquin, *La légende du page de Sainte Élisabeth de Portugal. Rev. des questions historiques* 1903. Wieselgren, *Euphorion*, XIX: 584 l., G. Frenken, *Wunder u. Taten der Heiligen*, 135: 224 ll. Katona Lajos, *Irod. tanulmányok* II: 79 ll.; Heller B., *A heber mese* II: 45 ll.) c) *Arany-nál nagyobbra bűsültetett Matska* (153 ll.). Egy apátlan-anyátlan árva odaadja egyetlen kincsét, macskáját egy Indiába induló kereskedőnek, aki aztán a szerencsenek királyától egy hajó aranyat kap érte. Román, szláv nyelvterületen, Keleten, Afrikában elterjedt történet. Különösen népszerű volt Angliában, ahol drámának, balladának, népkönyvnek (1656) szolgált tárgyul (Németül 1721, dánul 1726. v. ö. Benfey, *Kleinere Schriften* 3: 130 l., Chauvin, *Bibliographie* VI: 64 ll., Bolte-Polivka, *Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm* II. 1915: 73 ll.). d) *Hivséges Spanyol Asszony* 219 ll. Közös családfája van Shakespeare „Cymbeline“-jével, amelynek egyébként magyar rokonait is ismerjük: Ráskai Gáspár *Vitéz Franciská-ját* s négy népmesét. Mint a történet legtöbb változatában, itt is cinkostárs, ládába rejtőzés útján történik a bizonyítékul szolgáló

ékszer, kép megszerzése, viszont az a vonás, hogy a megrágalmazott asszony pro-átornak öltözve leplezi le becsülete megrablóját s mondatja ki vele az ítéletet, a spanyol olasz típushoz vezet (v. ö. A. Rochs, *Über den Veilchen-Roman* 1872; R. Ohle, *Shakespeares Cymbeline* 1890; G. Paris, *Romania* XXXII: 480 ll., Dunlop-Lieb-recht, *Geschichte der Prosadichtungen* 1851, 224 ll.; Katona Lajos, *Irodalmi tanulmányok* I: 296 ll., II: 141 ll.; Szegedy Rázsó *Irod. Közl.* 1912, 407 ll.). e) *Két feleségű Török Rabságából megszabadult Keresztény.* (319 ll.): a *Graf von Gleichen* története, mely tudvalevőleg probléma-hátterül szolgált Goethe *Stellájának*. Rost nagyjában ragaszkodik a hagyomány alakjához, csak-hogy olasz környezetbe helyezi. Elbeszélésének az a történeti érdekessége, hogy minden valószínűség szerint forrása a tárgy legnépszerűbb feldolgozásának, Musäus *Melechsala* c. meséjének (v. ö. Reineck, *Die Sage von d. Doppelhe eines Grafen von Gl.* 1891.; F. Helbig, *Magazin f. Lit.* 1891. 7–9.; F. Haun, *Die Entstehung der Sage von der Doppelhe des Grf. v. Gl.* Zwickaui programm 1908; E. Jahn, *Die Voiksmärchen der Deutschen von I. K. A. Musäus.* 1914). f) *Meg bötsülhetetlen Szaxa Vára Affrikának* (376 l.); lényegében az Ezeregyéjszaka egyik legismertebb, legtöbbször utánzott meséje, *Aladdin és a csodalámpa*. Leghíresebb irodalmi feldolgozása Ad. Oehlenschlägertől való (*Aladdin eller den forunderlige Lampe* 1805. v. ö. O. Elberlirg, *Oehlenschläger . . .* 1887; *Et og andet om Aladdin* 1899; Pótlás 1900; Chauvin, *Bibliographie* V: 55 ll.; A. Aarne, *Mémoires de la soc. finno ougr.* 25: 64 Bolte-Polivka, *Anmerkungen* II: 547 ll.). Rost elbeszélése később népkönyvvé önállósult. g) *Isop Fa alatt szerentséssé lett Fortunátus.* (427 ll.): *Álom a kincsről.* (Le rêve du trésor.) Elterjedésének a területe aránylag nem nagy. Feldolgozói között van Abraham a Santa Clara, Musäus stb. A magyar irodalmat Tompa költeménye (*Diósgyőr*) révén érdekli. (v. ö. Jac. Grimm, *Kleinere Schriften*, III. 1866; Chauvin, *Bibliographie* VI: 94 l.; VIII: 151 l.; u. a. *Le rêve du trésor sur le pont*, *Revue d. trad. populaires* 13: 193–196; Bolte, *Zschr. des Vereins f. Volkskunde* 1909, 289 ll. I. K. A. Musäus *Volksmärchen der Deutschen* ed. P. Zaunert 1912. I: 394 l.; Jahn, 39 l.; Versényi Gy. *Irodörténet* 1918, 299 l.; Binder Jenő, *Mese a hídön levő kincsről.* *Ethnographia* 1920. 41 ll.). h) *Az igaz Bíró* (433 ll.): „Az apjuk holttestére nyíllal lövöldöző fiuk“. A középkor példa- és elbeszéléstárainak állományához tartozik. (v. ö. *Gesta Romanorum* ed. Oesterley 1872: Nr. 45; Katona Lajos, *Régi Magyar Könyvtár* XVIII: 184 l. XLV. Zingerle, *Euphorion* 1902: 154 l.; O. Klapper, *Exempla aus Handschriften des Mittelalters* 1911: 70 l. Nr. 96 l. még: Heller, *A héber mese* II: 38 l.) Magyarországi lelőhelyei: Michael de Hungaria, *Sermo* IV. 1; Pelb. de Temesvár, *De tempore aest.* 39 E. (Katona, 504 l.).

2. A hűtlen özvegy története. Lényegében nem mese-tárgy, irodalmi-kultúreredete is kétségtelen, de ez a körülmény mit

sem változtat irracionális értékén és érvényén. Korokat, nyelvterületeket átfogó ereje páratlanul nagy. Legrégibb magyar lelőhelye *Pontianus históriája*, utolsó jelentékeny feldolgozója Jókai Mór. Az eddig ismertté vált magyar feldolgozások sorát egy új XVIII. századi anekdotikus változattal egészítette ki az *Ethnographia*-ban Hársing István (1926, 153: *A keserves menyetske felakasztja a megholt urát*). A szöveghez csatolt jegyzetében a szerkesztő regisztrálja a tárgy magyar történetét. De figyelmet elkerülték: 1. a *Hasznos Mulatságok* (1820. I. v. ö. Tolnai Vilmos *EPhK.* 1919, 178 II.), 2. Petricevich Horváth Lázár elbeszélése *Athenaeum* 1840. I: 555. 573. (v. ö. Weber Arthur, *Irodört.* *Közlemények.* XXIV: 423 II.). 3. Vámos Árpád vígjátéka (*Az efezusi özvegy*, v. ö. Révay József, *Petronius és kora*, 1927, 234 I.) Ehhez járul egy 1756-ból (?) származó ismeretlen változat, amely a kassai naptár-toldalékokat tartalmazó muzeumi kötetből került elő. A szóban forgó szöveg a Petronius-Pontianus típus származéka (a férj meghal, két fogát kiütik), valószínűleg németből való fordítás s több szempontból figyelemre méltó: 1. Az egyetlen magyar feldolgozás, melyet a magyar Pontianus (1572) s Kis János verse (1806) közötti időből ismerünk, 2. világosan mutatja, hogy a tartalmak, motívumok, formák kicserélődésének folyamata a felsőbb-alsóbb kultúrrétegek között egy pillanatra sem szünetel s hogy hol kell keresnünk népies elbeszéléseink, történeteink forrását. Mindenképen rászolgál arra, hogy teljes egészében közöljük. (Az irodalomhoz E. Grisebach könyvén kívül v. ö. Chauvin, *Bibliographie* VIII: 210 II.; W. Seele, *Voltaire's Roman Zadig ou la destinée*. 1891: 13.; Heller Bernát, *A héber mese* I. 20, 50 I.)

Hűtelen özvegy.

Mezzis várasaban egy Urát igen szerető Dámának jó erkölcsű Férje a kegyetlen halál által e' világból hirtelen ki-ragadtatik, melynek az ő halálával annyira meg-szomorittatik, hogy senkitől meg-nem vigasztaltathatik, el-tökdéllé magában, élete fogytaig férje sírjánál fogna lakni, és őtet el-felejtethetlen jóvoltáért éjjel-nappal ott siratni: e'végre a' temetőbe Ura sírja mellé egy házatskát tsináltata, és oda kimenvén nagy bánatba gyászolva ott laka. Ugyan abban az időben egy híres tolvajt közel a' temető helyhez fel-akasztának, kinek őrizetére az akkori szokás szerint 24-napig egy jeles ifjú állíttatott, ez az Asszony hajlékához a' szomszédba olykor el-látogatott vigasztalni, előszször ugyan nagy kérésre botsátotta bé hozzája, és meg mondotta hivatalában melyre magát ajánlotta akadályt ne tégyen, másodszor is elfordul hozzája, mert a' hideg szélbe el únta a' dudorgást, bé-megyen hozzája melegszik, és a'szív szorításról orvosságra tanítván, ott vatsorál; azután vissza tér az akasztó-fához, hát oda van az akasztott ember, le-lopták, el-ijjed, visszazsalad az irtalmas Asszonyhoz, és tanátsot kér tőle, mitévő legyen, méképpen menekedhetne-meg a' gyalázatos akasztó-fátúl, mert hályébe akasztatik, győtrődik magában, egyidőre mondja az őrző a' könyörülő Asszonynak: nintsen más út a' meg-menekedésre, hanem ha a holt Urát fel-ássák, és a tolvaj helyébe fel-függesztenék, kéri az Asszonyt könyöröljön rajta, el-veszi, és kedvesen tartya. Tettszik a kegyes Asszonynak e' tanás, ki-ássák sietséggel a' holt testet, de mivel a-

akasztott embernek elől két foga hijja vala, az Urának-is hogy meg-ne ismértessék, egy kalapátstsal ki-verék első két fogát, és kötelet vetvén nyakába, ketten fel-huzák vonák az akasztó-fára, ki gondolta volna, hogy ennek az Asszszonynak szíve ily hamar nem csak megváltozna, hanem még tetemét-is jó Urának e gyalázatos fáru akaszszá.

3. **Jóka ördöge.** (*Belfagor*): Az ördögöt is megfutamító gonosz asszony. Tártytörténeti helyét Th. Benfey jelölte ki elsőnek minden későbbi kutatást megszegyenítő tájékozottsággal, úgyhogy örököseire már csak a kiegészítés vagy a rendszerezés munkája maradt (v. ö. Cappeletti, *La questione sulla novella di Belfagor* 1880; G. Meyer, *Essays und Studien* 1889 I. 263 ll.; Axon, *The Story of Belfagor in Literature and Folk-Lore* 1902; Chauvin, *Bibliographie* II, 108 l. és VIII. 152 ll.; Dunlop-Wilson, *History of Prose Fiction* 1911, I. 186 l.; A. Aarne, *Verzeichnis der Märchentypen* [FFCommunications Nr. 3, 1910] Nr. 1164; Löwis of Menar, *Russische Volksmärchen*, 1914, 171 l.; Zlinszky A. *Irodört.* Közl. 1899. IX, 15 ll.; Imre Lajos, u. o. IX. 301 l.; Czöbel Ernő, *EPhK.* 1912. XXXVI:830 l.; Zlinszky A. u. o. 1913. XXXVII: 438 ll.; Elek Oszkár, u. o. 1914. XXXVIII:816 ll.; Heller Bernát, *A Jóka ördöge elemei és párhuzamai a zsidó irodalomban.* Felolv. a Néprajzi Társaságban 1918. ápr. 24; u. az *A héber mese* I:25 l.). Az eddig felszínre került anyag, főleg pedig ennek archaikus állománya mintha arra mutatna, hogy a tárgy két lényeges összetevője, egyfelől a házsártos asszony, másfelől a démonnal-ördöggel való szerződés, az ördögűzés aktusa, ördög kijátszása elemi, sőt azt mondhatnók, eredendő kapcsolatban áll egymással s hogy önállósodásuk, külön-életük csak később kezdődik. Emellett szól az a körülmény, hogy a mese belső értelme a két összetevő teljes megfelelésén fordul meg. S arról sem volna szabad megfeledkezni, hogy elvont motívum, embertől független elvont tárgy nincsen, csak élő motivális lehetőségek, konkrét étellel teljes formák, s hogy az egyszerűbb motivális lehetőség nem okvetetlenül a régibb. — Történetünk fejlődésében, alakváltozásai során különben két egymással verrokon ágat különböztetünk meg. Az egyik szívósabban ragaszkodik az ősfomához, népiesebb jellegű, az alsóbb kultúrrétegekben otthonos. Sorsát nyomon követhetni a félvilágon, Indiától a finn-ugor nyelvterületig (finn, lapp),¹ onnan le az Ibériai félszigetig, a déli s nyugati szlávságig, majd nagy kerülővel vissza Palesztináig (J. E. Hanauer, *Folk-lore of the Holy land, Moslem, Christian and Jewish.* 1907 p. 178). Útját keresztezi, olykor egyesül vele az a mesefajta, amelyet a Grimm-féle „Gevatter Tod“ képvisel a legjellemzőbben (Bolte-Polivka, *Anmerkungen* I. 377 ll.). A másik ág legszembeütőbb vonása a határozottabb motivális megkötöttség és

¹ Beke Ödön cseremisiz feljegyzései között (kazáni kormányzóság, Kozmodemjanszki kerület) akad egy anekdotikus változat: A gonosz asszony szakadékba esik. A férj visszakívánja, kötelei kosarat bocsát le hozzá. Amikor felhúzza a kosarat, nem a felesége ül benne, hanem az ördög, aki nem bírta ki az asszonnyal való együttlétet.

irodalmiság. Vezető képviselője az olasz Nicolo Machiavellinek (1469—1527) *Belfagor* c. novellája. (Nevét is tőle kapta.) Mig a régebbi „népies” változatokban a tartalmi s formai érdekelttség egy síkban halad, M.-nél különválnak egymástól, s a nyelv ornamentális tényezői jutnak érvényre a tárgyban teljesen elmerülő tiszta elbeszélés rovására. M. szabadabb szemmel látja a démonizmus, az irracionális gonoszság megtestesülését, az ördögöt, mint a keleti vagy a középkori ember. Lényeges eltolódás: az ördög azért nőstül, mert meg akar győződni róla, vajjon jogosan panaszkodnak-e a pokolba jutott lelkek amiatt, hogy elkárkozásukat az asszonyok okozták. A cselekmény belső menete — a modernizált külsőségek mellett is — nagyjában hagyományhű. A feleségétől s hitelezőitől szorongatott ördög egy parasztnál talál menedéket s hálából megígéri neki, hogy gazdaggá teszi: Nőszemélyeket fog megszállni, de a paraszt szavára elhagyja őket. Kétszer sikerül a dolog, s a parasztot gazdagon megjutalmazzák. Harmadszor azonban az ördög ragaszkodik áldozatához, VII. Lajos francia király lányához, mire a paraszt azzal a hírrel futamítja meg, hogy jó a felesége. A renaissance új valóságérzése s megújult nyelvi képzelete főleg abban a színek, tárgyak iránt fogékony részletességben mutatkozik, amellyel M. az asszony fényűző telhetetlenségét vagy a harmadik ördögűzés aktuását rajzolja. A M.-féle formai-tartalmi hagyomány igen eleven, főleg román nyelvterületen (Straparola, *Piacevoli notti* II, 4.; Lafontaine ed. Regnier 6, 87; Caballero *Cuentos y poesias pop. andaluces* 1866. id. Buchholtz, *Archiv für d. Stud. der n. Sprach. u. Lit.* XC: 161 l.; az oláh irod.-hoz v. ö. Gaster: *Gröber, Grundriss der rom. Phil.* II. 3. Abt. 1901, 388. l.), Németországban, ahol nemcsak a XVII. (Simon von Leiden-Balthasar Kindermann: *Der vom Weibe überteufler Teuffel* 1662. v. ö. *Magdeb. Geschichtsblätter*, 27. 222 ll.) hanem a XVIII. sz.-ban is akad fordítója vagy átdolgozója a *Belfagornak*.¹ Sőt mint a racionalista világszemlélet hordozója ebben az időben szellemtörténeti szerephez is jut. Népszerűségében némi része lehet a M. nevéhez fűződő irodalmi-politikai mitosznak s a machiavellizmus igazi értelme körül folyó sok százados vitának.² Mindennek persze csak az árnyéka, a mese váza, külső s nem egyben belső struktúrája kerül át a hagyomány egyetlen magyar lecsapódásába, az 1756-iki kassai naptártoldalakba:

... Az ördög se foghatta-meg a' gonosz Aszszonynak rosszszaságát, azért hogy meg-tanúlhassa, a' levegő-égből testet formált magának, hogy e' világon egyideig feleséget venne. Hallotta hogy meg-számlálhatatlan Férjeknek sokasága

¹ Joh. Fr. Riederer, *Das Weib unleidlicher als die Hölle*. 1725.; Joh. Carl. Wezel, *Belphegor. Die wahrscheinlichste Geschichte unter der Sonne*. 1776. La Fontaine conteján alapul Dan. Schiebeler *Honestia* c. verse (*Poetisches Vademecum für lustige Leute*. Prag 1784, 241—242 l.).

² V. ö. Edward Meyer, *Machiavelli and the Elizabethan Drama* 1897; A. Elkan, *Die Entdeckung Machiavellis in Deutschland. Historische Zeitschrift*, 119, 430 l. A *Machiavellizmus* magyar irodalmához v. ö. Rozsnyai Dávid, *Horologium Turcicum*, kiadta Dézsi Lajos 1926 (Bevezetés: 33 ll.).

kárhozatjokat feleségeiknek tulajdonították, egyik azt kiáltotta: Jaj a' gonosz feleségem az oka, hogy szegény fejem kínlódik pokolba, jobb lett volna vadon erdőben egyedül élnem, mint rossz feleséget vennem; másik azt mondotta: Engemet éltemben egy gonosz házi sárkánnyal büntetett meg az Isten, ennek pöre, veszekedése, hűségtelensége, gonosz élete, vad természete, beretva nyelve, őrdőgi hosszú haragja, gonosz szeme rám forgása, reám háttal fordulása vette fejemet, a' többiek pedig: kik kevélységeket, kik részegségeket, torkosságokat, kóborlásokat, bolondságokat, tántzokat, és tizfrázásokat feleségeiknek okozták. El-indúla ez a' gonosz Sátán szép termetű ifjú képében egy híres Városban, és midőn tizfrán kényesen az útzákon fel s alá sétálgatna, történetből fel-tekintvén egy ablakra, láta ott egy ékes Szűzet, ki alá tekingetett, ennek szeretetétől meg-gyuladván, feleségül kívánta, hogy pedig könnyebben el-tsábíthatná, *Contractus*-ra mégyen vele, hogy tőle semmit sem kíván, őtet szabad akarattjára hagyja, hogy a' jövődébéli alkalmatlanságtól meg-menekedgyék, kérjen tőle akárminemű drága külső Országi materiából való ruhákat, tsipkéket, ezüst vagy arany lántzokat, gyöngyöket, kintseket, azokat megadja, azon kívül mondja meg melyik Városban, Várban, vagy jószágon lakását akarná, meg-telleyesíti, de ezen jó ajánlása meg-nem hallgattatott. Az Annya igen ravasz özvegy Aszszony vala, megtanítá Leányát, hogy e' jó alkalmatosság, szerezzen nagy kintset magának, kérjen azért leg-alább 24, más másféle új módi drága materiából álló ruhákra ötvenezer tallérokat, azon kívül gyöngyöket, gyémántokat, smaragdusokat, rubintokat, arany 's ezüst tsipkéket, retzéket, lántzokat, bársonyt, gyóltstot elegendőt, álló bizonyos summa pénzzel, és mindent a' mi a' háznak ékesítéséhez 's pompájához való a' mi a' lakást illeti, egy szép ékes palotát kérjen azon Városban. *Dictum factum*, kezét fognak, és a' Völegény mindeneket meg-igér 's ád.

De lássuk az Aszszonynak telhetetlenségét, alig múlik-el két hónap a lakadalom után, és imé már is siránkozik, fohászkodik, sopánkodik, átkozza a' napot 's órát, melybe házasságra adta magát, dúlt-fült, semmi szép szóra nem hajlott, irgett forgott, dörögött, morgott, félre űlt, szemével hunyorgott, melly dolgon az őrdög-is el-szomorodott. Meg-kérdező azért mi oka légyen illy nagy szomorúságának, azt feleli mérgesen, a' te átkozott fősvénységed az oka, monda az őrdög, minden kívánságodat bé-telleyesítettem, hogy okozhatod fősvénységemet? monda ismét az Aszszony, nintsen különben, mert midőn a' társaságban vólnék minap, egy alább való rendű Aszszonynak sokkal szebb külső országi materiából tsinált-öltözeti, gyöngyei valának, mint te a' kiket énnékem adtál, ez győzri a' szívemet te rossz ember és soha hozzád jó nem lészek.

Illy panaszolkodását, patvarkodását éjjeli, nappali morgolódsát el-űnta az Ura, azért el-válni készül tőle, hívatya Násznagyát, és keservessen meg-panaszollya felesége gonoszságát, hol ezt, hol amazt kíván tőle a *Contractus* ellen, azért el-hagyja, ki-nyilatkoztatja azt is hogy ő nem ember, hanem őrdög, e' sok szenvedés után valamely emberben megjelen, hol tsendes nyugodalma légyen.

Egy idő múlva nagy hír támad, hogy az őrdög egy Hertzeg fijába szállott, és annak, ki attól meg-szabadította nagy summa pénz járna: Midőn ezt az említett Násznagy hallotta vólna, nagy serénységgel a Hertzeghez méne, mivel a pénzt szerette, és minden igyekezetit annak kiűzésére el-rendelte. Másod nap midőn Násznagyát látta az őrdög, meg-ismeré, és tőle azt kérdé, mi kívánsága légyen? nem egyéb úgymond, hanem hogy a' Hertzeg fiját elhagyván, meny-viszsa feleségedhez, felele az őrdög: meg-hidd később vagyok pokolnak mélységében haza

menni, mint a' rossz feleséggel mint ő [vele] lakni. Azomban a' Hertzeg udvarában nagy musikálás tartatik, hegedű, trombita, sip, dobszó hallatik, és a' város harangjai zúgnak; ezt hallván az őrdög kérde a' Násznagytól mit jelentenek ezek, felele neki: A' nagy Uri Aszszony a te feleséged meg-hallotta hogy ezen ifjú Hertzegbe szállottál, látogatásodra jő, azt-is kívánna vissza-meny hozzája, annak az ő tisztességére vannak mindezek, mitsoda? az őrdög monda, erre meg-ijjed, szedi szaporán a' sátor fát, pokolba mint sem feleségét lássa haza fűt. (Folytatjuk.)

CSONKÍTOTT SZAVAK, KIFEJEZÉSEK ÉS MONDATOK.

Az az átok, amelyet Trianon szórt reánk és amely csonka országgá tette ezt a szép, kerek Magyarországot, mintha a magyar nyelvre is kiterjedne, azóta mind több és több szavunk, kifejezésünk és mondatunk csonkul meg. S ez annál nagyobb baj, mert ezt a csonkítást nem külső erők viszi végbe, hanem magunk végezzük, valóságos öncsonkítást követünk el. Márpedig a koldusok között is az a legundorítóbb, aki öncsonkítással tette magát koldussá.

I. Szócsonkítás. A nyelvujítás a szók végét metszette el, a mai felfordult világ a szó elejét kezdi ki. Legalább is ez történik a *fellünik* igével. Hírlapokban, folyóiratokban, regényfordításokban, de még eredeti szépprózai művekben is mind-gyakrabban találkozom ezzel a fordulattal: „úgy *tűnt* nekem“, „különösnek *tűnt* neki“. Például: P. E. táblabíró elnök valami igen rokonszenves egyházi férfúnak *tűnik*. (Az Est 1927 IV. 17.) *Ugy tűnt*, mintha attól fogva a hajó magyarjait jobban megbecsülték. (Debr. Füg. Ujság 1927 IV. 17.) Szóval ennek az igének egyszerre csak eltűnt az eleje, a *fel*. Gondolkoztam a dolgon, egy darabig nem sejtettem, hogy miért haragusznak legújabb íróink erre az ártatlan *fel* igekötőre, de csakhamar rá-jöttem, hogy ezt a ferdeséget a német nyelv hozta reánk, hogy ez is a germanizmusok folyton szaporodó családjából való. Hiszen a német mondja így: *es schien mir, es schien ihm*. S ha a németnek nem kell igekötő, miért ne hagyhatná el a magyar is; van a magyar olyan legény, mint a német. Ez igaz, de a legénységet ne azzal mutassa ki a magyar, hogy német módra beszél. S ha a *tűnik* ige egy-magában nem jelenti ugyanazt, amit a *kilünik, letünik, letünik*, akkor nem helyettesítheti a *fellünik*-et sem.

II. Kifejezés-csonkítás. Azok a nyelvi jelenségek, amelyeket itt szóvá-teszek, nem éppen új jelenségek, de mintha újabban sokkal sűrűbben fordulnának elő: 4

Legrégibb ezek közül az *előtt* névutós időhatározónak az elnémetesítése. Mostanában lépten-nyomon olvashattuk: *Száz év előtt örökre elnémult Beethoven zongorája*, ehelyett: *Száz évvel ezelőtt*. Sajnos, az ilyenek: *két év előtt, három hónap előtt* stb. olyan közönségesek lettek, hogy szinte már félve nyitjuk ajkunkat a magyaros, a helyes szerkezetre: *két évvel ezelőtt, három hónappal azelőtt* stb. vagy: *két éve, három hónapja*. Hasonlóképp vagyunk az *után*-nal. Az helyes: *délután, éjfél után, húsvét után, szüret után*, de ez már magyartalan és helytelen: *két év után, három hónap után* stb., mikor azt kellene mondanunk: *két évvel azután, három hónap múlva*.

Csak most kezdi magát befészkelni *idén*, ehelyett *az idén*. A budapesti gazdag asszony azzal dicsekszik: *idén a Tátrában nyaraltam*. Az újságok gazda-

w 22

sági rovatja panaszkol: *idén rosszul lelelnék a velések*. De találkoztunk ezzel az idéttlen *idén*-nel jobb írónál, gondosabb stilizálónál is. Nem hiszem pedig, hogy *tavaly* kedvéért mondanánk *idén*-t, hogy a szimmetria vezeténe őket a két időhatározónak egyenlő szótagúvá tételében, hanem azt gyanítom, sőt majdnem biztosra veszem, hogy a német *heuer* példája lebeg előttük, miközben elfeledkeznek arról, hogy a *heuer*-ben is benne van a magyar *az*-nak megfelelő mutatónévmás. De erről már beszéltem a *Nyelvőr* 54. évfolyamában. (120. l.).

Nem német utánzás, hanem éppen a német utánzás miatti félelem, a germanizmusnak a túlságos kerülése hagyatja el az *egy* névelőt, illetőleg az *egy* jelzőt nem is *egy* kifejezésből, hanem számtalanból. Kezdjük mindjárt az *idén*hez hasonló kifejezéssel, az *egyideig*-gel. Sokan azt hiszik, hogy magyarosabbak, sőt igazán magyarosak lesznek, ha ezt a határozót *egy* nélkül használják, csak így: *ideig*. Pl. „*Ideig* megállt az ajtóban, aztán kopogtatás nélkül hirtelen belépett.” — vagy „Miatán *ideig* habozott, csakhamar elhatározta magát”. Ez az *ideig* magában értelmetlen éppen úgy odakivánja maga elé a mérték- vagy mennyiségjelző szót, mint a párja: az *óraig*. T. i. *ideig-óraig* párosan használható, de ha *óraig*-ot akarok mondani, annak okvetlenül elébe kell tennem: *egy* vagy *három*, *néhány* vagy *több*, stb., hogy értelmes időhatározó legyen belőle. Pl. „*Egy óraig, több óraig* vártam rád”.

Ezt az *egy-iszonyt* már szóvá tettem a *Nyelvőr*-ben, többször is (53 : 117), de ez is a nehezen gyógyítható betegségek közé tartozik, akár az *ó-járvány*. Azóta újabb meg újabb jelenségekkel találkozom. Pl. „Kölnbe mentem, hol *esztendő* alatt sokra vittem”. (Ujság 1926 VII. 8.) Mintha *esztendő*-nek már magában *egy esztendőt* kellene jelenteni, pedig éppen oly kevéssé jelenti, mint pengő, kiló, liter, kilométer nem mondható *egy* pengő, *egy* kiló, *egy* liter, *egy* kilométer helyett. Ha a boltban vásárolni akarok, nem kérek *kiló* cukrot, *liter* ecetet, valamint a boltos sem mondja: *pengő* az ára, hanem mindezen mértékszók elé számnévi jelzőt teszek és tesz, legalább is ezt a számnévi jelzőt: *egy*. Bajos volna felsorolni, hány ilyen *egy*-et irt ki ez az *egy-iszony*. Még hagyján, hogy *egy néhány*, *egy kissé*, *egy darabig* már-már ismeretlenekké válnak, de így is beszélnek: „*vettem pár kesztyűt*.” Sőt ilyen is kitélik tőlük: „Itt van *pár* pengő, végy rajta *pár* harisnyát.” Ez az *egy-iszony* már közel jár a debreceni kálvinisták *szent-iszonyához*. Vagy 30—40 évvel ezelőtt a puritán kálvinisták odáig mentek a *szent* szó kerülésében, hogy ezt a szókimondást: *ott hagyta, mint Szent Pál az oldhokat, szent* nélkül mondták, továbbá, hogy Debrecennek egyik ősrégi uccáját, a Szent Annát csak Anna uccának hívták. Ha az *egyiszony* így fokozódik, még megérjük, hogy *egyelőre előre-vé, egyszersmind szersmind-dé*, sőt a *mindegy* is *mind-dé* csonkul. Legfeljebb a vallási és nemzeti kegyelet ha megmenetheti az egyiszony dühöngésétől az *egy Hiszekegyet*.

III. Mondatcsonkítás. A sokféle mondatcsonkítás közül itt csak egyet akarok foglalkozni, némely tagadó mondatnak éppen a tagadó szótól való megfosztásával. Hadd beszéljek világosabban. A magyar a határvető *míg* kötőszós mondatba *nem*-et tesz, ha ennek a német és latin nyelv és ami több, a logika százszor ellentmond is. A magyar így beszél, jobban mondva dalol: Nem megyünk mi innen el, míg a házigazda bunkós bottal ki *nem* ver. A népmesében a királyfi bujdosik, amíg Tündérországba *nem* ér. Ezt a *nem*-et nemcsak a fővárosi beszéd, nemcsak hírlapok, hanem az úgynevezett *jobb* írók is elhagyják vagy legalább elhagyogatják és beszélnek s írnak így: „A magyar szívekből kiüríthatatlan az *elkese-*

redés, amíg Magyarország visszanyeri Trianon előtti határait. „A vaddisznó addig túrta a földet, amíg a tölgyfa kidőlt”.

Még gyakrabban elmarad a *nem* az akadályozást jelentő igéket követő mellékmondatokból, pedig a magyar nyelv szelleme szerint, ha a főmondat tagadó, akkor a mellékmondatnak is tagadónak kell lenni. Tehát helyesen így: *Petőfit sem az anyai harag, sem az apai átok nem akadályozta meg, hogy el ne hagyja a szülei házat*, vagy: *Sohasem mulasztotta el, hogy a templom előtt elmenve keresztet ne vessen*. Hát ezeket a mellékmondatbeli *nem*-eket, *ne*-ket kezdi irtani az újabb magyar, mert füle helyett a fejére hallgat, mert magyar észjárás helyett egyetemes észjárás szerint akar beszélni. Nagy baj, hogy ha ennek az áramlatnak nemcsak az újabb magyar enged, hanem olyan öreg magyar is, mint Rákosi Jenő, a magyar íróknak ez a tisztelt nesztora.

Csak nemrégiben olvastam a „Pesti Hírlap”-ban, egy a gazdatisztekről elmélkedő vezércikkében ezt a mondatot: *„Szép pálya és kevés híja, hogy én magam is, apám és nagyapám példáját követve, azzá lettem.”* Az írói tekintélynek ilyen fejedelmi polcáról jövő rossz példa felbecsülhetetlen kárt okoz, amit mi — nem tudom — hány Nyelvőr-beli cikkkel is alig tehetünk jóvá.¹

Ezekkel az egymást követő tagadó mondatokkal, mondhatnám: összetett tagadó mondatokkal, tulajdonképp úgy vagyunk, mint az egyszerű tagadó mondatnál, amelyben a tagadó névmáshoz vagy tagadó határozóhoz még hozzá kell kapcsolnunk a rendes tagadó vagy tiltó szócskát; pl. *senki sem, soha sem, sehova sem*, stb. Szóval aki magyarosan akar tagadni, az kétszer tagadjon, ha azt akarja, hogy minden magyar megértse, hogy beszédéhez az a kétség ne fűződjék, hogy állított-e vagy tagadott.

Most pedig rábízom a Nyelvőr olvasóinak helyes belátására és romlatlan nyelvérzékére, hogy válasszanak: csonkitott vagy ép magyarsággal akarnak-e beszélni.

Csonkitott magyarsággal így: *„Nekem úgy tűnik, hogy falusi rokonunk idén körülbelül két hónappal ezelőtt itt volt Debrecenben s itt tartózkodott, amíg utolsó fillérjét is elkölte.”* De ez nem tartóztatja vissza, hogy ismét *bejöjjön*, mihielyt *kis pénzt* szerzett.”

Vagy ép magyarsággal így: *„Nekem úgy tűnik fel, hogy falusi rokonunk az idén körülbelül két hónappal ezelőtt itt volt Debrecenben s itt tartózkodott, amíg utolsó fillérjét is el nem költe.”* De ez nem tartóztatja vissza, hogy ismét *be ne jöjjön*, mihielyt *egy kis pénzt* szerzett”. A választás iránt nincs kétségem.

Debrecen.

KARDOS ALBERT.

¹ Hasonló mondatokat napról-napra találhatunk napilapjainkban. Ime még két kirívó példa: „Addig, míg ez a gyógyulás beállt [eh. be nem állt], a mozgalomnak más gyakorlati tartalma nem lehet.” „Csupán 12 szavazat mentette meg a kurzus nagy oszlopát, hogy a földre zuhanjon” [eh. hogy a földre ne zuhanjon].

A KETTŐSSZÁM TÖRTÉNETÉHEZ.

Irta Beke Ödön.

— Második közlemény¹ —

Már Szilasi, NyK. 26:173, egybevetette az idg. és fgr. duálisnak azt a használatát, mikor két szorosan összetartozó személy vagy tárgy neve veszi fel a kettősszám jelét; pl. szanszkr. *mitrā várūnā* 'Mitra és Varuna', *dyāu-prthivi* 'ég és föld'; vog. *ekwäy-ājkäy* 'öregember és öregasszony'; *ā-īā-šam-vāpsā-šam* 'leányom és vőm'; *mā-īy-tārmīy* 'ég és föld' (tkp. 'föld és ég', s előbb is 'öregasszony s öregember'); osztj. *imərən-igərən* 'öregember és öregasszony'. Ez a szerkezet a finnben és mordvinban is megvan, azonban ott kettősszám helyett többesszám van, mint más esetekben is.

Mármost Budenz UA. 320 szerint a zürjén nyelv a duáliszt őrizte meg az ilyen szerkezetekben: V. *niļa pia* 'gyermek' (tk. 'leány-fiu') Wichm. Volksd. 87; KV. *niļa-zonma* 'a leány meg a legény' Fokos, Szöv. 53; AV. *tsoja-voka* 'testvérek' (tk. fiú- és leánytestvér) 108; S. *sofsa-voka* ua. 132; P. *soja-vona* ua. Wichm. 172; V. *eia-pia* 'anya és fia' 313; Ud. *aja-pija* 'apa és fia' Szöv. 199; *kujim mama-niļa* '3 leány meg az anyjuk' 223; L. *ruša keina* 'a róka és a farkas' Wichm. 136; V. L. *šizim tšana-vela* 'sieben stuten u. fohlen' 300, 333; AV. *jema suijsa* 'tű és cérna' 148; V. *kujim luna voja* '3 éjjel nappal' 318; V. *tea-meali* 'neked és nekem' 269; V. *leza gerda kud* 'eine blaue u. eine rote schachtel' Wichm. 21; *eia-aja pon* 'hím és nőstény kutyám' Fokos, Nyr. 42:404.

Ez a szerkezet, ha ritkábban is, megvan a másik permi nyelvben, a votjákban is; pl. Munk. *agajo-vino* 'testvérek, atyafiak' (tk. 'bátya és öcs'), Wied. *agajo iunio* ua., Munk. S. M. G. *iunio-vino* ua. (vö. NyK. 42:352). Az utóbbi *iunio-vin* alakban is előfordul, melyben az -o csak az első szón van kitéve. Ilyen adatok a zürjénben is vannak; pl. Wied., Fokos *luna-voj* 'éj és nap' (tk. 'nap és éj'), V. *sinna bannas sulavnis* 'demütig (eig. mit augen und gesicht) stehen vor dir' Wichm. 267; V. *tšersa tupjlaes niļišti, rektana babaes niļišti, tšera dūdees niļišti* 'die spindel u. den knäuel habe ich verschlungen, die alte samt haspel h. i. v., den alten samt axt h. i. v.' (Ez az adat azért becses, mert az első mondatban mind a két szón ki van téve az -a elem, a másik kettőben ellenben csak az első).

Az 'egymás'-t jelentő különböző kifejezésekben az -a elem csak egy adatban van mindkét szón kitéve, különben mindig csak az első: Rogov *ela mēda* 'egymást' (et- egy; mēd másik). Ellenben Wied. *ōla mōdlō* (o: *ēla mēdlē*) 'egymásnak'; AV. *mēda mēds* 'egymást' Szöv. 103; S. *mēda mēdsē* ua. Wichm. 132; S. *mēda mēdlj* 'egymásnak' 132; V. *mēda mēdljš* 'egymástól' Mut. 57; KP. Genetz *jorta jortš* 'egymást' (*jort* 'társ, barát'); *jorta jortlē* 'egymásnak'; Ud. *jorta jortnimlen* 'egymásnak' Szöv. 165; V. *morta mortšē* 'egymást' (*mort* 'ember').

A *gorja* 'páros' (vö. I. *gōz*, Ud. V. S. L. P. *goz* 'pár' szó mindig a második helyen áll; pl. V. *iš-moi gorja* 'a menyecske és a férje' Mut. 80; Le. *pop-gorjaid*

¹ Javitanivalók az első közleményben: 88. l. 1. bekezdés, alulról 4. sor: végezheti (nézheti helyett); 89. l., 2. bekezdés végén, 90. l. 1. bekezdés alulról 3. sor *pelaš*; 2. bekezdés alulról 5. sor *šiid'ž'em* a helyes.

'a pap meg a felesége' NyK. 45:456; KV. *marko-gozja* 'Márkus meg a felesége' Szöv. 12.¹

A *gozja* szó jelentheti az egész párt is; pl. I. *olis vilis gozja* 'es war einmal ein Ehepaar' Wichm. 2; AV. *olisnj vilisnj gozja* ua. (többesszámú állítmánnyal) 96; Ud. *vazën oli-vilj gozja* 'régén élt-volt egy házaspár' Szöv. 175; AV. *bura kutisnj olnj gozja* 'jól kezdtek élni mint házaspár' 103. Valószínűleg így kell értelmeznünk a fent idézett példákat is, tehát *marko-gozja* 'Márkus meg a felesége' = 'Márkus-pár'. — A jelentéstörvülést úgy kell elképzelnünk, hogy a *gozja* 'páros' szó tk. a pár mindkét tagján jelenti egyenként s ehhez csak egy lépés kell, hogy mind a két tagot együttesen is jelentse.

Ezek az adatok megerősítik Wiedemann, Gramm. d. syrj. Spr. 246 és Fokos, Nyr. 42:465, feltevését, hogy itt nem duálissal van dolgunk, hanem a zürj. -a, votj. -o melléknév képzővel, mely a magyar -ú ű képző megfelelője;² *luna-voj* tehát tk. azt jelenti: 'napos éj', 'éjszaka a nappal együtt', épígy a többi: 'leányos fiú', 'fivéres nővér', 'rókás farkas', illetve 'a fiu a leánnyal együtt', 'a nővér a fivérrel együtt', 'a farkas a rókával együtt'. Különösen fontos az az adat, melyben az van: 'a 3 leány meg az anyjuk', mely tk. így értendő: 'az anyás három leány', 'a három, anyás leány', 'a három leány az anyjával együtt'.

A permi nyelvek egyenlőrangú mondatrészeket kötőszó helyett valóban komitativusraggal fűznek egybe; pl. zürj. I. *ivan babajsked* 'Iván és felesége' Wichm. 5; P. *rutš kejinkel* 'a róka meg a farkas' 141; P. *sartas bien* 'der kienspan u. das feuer' 173; votj. *vumurt gondiren* 'a vízi manó és a medve' Wichm. Sprachpr. 2:124; — az első tag ragos: *anajün alaj* 'anyánk és atyánk' Munk. d. 207. — A két szerkezet keveredése folytán mind a két tag felveheti a ragot: votj. *tolesën šundijen* 'a hold és a nap' Wichm. 2:46; zürj. Ud. *sj-vile šetasnj mesken kukängen* 'azért tehenet adnak borjastul' Szöv. 179; V. *vijen nängen vaji* 'butter u. brot brachte ich hin' Wichm. 298; P. *mij settšin sojin?* *vijen nängen soji* 'mit ettel? vaját és kenyeret ettem' 337 (de vö. S. *mijen sojin jujin?* *vijen nängen soji juji* 'mit ettel-ittál? vaját és kenyeret ettem-ittam' 328).

Penttilä, MSFOu. 42:193, a zürjén -a elemet a finn -pa pü nyomósító szócskával egyeztetti, de — nem tekintve, hogy a megfelelő votják alakot teljesen figyelmen kívül hagyja — az egyeztetés hangtanilag sem igazolható,³ s a finn -pa pü szócska eredete is tisztázatlan még.

Budapest, 1924 december.

¹ *gozja* itt tk. értelmező. Vö. V. *silj panid loi kupetš levar-dodda* 'ihm entgegen kam ein kaufmann mit einer fuhre waren' (tkp. 'áruszanos kereskedő', 'kereskedő áruszánnal', 'egy szán áruval') Wichm. 87; AV. *bara kajis gorle para vela, lufšeka* 'megint két lóval, fedett szánnal (tk. két lovas[an], fedett szános[an] ment haza' Szöv. 86; V. *ok-ok-ok loktis settšg vela gu vilas* 'ok-ok-ok el is jött oda lóháton (lovas[ul] a sírhoz, a sirra)' Mut. 49; *teš-pop sulale ul vij jura, baka-maš kimša* stb. 'száritott zablisztból pap áll (ott) írós vajból való fejjel, pöfeteg-gomba homlokkal' (tk. '-fejű', '-homloku') stb. Mut. 98.

² Vö. vogul É. *ēti η-χātāl(ātāl) jāli* 'éjjel-nappal jár' Munk. Vog. Nyjár. 22. KL. *ji η-k'ātāl ešālēm* 'éjjel-nappal dolgozom' uo. 117; É. *at čter, at χātāl* 'öt éjen, öt napon át' VNGy. III. 343. (tk. éjes nappal).

³ A zürj. -an, votj. -on igenévképzőre nézve, melyre Penttilä hivatkozik, vö. NyK. 45:342.

IRODALOM.

Új cseremisiz szövegek.

Ernst Lewy, Tscheremissische Texte. I. Text, II. Übersetzung. Hannover 1926. Orient-Buchhandlung Heinz Lafaire.

A már majd egy évtizede befejeződött világháborúban a központi hatalmak fogolytáboraiiba az orosz katonákkal együtt a török-tatár és finnugor származású foglyok ezrei kerültek. Amint ez köztudomású lett, nemcsak nálunk, hanem Németországban és Ausztriában is, a legnagyobb érdeklődés támadt tudományos körökben az urálaltaji népek nyelve, irodalma, zenéje, etnográfiaja, antropológiája iránt.

Ernst Lewy már több mint két évtized óta foglalkozik a finnugor nyelvekkel; járt Magyarországon is nyelvünk elsajátítása céljából, s a berlini egyetemen állandóan tart finnugor tárgyú előadásokat; az 1924/25-i téli és nyári félévben pl. ily című előadásai voltak: Az obi-ugor nyelvek. A finnugor nyelvtípus. Finn epika. — A világháború alatt a fogolytáborokban főképp a mordvinok és cseremiszek nyelvét tanulmányozta, s egy cseremisiz nyelvtant már 1922-ben kiadott.

Az általa tanulmányozott cseremiszek legnagyobb részt a volt kazáni kormányzóság carevokoksajszki (most krasznokoksajszki) kerületéből valók voltak, volt azonkívül egy a vjatkai korm. urzsumi, egy ugyanezen korm. malmyzsi kerületéből, végre egy a permi kormányzóságból. Lewy nyelvtana tkp. egy carevokoksajszky kerületbeli cseremisiz nyelvének leírása; a szövegek közt van egy permi nyelvjárásban följegyzett történet, a többi mind carevokoksajszki nyelvjárásbeli elbeszélés, mese, dal, találós mese, szám szerint 60 drb. Különösen sajnálatos, hogy a malmyzsi cseremisztől nincs semmi feljegyzés, mert ebből a nyelvjárásból többi gyűjtésemhez arányítva magam is csak kevés szöveget jegyeztem föl, s ezen a rendkívül fontos nyelvjáráson eddig még egyáltalán nem jelent meg összefüggő szöveg. A carevokoksajszki nyelvjárás eddig sem volt ismeretlen előttünk, mert innen valók az első följegyzések is, melyeket még Reguly gyűjtött 1843—1846 közt tett tanulmányútjában (Budenzen ezek alapján írta meg nagybecsű cseremisiz szótárát és nyelvtanulmányait), azonkívül ugyanebben a kerületben járt a finn Porkka is, kinek értékes népköltési gyűjteményét korai halála után Genetz adta ki, aki különben maga is gyűjtött egy kötetre való folklór anyagot a permi kormányzóságban, ahol se Paasonen, se Wichmann nem járt később. Lewy egész gyűjtése ebből a rendkívül érdekes nyelvjárásból mindössze fél lapra terjed, és sajnos nekem is csak egy idevaló nyelvmesterem akadt, akitől azonban jobbra csupán szótári anyagot jegyezhettem fel, néhány dalon, közmondáson, babonán és találós mesén kívül. A Lewy tanulmányozta cseremisiz nyelvjárás azonban meglehetősen eltér Reguly és Porkka följegyzéseitől, s átmenet a nyugati, tehát a jaranszki és kozmodemjanszki nyelvjárásokhoz, még pedig elsősorban a redukált hangok gyakoribb előfordulása folytán; pl. *imie* 'ló' itt *šmie*, *kit* 'kéz': *kēt*, *i* 'jég': *šj*, továbbá *tul* 'tűz': *tol*, *tup* 'hát': *top*, *muno* 'tojás': *mono*. Ezeknek a hangoknak a felismerése rendkívül nehéz, magam is csak hetekig tartó fonétikai tanulmányok után tudtam őket megállapítani, s egyáltalán nem lehet csodálkozni, hogy Lewy szövegeiben e hangok négy-öt változatot is mutatnak. Még nagyobb a változatosság a 48—59. számú szövegekben, melyeket Lewynek már nem állt módjában nyelvmestereivel ellenőriztetni. A szövegek fordításai külön füzetben jelentek meg,

melyek közül a mesék egy részéhez Johannes Bolta, a kiváló összehasonlító irodalomtörténeti kutató fűzött megjegyzéseket. Meg kell még említenünk, hogy mind a cseremis nyelvannak, mind pedig a szövegeknek a megjelenését a Porosz Tudományos Akadémia és a *Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft* tette lehetővé.¹ Magyar nyelvészek is gyűjtöttek a fogolytáborokban kötetekre menő, felbecsülhetetlen értékű népköltési, nyelvi, mitológiai és néprajzi anyagot. Vajjon mikor fogja valamely magyar intézmény lehetővé tenni, hogy ez az elsősorban a magyarságot érdeklő kincs a tudomány számára hozzáférhető legyen?

B. Ö.

Paasonen osztják szótára.

H. Paasonens Ostjakisches Wörterbuch nach den Dialekten an der Kondä und am Jugan. Zusammengestellt, neu transkribiert und herausgegeben von Kai Donner. Helsingfors 1926. Société Finno-Ougrienne. Preis Fmk 160.

Reguly Antalé az érdem, hogy legközelebbi rokonainkat, az Urál hegységen túl élő vogulokat és osztjakokat először (1843—1846) kereste fel nyelvészeti célból s rendkívül becses nyelvi és népköltészeti anyagot gyűjtött a hely színén. Sajnos, a sors nem adta meg neki, hogy kutatásai eredményét maga dolgozza fel, s tegye a finnugor nyelvtudomány közkincsévé. Körülbelül ugyanaz a sors érte a finn Castrént, aki vele majdnem egyidőben járt Szibériában a szamojédoknál s a déli osztjakoknál. Reguly feljegyzéseit Munkácsi Bernát és Pápay József, Castrénét Schiefner adta ki. Körülbelül egy negyedszázaddal ezelőtt újból meglátogatta az osztjakokat két kiváló finn tudós: Karjalainen, ki négy teljes évet (1898—1902), továbbá Paasonen, aki 10 hónapot (1900 augusztusától 1901 május végéig) töltött Szibériában. Paasonen tanulmányútja szintén négy évig tartott, a többi idő a mordvinok, ufai cseremiszek, csuvasok és mizsér-tatórok nyelvének, irodalmának és vallásának kutatásával telt el. De ők sem érhették meg hatalmas tudományos gyűjtésük megjelenését, s a helsingforsi Finn-ugor Társaság Karjalainen osztják szótári anyagának kiadásával Toivonent, Paasonenével pedig Kai Donner bízta meg. Donner munkája nem volt könnyű. Azonkívül, hogy két nyelvjárásnak, a kondainak és a juginak az anyagát egyesítenie kellett, az egyes szavakat tárgyaló cikkeket is neki kellett sok esetben végleges formába öntenie. Legnagyobb nehézségei az átírással voltak, mert kéziratában Paasonen sokkal finomabb hangjelölést használt, mint megjelent munkáiban, s a jelek híján voltak minden magyarázatnak. A legtöbb esetben Donneré a német értelmezés is. Paasonen sok etimológiai összeállítást is közöl az osztják szavakkal kapcsolatban. Ezek közül legbecsesebbek a vogul egyeztetések. Donner — talán első sorban kegyeletből — meghagyta a többi, nagyon sok esetben kétséges, sőt hibás egyeztetést is, melyekre később, megjelent cikkeiben, maga Paasonen sem hivatkozott. Ezek jobbára csak etimológiai ötletek, amelyeket anyaggyűjtés közben minden nyelvész megkockáztat, a végleges megállapítást alaposabb vizsgálatra bízva.

¹ Ugyancsak a Porosz Tudományos Akadémia adta ki a háborúban hősi halált halt orientalista Pelissier moksamordvin szövegeit is (Moksamordwinische Texte. Gesammelt im Nordosten des Gouvernements Tambov in den Bezirken Spask und Tjermnikov von Dr. Robert Pelissier. Aus den Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Jahrgang 1925. Phil. Hist. Klasse. Nr. 3. Berlin 1926. Verlag der Akademie der Wissenschaften. In Kommission bei Walter de Gruyter u. Co. Preis RM 6.—).

Donner nagy hálára kötelezte a finnugor nyelvtudományt a végtelenül becses anyag kiadásával, s külön elismerést érdemel azért a szerető gondért, mellyel a hű és mesteréhez méltó tanítvány áldozott a korán elhunyt nagy tudós emlékének.
B. Ö.

Újabb votják kiadványok. (1926—27.)

I. Folyóirat:

Keneš („Tanács“), melynek közgazdasági cikkein kívül vannak szépirodalmi, paedagogiai, közegészségügyi, nyelvhelyességi, nyelvtani, szövejtő és folklorisztikai közleményei is. Az előttünk fekvő 7—8. számban egy cikk föl hívja figyelmünket arra, hogy a -*jos* többszámú képző efféle szavakban, mint *vu-os* 'vizek', *gu-os* 'gödörök', *ju-os* 'gabnaneműek' -os alakú s egy másik, hogy a *palež* 'berkenye', *ámež* 'málna' és *legež* 'csipkerózsza' növénynevek (valamint *tolež* 'hold' és *gurež* 'hegy') egyenlő végzetűek. Egy igen tanulságos közlemény a szántás utáni nagy votják ünnepet ismerteti a pogány imádságok szövegével.

II. Szótár:

Gazet lydzysly kyl valükton („Az újságolvasónak szómagyarázat“). Idegen szavak (főképp tudományos s gazdasági műkifejezések) magyarázó szótára. A végén az irodalomban divó újabb rövidítések jegyzéke. (Iž-kar, 1926.)

III. Szépirodalom:

1. *Palaškemjos* („A ragály áldozatai“) T. Tkačev 3 felvonásos drámája, melyet F. S. Andrejev fordított votjákra. (Uo. 1926.)

2. *Pilem ulys šundy šory* („A sötét felhő alól a nap felé“) a *Gudyri* (Mennydörgés) c. lapban megjelent tárcaközlemények s egy színjáték különnyomata. (Uo. 1926.)

3. *'Söd peri* („Fekete szélvihar“) D. Piñ („Fog“) szerzőtől írt elbeszélések (*veros*) gyűjteménye. (Uo. 1927.)

4. *Vožo* („Lidérc“) a néphit köréből vett két elbeszelés, melyeknek szerzője E. F. Jevsejev. (Uo. 1927.)

5. *Karpa Luker* hasonló tartalmú két elbeszelés ugyane szerzőtől. (Uo. 1927.)

6. *Gurtin* („Falun“). Apró elbeszélések az ifjúság számára. Szerzője: P. Zamojskij, votjákra fordította: K. P. Gerd. (Moszkva, 1927.)

7. *'Nuläs-jurtjos* („Erdei házak“) a különféle madárfészkekről szóló ifjúsági olvasmány, melynek szerzője: *Vitalij Bianki*. (Uo. 1927.)

IV. Egészségügyi kiadványok:

1. *čäčä. čäčä polton* („Himlő. Himlőoltás“). N. F. Gamalej orvostanár műve, votjákra fordította: *Lekomcev*. (Uo. 1927.)

2. *Nyl-kyšno višonjos* („Női betegségek“). F. I. Rossinskij orosz eredetijéből votjákra fordította A. Mironov. (Iž-kar, 1927.)

3. *Kužmo, taza luomä!* („Erősek, tiszták legyünk!“). Képekkel illusztrált hasznos egészségügyi tanácsok az ifjúság számára. V. N. Falkner művéből votjákra fordította I. G. Vekšin. (Moszkva, 1927.)

V. Tankönyv:

Pičijos. Udmurt pinaljosty dyston („A kicsinyek. Votják gyermekeket tanító“ könyv). Számos képpel fölszerelt ábécés- és olvasókönyv, melynek szerzője: A. Z. Larionov. (Iž-kar, 1926.)

MUNKÁCSI BERNÁT.

Takáts Lajos. *Az apátfalvai nyelvjárás.* (Csanádvármegyei Könyvtár. 7. Makó, 1926.)

Apátfalva Csanádvármegyében, a Maros mentén, Makó közelében van, lakosainak száma (1920-ban) 5741. Takáts Lajos a bevezető részben elmondja röviden a község történetét s ebből látjuk, hogy Apátfalva sorsa a legtöbb alföldi községével egyezik: a török hódoltság idejében elpusztult, azután több ízben újra települt. Mai lakossága a XVIII. sz. folyamán került oda, legnagyobb részt a szomszéd községekből és kis részben a palóc vidékről. A településnek ez a története meglátszik a község nyelvjárásán. Takáts a befejező sorokban ugyan azt mondja, hogy „ha már most azt kérdenők, hogy a róm. kath. vallású, színmagyar Apátfalva melyik nyelvjáráshoz tartozik, nem felelhetnék egyebet, mint hogy *vegyes terület*. Feltalálható benne az alföldi szegedvidéki nyelvjárás sok jellemző tulajdonsága, továbbá a tiszántúlié, a palócé stb“. A nyelvjárásnak ez a részletes, gondos leírása inkább azt bizonyítja, hogy átmeneti állapotban van ma még ez a nyelvjárás. A palóc vidékről s más községekből került özö lakosság nyelve lassanként az őt körülvevő özö alföldi nyelvjáráshoz simul, ez magyarázza meg az ingadozást több hangtani és alaktani sajátosság tekintetében. Takáts tanulmányát örömmel üdvözljük ma, midőn sajnos annyira megakadt a nyelvjárások tanulmányozása. B. J.

Dr. W. E. Peters. *Bericht über eine experimentalphonetische vergleichende Untersuchung der Estnischen Sprache.* (Walter Bangert, Hamburg 1927). Ez érdekes fonetikai tanulmány szerzője a tartui észt egyetem fonetikai laboratóriumának vezetője, s ott végzett kísérleteiről számol be ebben a rövid jelentésben. A dolgozat egész terjedelmében az *Besti Keel* c. nyelvtudományi folyóirat 1926. és 1927. évfolyamaiban jelent meg. Peters abból a felfogásból indul ki, hogy „a beszédmelódia és a vele legszorosabban összefüggő beszédritmus sokkal alapvetőbb és fontosabb tényezői az emberi nyelvnek, mint a közönségesen úgynevezett „kiejtés“, azaz a szájüregben létrehozott rezonanciák és zörejek.“ Kísérleteiben és ebben a dolgozatában ezt a szorosabb összefüggést keresi a beszédmelódia és a beszélő ember lényeges sajátosságai között. Ezt az összefüggést három szempontból lehet magyarázni: pszichológiai, logikai és antropológiai szempontból. Egyelőre csak az antropológiai magyarázattal foglalkozott. Erre a célra különféle nyelvű felvételeket vizsgált meg. A felvételek vagy közvetlenek voltak a kísérleti személyek kiejtése alapján vagy régebbi grammofoonlemezekről vitte át. A vizsgált nyelvek a következők: észt, magyar, finn, francia, spanyol, angol, német, svéd, orosz. A magyar nyelvű anyag: egy fonográffelvétel (Már minálunk verbuválnak kötéllel... stb.), egy grammofoonlemez (uccai beszélgetés) és egy közvetlen felvétel (egy hosszabb mondat). Az észt, magyar és finn beszédmelódia jellemző vonása, szerinte, az esés, hanyatlás (*der fallende Charakter*), míg a többi nyelveknél az emelkedés (*der steigende Charakter*). E megfigyelés alapján Peters a következő eredményhez jut: „Európában két beszédmelódia-rendszer van, egy nyugati, erős hajlammal az emelkedő intonálás felé és egy keleti, határozottan eső hajlamú. Az emberi hang- és lélekzetműködésre vonatkozó ismeretek alapján a nyugati rendszer egy izmosabb (funkcionálisan, nem quantitative) jellegű emberfajra mutat, energikusabb, férfias, hasüregi lélekzéssel. Ezzel szemben a keleti rendszer egy kevésbé izmos természetűre mutat, inkább automatikus, nőies, mellüregi lélekzéssel.“ A szerző megemlíti még, hogy a nyugati emberfaj legszélső képviselőit a hosszúfejű, végtag-típusú s általában férfias jellegű afrikai népekben látja, míg a keleti faj legszélső

képviselőit a kerekfejű, törzstípusú s általában nőies jellegű ú. n. mongol népekben találja. A szerző maga is elismeri, hogy ilyen általános értékű megállapításhoz kevés az általa megvizsgált anyag. Mindenesetre érdekes gondolat, amellyel érdemes foglalkozni.

B. J.

Szinnyei Emlékkönyv. Szinnyei József hetvenedik születésnapja alkalmából a Magyar Nyelv c. folyóiratnak igen gazdag tartalmú ünnepi száma jelent meg, melyet a Magyar Nyelv dolgozótársai állítottak össze. Melich János ünnepi beszéde, Szinnyei életrajza és 52 évre terjedő irodalmi munkásságának összeállítása után 53, legnagyobbreszt nyelvtudományi tárgyú dolgozat következik. Az *Ungarische Jahrbücher* VII. k. 2. füzetének első fele szintén Szinnyeinek szánt születésnapi ajándék. Ez a rész (*Festgabe Josef Szinnyei zum 70. Geburtstag*. Herausgegeben vom Ungarischen Institut an der Berliner Universität. Berlin. Walter de Gruyter & Co, 1927.) külön kötetben is megjelent. A bevezető cikkben Setälä Emil méltatja Szinnyei érdemeit. Ezt a következő cikkek követik: Bang: *Turkologische Briefe aus dem Berliner Ung. Institut.* — Jokl: *Die magyarischen Bestandteile des albanischen Wortschatzes.* — Juhász Jenő: *Mokschamordwinische Wortpaare.* — Lewy E: *Eine votjakisch-iranische Gleichung?* — Markwart: *Np. ädina „Freitag“.* — Moór E: *Eine Vorrichtung der Ung. Sperrfischerei.* — Poppe N: *Türkische Lehnwörter im Tschuwassischen.* — Schulze W: *Zum Tocharischen.* — Schünemann: *Esztergom, der ung. Name der Stadt Gran.* — Setälä: *Ein vorarisches, ev. urindogermanisches Kulturwort im Finisch-ugrischen.* — Wichmann: *Etmologisches.*

Emlékkönyv Kardos Albert negyvenéves tanári és írói működésének jubileumára. Szerkesztette *Csobán Endre*. Ez év június havában ünnepelték tanítványai, barátai és tisztelői Kardos Albertnek negyvenéves tanári és írói jubileumát. Ez alkalomra jelent meg ez az emlékkönyv, melynek tartalmából kiemeljük a Nyr. olvasóit is érdeklő következő cikkeket: *Ady Lajos: Dr. Kardos Albert, a pedagógus.* — *Balassa József: A magyar szőrendnek egy betegsége.* — *Csobán Endre: Kardos Albert, az író.* — *Horvay Róbert: Ujabb szempontok az élő idegen nyelvek tanításában.* — *Kardos László: A rím elméletéhez.* — *Kúnos Ignác: Emlékezzünk régiokról.*

Folyóiratok.

Revue des Études Hongroises et Finno-Ougriennes. V. 1-2. (1927 janvier-juin.) — *Ferenc Eckhart: Introduction à l'histoire hongroise. I.* — *Ferenc Szinnyei: Le romantisme français et le roman hongrois avant 1848.*

Ungarische Jahrbücher. VII. 2. A Szinnyeinek ajánlott dolgozatokon kívül: *Johann Barta: Die Zeitschrift Nyugat.* — *Deutsche Literatur in Ungarn.* — *Elemér Moór: Ungarische Balladen.* — *Konrad Schünemann: Altungarische Erzählungen.* — *Jenő Juhász: Alte mokschamordwinische Zahlzeichen.*

NYELVMŰVELÉS.

Rákosi Jenő és a Budapesti Hírlap helyesírása. Rákosi Jenő műveinek első három kötetében elbeszéli életének és pályafutásának történetét (*Emlékezések*, Franklin-társulat kiadása). Ebben nemcsak költői műveiről, irodalmi harcairól emlékezik meg, hanem

lapjának, a B. H.-nak minden törekvéséről, küzdelméről is. A helyesírás kérdésében az Akadémiával ellentétes állásponton volt. Idézzük könyvének erről szóló részét:

A B. H. nagy harcokat vívott az Akadémia helyesírása ellen s fonétikus helyesírásával az idegen szavaknak a sajtóban nagy hódítást tett és kezdett az iskolába is behatolni vele. Végül már a kormány is kénytelen volt tudomásul venni a dolgot s az Akadémia se kerüihette el, muszáj volt revideálnia helyesírási szabályait. [Ez igen nagyon bosszantotta Gyulait s ahol talált, belém kötött érte.

— De nézze, Gyulai úr, — mondtam egyszer neki. — Hiszen ha én leírok egy idegen szót etimologice, azt maga ki se tudja helyesen mondani.

— Micsoda beszéd! Miért ne tudnám?

— Mert magának olyan klasszikusan tiszta erdélyimagyar gégeje van, hogy azon keresztül ki nem jön éppen némely idegen szó.

— Ez csak olyan bolond beszéd!

— Hát kérem, itt van. Tessék elolvasni azt a szót, — és krétával az asztalra írtam: *pszichológia*.

Gyulai ránéz a szóra, azután rám s megint a szóra s az én mosolygásomon megvadul, neki rugtat és kivágja:

— *Szikológia!*

— Köszönöm. Helyben vagyunk. Mert lássa, ez a *ch*-betű, ez nincsen meg se a francia, se az olasz, se az angol nyelv betűrendszereiben. Ha pedig leírják, épp úgy *k*-nak ejtik, mint Gyulai úr, ön. Ellenben megvan a görögben, de ott csak egy betű, megvan a németben, de ott már két betű és az Akadémia (amit ön úgy ír le, hogy a magyar ember magyarul academiának olvassa, ha nem tud diáku!) — az Akadémia rákényszeríti a magyar nyelvre, melynek a betűrendszereiben szintén nincsen meg. És ha az Akadémiának szót fogadunk, ezt a szót *fitizis*, így kellene leírunk *phthisis*, négy betűt írván kettő helyett, holott az olasz, amely eléggé művelt nemzet, ezt csak úgy írja, ahogy ejti — *tizi*-nek. Mindenik nyelv a maga szuverén jogát gyakorolja, ami azt jelenti, hogy akár írásban, akár kiejtésben a maga hangtörvényei szerint jár el. Csak a mi Akadémiánk követeli tőlünk, hogy mi minden nyelv törvényeit respektáljuk, csak a magunk magyar nyelvét ne és azt parancsolja, hogy az Akadémia titkára, ön, Gyulai úr, úgy írja a magyar szövegébe az idegen szót, hogy a maga hamisítatlan magyar beszélő szerveivel ki sem tudja mondani. Azt tartom, okosabb dolog volna, nem idegen nemzetek számára tartanunk helyesírást, hanem a magunk számára. Mert minden nyelvnek megvannak a maga törvényei és a magyar nyelv hangbeli és egyéb törvényeinek a tisztaságára nekünk magyaroknak kellene ügyelnünk, mert ha mi nem ügyelünk, ugyan ki fog ügyelni rá széles e világon? És ha ügyelünk, nem fog többé előfordulni az eset, ami velem megtörtént az érettségi vizsgálaton, amikor néhai kedves emlékü Kádas Rudolf kerületi főigazgató nekem azt magyarázta, hogy azért kell *cz*-t írunk egyszerű *c* helyett, hogy tudjuk, hogy egyik jeles költőnk nevét ne olvassuk se Kukornak, se Kuczornak, se Czukornak, hanem *Czuczornak* (még pedig nem hosszú *ü*-val Czúcornak, hanem rövid *u*-val Czuczornak, — tette hozzá Kádas, aki természetesen a dunántúli kiejtés embere volt).

Felesleges az és a. A *Nyelvőr* már többször szóvá tette a határozott névelőnek felesleges, sőt helytelen használatát, különösen a birtokos személyragos szók előtti szükségtelen használatát kifogásolta (Nyr. 54:89); az ilyeneket:

Meglátogattam a barátomat. Szakilott a szerelőjével. Nem tudta elfeledni az ábrándjait. S az ilyeneket még inkább akkor, ha mondat elején van a birtokos személyragos szó, mint: *Az ábrándjait nem tudta elfeledni.*

De a fentebbi mondatokban inkább szépségfolt a határozott névelő, mint nyelvi hiba. Hibának, határozottan magyartalanságnak tartom az *a*-t ebben a fordulatban: *Arról van a szó.* Ebbe a hibába pedig nem kisebb ember szokott beleesni, mint Rákosi Jenő, a magyar ujságírás atyamestere. Az a legmélyebb tisztelet, amellyel iránta viseltetem, sem tart vissza attól, hogy azt a nyelvi hibát észre ne vegyem és szóvá ne tegyem. Szóvá teszem, mert féltő, hogy az ő hibája másokra, sokakra is elragad.

Hogy pedig „Arról van a szó” hibás, azt nemcsak azzal bizonyítom, hogy ezt a fordulatot az irodalmi és köznyelv *a* nélkül használja, hanem azzal is, hogy felsorolok számos kifejezést, szólást, hungarizmust, amelyekben a szó mindig magában fordul elő, amelyeket a határozott névelő odatétele csakúgy kiforgatna a maga magyar eredetiségéből, ahogy ki van forgatva az: *Arról van a szó* azzal a holt-tetem *a*-val.

Legklasszikusabb bizonyíték a mondásnak tagadó változata; *Szó sincs róla*, amelyet maga Rákosi sem használna ebben a formában: *A szó sincs róla.* De elég jó bizonyítékok a következők is: *Szó se legyen!* (csitt!), *Nincs rá szó* (Petőfi), továbbá: *szóba jön, szóba kerül, szóba hoz. szóvá tesz, szóból szó lett, szó szóra megy, szót szó követ, szóban áll, szóba áll, szóhoz jut, szót sem érdemel, szóra sem érdemes, szóból ért az ember, szó fér hozzá, szóval tart, szót vált, szó ami szó, szóról szóra, se szó, se beszéd, szó nélkül* stb.

Szóval valahányszor a szó jelző vagy birtokos személyrag nélkül fordul elő valamely kifejezésben, szólásban, mindannyiszor vagy legalább legtöbbször pusztán, magában áll. Tehát *szó sem lehet arról*, hogy hibás ne volna: *arról van a szó.*

Egészen más természetű a másik *a*. Ez nemcsak egy szó előtt áll, hanem helyet foglal minden felső fok előtt, a nélkül, hogy feltétlenül szükség volna reá. — Közkeletűek az ilyen mondatok:

1. *A spanyolok sokra menlek a gyarmatosítás terén, a hollandiak többre, de a legtöbbre az angolok mentek.* 2. *Dolgos nép a francia, még dolgozabb az angol, de a legdolgosabb a német.* 3. *Aki latinul tud, az könnyen megtanulja a román nyelvet, még könnyebben a franciát, az olaszt pedig a legkönnyebben.*

Olvassuk vagy mondjuk el ezeket a mondatokat a felső fok előtti határozott névelő elhagyásával, meglátjuk, hogy anélkül is ellehetnek, sőt úgyszólván épkézláb mondatok maradnak. — Szinte nyilvánvaló, hogy a felső fok előtti határozott névelő német és francia hatásra került oda (tudjuk, hogy a német így fokoz: *schön, schöner, der-die-das schönste*, a francia: *beau, plus beau, le plus beau*), de azért nem merem kárhozotni, nem pedig azért, mert a határozott névelőnek ez a használata már általánosan elterjedt; meg azért sem, mert a felső foknak határozott névelővel való kapcsolása esetleg önállóan, idegen hatás nélkül is kifejlődhetett a magyar nyelvben. Ennek a kérdésnek a tisztázása behatóbb tanulmányt követel.

Azonban a határozott névelős felsőfok használatának van olyan oldalhatása, mondjuk, elfajzása, amelyet nemcsak hogy szó nélkül nem hagyhatunk, hanem föl kell emelni ellene kárhozotató szavunkat. Egy-két példa hadd világítsa meg ezt a ferde használatot:

1. „A legkisebb világosságot nem derítenek.“ (Rousseau-Rácz. Egy magános sétáló álmodozásai 126 lp.). 2. „Már pedig az olvasókról éppen azok a műfajok mondhatnak a legtöbbet.“ (Hankiss. Debreceni Szemle 1927. 50 lp.).

Amint látjuk, ezek a mondatok a magyar nyelvnek egyik legfőbb törvényével kerülnek összeütközésbe, azzal, amely szerint határozott névelős tárgy mellett tárgyas igeragozás jár. Különösen az első mondat kelthet aggodalmat, mint amelyben a tárgy jelzős főnév; hiszen ha ebből elhagyjuk a jelzőt így: *A világosságot nem derítenek*, magyarul képtelen mondat származik.

Pedig az első példához hasonló mondatok nem éppen ritka jelenségek az újabb nyelvhasználatban, főképp hírlapírói nyelvben. Én már évek óta figyelem, és elég bő gyűjteményt állíthattam volna össze belőle, ha mindegyiket gombostűre tűztem volna. Leginkább ilyen fordulatokra emlékszem: *A legnagyobb fontosságot tulajdonít neki. A legtöbb emberi magával ragad.*

Most pedig térjünk át a második példára, a Hankiss-féle mondatra: „Azok a műfajok mondhatnak a legtöbbet“. Ez a példa némileg más megítélés alá esik, mert a mondat tárgya nem főnév, hanem felsőfokú melléknév. Nem fogadom el ezt a mondatot sem helyesnek, de meg tudom találni a lélektani magyarázatát. Szinte kétségtelen, hogy így származott: 1. Azok a műfajok *sokat* mondhatnak, 2. azok a műfajok *többet* mondhatnak, 3. azok a műfajok mondhatnak a legtöbbet.

Ilyen felsőfokú melléknévi tárggyal kapcsolt tárgyatlan ragozású igék sokkal gyakoribbak, sőt veszedelmesen szaporodnak. *Én keveset tanulok, te kevesebbet tanulsz, ő a legkevesebbet tanul* vagy még inkább: *ő tanul a legkevesebbet, Én sokat dolgozom, te többet dolgozol, ő a legtöbbet dolgozik*, vagy még inkább: *ő dolgozik a legtöbbet*.

Az így szerkesztett mondatok már közszájon forognak és nem igen akad meg rajtuk sem az, aki mondja, sem az, aki hallja. Nem pedig azért, mert *a legkevesebbet, a legtöbbet* és társait nem annyira tárgynak, mint inkább mérték- vagy módhatározónak érzi.

Pedig még ezeket sem szabad eltérni, még ezeknek a kedvéért sem szabad a magyar tárgyas igeragozás törvényfalán rést ütni, mert akkor következnek az első példa szerinti (*A legkisebb világot nem derítenek*) mondatok, amelyeknek a rombolását ki tudná aztán feltartóztatni?

Ezen egyszerűen úgy segíthetünk, hogy elhagyjuk a felesleges, a zavart okozó határozott névelőt: *Legkisebb világosságot nem derítenek.* — *Éppen azok a műfajok mondhatnak legtöbbet.*

Ezt a cikkemet valami önigazolással akarom befejezni. Sokaknak feltűnt, hogy miért vesződöm annyit a nyelv apró részeivel, igekötővel, névelővel stb.-vel, holott ezekre talán nem is érdemes behatódni figyelmet fordítani. Nekem azonban úgy tetszik (és nem is úgy tűnik), hogy ezek a szók és szócskák, a *le és fel*, az *egy és az*, valamint társaik, szegek és kapsok a nyelv hatalmas gépszerkezetében, amelyek ha meglazulnak avagy éppen rossz helyre kerülnek, a szerkezet nyikorogni fog, a nagyobb alkotó részek is szakadozni, bomladozni kezdenek és egyszerre csak beáll egy nagy nyelvi romlás, egy súlyos kórság, amilyenbe egykor, 200 évvel ezelőtt majdnem belepusztult a magyar nyelv. — Isten őrizzen, hogy ez a kor megismétlődjék.

(Debrecen.)

KARDOS ALBERT.

A magyar szórendnek egy betegsége.¹ Egy idő óta sűrűn találkozunk a napilapokban ilyen mondatokkal: „Nem is csoda. Európa államférfiai *szinte havonként ültek össze*, hogy a kivezető utat keressék” (Ujság). — „Az olvasótábor . . . kimondja már ítéletét azzal, hogy *napok alatt kaphodja szét* F. P. könyveit” (Világ). — „A magyar csoport egész anyagát *még e hét folyamán indítják útnak*” (Ujság). — „Sz. B. reméli, hogy az ellenzék *idején szavazza meg* a pengőköltségvetést”. — „Bethlen *idején kapja meg* az appropriációs törvényt” (Ujság). — „Mondotta mindig, hogy *sürgősen kell elküldeni* egy olyan tanárt. akinél a tanítványoknak őt, vagy ötnél több százaléka bukik meg” (Magyar Hírlap). — „Ettől a perctől fogva *olyan szigorúan zárták el* a főkapitányság épületét, hogy oda senki sem tehet be a lábát” (Az Est). — „*Egyaránt volt büszke* a darab szerzőjére és saját magára” (Ujság). — „Bajos volna elhagyni valamit ebből a három tárgykörből, amely *oly szorosan függ össze*” (Nyugat).

Mindezekben a mondatokban az igekötő vagy a határozó az állítmány mögé került, mintha — Simonyi elnevezését használva — a kirekesztő szórend volna helyén, pedig mindegyik esetben ott kellett volna maradni az igekötőnek, illetőleg a határozónak, az igei állítmány előtt. Csak a kifogásolt részeket ismételve, ez volna a helyes szórend: *szinte havonként összeültek*; — *napok alatt szétkaphodja* . . .; — . . . *még e hét folyamán útnak indítják*. — . . . *idején megszavazza*; . . . *idején megkapja* . . .; — *sürgősen el kell küldeni* . . .; — *szigorúan elzárták* . . .; *szorosan összefügg* . . .; *egyaránt büszke volt* . . .

Mindenesetre gondolkodóba ejti az embert, ha azt látja, hogy egy ilyen szórendi elváltozás nem egy írónál, vagy egyes esetekben fordul elő, hanem mint a járványos betegség, terjedni kezd. Ha figyelmesen olvassuk napilapjainkat, csaknem mindennap feljegyezhetünk egy-két hasonló példát. E dolgozat megjelelése óta is figyelem a napilapokat s alig múlik el nap, hogy ne kerülne szemem elé egy-két hasonló, elferdült szórend. Ime néhány a legfeltűnőbbek közül: Az előcsarnokokat és vendéglőket így is *zsufolásig töltötték meg* a vendégek. — Már most *sükségképen vetődik fel* a kérdés. (P.N.) — Azóta sok idő telt el, *sok minden változott meg*. (Nyugat). Joggal kérdezhetjük tehát, hogy mi lehet az oka a szórend ilyen elferdülésének.

A magyar szórendnek egyik alapvető törvénye, hogy az állítmányhoz tartozó határozók (idetartozik az igekötő is) aszerint sorakoznak az állítmány köré, hogy a beszélő mit akar kiemelni. A kiemelt mondatrész közvetlenül az állítmány elé kerül, a többi az állítmány mögé sorakozik; ha tehát egy másik mondatrészt emelünk ki, az igekötő az állítmány mögé kerül. Simonyi „A magyar szórend” c. alapvető munkájában az állítmány bővítményeinek ezt a kétféle elhelyezkedését így nevezi: összefoglaló és kirekesztő szórend. Összefoglaló kifejezések mellett (pl. *én is, te is, minden, mindenütt, sokszor, nagyon, korán* stb.) az igekötő az állítmány előtt marad; pl. *én is megteltem, minden elveszett, sokszor megismételte, nagyon megharagudott* stb. Ezzel szemben a kirekesztő kifejezések mellett (*én sem, senki, ritkán, kissé, későn* stb.) az igekötő az állítmány mögé kerül: *én sem tettem meg, semmi sem veszett el, ritkán ismételle meg, csak egy kissé haragudott meg*.

E kétféle szórend lélektani alapját abban látom, hogy a kirekesztő kifejezések erős, határozott kiemelését jelentenek, tehát mint kiemelt mondatrésznek közvetlenül az állítmány előtt van a helye. Ellenben az összefoglaló szórend esetei-

¹ A Kardos Albert Emlékkönyvben közölt cikk kivonata.

ben én *kellős kiemelést* látok (így is tárgyaltam iskolai nyelvtanaimban), vagyis az illető határozó és az igekötő egyformán nyomatékosak. Még pedig nemcsak tartalmilag, hanem a fonétikai nyomaték is megoszlik a két határozó között. Ebben a tekintetben másképp látom a kérdést, mint Simonyi. Idézett munkájában (16. l.) az összefoglaló kifejezésekről szólva ugyanis ezt mondja: „E kifejezéseknek legjellemzőbb szőrendje az, melyben az igekötő vagy más bővítmény külön hangsúly nélkül az ige előtt marad: *mind* elvitték, a *másik is* jó lesz.” Az én megfigyelésem az, hogy az ilyen esetekben, az olyan egészen rövid kifejezések kivételével, mint pl. *mind elvitték*, a határozó és az állítmány két szólamra oszlik, két hangsúlyos szótaggal: a *másik is* jó lesz; én is *megtettem*, *sokszor megismételte* stb.

Világosabban látjuk azt az olyan esetekben, midőn az összefoglaló kifejezések mellett kirekesztő szőrend is állhat. Ha ugyanis erős ellentétbe állítva ezeket a kifejezéseket, nagyobb nyomaték jut rájuk, az igekötő az állítmány mögé kerül, mint a kirekesztő szőrend eseteiben s ekkor az egészet egy nyomatékkal ejtjük. Vessük össze a következő mondatok szőrendjét, melyekben az igekötő, majd az állítmány előtt marad, majd pedig utána kerül:

Korán vagy *jókor fölkel*t és elment sétálni. — Ő *ma korán* (*jókor*) *kelt föl*. — *Gyorsan végrehaj*totta a parancsot. — *Gyorsan haj*totta *végre* a parancsot, mert sietett. — *Annyit bevet*tem már! — *Annyit vet*tem *be*, mint te. — *Hányszor elár*ullad már magadat! — *Hányszor ár*ullad *el* magadat? — Akár *ma elmegye*k (Arany). — *Ma megye*k *el*, nem holnap. — *Aztán elvegy*ül a gyermektársaságba (Arany). — Csak *azlán vegy*ül *el* a gyermektársaságba.

Ezek a példák megvilágítják a fentebb elsorolt mondatokban a kifogásolt szőrend keletkezésének okát. Látjuk, hogy az összefoglaló kifejezések mellett is bizonyos esetekben helyes és szükséges az igekötő hátravetése. De csakis azokban az esetekben helyes ez, midőn az illető kifejezés éles ellentétbe kerül s ezáltal nagyobb nyomatékhoz jut. Azokban a kifejezésekben, amelyeknek szőrendjét hibáztattuk, nincs ilyen ellentét, tehát nem helyes a kirekesztő szőrend Pl. az első mondatban nem azt akarjuk mondani, hogy az államférfiak nem hetenként vagy naponként ülték össze, hanem csak havonként, ebben a mondatban az, hogy összeültek, épp olyan fontos, mint az, hogy havonként. A második mondatban is az a fontos, hogy szétkapkodják a könyveket, de nem állítjuk ellentétbe a *napok alatt* kifejezést azzal, hogy hetek vagy hónapok alatt. Ugyanígy elemezhetjük a többi mondatokat is a bennük rejlő és kifejezendő gondolat szempontjából.

BALASSA JÓZSEF.

Olvasás közben. Napilapokból: Az elbocsátott magyar munkások kénytelenek voltak *sátorfájukat összeszedni* és továbbállni. [A sátorfát nem összeszedik hanem *felszedik*, szétbontják a sátort s úgy állnak tovább.] — *Súlyosan enyhít*ő körülménynek vette a bíróság azt, hogy... [Ha *enyhít*ő, akkor nem *súlyos*.] — Egy regényfordításból: Ne szakítsd el a nadrágodat, tudod, milyen kapzsi a nagyanyád! [A fordító nem érti a *kapzsi* szó jelentését; ez azt jelenti, hogy mására vágyódik, a másét akarja megkapni. Ez a nagynéni fősvény volt.] — Rendeljen pár száz meghívót *pergamensen*. [A rossz *ornamens*-nek íme már párja akadt.]

K. J.

Hegedűs Loránt magyaros szavai. Hegedűs Loránt nyelvében is eredeti, ötletes igyekszik lenni, kerüli az idegen szavakat s találó, új magyar szavakat keres helyettük. A fix fizetéses tisztviselőt s a fixkamatozású papirost *rideg fizet*

léses-nek és *rideg kamalozású*-nak mondja; a siber nála *szélloló*, a bubifrizura *hamaszfürt*, a szizifuszi munkát *falrahányt borsó munkának* nevezi, a soffőr nála *gép kocsis*. S következetesen kerüli az annyira elterjedt csúnya germanizmust, a leépítést s helyesen a vállalat *lebontásáról* beszél.

B-i J-s.

Jó kertész, rossz nyelvész. A debreceni vasúti Nagyállomástól a Nagyerdőig minden köztér, minden park, minden nyilvános kert dicséri a városi főkertész izlését, ötletességét, lelkiismeretes gondját. De van mégis, ami szemet szúr, sőt fület bánt. Azok a felírások, amelyek a fűmaggal bevetett területek szélén és közepén láthatók és olvashatók: „Vigyázat! Vetve van!” Ez a felirat kettős gyengeségben szenved. Először a második fele hiányos, hiányzik belőle legalább ez a szócska: itt. Mondjuk csak így: Itt vetve van, mindjárt jobban hangzik. De a felírásnak tulajdonkép az első fele beteg, a „Vigyázat”. Ez sült germanizmus, jobban mondva a német *Achtung*-nak sületlen fordítása. A magyar parancsot, tialmat, erősebb vagy gyengébb figyelmeztetést felszólító móddal szeret kifejezni: Állj! Indulj! Takarodj! Maradj veszteg! Ne fecsegy! stb. stb. A latinnak eléggé jó a *silentium*!, a magyart azonban Hallgass! Fogd be a szád!-féle figyelmeztetéssel lehet csendre bírni. A német szívesen veszi az ilyen elvont kifejezést: Achtung!, a magyar csak akkor lesz figyelmes, ha rászólnak: Vigyázz!

K. A.

A budapesti mozik hirdetéseinek és képfeliratainak magyar-talansága. A „mozi” szó új alkotás. Először Heltai Jenő használta. Sokkal jobb, mint az idegenszerű *projektorgráf*, *kinematográf*, *mozgófénykép-színház*, *fényjátékház*, *fényszínház* stb. és jobb a „mozgó”-nál is, mert mozgó lehet más is, nemcsak mozgófénykép, ami meg igen hosszú szó. De nem a moziról akartam beszélni, hanem a hirdetéseiről, képfeliratairól.

Új és érthetetlen rövidítéseket hoztak divatba pl.: *Dr.* itt nem doktor, hanem dráma. *Fősz.* ez főszereplőt jelent. De ha még így volna írva, hogy *Fősz.*, de így írják: *Fősz*: kettősponttal és utána jön a mozcisillag neve. *Fant.* = fantasztikus. Bántók az idegenből vett *sláger*, *szenzáció*s, *fantasztikus*, *orientális*, *attrakció*, stb. igen gyakran olvasható szavak. Hiszen ezekre vannak jó magyar szavaink, részben régiek, részben egész újak. Ami pedig a képfeliratokat illeti, nemcsak a tartalmukat kellene a mozcenzúrának ellenőriznie, hanem vigyáznia kellene magyarságukra is. Már itt kellene eltiltani a legtöbbször zsargonban írt felirat levetítését. Sajnos példákkal, amelyek legjobban megvilágítanák panaszomat, most nem szolgálhatok, mert a feliratok oly gyorsan és sötétben peregnek le, hogy szószzerinti feljegyzésük majdnem lehetetlen, de, hogy igazam van azt minden jó-érzésű magyar ember igazolhatja, aki csak egy képet is végignézett. Egyre határozottan emlékszem. Valami kalandordrána volt, hol vadállatok is szerepeltek, ebben a filmben járkált a „nesztelentalpú” tigris. Hiszen a talp nem lehet „nesztelen”, legfeljebb a járás lehet az. Érdekes a „Felbérelt feleség” című film. Ebben pénzért feleségnek felfogadott asszonyról van szó. Tehát ez a cím helytelen, mert „felbérelt” mást jelent, mint „felfogadott”. „Felbérelni” orgyilkost lehet, „felfogadni”, vagy még helyesebben „megfogadni” pedig pl. cselédet.

ZOLNAY VILMOS.

Szavak hibás meghosszabbítása. A magyar nyelv rövidsége, közvetlensége és finom értelmi festésre törekszik; a kifejezőerő és a közvetlenség azonban nem mindig a szavak rövidségében nyilvánul. Ki ne érezné pl. a különbséget az *elég* és *elégleges*, a *jó* és *jóságos*, a *bő* és *bőséges* a *víg* és *vígásos*, a *hű* és

hűség, a *gyönyörű* és *gyönyörűség* szavak között? Ezek közül a hosszabbak az alapszóban kifejezett tulajdonság sajátos fokozását, mintegy telítettségét és állandóságát fejezik ki. A fősorolt szavak kétalakúsága tehát nyelvünk kifejezőerejét és közvetlenségét igazolja, mert csak körülírással tudnók azt a jelentést megközelíteni, amit a rövidebb alakokhoz fűzött két-két képzővel találóan elérünk. Ámde nem a nyelv kifejezőerejére vallanak azok az érthetetlen szönyújtások, amelyekkel lépten-nyomon találkozunk. Itt Győrött nap-nap után egy nagy szállító cég raktára előtt visz el az utam. A falon óriási betűkkel olvasható: *Szállítmányozási vállalat*. E fölírás mellett nem tudok bosszankodás nélkül elhaladni, mert akarhogy töröm a fejem, nem tudom megállapítani, mennyivel fejez ki többet a hét folóseges betűvel megtoldott, torz *Szállítmányozási vállalat*, az egyszerű, érthető *Szállító vállalat*nál? De nem egyedülálló tapasztalat ez. A köznyelvben, folyóiratokban, lapokban stb. az említett fonák szó rokonaival bőségesen találkozunk. Ilyenek: *személfuvarozási* (személfuvarozó) vállalat; *indítványozási, kezdeményezési* jog (az indítványozás, a kezdséjoga); *igazolási* (igazoló) napló; *ismerkedési* (ismerkedő) est; *öngyilkossági* (öngyilkos) szándék stb.

BARCSAI KÁROLY.

MAGYARÁZATOK.

Bizony. Apor Péter *Metamorphosis Transylvaniae* c. munkájában gyermekeisége idejének erdélyi erkölcséről szólva, többek között a következőket írja: „Sőt még az *bizony* szót sem mondták sokan az akkori fő nemesasszonyok, s az gyermekeknek sem engedték mondani (bizony gyermekkoromban nekem sem engedik vala meg, hogy *bizony* szót mondjak), sőt más sok olyan úri, fő, nemesasszonyokat is ismértem sokat, az kik soha *bizony* szót nem mondtottanak, hanem mikor *bizonyt* kellett volna mondani, így szóllott: *Én ugyan nem, az azért nem, elhiggye kegyelmed, úgy vagyon, nincs különben, igazán mondom* s az többi. Most pedig, úri asszonyokról nem szólok, de nemes asszonyok, nemes leányok is elegenden vadnak, az kik széltében minden szemérem nélkül szaporán elmondják: *Isten engem úgy segítjen* s úgy esküsznek, mint akármely nyiri pajkos katonák” (MonIrók 11:415). Amint ez idézetből nyilvánvaló, Erdélyben a XVII. század végén a *bizony* szó valósággal tabu volt és ha nem is a törvény, de a közfelfogás tiltotta a kimondását. Más forrásból tudjuk, hogy ez a vallásos természetű idegenkedés a *bizony* szótól, amelyet így magában eskünek éreztek, még egy századdal később is megvan Erdélyben; Baróti Szabó Dávid ugyanis „ártalmas szó”-nak nevezi ebben a mondatában: Böven ki-ront szájából az ártalmas szó, fújja a szitkot, *bizonyt* (MVir. 408). Feltűnő jelenség ez, mert hiszen a *bizony* szó „certe, profecto, sane” jelentésben való használatával a kódexek korától fogva mindenfelé sűrűn találkozunk. Magyarázatot keresve két körülményre is gondolhatunk; meglehet, hogy az erdélyiek a *bizony* szót hibásan az *Isten bizony* (ered. *Isten bizonyom* LevTár. 1:251) kapcsolatból kiszakadtnak és ezért esküformának érezték; de az sem lehetetlen, hogy Jézusnak az Új Testamentomban sokszor *bizony*-nyal kezdődő mondatai (*Bizony mondom néktek* Máté 11, 11; 18, 18; 24,2 stb.) tették ezt a szót tabuvá az erdélyi magyarok előtt.

KERTÉSZ MANÓ.

Szeret és nevet. Már Budenz (MUSz. 314) rámutatott arra, hogy a *szeret* származékige, melynek alapszava egy **szer-* ige, a *-t* pedig mozzanatos képző, amint ezt a *szerelem* szó bizonyítja, mert ennek *-alom -elem* képzője csak igéhez

járulhat. Van azonban még egy szó, mely megerősíti Budenz véleményét, a nyelvemlékekben található *-al -el* képzős *szeret* főnév, mely azt jelenti: 'szeretet'; pl. Ki zere ti ez velagot, ninčen at'a istennek zere ti ő benne (BodK.). Zere thnek zenth-segheeben eelveen (ÉrdyK.). Okossagual es szeretettel mindene kben meg zentelet (Bornemisza). Nem látod régi eleinek ajtatosságát, buzgó szeretiit (Pázmány) NySz. — Simonyi (Nyr. 36 : 248 jegyz.) ezeket hibás adatoknak tartja, s szerinte *szeretlet* helyett állanak. Szinnyei (MNy. 22 : 242 jegyz.) szerint nincs rá semmi okunk, hogy a fenti adatok hitelességében kételkedjünk. Szarvasnak megvolt a maga jó oka, hogy a *szeret* főnevet fölvette a NySz.-ba, mert ő szerkesztette az előszó szerint az N betűt is, ott pedig van egy hasonló alak, amely megerősíti a *szeret* főnév hitelességét, s ez a *nevet*. Budenz (UA. 64.) ezt az ígét, mely a nyelvemlékek (*meuet* VirgK., WeszprK., Heltai, Bornemisza, Telegdi, Monoszlai, *mevet* Illyefalvi, *menet* JordK., ÉrdyK., ÉrsK. *meüet* EhrK., *müet* MünchK., NádK., Károli, *myuet* Sándor K., *mejet* Nádasdi, *müet* Sylvester, *mét* B. Fazekas; — *neuet* a DebrK., TihK.-ból van idézve, aztán Bornemiszból, Pósa háziból, Károliból, Pázmányból), s a megfelelő vogul (*mäyenti*) szó szerint eredetileg *m*-mel kezdődött, szintén *-i* képzős mozzanatos ígének tartja, s ezt valószínűvé teszi a 'risus, irrisio; gelächter' jelentésű főnévi *mevet*, *mövet* alak is, melyre a NySz. a következő két adatot közli: A rezög embör istennec lezön g'ülőseğős, ang'aloknac vlatatos, embörökne c *möue* (GuaryK. 5.). G'akorta nap estig hiuolkodol, zoluan es halgutuan artalmas es hiuolkodo es *meuettre* ingerlő bezedeket (VitkK. 34.). BEKE ÖDÖN.

Pótlások. Kertész Manó remekbekészült „Szokásmondások” című könyvét olvasom. Az alább közölt hozzászólás nem akar levonni semmit a munka nagy értékéből. Csupán arra kíván rámutatni, hogy erre alá Baranyában egyet-mást mintha másként értenénk. Mit, hogyan, elmondom.

Fogát feni (25 l.) Évezredes naiv babona, mendemonda alapján él nyelvünkben ez a szókép. A primitív ember amint látta, hogy az állat hozzádörzsöli valami keményebb tárgyhoz védő tagját, — fogát, szarvát. csőrét — magából kiindulva, bizonyos antromorfizmussal arra következtetett, hogy az állat fegyverét készíti elő a támadásra, a harcra. Pedig csak viszket neki, vakarózik. A vadkan foga azért éles, mert egy másik fogával érintkezik, s a kopás felülete ennek következtében olyan finomra csiszolódik, mintha öntudatosan, szántszándékkal lenne élesre fenve.

Póráz (26. lap.) A horoggal halászhók ismernek másféle pórázt is, amit néhol *fűzérnek* neveznek. A madzag egyik végére egy kis darab vesszőt kötnek keresztbe. a másik végére pedig egy ék formára hegyezett vesszőt (tűzsér). Ezt a hegyes vesszőt, — vagy bronzból, vasból kovácsolt tűzsért — az apróbb halak kopolyáján és száján húzzák keresztül. Ráfűzik a halat, szépen, módjával, mindaddig — ha szolgál a szerencse — míg az egész póráz végtől végig meg nem telik hallal. Ha nincsen kéznél madzag, okkal móddal egy szál fűzfavesszőből is tud pórázt igazítani az ügyes kéz. Egy pórázon *fű g n e k*. Egy pórázra *fű z*.

Szájon hordoz. (30 lap.) A felsoroltakon kívül van más változata is. „A ló száján viszi a kocsit” Akkor mondják, mikor a megbokrosodott „erős szájú” lovat nem sikerül megfékezni, meglassítani a gyeplűvel. Bár a kocsis húzza a gyeplűszárat, de a nekivadult ló nem enged. Ekkor már nem az istrágon húzza a kocsit, hanem a zablán, száján.

Szőrén, szálán elveszett. (34 lap.) Nemcsak az Ormánytság, hanem a duna-

melléki magyarság is így mondja: *Szörtén szálán* elveszett. Így, ilyen szépen: *Szörtén*. Egy hallásra szokatlan, pedig jó szó, ezeresztendősi régi szó. A mai nyelvhasználat szerint: *szerte*. Így jobban megismerszik.

Csakhat a duna-tiszaközi, meg az őz nyelvjárás felé hajló baranyai beszéd a *szer*-rel kapcsolatos szavak nagy részét *ször*-nek kénytelen mondani. *Palika-ször* (orvosság), *szörzödés*, *szöröncse*, *fél(ször)*, *ország*-, *világ*-, *mögve*-, *faluszörte*, *szörteszétl*, *szörle széjjel*. Ezt tudva világosan érthető, miért kellett népünk ajkán megmaradni a *szörtén-szertén* szónak.

Ötödik kerék. (40. l.). A kocsinak négy kereke van, az ötödiknek mi haszna se volna, azért az olyan ember, kire nem sokat adnak, kinek semmi befolyása sincs, ötödik kerék a kocsiban.

Ezen az alapon említhetné a példabeszéd a második rudat, vagy a harmadik saraglyát, mert hiszen ezekre sincs szükség. De mégse a második rúdról, hanem éppen az ötödik kerékről beszél.

Van-e ötödik kerék a kocsiban, vagy nincs? Egy tekintetre úgy tetszik, hogy nincs, mert rendszerint csak négyet látunk.

A régi „fatengelyes világban“, mikor még híre-hamva se volt a vasútnak szekéren, kocsin szállították a portékát ország-világ szerte. A hosszú útra készülő fuvaros — biztonság okáért — még egy kereket vetett fel a kocsira, hátha baj éri valamelyiket az úton, hol nincs kéznél se kovács, se bognár, hogy az elromlott kereket könnyű szerrel ki lehessen cserélni. Mai, szintelen, kalmár nyelven szólva ez volt — „a pót-kerék“, az ötödik. Ma is látni még helyel közzel. (Minden túraautón ott lóg, csak nevén nem tudják nevezni.)

Hát ennek az ötödik keréknek pompás úri módja van. Elveti magát, kényelmesen nyújtózkodik a koci tetején, vagy szunyókál a hátsó saraglyához kötve. Mit törődik vele, hogy a négy kerék agyig jár a feneketlen sárban, hogy recsegve, ropogva, nyikorogva küllőtörésig, sinszakadásig emeli a terhet. Mindez nem érdekli. Előtte közömbös minden. Reá nem tartozik semmi. Csak viszik, hurcolják a többi kerekek épűgy, mint azt, aki ötödik kerék a kocsiban.

Füle botja. (42 lap.) A baranyai ember így mondja: *mégcsak füle bogját se mozgatja*, vagy *mozdítja*. Nemhogy az egész fülét, hanem fülének még azt a fityegő, porcogó nélküli kis *bog*-ját se.

Sulyok (61. lap.) Erdőt irtó favágók használják fahasogatás, repegetés alkalmával. Csomoros, szíjjas gyökérből vagy fa lábából készül, nyele meg hajlós fiatal tölgyfaágból. Mikor valamelyik nehezen hasadó akaratos fa emberére talál, no bezzeg forogni kell ám a sulyoknak, akárcsak a szélmalomkeréknek. Ilyenkor bizony könnyen megeshetik, hogy a nagy neki-buszamodásban meglazul a nyelet szorító ék, vagy eltörik a vékonyas nyél. A sulyok nekilódul s nem a balta fokára vagy a hasító ékre üt, hanem nyeléről leszabadulva a gazban hemperedik. Emberrünk kezében csak a nyele marad, ki akaratlanul is elvetette a sulykot. A pergő sulykot, a fűben, gazban bukfencet, cigánykereket hányó sulykot. Ebből, a mindennap előfordulható jelentéktelen kalamitásból, bajos dolog arra következtetni, hogy a sulyokkal való dobálózás valami népies mulatság lehetett.

Csécs. A csécsről tudjuk, hogy régi nyelvünkben gyermekjátékot jelentett (168). Nálunk ma is élő, közhasználatban levő szó. Az alsószoaknyát diszító himzés neve a *csécs*. Ezt a himzést ugyan „mestörkének“, „görbikének“ is mondják. De értik rajta az apró halpikkely forma, vékony, köralakú, arany-ezüst fémle-

mezkét is, amit a sokác nők — néha, ritkán a magyar asszonyok is — rávarrnak a kötényre, ingvállra. *Nem köllenek neköm azok a mindönféle csécsők. A cifrabólba vöttem a csécsőt.* Ebből származik a *csécsös* a. m. csecses, szép, ékös. *Juj! de csecses, Ugye csecse? Csecse-bolond* cifraságnak örülő, maga cicomázót, piperészőt jelent.

Kiszedem a szemed szörít (229.) Gyakran mesélik, hogy a szempillaszűrők közül valamelyik befelé nő, vagy kiesőfélben lévén, a szemgolyót érinti, ami persze kellemetlen érzést okoz. Mikor ez a baj jelentkezik a falusi ember „szöme pis-lantóján”, elmegy valamelyik „szömhöz értő” öregszüléhez, aki vagy a közönséges bádogkanál marokra fogott fejét, vagy valami tonka bicsak hegyét hozzáilleszti hüvelykujjához, s nincs az a „tanult orvos”, aki szebben kiszedegetné a „v a d-szörít”. A műtét nem éppen mulatságos, egy kicsit fájdalmas, de nem halálos. Annyi azonban bizonyos, hogy az operáció elvégzése után megnyugszik a szem, s tisztább a látás. Magától értetődik, ha ezt a jámbor szemgyógyítást haraggal em-legetik, jelentése fenyegetéssé válik.

ADÁM IMRE.

(Mohács-Kölked.)

Adatok a gyermeknyelvhez. 1. *Folyosó* = vízvezetékcsap. *Koromfogó bácsi* = kéményseprő. *Fürdőhely* = uszoda. *Beülős kocsi*, *beülős autó* (játékkocsi-val, játékautóval, teherkocsival, teherautóval szemben). *Tentartó* = tentatartó. *Iriárska* = irattáska. „A csész mérget vett be és ezért *mérgeledik*.” — Ikes és iktelen igék szokatlan alkalmazása: „Maga *látik*, mikor *aludik*?” *Elfogyik*, *kapik* (*kap* helyett), *vereked*.

SZÉKELY ARTÚR.

Nyelvőrkalauz II.

Tartalomjegyzék, szó- és tárgymutató a Magyar Nyelvőr 26—50. évfolyamaihoz.

Október hó folyamán megjelenik a **Nyelvőrkalauz II.** kötete, **ez a nélkülöz-hetetlen segédkönyv** mindenki számára, aki magyar nyelvtudománnyal foglalkozik.

A kötet sokkal terjedelmesebb lett, mint a kézirat alapján gondoltuk. Azt hittük, hogy 6 ívnyi terjedelmű lesz a Nyelvőrkalauz s eszerint állapítottuk meg az előfizetési díjat, az anyag bősége miatt azonban 10 ív lett belőle. Akik eddig beküldötték az előfizetési díjat, megjelenése után azonnal megkapják a kötetet, noha az előfizetési díj nem fedezi egy példány előállítás költséget. Előfizetőink méltányosságára bizzuk, hogy megküldjék a nagyobb terjedelem okozta különbség fedezésére szolgáló 2.— P különbözetet.

A Nyelvőrkalauz bolti ára 15.— pengő. A Nyelvőr előfizetői, ha közvetlenül a kiadóhivatalhoz előre beküldik a díjat, **10.— pengőért kapják.** Ennél nagyobb engedményt, sem ingyenpéldányt senkinek sem adhatunk.

Külföldi megrendelők számára a Nyelvőrkalauz ára a kiadóhivatal útján **10.— német márka.** Bolti ára külföldön **15.— német márka.**

**A MAGYAR NYELVÖR
szerkesztősége és kiadóhivatala**

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

DÉZSMA.¹

Irta Kőrösi Sándor.

A MEtSz. *dézsma* cikke szépen kifejti, hogy a magy. *dézsma* szó nem származhatik a középlelatinból, de a szlávból sem. Legvalószínűbbnek tartja, hogy olasz vagy francia jövevény.

Az én meggyőződéseim szerint a magy. *dézsma*-nak semmi köze a franciához. Mielőtt azonban erre vonatkozó adataimat kifejteném, az EtSz egy kérdésére kell megfelelnem. A cikk tudós szerzője ugyanis megemlítve, hogy én 1892-ben megjelent *Magyar nyelvbeli olasz elemek* c. munkámban a római és firenzei olasz *déscima* alakból származtatom a magyar dézsmát, azt a meglepő kérdést veti fel, hogy: „Van ilyen alakváltozás?”

Idehozom a kérdést a legilletékesebb fórum, a magyar-olasz irodalmi és tudományos egyesület színe elé. Mondják meg, tisztelt hallgatóim, Önök, kik a szép olasz nyelv, irodalom és tudományosság iránt kivétel nélkül melegen érdeklődnek, sokan pedig tudományos szempontból foglalkoznak is vele, van-e ilyen alakváltozás. Mert aki hallotta már Rómában az uccai árusok kiabálásának zűrzavarában, hogy *šerini! šerini!* (azaz: *cerini* viaszgyújtó < *cera* viasz), vagy megfigyelte Olaszországban, hogy a római és firenzei ember *trentasinkvé*-nek mondja a *trentacinque*-t, vagy aki jelen volt most egy éve Arduino Colasantinak, az olaszországi régiségek és szépművészetek főigazgatójának az újabb olasz ásatásokról itt az Akadémia üléstermében tartott előadásán és hallotta az előkelő római tudósnek ajkáról az olasz *ricerca*, *necessario*, *decimetri*, *bruciate*, *braccialetti*, *cinquecento* szóknak illetően ejtését: *riserka*, *nesesszário*, *desimetri*, *brussáte*, *brassaletti*, *csinkvesentó* (és mondhatom, nagyon sokan hallották, mert a terem zsúfolásig telve volt), azok mind tanuskodhatnak, hogy a rómaiak és firenzeiek az irodalmi olaszság *ci*-, *ce*-jének *c*-jét két magánhangzó közt nem esnek, hanem *s*-nek, pontosabb megállapítás szerint *š*-nek mondják. Így beszél minden toszkánai és római előkelő és közember, de így beszél, ha irodalmi nyelven kell megszólalnia, minden olasz színész

¹ A Korvin Mátyás, magy.-olasz irod. társaság f. é. nov. 17-i ülésén felolvasott *Influssi lombardi e toscano-romani nel lessico ungherese* c. értekezésnek a dézsmára vonatkozó része.

és irodalmi ember is akár Torinóban, akár Trentóban, akár Palermóban ringatták bölcsőjét.

De ha így áll a dolog, ha a *dešima* alak (átírva *dešima*, *descima*), melyre az olasz elemekben mint a magy. *dezsma* alapjára rámutattam, minden olasz literátus előtt ismeretes ejtésmód, miért kérdi az EtSz, hogy van-e ilyen alakváltozás?

Az én vélekedésem szerint azért esett bele ennek a furcsa kérdésnek a tévedésébe az EtSzót, mert Mayer-Lübke EtSz-ának *decima* cikke nem említi. Az *Etymol. Wörterbuch der romanischen Sprachen* ugyanis így ír erről a szavunkról:

„2503 *decima* „Zehnte(n)“.

„Ital. *decima*, log. *deguma*, obwald. *diežma*, friaul. *gezime*, frz. *dime*, prov. *dezma*, katal. *deuma* (> aspan. *delma*) . . . (Arum. *dejma* ist slavisch).“

Látjuk, hogy nincs meg benne a *descima* alak, melyre én hivatkoztam. Könnyen érthető, miért nem említi Mayer Lübke, ha arra gondolunk, hogy a francia *dime* mellé se teszi ki a legtöbb szótár, hogy *dím*-nek olvasandó, vagy a németek sem szokták külön hangoztatni, hogy a *vogel* szó tulajdonképpen *fögl*-nak ejtendő, de még a *stehen* igéről se említik, hogy az északnémetek *stéhen*-nek olvassák. *Dešima* a mai olasz irodalmi nyelv szerint nem is alakváltozás; voltaképpen csak olvasásmód. A „szépen, finoman“ beszélő egyén minden fonétikai utasítás nélkül így olvassa. Én is csak a magyar nyelvi alak szempontjából találtam szükségesnek, hogy a rómaiak *děscimá* jának hangzó ejtésmódját olasz fonétika szerint lekottázzam.

De azért ne higgyük, hogy amiért a szó firenzei tájszólásbeli hangzása irodalmilag divatos ejtésmóddá vált, ez a jelenség talán csak az élő beszédben őrződött meg, de nyelvészeti művekben vagy egyéb nyomtatványokban nincs kodifikálva. Szó sincs róla! Nincs oly egyetemes olasz nyelvjárastanulmány és alig akad oly rómanisztikai mű, akár olasz, akár francia, akár német nyelven íródott, mely a *k*, *cs* és *dzs* hangoknak Toszkánában divó ilyen ejtéséről ne szólna. Guarnerio *Fonologia Romanza*-jának (Milano 1918) *Consonantismo* c. fejezetében azt mondja: A toszkán és különösen a firenzei ejtésben a *č* átváltozik *š*-sé; pl. *paše*, *diše*-, *pace*, *dice* helyett (Pag. 575.) Másutt meg (411—413 l.) azt mondja, hogy

lat.	<i>basiu</i>	>	ol.	<i>bascio</i>	>	fir.	<i>bašo</i>	>	későbbi ol.	<i>bacio</i>
„	<i>caseu</i>	>	„	<i>cascio</i>	>	„	<i>cašo</i>	>	„	<i>cacio</i>
„	<i>camisia</i>	>	„	<i>camiscia</i>	>	„	<i>camiša</i>	>	„	<i>camicia</i>

Szóval a firenzei *š*-féle hang ezekben a szókban eredetibb, mint az általános ol. *č* hang. Mellesleg megjegyezve, ezért nevezik a firenzeiek is *Casciné*-nek a városmajort és azért írják irodalmi nyelven is *sc*-vel, mert ez a szó a *sajt*-nak nem mai *cacio* alakjából, hanem a régi *cascio* ból van képezve. (Vö. udvarhelyi és háromszéki *kaskavál* > ol. *caciocavallo*, v. ö. még rumuny *kaš* sajt.)

A *Fonologia Romanza* tovább taglalva a kérdést, (411-413 l.) kifejti, hogy

lat. <i>pe(n)sione</i>	>	ol. <i>pigione</i> bérlet	>	fir. <i>pižone</i> ¹
„ <i>pre(hen)sione</i>	>	„ <i>prigione</i> fogság	>	„ <i>prižone</i>
„ <i>[oc]casione</i>	>	„ <i>cagione</i> alkalom, indítóok	>	„ <i>cažone</i>
„ <i>ratione</i>	>	„ <i>ragione</i> ész, igazság	>	„ <i>ražone</i>
„ <i>roseata</i>	>	„ <i>rugia</i> harmat	>	„ <i>ružada</i>
„ <i>faseolu</i>	>	„ <i>fagiulo</i> bab	>	„ <i>fažuolo</i>

Más jeles romanisták, D'Ovidio és Meyer Lübke a *Grammatica Storica della lingua e dei dialetti italiani* c. műben (Milano 1919) kifejti, hogy az olasz *cs* csak két magánhangzó közt (*pace*, *la cena*) változik a toszkánai ejtésben olyan *š* féle hanggá, melyet ők néha fölülsarkantyús *š*-sel, néha még pontosabban fölülvonásos *š*-sel jelölnek; pl. *paše* > lat. *pace*. Aztán kifejti, hogy a *cugino* szót a firenzei így ejti ki: *cužino*, ahol a *ž* hang csaknem olyan mint a franc. *j*. A gutturális ^a*c* hasonló körülmények között hehezetté válik: (fir. *pòxo*, *la xarne*: ol. *pòco*, *carne*), ahol az olasz *c* a német *ach* ban és a görög *χ*-ben észlelhető gutturális hehezetté válik. (7. l.) A következő fejezetben, az olasz helyesírásról szólva, azt mondja a könyv, hogy a lat. *religione* szóban az olaszok megőrizték a latin betűket, de a toszkánaiak így mondják: *relig'one*, természetesen *ž*-vel. A *spécie*-féle szók is megőrizték a lat. helyesírást, de azért a toszkánaiak a *speciale* szót így ejtik *spešale* „természetesen *š*-sel“. (9. és 11. l.)

Az eddig előadottakban bebizonyítottuk tehát, hogy az ol. *decima* szónak *descima* hangzása valóban él, létezik; eredetibb a mai olasz *c*-nél, a toszkánai nyelvjárásnak pedig legjellemzőbb hangtani sajátossága. Bebizonyítottuk, hogy a neolatin nyelvekkel foglalkozó tudományos nyelvtanok nemcsak megemlítik, hanem tüzetesen tárgyalják is, a tudósok és műveltek pedig Olaszországszerte azon vannak, hogy ezt a kiejtést elsajátítsák és lehetőleg utánozzák. Különbben magyar nyelvtudományunk is szolgáltat reá bizonyítékot. A Nyr 1900-ik évi folyamában fejtegette felejthetetlen mesterünk, Simonyi, a *dűsgazdag* első részét, a *dűs* szót (49. l.) és kimutatta, hogy az nem egyéb, mint az olasz *duce* „vezér“ szónak megmagyarosodott alakja. Jelentésére nézve: „Olyan gazdag mint a velencei dózse“. A szónak magyar alakja csak a toszkán-romai *duše* alapján magyarázható.

A METSz-t tehát megnyugtathatjuk, hogy van, igenis van ilyen alakváltozás. Ismeri minden olaszul tudó ember, laikus és tudós egyaránt.

Most pedig egészítsük ki bizonyításunkat azzal, hogy a *dešima*-féle ejtés a népnyelvben nemcsak Toszkánában, hanem az egész római nyelvterületen is honos. A XV. században ugyanis, a toszkánai származású pápák, a Mediciek és udvaruk, továbbá a Róma és Firenze között ez időben keletkezett érdekkapcsolatok folytonos fentartása és kielégítése teljesen átitatták toszkán nyelvsajátságokkal az ősrómai nyelvet. (Savj-Lopez, *Le origini neolatine*, Milano, 1920

¹ A *ž* ezekben tulajdonkép alul ponttal jelölt, kakuminális hang.

Hoepli, 218. l.) Toszkánának, Dante szűkebb hazájának, világirodalmi elsőbbsége a *csinkvesentő*-val lehangyatlott, a Mediciek világraszóló hatalma elenyészett, de Róma és általa az egész régi pápai állam nyelve mai napig is megőrizte a toszkán hatás nyomait, noha a hangalakok imitt-amott kissé megváltoztak is, mert a római közmondás szerint akkor szép az Olasznyelv, ha toszkánai szó rómaiak ajkán hangzik: *Lingua toscana in bocca romana*.

A *dézsma* szó olaszból származtatásának ez az akadályja tehát nem akadály, úgyhogy a magy. *dézsma* eredetének kérdését most már könnyen kimondhatnók, ha az olaszból való származtatás ellen a METSz-nak nem volna ezen kívül más észrevétele is. De van; még pedig: 1) az, hogy az ol. *decima* háromtagú, ellenben a magy. *dézsma* kéttagú; 2) hogy a magyar emlékek az első századokban csak *z*-vel írott *dézmá*-t ismernek, az *s*-sel és *zs*-vel írott alakok (*désma*, *dézsma*) pedig csak a XVI. századtól kezdve használatosak.

Az első ellenvetésre az a válaszuk, hogy a magyar maga is gyakran két- vagy egytagúvá rövidíti a többtagú szót, pl. *Kazimír* < Kázmér, *Ladislav* < László, *rektor uram* < rektam, *majszter uram* < majsztram, *kegyelmed* < kelmed, kend, ked, *tekintetes uram* < téns uram. Maga az EtSz. *dézsma* cikke is azért nem fogadja el a *dézmának* klat.-ból való származtatását, mert — úgy mond — klat. *decimá*-ból *decma* lett volna a magyarban. De megvan ez a jó szokás az olaszban, sőt még a hangkivetést (*sincope*) nem nagyon kedvelő toszkán nyelvjárásban is: *spèce* helyett azt mondja *spěše*, *scienza* helyett *šenza*, *salice* helyett *salce*. Mindeneknél jobban kitűnnek e tekintetben a lombardiaiak, akik lépten-nyomon rövidítéssel élnek: *lettera* helyett *lettra*, *camera* helyett *cambra* járatos Lombardiában (Guarn. Fonol. 325) *biasimo* helyett *biasmo*, *medesimo* helyett *medesimo*-t mond a milánói (D'Ovid. 94). Ott, Lombardiában az olasz *decima* is kéttagúvá rövidül. Milánóról jegyzi fel Guarnerionak már eddig is többször idézett *Fonologia Romana* c. műve, a 325. lapon, hogy a Naviglio partján így beszélnek: *stèrile* helyett *stèrila*, *macinare* helyett *masnà*, *decima* helyett *desma*. D'Ovidio-Meyer L. pedig kifejti, hogy Milánóban az utolsó előtti szótag magánhangzója kiesik, ha a szótag hangsúlytalan; pl. *asna*, *limösna*, *desma* (Gramm. stor. 211) *asina*, *limosina*, *decima* helyett.

A második ellenvetésre tehát az a válaszuk, hogy ime itt a kéttagú, és *z*-t hangoztató milánói *desma*, mely teljesen egyezik az Árpádkori magyar *dézmá*-val. Nem kell érte francia földre, a Provence-ba menni.

De itt van maga a *dešma* változat is, ahogy az Engadin vidéken ejtik (Guarn. Fonol. 324. l. német módon írva: *deschma*), ami világos bizonyítéka annak, hogy a *decima* is ölthet *dešma* hangalakot, ha nem toszkánai olaszok ajkára kerül.

Ime, a magy. *dézsma*, *dézsma* kétféle írásmódjának magyarázata. A honfoglalás korában, a vezérek idejében, a 900. év tavaszán (Lásd Szabó Károly „A vezérek kora“ 114—121. l.) Lombardiából hozott olasz foglyokkal jön be hazánkba a szónak *z* hang-

zások alakja, később, Mátyás király korában, a XV—XVI. században, a magyar királyi udvar közép- és délolaszországi tudósaival és művészeivel az -s-es hangzású *désma*, *dézsma*.

A szó kétféle írásmódja két korszak kulturális hatásának lenyomata: az első a lombárd, a második a toszkán-római hatás jelzőoszlopa.

ÁLLATI TESTRÉSZ-NEVEK.

Irta Munkácsi Bernát.

Egy kisebb közlésben, melyet „Egy epe jelentésű szó az ugor nyelvekben” címmel még 1893-ban írtam meg a Nyelvtud. Közleményekben (XXIII. k., 345), arra hívtam föl a szaktársak figyelmét, hogy *epe* szavunknak akkor ismert rokon nyelvi másain (finn *sappi*, lapp *säppe*, mord. *sepe*, *šäpä*, votják *sep*, zürjén *sep* s ennek átvételével északi osztják *sip*) kívül a vogulban is van megfelelője, még pedig a tavdai nyelvjárásban *täp* (*tēp*), az északiban *tāp*, a kondaiban *toāp*, a pelimiben *toap* hangalakkkal; de ez utóbbi szó csak a Tavda vidékén jelenti általában embernek s állatnak ’epéjét’, míg egyebütt az csak a medvére alkalmazott titkos kifejezés, vagyis e félve tisztelt állat ’epéjének’ jelzése, az ember s más állat ’epeje’ pedig *vošram* (kondai *vošerām*, pelimi *vāšerām*), illetve az alsó-lozvai nyelvben *kyāšerām* s a középzozvaiban *kyāšermä*, melynek alapértelme: „keserű” (vö. lozvai *kyāšertaxti* ’keserűnek érzik’ s magy. *keserű*). Ugyan itt jegyzetben rámutattam egy más hasonló esetre is, hogy t. i. a ’medve fejét’ jelző északi vogul *āya* (*āya*) a jurák-szamojéd *aeva*, *naeva* ’fej’ szóval látszik összefüggőnek, mely utóbbit Setälä (FUF. XII. Anz. 36) és Paasonen (Beiträge zur fugr.-samojed. Lautgeschichte, 283) a lapp *oaivve*, *oju*, csere-misz *βuij*, *βuj* ’caput’ és finn *oiva* ’egregius’ szókkal rokonítják, Kannisto pedig (Mémoires de la Soc. Finno-Ougrienne LII., 103) az egész szócsoporthoz a vogul adattal való egybetartozását erősíti meg.¹

Mészöly Gedeon „A Halotti Beszéd hangtörténeti és alaktani sajátságai” c. tanulmányában (34. l.) ugyanily kapcsolattal magyarázza a nyelvjárásbeli ’disznó *lohu*’ (birtokraggal: *lolja*, *lolva*) kifejezést, melyet Calepinus („az diznonak az *lollya*: petaso”) s rimaszombati közlők „sonka, sódar” értelemben ismernek. Mészöly szerint ’disznó-*lol*’ annyi mint ’disznó-*láb*’ „s ennek a ’láb’ jelentésű *lol* szótörnek jelentésben és hangalakban pontos megfelelője a vogul

¹ Az északi vogul *āya* szónak megfelelő középzozvai változat *äy* (*uj-äy* medvefej; uj ’állat’ különösen medvére és madárra alkalmazva). A szigvai vogul nyelvben a ’medvefő’ jelzése *aupa*, melyben a jurák szamojéd pustoserski nyelvjárásából közölt *auha*, *aupa*, *aipa* ’fej’ szót ismerhetjük fel, (Paasonen, Beitr. 283) tehát a vogul szó szamojédéből átvett jövevény. A pelimi vogulban a ’medvefő’ szava *öyöl* (*vuj-añsux öyölöl* ’az állatörög feje), melyhez hasonló végzetű változat a szamojéd nyelvjárásokban: karasszinszki *aivada*, jéniszei-szam. *abudi* ’fej’ (uo.).

lařil, *löl*: 'láb'. Bár Szinnyei „szerencsés egyeztetésnek“ minősíti Mészölynek e gondolatát, sőt M. Nyelvhasznolása hetedik kiadásában (143. l.) be is iktatja a biztosnak vehető szórokonság adatai közé, mégis megfontolandó, hogy a *lařil* szóval azonos alkotású vogul *mařil* 'mell' és *tařil* 'tele' szók magyar megfelelői *mell* és *tel-e* magashangnak (mert a vogul rövid *a* az első szótagban igen gyakran palatalis hangzóból fejtett) s hogy ily eredetre vallanak a jelen esetben is a Regulytól följegyzett *lail* változat (Vognépkgy. II, 661) s az ennek összerántásából alakult déli vogul *löl* (*töl*) alak (Vog. Nyelvjár. 102, 155, 190, 233), mely helyett Szilasi „Vogul Szójegyzéke“ (nyilván sajtóhibával) *löl*-t közöl. A disznó-*lolu* val való egyeztetéshez ez az utóbbi alak szolgál főtámaszul, mely azonban mint tényleges ejtés nincs igazolva. De ennél is jelentősebb körülmény, hogy egy Tápió-Szeléről való, úgy látszik, avatottabb közlő szerint (Nyőr. XIV. 279) a disznó '*lolja*' nem a 'lába', vagy 'sódara' ez állatnak, hanem „ugyanaz, amit Kecskeméten *torkospecsenyének* neveznek, vagyis a disznó torkán az álltól a két első lábig terjedő széles, lapos hús.“ Az értelemnek ez eltérő megállapítása t. i. azért fontos, mivel nyomára vezet a *lolu* kapcsolatainak az északi szláv nyelvekben, aminő a cseh *laloch*, *lalouch* 'Unterkehle, Unterkinn, Halswamme, die Wampe am Halse' (J. Jungmann, Slownjk česko-německý; J. Rank, Malý Slovník), mely tájnyelvi változata a cseh *lalok*, *lalouk* = tót *lálók* 'Halswamme', lengyel *laloł* 'Wamme des Ochsen' orosz *лaлoк* (plur.) 'Zahnfleisch'; Kinnbacken' szónak (E. Berneker, Slav. EtWb. I, 688). A cseh *-ouch* végzetnek a magyar *-u* (< **-uh*, *-uch*) szabályszerű megfelelője, amint ezt bőven igazolják Melich Jánosnak „Egy fejezet a történeti magyar hangtanból“ c. értekezése (Nyk. XLIV., 354—9) s Nagy J. Béla „*-h* végű szavaink kiejtése“ c. kisebb közlése; ami pedig a szláv eredetű magyar jövevényszavakban szokatlan szláv *a* ~ magyar *o* hangmegfelelést illeti, ennek alapját — tekintve az egyébként való szoros alaki és jelentésbeli egyezést s számbavéve, hogy a 'disznó *lolja*, *lolva* kifejezésről csak néhány tótvidéki közlőnek van tudomása (l. MTjsz.) — alkalmasan valamely felvidéki magyar nyelvjárás sajátos ejtésében kereshetjük. Több adatot idézhetünk arra, hogy úgy mint a *lolu* < **lalu* (**lalu*h) alakulásában föltesszük, a köznyelvi első szótagbeli *a*-nak felvidéki tájszólásokban *o* felel meg, így: *bogoly* (Zemplén m., Abauj m.) 'bagoly', *kocsó* (Zemplén m.) 'kacsó', *kolokány* (Mármaros, Zemplén m.) 'kalokány' (növénynev.; vö. tör. *karařan*), *kolló* (Bereg m.) 'kalló', *morok* (Zemplén m.) 'marok', *sotó* (Gömör m., Palócság) 'sató, sajtó', *topló* (Palócság) 'tapló', *csovány* (Hont m.), *csonál* (Nógrád m.) 'csalán' (vö. török *čalařan*, *čalyan*), *fon*, *fona* (Abauj m.) 'fan' (szőr), *hovas* (Esztergom m.) 'havas', *kocs*, *kocsa* (Nógrád, Zemplén m.) 'kacs' (növény hajtása), *kocsa* (Palócság) 'kacsa', (vö. tót *kácsa* id.), *kocska* (Bereg m.) 'kacska' (hibáskezű), *morja* a marhának (Csallóköz) 'marja', *szova*, *szoval* (Rimaszombat) 'szava, szaval', *szovazat* (Mátyusföld) 'szavazat' *horácsol* (Mátyusföld; Nyőr.

XX. 73) 'harácsol' (vö. bolgár, szerb *harač* 'Kopfgeld' < török-arab *ḡaradž*), *vosárnap* (Abauj m. MTsz.). E szerint *lolu* ép úgy mint a *sonka* (cseh, szerb *šunġa* < német *Schunke* ~ *Schinke*) és a *sódar* (< német *Scholder* ~ *Schulter*) idegen eredetű, végeredményben a „prágai sonkájáról“ híres cseh földről való. A birtokragos *lolva* alak jól érthető a föltett **lolu(h)a*, **lolua* átmeneti ejtések nyomán, de képződésére a palóc *tolyu* (*tolu*) ~ birtokr. *tolyva* (*tolva*) mintája is hatással lehetett.

Különös nevezet a 'disznó *nyúlja*' vagy '*nyula*' ahogyan az ország sok vidékén ez állat „oldalainak alsó részén két ágra elnyúló és a két első lába között együvé futó hosszú vékony húst“ jelzik (Nyör. XIV, 279; MTsz.). Elénken emlékeztet e kifejezés a 'húsnak' e vogul szavára: északi *ññul'*, *ññul'*, pelimi *ññul'*, lozvai, kondai *ñoul'* és tadvai *ñöul'*, mely az osztják *ññyà*, kazymvidéki *ñoyi* stb. (I. Karjalainen, Ostják. Lautgesch. I, 119) 'hús' szóhoz képest föltehetőleg összetétel (I. ÁKE. 360). A magyar szó mutjára vézve az Oklevélszótár idéz egy 1587-ből való adatot („Láb 6 Orya 2 *Nyulla* eg'“) s így régisége kétségtelen. Eredetét illetőleg Simonyi (Nyör. 38, 241) azt véli, hogy a *nyúl*- ige mellett e szótőnek oly főnévi alkalmazása, mint a *zár*-, *les*-, *nyom*-, *vész*- stb. igék mellett ismeretes *zár*, *les*, *nyom*, *vész* főnevek s utal arra, hogy a szó értelmének leírásában is jelezve van, hogy a disznó „oldalainak alsó részén két ágra *elnyúló*... húsa“. Ugyanígy kapcsolja össze a *nyúl*-nak ezt a jelentését (s a *nyúl* állatét is) a *nyúl*-igével a CzF. szótár, de hogy a „nyúlás“ vagy „elnyúlás“ lenne alapja a 'disznó *nyúlja*' kifejezésnek, azért is valószínűtlen, mivel a vágó állat egyéb húsrétegei is többé-kevésbé „elnyúlók“, így pl. az 'orjás hús' a MTsz. szerint „a birka hátgerince alatt futó hosszú, szalagszerű hús“ (Csallóköz) s a 'disznó *lolja*' is, mint fentebb láttuk, „az álltól a két első láb big terjedő széles, lapos hús“. Érthető, hogy a szóalak azonosságánál fogva a népelimológia a 'disznó *nyúljába*' még a *nyúl* állatot is belemagyarázza, illetve beleképzeli. Így írja Csapodi István, hogy a disznó *nyúljából*, a szegycsont vége úgy áll ki, mint két *nyúlfül* s hogy „tiszai fiúktól hallotta“, hogy azért nevezik „nyúlnak“ a disznó illető húsrészt, mivel „a szegycsont a hozzá illeszkedő kulcsontokkal és bordaszélekkel olyanforma, mint a négy *hosszú lábú nyúl*“ (Nyör. XII, 382). A képzelet további szárnyalása ennek a *nyúlnak* a fejét is láttatja e tréfás mondásban: „jó a *nyúlfü* káposztával“, melyben „természetesen nem a valódi *nyúl* fejét, hanem a disznó *nyúljaét*, t. e. ennek kezdő bunkós részét, értik“ (uo. XIV, 330). Sőt Kálmány Lajos egy ide vonatkozó találós mesét is följegyzett (Szeged Népe II, 160), melyben azt kérdik: „Hogy löhet 100 *nyulat* mög 100 egeret éccörre áthajtani a Tiszán?“ s a felelet: „Hát 100 disznót áthajtok, abbú kitelik a *nyúl* is, mög az egér is, t. i. a disznónak *nyúla* is van, meg egere (a füle mögött vagy a torokban kelése) is.“ De mindez a színes népképzelet nem lehet akadály a *nyúl* szónak eredeti értelmét a vele jelzett

fogalom lényegében, a 'hús' jelentésben keressük s ez alapon a vele alakilag egyező s ugyancsak 'hús' jelentésű rokon nyelvi adatokkal társítsuk. Hangzója tekintetében a 'hús' jelentésű *nyúl* a vogul *nâwâl, noul* alakhoz úgy viszonylik, mint magy. *túl* a vogul *tâul, toul, tûl* 'onnan', vagy a *szû* a kondai vogul *sâw* 'szû' szóhoz; a szóvégi mássalhangzók megfelelését pedig akár úgy foghatjuk fel, mint a magy. *fül* (*fil*) ~ vog. *pâl, pil* id. ~ zürjén-votják *pel*, mordvin *pîle* stb. esetében (Szinyei, MNyhas.,⁷ 25), vagy hogy a *nyúlja* ejtést népetimológiai alkotásnak vesszük a nyelvtörténetileg igazolt *nyullya* (*nyulla*) < **nyuly ja* helyett, vagy a régi Tájcsótárban szegedi ejtés gyanánt közölt *nyúja* = *nyúj-a* („has-kérge az állatoknak“) helyett, amidőn a föltett eredetibb alakok *-*j* < **l* végmássalhangzójának az *ujj* 'digitus' ~ vog. *tu-l â, tol, tâl* id. és *uj* 'novus' ~ zürjén, votják *vîl* id. szóegyeztésekben volnának hasonló példái.

Ha ez észrevételekkel helyes nyomon járnak, ez a *nyúl* volna a 'húsnak' ama régibb szava, melyet az iráni nyelvek köréből eredő *hús* nevezet a közhasználatból kiszorított. Az utóbbinak fölismerhető előképe az Aveszta nyelvében *gâuš* (a *gav-* tö nominativusa), melynek jelentése: 1. 'Rind, Stier, Kuh'; 2. 'Was das Rind liefert: Fell, Haut; Fleisch; Milch' föltéve, hogy ennek szókezdő mássalhangzója a magyarral egykor érintkező iráni nyelvterületen oly változattal hangzott, mint ma a mindzsáni *yoš*, afghán *yvaša* 'hús' szóban (W. Geiger, Etym. u. Lautlehre des Afghan., 31), vagy az iráni elemek szempontjából bennünket oly közelről érdeklő oszét nyelvnek digori *yo-g*, tagauri *qû-g* 'Rind, Kuh' szavában, melynek alaprésze az azonos jelentésű pahlavi *gō*, ujper. *gāv* mása (l. ÁKE. I, 359 s a *had* és *hagy-máz* szókezdőjének hasonló magyarázatát, valamint a *hús* magánhangzójának alkatára nézve a magy. *úr* és óperzsa *aura-* viszonyát uo. 316, 318, 615). A *hús* szó e szerint eredetileg nem általában jelentette e fogalmat, hanem szorosabban a 'marhahúst' s érdekes párja e jelenségnek, hogy az osztják *noyi* 'hús' szó is egy húsa miatt becsült és vadászott állat, a *jávor* osztják *noy*, *nuu*x nevéből alkotott képzésnek látszik, vagyis *noy-i* a. m. *jávorbeli, jávori' (az osztják *-i* = magyar *-i* nomen possessoris képzővel, mint *juy* 'fa': *juy-i* 'fái, fából való', *χul* 'hal': *χul-i pon* 'halas varsa'; l. NyK. XL, 36). Az osztják *noyi* 'hús' szóval pedig föltétlenül azonos a vogul *nâwâl, noul* előrésze (vö. kondai vogul *nou* = északi vogul *sârp-sâw* 'jávorcillag, mely szónak megfelelőjét viszont a fent tárgyalt magy. *nyúl* szóban ismertük fel. Így tehát ebben a *nyúl*-ban s a *hús* szóban két műveltségi fok képe bontakozik ki előttünk: az egyik, melyben az ember hústáplálékát a *jávorról*, a másik, melyben a *szarvasmarháról* nevezte el. Amanak a vadász, ennek a fejlettebb pásztor életmódban van az alapja, mely utóbbinak emlékeit az iráni (szkytha) műveltségátadás ősi korából a *tehén, tej, üsző, tar* (marha 'tarja') szavak is megőrizték, amint szókincsünknek eme rétegébe tartozik a *juh* szó is. A pásztorélet kialakulásával mindinkább hanyatlott a fáradalmas

vadászattal megszerezhető 'jávorhús' jelentősége. A *hús*-nak nevezett 'marhahús' lett az ember főtápláléka, sőt ez a nevezet lett általában a 'hús' jelzése embernél s állatnál egyaránt, míg az erdei életből 'hús' jelentésben átöröklött *nyúl* szó a pásztori gazdálkodásnak csak egy másodrendű állatára szorítkozva maradt fenn.

Nyelvi kutatásainkban gyakran szereplő állati testrész-nevezet a *mál*, mely szóval tudvalevőleg egyes prémes állatok (róka, hölgymenyét, farkas, nyúl) bőrének mell- és hastáját jelzik: „*venter, pars corporis infra pectus*; Brust, Wamme“ (Nysz.) s ismeretes mint madárnév is *sár-mál*, *sármány* továbbá a régi nyelvben *málon-fekő* 'bagoly' (Nyőr. 34, 335). Ezt a szót a Budenz (MUGSz, 610) tekintettel a vogul *maŋil* 'mell' szó hangalakjára a *mell* mélyhangú változatának magyarázta s utána többen ismételték e nézetet, holott a vogul szó rövid *a*-ja, mint már fentebb érintettem, palatalis eredetű s ezt a rokon nyelvi megfelelők is igazolják (vö. osztják *mēŋel*, *meget*, lapp *mielga*, *mielk* 'mell', cseremis *mel*, mordvin *mälh'ä* 'melldisz' stb. l. ÁKE. 459; Szinnyei, MNYhas.⁷ 31). Érdekes immár, hogy a votjában 'mellrész, állatok melltája, melldisz' értelemben szintén két hangrendben jelentkeznek a *mell* és *mál* (*mály*) megfelelői. Az egyik szó: *mīl* (az ufai nyelvjárásban), *mēl* (a kazániban) 'ember v. állat melle' (grudj u čelovėka i životnavo; pl. *mīl-i višä* 'mellem fáj'), melynek gyakori összetétele (az *až*, *adž* 'elő, előrész' szóval): glazovi, jelabugai, szlobodszki *mīl-až* 'a ló és marha mellé' (grudj lošadi i skotiny), szarapuli *mīl-adž* 'előrésze, melle az embernek és lónak' (perednjaja častj, grudj u čelovėka i u lošadi; *vallän mīl-adž kjskon gozijež* 'a lónak szügyén húzó kötele' = glazovi *mīl-až kjskon*, ufai *mīl-až kjskät gožj*, kazáni *mēl-až kal*; ufai *deräm-mīl-až* 'a férfinag előrésze'). Ez a *mīl* magashangú, a magy. *mell* szabályos megfelelője (vö. votj. *mīl* 'kedv' ~ finn *miele*-, *kīl* 'nyelv' ~ finn *kiele*-, *mīn*- 'menni' ~ magy. *men*-, *līm* 'lé, leves' ~ magy. *lé*, *nyl*- 'nyelni' ~ magy. *nyel*-). A másik szó: szarapuli, glazovi, szlobodszki *möl*, ufai *mol* 'a madárnak (pl. lúdnak) nyak alatti része a lábak közt. Ez eredetileg mélyhangú (vö. votj. *köl*- 'hálni' ~ magy. *hál*-, *kőj* 'háj, faggyú' ~ magy. *háj*) s a magy. *mál* szabályos megfelelője. Képzővel bővült hangváltozata: szarapuli, glazovi *möla*, kazáni *mūla*, ufai *mola*, samarai *möla* 'a bordák alatt levő hasrész embernél s állatnál', melyet 'hegy' jelzőjéül is alkalmaznak (pl. ufai *mola gurež* 'kerek magános hegy', tkp. 'hasas h.'), amint a magy. *mál* is használatos 'hegyoldal' jelzésére (l. Oklsz., MTsz.). A rokon nyelvek őskorából származik tehát a *mell* és *mál* külön eredetű szavak hang- és jelentésbeli eltérése. Még megjegyzem mindezekhez, hogy a magy. *mell*-nek észt mása *mälo* szintén állati testrészt, 'madármellet' jelent (l. Setälä: NyK. 26, 195). Budenz (MUGSz. 610) a *mell* rokonságához csatolta a zürjén *moros*, *morös* 'mell' szót is, melynek votják mása: *muräs* (Glaz.) 'Busen, Brüste'; (Sar.) 'Brust am Hemde; der ausgestickte Vorderteil des Frauenhemdes'; (Ufa) *mīräs-až* 'Stickerei am Vorderteil des Frauenhemdes'. Ehhez jobban illik 'a két előlapocka

közét' jelentő (MTsz.) magy. *marj* ('marhának, lónak *marja*') szó, föltéve, hogy itt a végzet *-j* -je csak a *-ja* birtokragból való elvonás, mint a *tarj*-nál (l. ÁKE. 590) s több más esetben; vagyis magy. **mar* ~ votj. **mur* a *mur*-äs képzésben (vö. a hangzók viszonyára nézve: magy. *fa* ~ votj. *pu*, *hal* ~ v. *kul*-, *al* ~ v. *ul*, *nyal* ~ v. *nul*-, *szaru* ~ v. *šur*, *tavas* ~ v. *tulj*s stb.). Tehát itt is állat testrészének nevében tartotta fenn magát egy régebben általános használatú szó.

Végül megemlítem itt a medvére vonatkozó vogul szókinsz egy érdekes szavát, mellyel az „állat“ (*uj*), illetve „állat-öreg“ (*vuŋ aňšuy*) 'orrát' jelölik; ez a középzozvai nyelvben *uj-saňk'əm*, a pelimiben: *vui-aňšuy-saňgum*. Hogy mit jelent e nevezet utórésze, meg nem magyarázhatták; de megvilágosítja a 'medve orrát' jelző szigvai vogul kifejezés: *uj atəjən' ut* 'állat szagoló valami' (Hunfalvy-album, 129. l.). E szerint itt egy 'szagolni' jelentésű *saňk'*- *saňg*- igei tőnek névszói (*-m* igenévi) képzésével van dolgunk, mely igekötő egész hangalkatában feltűnően egyezik a magy. *szag* szóval, úgy hogy e mellett afféle igei alkalmazásnak vehetjük, mint *köp*- ige a *köp* névszó, *húgy*-ik ~ vogul *χuis-i* (ige) a *húgy* 'urina' ~ vog. *χuis* (névszó) mellett s a testi életműködés egyéb magyar és rokon nyelvekbeli szavainál. Eddig a *szag* szónak csak a permi nyelvekből ismertük megfelelőjét,² melynek *zjŋ* alakja mintha a dunántúli *zag* (MTsz.) ejtés régiségét igazolná.

AZ ŐS-IRÁNI O-VOKALIZMUS ÉS AZ AVESZTÁ NYELVE.

Írta Schmidt József.

Az ősi-iráni o-vokalizmus hipotézisének voltaképpen kiindulópontja és fundamentuma Andreasnak az a velejében paleografiai alapon nyugvó elmélete, hogy az Avesztá szövegének hagyományos olvasása jóformán egészen helytelen, illetőleg, hogy az idg. vokális-triasz reflexe az Avesztá nyelvében, legalább is a gáthá nevű ősrégi himnuszokban, nem *a*-színű, mint eladdig az egész világ hitte, hanem *o*-színű.

Andreas elméletének *mai* alakját Gaál L. ismertette s tipikus példákkal és egy gáthá (Y. XLII) „rekonstruált“ szövegével illusztrálta (KCsA. I. 393—403. II. 116—124) — lekötelve vele a szélesebb körű nyilvánosságot, amellyel az iránsztika nagynevű mestere jóformán soha és semmit sem törődött. A két cikk első tájékoztatásra bőven elegendő, de a végleges állásfoglalást nem könnyíti meg. Ehhez több, sokkal több kellene: az egész elméletnek tüzetes és rendszeres paleografiai és nyelvtörténeti tárgyalása, valamint azoknak a kritikai észrevételeknek összefoglaló értékelése, amelyek kompetens szakemberek (Bartholomae, Meillet, Reichelt)

² Paasonen (Beiträge z. fugr.-samoj. Lautgesch. 30,207) a *szag* ~ zürj., votj. *zjŋ* szóhoz kérdőjellel még az osztják-szamojéd *saňam* 'schmecken' szót is csatolja.

részéről elhangzottak. A rendkívül szellemes, de egyben egészen revolúcionárius elmélet nem tekinthető bebizonyítotttnak — védelmezője maga sem tekinti ilyennek (vö. i. h. I. 395, 397). — S a tartózkodó álláspont teljesen indokolt.

Az elmélet szerint az avesztá-alfabétának *a* és *ā* jegyei, amelyek paleografailag a sémi álef (eredetileg spiritus lenis hangértékű) jegyére mennek vissza, maguk is „színtelen” jegyek, amelyek a velük jelölt hangzók minőségéről nem tájékoztatnak, de a mellettük és helyettük álló jegyek hangértékéből következtetve a hagyományos *a*-ejtés ellenére *o*-színű hangokat jelöltek (l. alább). Valószínű-e ez? A régi fogyatékos (22 jegyű) pehlevi alfabétával följegyzett *holt* nyelvű arszakida Avesztának az új gazdag (52 betűs) avesztá-alfabétával való átírása (400 körül) a dolog természetéhez képest csak valamiféle, papi családokban hagyományos kiejtés alapján mehetett végbe s nyilván egyenesen a kiejtés biztosítására ment végbe. Ha már most az idg. vokális-triasz av. reflexei csakugyan *o*-színűek voltak, sehogysem érthető, hogy miért alkalmazták az átírók jelölésükre „színtelen” jegyeket, illetőleg, miért nem alkalmazták az *o*-színű jegyeket. Ellenben minden érthető, ha a „színtelen” jegyek nem *o*-, hanem *a*-színűek voltak, amint a tradíció akarja. A tradíció persze az *o*-elmélet hívei szerint általában és különösen fonétikai tekintetben egészen megbízhatatlan. Miért? Az a köztudomású tény, hogy az Avesztá szövege több redakción esett át s hogy még a szászánida redakciónak is csak mintegy negyed-része maradt fenn (KCsA. I. 390—392), nem bizonyíthatja ezt. Mert abból, hogy az írásbeli hagyományozás több ízben megszakadt, nem következik szükségképp az, hogy az orális tradíció valaha is megszakadt. De még ha a tradíció fonétikailag „csaknem értéktelen” volna is (i. m. 393), ebből sem következne, hogy éppen a „színtelen” jegyek ejtése tekintetében értéktelen.

Egészen más lapra tartozik a *pehlevi* szövegek olvasására vonatkozó tradíció. Bizonyos, hogy nem sokat ér, de szó sincs róla, hogy semmit sem érne. Bartholomae gyakran hivatkozik a pázend (avesztá-írású phl.) szövegek vokalizálására (ZAW. passim), s Salemann, bár nem hajlandó eljárását helyeselni, maga is elismeri, hogy a tradíciónak nem egyszer igaza van (MSt. I. 153., vö. 74, 83, 119). Való igaz, hogy a párszi papok főistenüknek (ligatúrás) nevét *anhrmazd* helyett így (is) olvasták: *anhōmā* (*anhumā* stb.); de ebből semmiképp sem következik az, hogy az *Avesztá* hagyományos ejtése „csaknem értéktelen”, még kevésbé persze az, hogy a zoroaszteri egyház „saját főistene nevét sem ismeri” (KCsA. I. 393). Talán nem is kell mondani, hogy ismeri — már csak azért is, mert a fonétikailag világos *'vrnzd* (= *ōrmazd*) írás megvan többek közt a *Frahang i pahlavik* első fejezetének legelső sorában s tehát minden párszi desztúr fejében is (Junker, Fr. 13; vö. Bartholomae, Mir. M. I. 25). A hirhedt *anhōmā* olvasás egyébként nem olyan szörnyűséges testimonium paupertatis, mint a távolabb álló első pillanatban gondolná. Mert a phl. szövegekben hemzseg-

nek a sémi heterogrammok s ennek folytán a sémi-iráni *doublet*-k is (vö. aram. *malkā*, *lahmā*: phl. *šāh*, *nān*), s azonkívül a különben is maliciózusán kétértelmű phl. írásjegyek még polifón ligatúrákká is csomósodnak össze. Így aztán egy iráni „eteogram” igen könnyen sémi heterogramm benyomását keltheti — oly annyira, hogy oly nyugati tudos, mint Justi, valamikor egyenesen tiltakozott az *ahurmazd* olvasás ellen (Bund. Wb. 75.), amelyet pedig akkor már Westergaardon kívül Oppert és Lagarde is javasoltak. Még jobb az, hogy az av. *arō mainyuš* phl. pendant-jának olvasása még ma is kétséges (vö. Bartholomae, Mir. M. 18—28). De mind ez és sok más ilyesmi csak azt bizonyíthatja, hogy a párszi papok körében a pehlevi ligatúrák feloldásának filológiai ismerete meggyöngült, de egyáltalában nem bizonyíthatja azt, hogy az Avesztá-szövegek kiejtésének tradíciója is meggyöngült vagy éppen egészen elveszett.

Mivel van bizonyítva az Avesztá nyelvében feltételezett *o*-vokalizmus?

Az av. *a* és *ā* jegyek mellett és helyett nem ritkán *o*, *ō*, *ə*, *ɔ̄*, *e*, *ē*, *q* és *ā̄* jegyek állanak, pl. *vahištām*: *vohū* etc. E jegyek, a vulgát nézet szerint az *a* és *ā* hangzók alterációinak jelei, az *o*-elmélet szerint a „defektív” írású „szintelen” *a* és *ā* jegyeknek „plene” írt „színes” variánsai, amelyek paleografailag a phl. alfabetának váv jegyére, illetőleg váv-tartalmú ligatúráira mennek vissza [pl. *o* *ō* és *ə* *ɔ̄* < *v*; *e* *ē* < *yyv* etc.], tehát mind *o*-színűek, és ennél fogva *o*-színűek a „szintelen” *a* és *ā* írások is — óriási numerikus többségük ellenére, mert „egyetlen plene-írás többet mond, mint ezer defektív” (KCsA. I. 394). Így pl. a „defektív”-írású *vahištām* „optimum” a „plene” írt *vohū* „bonum” miatt (noha épp oly gyakori, mint ez) így olvasandó: *vohištōm* (noha soha sincs így írva). Az *ahurō mazdā*, *aməšō spəntō*, *rəərəšyeinti*, *amərətātā* írások így olvasandók: *ohuro mɔzɔ̄dō*, *qumrto sponto*, *rəərəšyonti*, *qumrto* etc. Szóval: az *a* jegy hangértéke nyílt (részben zárt) *o*, az *a* jegyé nyílt *ō* Eszerint az Avesztá nyelvének hangzóállományában mintegy 80 százalék *o*-színű volt s egészen hiányzott az *a*-színű vokális. Ez a paleografiai végeredmény ab ovo nyugtalanító, s a kissé részletesebb vizsgálat csak fokozza a nyugtalanság érzetét.

Különösen feltűnő az a megállapítás, hogy az *e* és *ē* jegyek, amelyek paleografailag a *yyv* jegycsoportra mennek vissza s tehát csak [y]yo hangértékűek lehetnének, ezenkívül még *y* után „abusive” az *o* (*ō*) hangzóknak, szó végén az *oi* diftongusnak s az *aē* diftongusnak a konsonantikus *i* hangnak jelölésére is szolgálnak (KCsA. I. 398, 400, 402.), minél fogva pl. *ayenī kādē*, *vaēda* így olvasandók: *oyōni*, *kōdoi*, *voīdo*. Ezt bajos elhinni. Az *ə* (*ɔ̄*) mögött kétségek nélkül „sötétszínű” vokális lappang. De miért volna ez éppen *o* (*ō*)? Miért ne lehetne az angol *but* szó *a* hangja (Reichert) vagy *ā*? S ha az *ə* (*ɔ̄*) jegy paleografailag a váv jegyére megy vissza, mint az *o* jegy, s ha ugyanazt az *o* hangot jelölte is, mi szükség volt

akkor rá egyáltalában? De a kérdések kérdése: ha az új alfabétában két *o*-értékű jegy (*o* és *ə*) is volt, minek kellett akkor ugyanazon *o* hang jelölésére még egy harmadik „színtelen“ *a* jegyet is alkotni? S honnan van az, hogy az *a* mellett és helyett fellépő *o* és *ə* csak bizonyos és hozzá többé-kevésbé kielégítő módon magyarázható esetekben jelentkezik (l. alább) — holott az *o*-elmélet értelmében kaotikus promiscue-használatnak s egyetemes ortográfiai tohuwabohunak kellene jelentkeznie? De erről szó sincs. Így pl. annak ellenére, hogy a *vohū* és *vahištəm* íráskor igen gyakran, néha egymás tőszomszédságában kerülnek elő [: *ašəm vohū vahištəm asti*], soha még elvértve sem akadnak oly íráskorok, mint **vahū*, **vohū* vagy **vohištəm*, **vəhištəm*, **vahištəm*. Ha az Avesta nyelvében az *o*-ejtés dominált, miért nem dominál akkor szövegében is az *o*-írás? — honnan van az, hogy az esetek óriási többségében, jelesül tő- és gyökér-szótagokban, nem *o* és *ə* áll, hanem *a*? Ez a következetesség, amely az Avesta züllött ortográfiája mellett rendkívül feltűnő, amellel szól, hogy az *a* jegy mögött lappangó hangmásszínű volt, mint az *o* és *ə* jegyek hangja. S erre utal a hangtörténet is, vö. av. *vahišta-*, *maṣa-*, *maṣa-*, *paṣa-*: újp. *bāhišt* (*bīhišt*), *māṣ*, *māṣ*, *pār(r)* — ellenben av. *moṣu-*, *pouṣu-* és *mərəṣa-*, *pəṣa-*: újp. *muṣ*, *puṣ* és *muṣ pur(r)*. Instrukatív av. *dasema-*: kphl. és tphl. *dhvm* = *dahum*, *dahom*, pázend *dahum*, újp. *dāhum*.

Még sokkal gyöngébb lábon áll az *a* föltevés, hogy az av. *ā* jegy hangértéke *ō*. Az *ā* jegy mellett és helyett az egész Avestában mindössze három esetben lép fel *ō* jegy: *jyōtūm*, *vidōtuš*, *dōrašt*. Ez ugyancsak kevés. Nyilván ennek érzetéből fakadt az a felettel valószínűtlen feltevés, hogy az egyszer előkerülő av. *gaδōtūt*-tőnek *-tūt* < *arszak*. *-tūt*-képzője (amely idg. eredetű lehet, vö. lat. *juven-* *tūt*-) helytelenül van átírva, illetőleg így írandó át: *-tōt*-s ennél fogva a rendkívül produktív av. *-tāt*- (< idg. **tāt*-, vö. lat. *juven-* *tāt*) is így olvasandó: *-tōt*-. A domináló *ā*-írás az *o*-elmélet szempontjából rébusz. Az *ō*-ejtésnek sehol semmi biztos nyoma, vö. av. *zāta-*: kphl. *z't* = *zāt*, tphl. *z'd* = *zād* (**zōd* így volna írva: **zūd*!), soghd *z't-ē*, szaka *ys ta* = *z-da*, Pd. schigní *zad*, újp. *zādā* etc.

A görögbe bejutott av. kölcsönszavak sem kedveznek az *o*-elméletnek, vö. *Ῥαμός* (Strab.) < av. *vohu-manō*. *Ῥορμάτης*, *Ῥορμάδης* (Plut.), már akár < av. *ahurō mazdā*, akár óp. *ahura(h) mazdā*, mutatja, hogy az iráni *mazd-* valóban *a*-hangú *mazd-* volt, nem pedig zárt *o*-hangú **mozd-*, amely esetben a görögben okvetlenül *-μός*ης, *-μός*δης állana. — *Σφενδαδάτης* (Ktes.) < av. *spəntōdāta-* (< *spəntadāta-*) bizonyossága szerint az av. *ā* jegy *ā* hangértékű volt, mert ha nyílt *ō* hangértékű lett volna, a görögben *-δός*ης jelentkezne. — Az av. kölcsönszavak tehát a görögben épp oly hangalkatúak, mint az óp. kölcsönszavak (Nyr. 56:36–38), ami ab ovo várható is, mert a legrégebbi óp. ékiratok és az Avestának legelső redakciója (Kr. e. 500 körül) körülbelül egykorúak.

Mindez és sok egyéb, amire itt kitérni lehetetlen, amellet szól, hogy az av. *a* és *ā* jegyek mégis csak *a*-színű hangokat jelöltek, amelyek csak kombinatórius hangváltozás útján váltak sötétebb, részben *o*-színű hangokká. Oly esetekben, mint *vohu*, *vohunī*, *mošu*, *moṣu*-, *mourum* (acc.), *pouruša*-, *aš-bourva*- etc. az *a* vokális a megelőző labiális és a következő szótagban álló *u* (*v*) kettős befolyása alatt nyerte *o* színét (Brugmann, Reichelt). Az árja (idg.) szonantikus liquida zöngéjéből fejlődött vokális túlságos rövidsége és határozatlan színe miatt az említett tényezők egyikének is áldozatul esett — oly esetekben, mint av. *nivōiryete*, *θwōraštār*-, *mōrēndaṭ* < árja **vryātai*, **tūrštār*-, **mrndāt*. A teljesen magában álló *čōraṭ* (e. h. **čart* < idg. **qért*) analogiás képzés, amelynek kiindulópontja *mōrēndaṭ* etc. (Reichelt), vagy esetleg (ha *ə* = *o*) oly paradigmatis alakok, mint *kərešva*, *kəraṭa*- (: ói. *kršvā*, *krtā*). — Vannak persze kemény diók, mint az *aē* mellett és helyett álló *oi* vagy a *vohu* mellett álló *vanhuš* etc., — meglehetősen reménytelen grafikai rébuszok, amelyeket az av. ortográfiának hajmeresztő következetlensége és vérlázító lompossága, néha szfinksz-szerű talányossága miatt lehetetlen kielégítően megoldani. Mivel azonban e magyarázhatatlan esetek száma az *a*- elmélettel magyarázható esetek zöméhez képest elenyészően csekély, nagyban és egészben megmarad az a benyomás, hogy az Avesztá nyelve az ó-perzsával s valamennyi közép- és új-íráni dialektussal egyetemben (Nyr. 56:35—38, 72—75, 99—101) *a*- vokalizmusra utal.

De még ha ez a benyomás csalókának bizonyulna is, akkor sem lehetne többet állítani, mint hogy a *szászánida* Avesztá holt nyelvében *o*-vokalizmus dominált, de semmiképpen azt, hogy az *achaemenida* Avesztá élő nyelve is *o*-vokalizmusú volt. De még ha így állana is a dolog, akkor sem volna jogunk egyetlen ó-íráni dialektus alapján *ős*- és *köz-íráni o*-vokalizmust posztulálni.

Az *ős-íráni o*-vokalizmus tézise tehát nincs kimutatva s intern íráni alapon minden látszat szerint kimutathatatlan, amint ezt valamikor mondtam (Nyr. 53:12). Hogy kimutatható-e a testvérrokon *ind* segítségével, mint Gaál véli, azt egy utolsó közleményben fogjuk meg látni.

MESENYOMOK A XVIII. SZÁZAD MAGYAR IRODALMÁBAN.

(A racionalizmus és irracionálizmus küzdelméhez.)

Irta Trostler József.

— Ötödik közlemény. —

A Machiavelli-féle ágnak van egy ugyancsak irodalmi mellék-hajtása. Képviselője Hans Sachs. Eltérő vonások: belső formában sűrített, anekdotikus szerkezet, motivális szempontból: Az ördög.

azért nőszül, hogy megismerkedjék a házaselet örömeivel. Egy csúf öreg asszonyt vesz feleségül, de természetesen pórul jár. Megszökik s egy orvossal szerződik közös munkára, közös haszonra. Minden jól megy, mindaddig, amíg az orvos be nem csapja az ördögöt, mire ez kapja magát, megszáll egy papot, ezúttal azonban nem tágít. Az asszonnyal való fenyegetődzés aztán itt is megfutamtja. — Új járulékos elemek: az ördögi lakodalom, a gyökerkereső orvos alakja. Hans Sachs szokása szerint kétszer dolgozta fel a tárgyat egy verses trufában — *Der dewffel nam ain alt weib zw der ee, die in vertrieb* (1557 júl. 13.)¹, melyre már Imre Lajos figyelmeztetett (*Irodört. Közl.* 1899: 301 l.), igaz, hogy kései források alapján, meg egy kutatóinktól mindeddig észre nem vett *Fastnachtspiel*-jében². Minthogy nála a drámai forma nem struktúra, hanem egyszerűen külső technika kérdése, a mese lényegén természetesen alig esik változás. Egyszerűen csak annyi történik, hogy az anekdota őt szereplő — Der arzet; Mosse, der jüed; Esaw, der jüed; Das alt poes weib; Der dewffel — között oszlik meg. A drámai apparátust az ördög hozza mozgásba. A szerény bonyodalom nem hoz újat, a megoldás a szokott módon megy végbe. Machiavelli pogány arisztokratizmusával szemben Hans Sachs a vaskosabb polgári reformációt, az isten nevében szentté avatott mindennapi életet juttatja szóhoz. Világszemlélete persze még jórészt középkori: ördöghite konkrétabb, az asszonyról való felfogása nyersebb. (V. ö. általában: W. Kawerau, *Die Reformation u. die Ehe* 1892, 41 ll.; *Grobianische Literatur*, Fr. Brietzmann, *Die böse Frau in der d. Lit. des M.-alters* 1912; Trostler, *Irodört. Közlem.* XXIII. 385 ll.: u. a. EphK. XL, 347 ll.) A nyelvet megfosztja minden ornamentális, esztetikai funkciójától s újra csak tartalmak közvetítésére fogja. Ez a változatsor szintén tovább él, csak hogy szűkebb, elsősorban német körben, s mindvégig magában hordja eredendő formájának csiráját, úgyhogy amikor alkalom adódik rá, vérveszteség, erőparálás nélkül szívódik fel egész tartalma a prózai anekdotába, főleg amikor középkori tükröknek, példatáraknak barokk szellemben újjászületett örökösei, a trufagyűjtemények nyúlnak hozzá. Legutisztábban a későbbi anekdotikus változatok közös forrása, az ulmi *Democritus ridens* (1667, LXIII: 243—246 l. *Fabula de Diabolo uxorem suam metuente*) konzerválja ezt a tartalmat. Magyar származéka kettő is akad, mind a kettő XVIII. sz.-beli. Az egyik Taxonyi János S. J. példatárában (*Az emberek erköltsai és az Isten igazsága Tüköreibek* . . . II. könyve. Győr. 1743.: II. IX. 1. 300 l. *Az ördögnél is gonoszabbak némely istentelen aszszonyok: Az ördög*

¹ Hans Sachs legnépszerűbb „Schwank“-jai közé tartozik s az első nürnbergi folio-kiadás (*Sehr Herrliche Schöne und wahrhafte Gedicht* . . . 1558, II. 4, 66d, kezdve számos kiadásban található. H. S. ed. A. von Keller 1875 IX. Bd. 284 ll.; *Sämtl. Fabeln u. Schwänke* ed. E. Goetze. Neudrucke. 1893. Nr. 110—17. (Bd 1.) 502 ll. Franciára ford. Stanisl. Prato, *Revue des trad. populaires* 1889, 4: 171 ll.

² *Ein fastnachtspiel mit 5 person*: Der dewffel nam ain alt weib (1557) szept. 24). — H. S. ed. A. von Keller. Bd. 21: 17 ll., — *Elf Fastnachtspiele aus den Jahren 1557 bis 1560*, ed. Goetze. Neudrucke. Nr. 63—64, 20 ll.

veszekedő felesége, v. ö. Jablonkay Gábor, *Taxonyi J.* 1910, 148 l.) található. Szövege megfelel a *Democritus* redakciójának. A másik Kónyi János elbeszélése.¹ Csoda, hogy mindeddig nem terelődött rá a figyelem, pedig a kutatás ott járt a közelében jó néhányszor.² — Egy „utálatos tsúnya“ ördög kedvet kap a házasságra. Minthogy azonban a lányok kikosarazzák, be kell érnie egy „vén mormitzáló satrafá“-val. A lakodalmat akasztófa alatt holdvilágnál tartják, ördögök és boszorkányok társaságában. Az ördög táncra nógatja menyasszonyát, de ez még nem evett eleget, dühbe jő a sok rángatásra s az ördög üstökébe kap. Ez persze még csak a kezdet. Az ördög nem bírja soká a házaseletet s világgá bújdosik. Bújdósása közben egy gyökérásó emberkére akad, akit hasonló baj — gonosz asszony üldözött el hazulról. A két póruljárt férj szerződik egymással. Az ördög meg-megszállja az embereket, a gyökérásó minden egyes alkalommal jelentkezik a maga füveivel s jó fizetés ellenében kiűzi az ördögöt, mire a beteg meggyógyul. Az üzlet bevállik, s rövid idő alatt annyit keresnek, hogy „száz számra is állott a pénzkeket irasza“. A gyökérásó azonban megcsalja az ördögöt s nem adja át neki a kialakított összeget. Az ördög bosszút forral. Megszáll „egy bizonyos személyt“. Jó a gyökérásó, de hiábavaló minden praktikája, az ördög nem mozdul, sőt szidalmazza az emberkét, mire ennek mentő gondolata támad: megfenyegeti az ördögöt, hogy majd elhozza a feleségét. Az ördög annyira megijed, hogy tüstént otthagyja a beteget, sőt pénzét is a gyökérásónak adja. — Látnivaló, hogy Kónyi egyenes ágon részese a *H. Sachs-Democritus*-féle hagyománynak, amely persze nem közvetlenül, hanem valamilyen egykorú német trufatár közvetítésével került hozzá.³ Kónyi távlathijas, minden belső forma, esztetikai érték iránt

¹ E pillanatban Kónyi ismert művének a következő kiadása van kezemügyében: *A Mindenkör Nevető Democritus* . . Budán, 1796 (I. 129—132. ll.), Az első rész 1782-, a második 1786-ban jelent meg először.

² Ennek nyilván az az oka, hogy egy beszélgetésbe van beleillesztve. — Arra is van eset, hogy valaki (Weiner, *EPhK.* 1910:381. l.) Arany „Jóka ördögének egy mellékes motívumát halászta ki Kónyiból, de a főtörténetet elkerülte.

³ Kónyi *Democritusa* tarka kompiláció, hiszen többi munkájában sem szorítkozik egyébre fordításnál vagy a legjobb esetben magyarító átdolgozásnál. V. ö. pl. György Lajos, *Kónyi és D'Aulnoy*. A kolozsvári Szent Imre Egy. Évkönyve, 1911, 23. ll. (A kapcsolatot már Beöthy Zsolt is észrevette: *A szépprózai elbeszélés a régi magy. irod.-ban*, II, 116. l.). A Tillinkótrufák eredetére Gröger Lajos mutatott rá (*Till Eulenspiegel Kónyi J. Democritusában*. *Kalazantinum* 1910, 27. ll., v. ö. még: Kardos Lajos, *Etnographia* 1912:177 ll.), csakhogy forrásul nem az *Eulenspiegel*-népkönyv — első ránk maradt redakciója 1515-ből való —, hanem csupán ennek későbbi gyűjteményekbe szivárgott törmelékei jönnek tekintetbe. Hasonló kései német közvetítés útján kell származtatnunk a *Democritus* anyagának egyéb részeit is. A legtöbb anekdota vándorújtát nyomon követhetni első modern feltűnésükön kezdve Kónyitól kapott formájukig. Maga a *Democritus*-gyűjtőcím is elidegeníthetetlen része az anekdotikus hagyománynak. 1649. jelenik meg az első latinnyelvű *Democritus ridens. Sive campus recreationum honestarum cum exorcismo melancholiae*. (Amsterdam. Jansson. u. i. ² 1655. v. ö. Grässe, *Trésor des livres rares et précieux* II. 1861, 356 l.). Változatlan lenyomatainak, rövi-

közömbös józan okosságával felhívja az anekdotikus magot, hogy aztán nyers nyelvi ornamentikával, zsúfolt, népiességgel pótolja az elkallódott belső zártaságot. Elbeszélése mindemellett szinte történeti fontosságú: tartalomban forrása, formában mintája Gaál György egyik meséjének (*Märchen der Magyaren* 1822, 72-76. l.: *Des Teufels Schrecken*). Az egyezés annyira szemellátható, hogy bizonyításra sem szorul. Az eltérések inkább csak stílustechnikai természetűek. Gaál a felvilágosodás és a német romantika határán áll, mintegy arra törekszik, hogy közös funkcióban egyesítse Musäus felvilágosodott iróniáját meg a Grimm-testvérek népieskedő közvetlenségét, mint-hogy azonban állandóan hősei fölött jár s a csodával is képtelen azonosítani magát, mindebből nem származhatik más, csak vértelen, papirosos álnépiesség. A Kónyi-Gaál kapcsolat kiderítése mégis figyelemreméltó, mert megrendíti az első magyar népmese-gyűjtemény feltétlen népi eredetében való hitünket, hiszen a Grimm-testvéreken kezdve Katona Lajosig nem igen kételkedett ebben az eredetben senki, s aztán némi útbaigazítással szolgál, hol keressük Gaál forrásait. [Meggjegyzendő, hogy Kónyi elbeszélését átvette a *Magyarországi ő- és új Kalendárium Krisztus Urunk születése után 1797 esztendőre*. Pesten.) — A gonosz asszony történeté-nek magyar feldolgozásai ezek szerint a következő időrendi sort mutatják: 1. Taxonyi János, *Az ördög veszekedő felesége* (1743). 2. Naptártoldalék (1756). 3. Kónyi János (1782). 4. *Pesti Kalendárium* (1797) 4. Gaál György. *Des Teufels Schrecken* (1822). [5. *Ezeregyéjszaka. Arab regék*. Ford. Vörösmarty Mihály, 1829. 2. füz.] 6. *Társalkodó* 1842, XI. 73., 74. sz., *A gonosz nő és az ördög*. (Ugyanaz: *Győri Kalendárium* 1844). 7. Arany János, *Jóka ördöge* (1851). 8. *Magyar Népköltési Gyűjtemény* III, 355. ll. *Mondjad hát: széna!*

4. **A paraszt és a kígyó.** Gaál György még egy másik meséje révén is lekötöleztette Konyinak; az ő gyűjteményéből ülteti át a maga nyelvére a paraszt meg a hálátlan kígyó történetét (Democritus I. 50. ll. ~ Gaál, *Der Welt Lohn*). Egy paraszt a városba

dített, kivonatolt, bővített vagy kontaminált új kiadásainak, utánzásainak száma légió. Nem kevésbé hosszúéletűek a német nyelvű *Democritus*-ok (pl. *Lustiger Democritus*... Cölln 1650; *Zeit-Kürtzer der Wanders-Leuthen oder Teutscher Labyrinth und Lustiger Democritus*... Viennae Austriae. 1660. stb. v. ö. Goedeke, *Grundriss* III², 265. l.). A későbbi kiadások között van egy ulmi (1667), egy újabb amsterdami (1701), egy danzigi (1701), két augsburgi (1754, 1770), egy pozsonyi (1770. *Dem. ridens*. Pressburg. Megtaláljuk benne — a 177. l.-on — az Arany Fülemilé-jének tárgy-történetéből ismert kakukpórt, amelyet különben az amsterdami *Democritus* — 217 l. — alapján a bécsi is elmond. Ilyenformán megvan a hazai áthidalás a soproni francia nyelvtan — 1763 — anekdotája fele. V. ö. *Fülemile*-cikkeimet *Irod. Közlem.* 1914, 418; *BPhK.* 1916. 143 l.). Beszélgetések, röpiratok (l. Holzmann-Bohata, *Deutsches Anonymen-Lexikon* I. 1902, 391 l.), sőt egy folyóirat címlapján is találkozunk a névvel (*Democrit, ein Wochenblatt* Leipzig 1747), 1815. a bécsi *Democritus ridens* új életre kelti, de igazán csak C. J. Weber teszi népszerűvé *Dymocritus*-ával (Stuttgart 1832—35). L. a magyar Poóts András *Nevelő Democritus*-t. *Magyar Műsa* II. LIX, 471: *Első Hahota*; u. o. 475: *Második Hahota*. A kezemen megfordult *Democritus*ok között nem akadt olyan, amely csak valamelyest is kimerítené Kónyi gyűjteményének tartalmát.

igyekszik. Útközben leül egy kő mellé. A kő alatt egy kígyó; könyörög a parasztnak, szabadítsa meg. A paraszt rövid habozás után teljesíti kérését, mire a kígyó meg akarja ölni, mert „Igy szokott a világ hálálni, a jót rosszal fizetni“. A paraszt arra kéri, forduljanak „okosabb“ bíróhoz, hadd tegyen közöttük igazságot. Először egy kivénhedt gebével, aztán egy kiszolgált kopóval találkoznak, mind a ketten a kígyót igazolják. Még vitatkoznak, amikor oda-vetődik egy róka. A paraszt odaigéri minden tyúkját, csak segítsen rajta. A róka szükségesnek tartja „hogya a dolgot szem eleibe vegyük miképen történt volt“. Visszamennek mind a hárman a kőhöz. A róka tsóválja s hajtogatja a fejét, mintha neki lehetetlennek tetszenék, hogy az a nagy kígyó illy kitsiny lyukban fért volna“. Mire a kígyó visszabújik a lyukba, a paraszt pedig ráhengergeti a követ. De a róka is pörül jár, mert amikor jelentkezik a kialakult jutalomért, a paraszt felesége alaposan helybenhagyja.

A történet magva (a hálátlan kígyó) az aesopusi meseállományhoz tartozik s közvetítők útján belőle ágazik keletre, nyugatra, délre. Sorra belekerül azokba a gyűjteményekbe, amelyek (*Disciplina clericalis* ed. A. Hilka és W. Söderhjelm 1911. 12 l., *Exemplum V.: De homine et serpente*; *Gesta Romanorum* ed. H. Oesterley 1872. c. 174; a XVIII. sz.-ban a *Cabinet des fées*-be, VII. 373) eleve biztosítják népszerűségét. (Elterjedésének topográfiáját adja Benfey, *Pantschtantra* I. 113 ll. v. ö. Chauvin, *Bibliographie* IX. 18 ll.; Bolte-Polivka, *Anmerkungen* II. 420 l., Aarne, *Verzeichnis* Nr. 155). Csak nagy nehezen veti le irodalmi-, kultúrjellegét s nagy későre, szórványosan ver gyökeret a népies rétegekben. — Egvéb magyar lelőhelyei: 1. *Pesti Gábor meséi*, kiad. Toldy Ferenc 1858. 31 l. VII. sz. *A parasztról és kígyóról* (aesopusi ósalak); 2. *Heltai Gáspár Esopusi meséi*, kiadta Imre Lajos 1897. 142 ll. LXIII. *Fabula: Egy Pórról, Sárkánról és Rókáról*; 3. *Gesta Romanorum* kiad. Katona Lajos 1900, 466 ll. CLXXIV: *A természetet senki meg nem tagadhatja*; 4. *Külömbkülömbféle Autoroknak görög és deák nyelvből most újra magyar nyelvre fordított Meséik*. .Kolozsvárott. 1777. LXXX: *Egy kígyóról, kit egy nagy kő nyomott vala*. 5. *Magyar Músa* 1787 I. 206—208 l. T. T. P* I* — Pétzeli József meséje. 6. *Magyar Músa* 1787 I. 259—263 l.: Mese (Hosszú verses elbeszélés. A Könyvéval közös forrás alapján; v. ö. egyébként: Ember N., *A magyar októlo mese története* 1786-tól 1807-ig, 1918). Magyarország, Erdély német vidékeiről is előkerült: J. R. Bünker, *Schwänke, Sagen u. Märchen in heanzischer Mundart* 1906, 48. sz.; J. Haltrich, *Deutsche Volksmärchen aus dem Sachsenlande in Siebenbürgen* 1885⁴, 87. sz.

Az aesopusi mese egyik legutisztább forma-jelentkezése az antik logos-nak. Minden éghajlat alá magával viszi eredeti értelmét, alkalmazkodik minden új szellemtörténeti feltételhez, elbír középkort, reformációt (Luther!), barokkot, felvilágosodást, s egyetemes vándorlása közben csak egy olyan alakváltozás éri, amely egyúttal ezt az eredeti értelmet is kifordítja sarkából s újjal, időszerűvel pótolja, akkor, amikor La Fontainenel teremő francia intellektus váltja fel

az antik logost: A lafontainei mese mintegy alakmása a francia tragédiának, mind a ketten antik formák történeti helyét öröklik s szinte egyidőben indulnak világhódító útjukra. Nagyjában feltétlen európai érvényük időpontja is összevág. S nem véletlen, hogy egyazon ember, Lessing indít egyfelől harcot a szerinte helyesen értelmezett antik tragédia nevében a francia izlés formavilága ellen, igyekszik másfelől, igaz, hogy részben racionalista megfontolás alapján a lafontainei mesével szemben újra jogaiba iktatni az aesopusi meseformát. Viszont tisztán racionalista s nem egyben formai szempont vezeti a XVIII. század dogmatikus poétikáiróit, amikor szinte egyértelműleg az aesopusi mesét állítják a költői műfajok élére: eszményi formát látnak benne, mely minden ízében a logikát szolgálja (nem a logost) s az irracionális csodának csak olyan elemeit tűri meg, amelyek teljesen intellektualizálhatók, ellentmondás nélkül vetik alá magukat a józan okosság ellenőrzésének: a görög logos a legteljesebb észszerűséggel azonosul. — Nálunk az aesopusi mese egyik tényezője az erkölcsitanító épületes irodalom elvilágiasodásának, egyházi jellegű környezetben képviselője a világi elemnek, racionalista könyvekben egyetlen hordozója az irracionális erőknak, a stílusbizonytalanság és fegyelmetlenség korában az anekdotával együtt szerény eszköze a stílus fegyelmezésének. Ha az eddigi kutatáshoz fordulunk útbahigazításért, úgy tetszik, hogy — nem tekintve egy-két németből, latinból fordított, többé-kevésbé teljes *Aesopust* (1767 óta), alig találkozunk aesopusi mesével. Pedig csak vallatóra kell fogni régebbi irodalmunknak egy meglehetősen kiaknázatlan területét, az erkölcsitanító példatárakat, anekdotagyűjteményeket, prédikációs könyveket, s tüstént másképp fest a dolog. Aztán itt vannak a naptárak, miknek a ponyvára került irodalom mellett fontos szerepük van a felsőbb s alsóbb kultúrtegek között szakadatlanul végbemenő anyag- és nyelvcseré körül. Ami szellemi tartalom funkcióját veszítette s megért arra, hogy a kevesek szájából a „nép” szájára kerüljön, a folyton változó élet- és történeteszemlélet, ha ellaposodva is, nemzedékrőlnemzedékre helyet kap a naptárak nemnaptári részében, történeti, szépirodalmi toldalékjaiban... Ami már most az aesopusi mese előfordulását illeti, hadd álljon itt tájékoztatóul néhány olvasás közben feljegyzett adat: Bertalanfi Pál jezsuita (*Keresztyén böltsesség avagy az okos és istenes keresztyén életre minden-féle üdvösséges oktatások. Nagyszombat, 1754*) nyolc (Gólyának és rókának fabulája; Gólyának fiú szeretete; Hízlekedő Aesopus ruhája; Jupiter az okatlan állatokat kegyelmével kínálja; Kakasnak fabulája; Róka a farkast eiti azon veszedelembé, mellyet az neki készített; Tekenyős béka szerentsétlenül röpöl; Tyúknak ő betegségében való fabulája; Varjut miért tépik meg más madarak), Bod Péter (*Szent Hilárus vagy szívet vidámító, elmét élesítő rövid kérdésekbe és feleletekbe foglalt dolgok. Szeben, 1760*) 26 fabulával van képviselve, Verestói György halotti orációiban többször történik hivatkozás Aesopusra, s aesopusi mese is akad nála. Naptárak: 1. *Házi és uti új kalendárium. Pozsony, (1759: A kakas és drágakő; A patkány és békáról; A szarvas és*

a juhról; 1761: A vad kanról és a számról; A városi és falusi patkányról; A sasról és a hollóról; A sasról és a rókáról; A hollóról és a rókáról; 1762: A vén erőtlen oroszlanról; A számról és az ebről; Az oroszlanról és a patkányról; A megbetegedett gémről; A fetskéről és más madarakról; 1769: A farkasról és a rókáról; A számról és a lóról; A szarvasról és vadászról; A kigyóról és reszelőről; A farkasokról és juhokról. — *Magyarországi Statusok Titulusival bővített Uj Kalendárium* 1759 (A békákról és azoknak királyokról; A galambokról és sólyomról, és azoknak királyokról; A kutyáról és a tolvajról.) stb. Ez csak néhány példa a sok közül. Kétségtelen, hogy a naptárak anyagából kitelnék az aesopusi meseállomány jó része.

5. **Prütsök Miska.** (A mindentudó doktor. Kónyi, *Democritus* II., 45 ll.) Kétségtelen, hogy Kónyinak e mesetárgy meggyökeresztetésében is van némi része. — Egy megszegényedett varga összeáll szomszédjával. „No szomszéd Uram, mond a varga, én azt gondoltam, hogy én Jövendő mondó leszek, ked pedig Tolvaj legyen, és ha ked valamit lophat, ... azt nékem azontúl meg-mondja ked, hogy aztán jó fizetésért vissza jövendölhessem a Gazdájának.“ A paraszt elköti a falú legmódosabb gazdájának két lovát, mire a varga beállít a kárvallott emberhez, búbjájosnak adja ki magát s hús forintért nyomára vezet a lopott lónak. Majd hat ökör következik hasonló eredménnyel. A vargának nagy híre támad. Egszer egy grófkisasszony elveszti gyűrűjét s elhozatja a vargát. Ez persze szurkol, mert ezúttal nem az ő társa lopta el a gyűrűt. Háromnapi határidőt kér, azalatt majd csak kisüt valamit. „Másnap, midőn az Inasok viszik bé-néki az ételt, azt mondja a varga az első tál ételnek. No! hála Isten itt van az első, az Inas alig várta, hogy levethesse elejbe az ételt, ijettében ki szaladott, és megbeszéli a' más két Társainak.“ (A gyűrűt az inasok lopták el.) Így jár a másik inas is, mire azt hiszik, hogy a jövendőmondó mindent tud, bemennek hozzá, odaadják neki a gyűrűt, sőt még háromszáz tallért is fizetnek neki. A varga egy falat kenyérbe takarja s egy kanpulykának veti a gyűrűt. Majd levágatja a pulykát: a gyűrű ott van a begyében. A vargát hazaküldik kocsin, két inas kíséretében. Útközben az egyik inas próbára akarja tenni, vajjon ért-e csakugyan a jövendőléshez; fog egy mezei prücsköt, markába szorítja, „s oda viszi eleibe; mondván: Jövendő mondó Uram! mi van a markomban? A' vargának pedig Prütsök Miska vala neve, azért azt mondja magának (gondolván, hogy most jutott ám még a' melegére): No szegény Prütsök izzagy most! az Inas pedig azt gondolta, hogy valójában tudja, mi vagy a markában, azért fel-nyitja a' markát mutatván azt mondja néki: A' biz Uram!“ — (A germán, román nyelvterületen, szlávoknál, közeli s távoli keleten, Afrikában, Amerikában elterjedt típus családfájához v. ö. R. Köhler, *Kleinere Schriften* I. 39 ll., Zachariae, *Zschrift des Ver. für Volkskunde*, 15.; Bolte Polivka, *Anmerkungen* II. 1915, 401 ll.; magyar ágához Katona Lajos, *Irod. tanulmányok* I. 1912, 258 ll. és u. a.

Berze Nagy János, *Magyar Népkölt. Gyűjtemény* IX. 1907, 72 l. jegyz.). A „prücsök“-motivumos változat egyik korai lelőhelye: *Sercambi, Novelle* ed. D'Ancona 1871, p. 172, s különösen az olasz hagyományban él szívós életet. Népszerűvé lett abban a formában amelyet a francia D'Ouville adott neki (*Contes* 1643 p. 300). Kése, közvetítéssel átkerült a német Abraham a Santa Clarához s Ruckard-hoz (*Lachende Schule* 1725, 239 l.), aki már Kónyi szempontjából is figyelembe jöhet. Kónyi elbeszélésének eleje a Merényi szövegével (*Eredeti népmesék*. 1861. II, 143 ll.), a vége a Könyye Nándor közölt változattal (Nyr 1876, 125 l.) mutat — még pedig ez utóbbival szinte szó szerinti — egyezést.

6. **Adalék a Hatto-mondához.** Hatto mainzi érseket (IX. sz.) halálra üldözik az egerek, a Rajna közepén épült tornyába menekül előlük, de oda is követik s összemarcangolják. (V. ö. K. Simrock, *Rheinsagen*, Bonn 1836; F. Liebrecht, *Zur Volkskunde* 1879, 1 ll.; H. W. Kirchhof, *Wendunmut* ed. H. Oesterley, 1869, 66 ll.; H. Wilslocki, *Germania*, 1887, XXXII. 432 l.; Király György, *EPnK*. 1919. XLIII, 129 ll.) A kései német feldolgozások egyik főforrása: *Meusstlurn, von wunderbarer Natur und Eigenschaft des Mäuseungeziefers nebst Geschichten, wie Menschen von Mäusen gefressen*. 1618). Eddig előkerült magyar származékai: Bornemisza Péter utalása (*Postilla*, V. 475), Taxonyi János feljegyzése (*Az emberek erköltseinek . . . tükörei* I. II. X. 1.). Gombási István ref. prédikátor (I. fent) is megemlékezik róla *Egy kegyes utazóról* szóló prédikációjának egyik jegyzetében. (A hozzátartozó szövegben az ártalmas állatokról elmélkedik.) „Láttam magam is Német-Országban Bingium nevű Városhoz közel, majd a Rajna közepén egy tsonka Tornyt, mely Egér Toronynak nevezetik mind a mai napig, és a mellyről ez a traditio: Hogy 970 tájékán Hatto Maguntziai Érsek a sok szegényeket, akik azért mentek vala hozzá, hogy gabonával segitené, a Tsüribé bé-záratván öszve-égettette; a midőn sikoltoznának azt mondotta: Ha! mint vitzognak az Egerek! A honnan Egereket küldött Isten rája, a mellyek elől ebbe a Toronyba vont a magát; de oda-is által-uszván, azoktól elevenen mardostatott és rágattatott öszve.“ „Hogy e Mese, szépen mutogatja Spanhemius in Hist. Eccl. p. m. 1504. 1505“ veti utána szkeptikusan (*Harmintz-nég Predikátziók* 1784. I. 217 l.).

IRODALOM.

Nyelvőrkalauz II. Tartalomjegyzék, szó- és tárgymutató a „Magyar Nyelvőr“ 26—50. kötetéhez. Összeállította *Prohászka János*. Budapest. A „Magyar Nyelvőr“ kiadása. Ára 15 pengő.

A szakfolyóiratok használója lépten-nyomon érzi a nehézséget, hogy milyen bajos a könyvespolcon egymás mellé sorakozó évfolyamok között eligazodni, egy-egy szükséges adatot, útbaiga-

zítást gyorsan megtalálni. Nyelvészeti folyóiratokban ez még több nehézséggel jár, mert legtöbbször egy-egy szóról, képzőről, ragról kell megtudni, hogy hol volt már róla szó. Szarvas Gábor már az első 10 kötet után szükségesnek látta a Nyelvőrkalauz összeállítását, s az ő megbízásából Kúnos Ignác és Munkácsi Bernát (akkor még egyetemi hallgatók) végezték el ezt a fáradságos munkát. A XXV. évfolyam befejeztével a szerkesztőség elhatározta egy újabb Nyelvőrkalauz kiadását. Ez meg is jelent 1898-ban s feldolgozta a huszonöt évfolyam teljes anyagát, úgyhogy feleslegessé tette az első tíz évfolyam külön Nyelvőrkalauzát. Azóta több mint harminc új évfolyam sorakozott a régiék mellé s mindenki, aki magyar nyelvtudománnyal foglalkozik, érezte, milyen égető szükség van az azóta megjelent évfolyamok anyagának ilyen feldolgozására. Éreztük, hogy nagy, még pedig elsősorban anyagi nehézséggel jár egy ilyen vállalkozás. De midőn derék dolgozótársunk, Prohászka János vállalkozott a huszonöt évfolyam anyagának összeállítására és feldolgozására, elhatároztuk az új Nyelvőrkalauz kiadását. Most, hogy a könyv előttünk fekszik, látjuk, hogy Prohászka milyen óriási munkát vállalt s milyen pontosan és lelkiismeretesen végezte el. Megtartotta a régi Nyelvőrkalauz beosztását. A szerzők neve szerint összeállított Tartalomjegyzék mutatja, hogy kik és milyen dolgozatokkal vettek részt a „Magyar Nyelvőr” munkájában. A népnyelvi gyűjtkön kívül 840 dolgozótárs vett részt a huszonöt év munkájában. Ezt követi a 77 lapra terjedő Szómutató és a 38 lapnyi Tárgymutató. A népnyelvhagyományok részletezését és a nyelvjárások mutatóját el kellett hagynunk, mert a kötet terjedelme így is jóval meghaladta az eredeti tervét s nagyon megrágította volna a kötetet. Erre csak ritkábban van szükség, s aki népnyelvhagyományokkal foglalkozik, úgyis kénytelen végignézni az egész anyagot.

Köszönettel kell még megemlékeznem arról az előzékenységről, mellyel a „Hungária Hirlapnyomda” ezt a nem mindennapi munkát elvállalta s arról a gondosságról, amellyel elvégezte. S köszönetet kell mondanom a nyomda művezetőjének s a szedőknek és a korrektoroknak is, akik szeretettel s aprólékos gonddal végezték munkájukat.

BALASSA JÓZSEF.

Simonyi Zsigmondról. Sebestyén Károly *Summa vitae* címen kiadott emlékiratában így jellemzi Simonyi Zsigmond egyéniségét: „Szép krisztusfejjével, fojtott, halk hangjával, szelíd iróniájával, jóságot és bölcsességet sugárzó beszédével előttem áll és örökké előttem fog állni legnagyobb mesterem és jótevőm, Simonyi Zsigmond. Más helyen meggyóntam hosszan és bensőségesen, mit köszönhetek neki. (L. Nyr. 48:171). De minden szó kevés és minden hála hálátlanság, ha meg akarnám értetni, mi volt ő tanítványainak és talán a legelsők között nekem. Kevés apa van, aki serdülő korban levő fia testi-lelki jólétét oly éber gondnal és oly tetterre kész áldozatossággal hordozza szívében, mint Simonyi Zsigmond jelesebb tanítványaiét. Ő maga is holta napjáig szegény ember volt és

maradt. De arra mindig telt neki, hogy nálánál még sokkal szegényebb diákjai ne koplaljanak. És ahogyan adott, abban külön végtelen sok jószág, gyengédség, szívemesség rejtezett: lopva, észrevétlenül, hogy valamiképp meg ne sértse az ifjú lélek érzékenységet. A szamaritánus cselekedetek e soha meg nem szakadó sorában hűséges osztályosa volt fenkölt lelkű hitvese, aki szentéllyé avatta Simonyi Zsigmond családi tűzhelyét.“

A nyelv. Nyelvlélektani tanulmány. Írta: Lux Gyula. Budapest. Az Athenaeum irodalmi és nyomdai r.-t. kiadása 134. l.

Lux Gyula tanulmánya nem akar rendszeres nyelvlélektan lenni és nem is lép fel az önállóság igényeivel. Itt-ott talán mozaikszerű tárgyalással a nyelvlélektan egyes problémáinak összefoglaló és rendszeres fejtegetését tűzi ki célul s e célt a saját keretei között, a tőle ismert és lelkiismeretes gondnal idézett irodalom alapján el is éri. Tárgyalásának módja tudományos jellegű: világos ugyan, de mégsem az ürességig könnyed és „népszerűsítő“. Képzett és fegyelmezett, objektív és olvasott lélek munkája e mű.

Egy rövid tájékoztató s a *nyelv és beszéd* viszonyának fejtegetése után a *nyelv eredetének* problémáját tárgyalja (2. fej.), majd a *beszédfejlődés történetét nyújtja* (a jelbeszéd, a hangok, a hangutánzások s a hang- és jelentésváltozások általános nyelvtudományi fejtegetésével) (3—8. fej.). Aztán az *egyéni beszéd* fejlődésére tér át (9—11. fej.) s végül a *nyelvi jelenségek lélektani vizsgálata* címén különösen a következő problémákról értekezik: a szóképzet lélektanáról, a mondatról, a hallott szó lélektanáról, a látott szóról s a mondatban főbb elméleti problémáiról (12—21. fej.). Munkáját kimerítő irodalom, névmutató és tárgymutató zárja be.

Sietünk e vázlatos tartalmi jelzéshez megjegyezni, hogy Lux főként az újabb *német* irodalom alapján dolgozott, amelynek gondolatait már előtte is többen bemutatatták, gyümölcsöztették és tovább fejlesztették nyelvtudományi irodalmunkban. A szerző dicséretére szolgál, hogy Steinthal, Wundt, Paul, Delbrück, Sütterlin munkáinak ismertetése által olyat tudott alkotni, amit egyáltalán nem mondhatunk feleslegesnek. Ezt megbízható, fegyelmezett, szabatos összefoglalásain kívül főleg azzal érte el, hogy olyan munkálatok eredményeit is beleszőtte fejtegetéseibe, amelyeket eddig kevesebb figyelemre méltáltak effajta tárgyalásoknál, vagy egyáltalán figyelmen kívül hagytak. Így alaposan értékesíti Jespersen nagy munkáját (*The philosophy of grammar* 1924, németül 1925, 1. különösen érdekes új nyelvveredeztető elméletét, Lux, 23—28. l.). Nem nézi le Ottmar Dittrich kitünő nyelvfilozófiai fejtegetéseit s egyáltalán széles filozófiai tájékozottságát bőven értékesíti nyelvi fejtegetéseinél. Ezek által új vonásokat sző fejtegetéseibe. Úgyes gondolat volt a definíciók tekintetében Eisler filozófiai szótárának kizsákmányolása. Így ugyan másod- sőt harmadkézből való adatokkal dolgozik, de ezt is oly gondnal teszi, hogy munkája értékét ezzel nem csökkenti. Munkájának legjobb, mert nyelvi szempontból legtöbb új gondolatot bekapcsoló részlete az egyéni beszéd fejlődéséről szóló, amely az egész gyermeknyelvi irodalom beható feldolgozása alapján készült.

Sajnos Lux tudományos apparátusában vannak jelentős hézagok is. Azt az újabb nagy *francia* általános nyelvtudományi irodalmat, melynek újabban nálunk is jelentkeznék hatásai, Ballyt s az új svájci általános nyelvtudományi folyóiratot úgylátszik hírből sem ismeri. Brunot-ról sem hallhatott sokat. De súlyosabb jelen-

ség, hogy gondosan titkolja magyar folyóiratok új eredményeit is. Asbóth Nyelv-tudománya, Thienemannék Minervája s közléseik ismeretleneknek látszanak előtte, a Nyr. s a MNy is csak párszor jelenik meg e könyv lapjain s ez egyes részletek tárgyalásán meg is érzik. Az a felhasznált irodalom, amelyet műve végén felsorol 3 nyomtatott oldalon, meglehetősen heterogén értékű műveknek minden felismerhető rendszer nélkül való közlése. Elavult könyvek s klasszikusok, magyarok és németek, filozófia, pedagógia, tarka egymásutánban sorakoznak fel. A szerző műve új kiadásával idézetei tekintetében kell, hogy rendet teremtsen. Van egy jegyzéke műve tájékoztatójában, néhol a jegyzetekben is felsorolja egy-egy író összes munkáit s a végén jön a fent említett irodalmi iomtár. Egyébként gondos korrigálását is elkerülte néhány sajtóhiba (15. l. alsó sor; 18. l. hibás idézet Geigerből; 28. l. 12. sor; 66. l. jegyzet 15. l.; 118. jegyzet 1. sor). Várakozással tekintünk a szerző további munkássága elé.

RUBINYI MÓZES.

Könyvek.

Sebestyén Károly. Summa vitae. Visszatekintés egy életre. Budapest, Athenaeum. 1927.

E. Schneider. Néhány óra a bencések között. Átdolgozták Szunyogh X. Ferenc és Tóth Pelbárt. Budapest Athenaeum. 1927.

Palóczy Edgár. Keresztnevek Lexikona. A nevek eredetének, értelmének és a névnapoknak feltüntetésével. Budapest. 1927. Ára 1 P.

Ernst Lewy. Arisch-ugrishes. (Sonderabdruck aus der Zschr. f. vergl. Sprachforschung. B. 54. H. 1—2.)

Dr. Gábor Gyula. A Szent István-napi ünnep története. Franklin-társulat. [A Függelék az „Öh dicsőséges szent jobbkez” című egyházi ének létrejöttével foglalkozik. „Megállapítjuk — mondja Gábor —, hogy ez az ének nem XV. századi és hogy valótlán Bartalis Antal jegenyei plébánosnak az az állítása, hogy a jegenyei parochia könyvtárában volna egy 1484-ben Nürnbergben nyomtatott magyar-nyelvű ének Szent István király jobbjának feltalálásáról, mely így hangzik: „O deucheoseoges zenth iob keez” stb. Ez az egyházi ének Mária Terézia királynő megrendelésére készült. A kancellária, illetve Migazzi érsek kérték tel az illető poétát, aki az éneket szerzette, de akinek kilétét mindeddig homály fedi.”]

Báró Wlassics Tibor. Halk melódiák. (Költemények.) Budapest. 1928.

Móricz Zsigmond. Arany szoknyák. Elbeszélések. Athenaeum.

Ády Endre istenes versei. A Sion-hegy alatt. Athenaeum.

Ifj. Hegedüs Sándor. A szerelem nevében és egyéb elbeszélések. (Magyar Könyvtár. 1067.) Lampel R. (Wodianer F. és fiai.)

Révész Béla. Újra és mindig. — Proletárok. Athenaeum.

GYÁSZJELENTÉS.

Alexander Bernát. 1850—1927. A Nyelvőr legrégibb gárdájának utolsó oszlopoi is kidőnnek. Alexander Bernát tudományos és tanító munkássága egy más tudományszaké volt, de meleg érdeklődése a szellemi munkásság minden megnyilvánulása iránt, figyelmét a magyar nyelvtudomány felé is fordította. Ehhez járult az a benső barátság, amely a Nyelvőr megalapítójához és legelső munkásaihoz fűzte. Szarvas Gábort, Simonyi Zsigmondot, Ásbóth

Oszkárt, Bánóczi Józsefet a legbensőbb barátság fűzte Alexander Bernáthoz s Bánóczival együtt dolgozott a magyar filozófiai műnyelv megalkotásán. Rendkívül gazdag filozófiai, esztetikai és publicisztikai munkássága mellett időnként felkereste dolgozataival a Nyelvőrt is. Cikkeiben vagy a tudományos nyelvet, a műszavakat bírálta, vagy egy-egy adattal gazdagította ismereteinket. Utolsó cikke, a 42. kötetben, a *kultura* és a *műveltség* szavak fogalmát, jelentésük árnyalatait és finomságait fejtegeti. Hosszú, munkás élet után hűnyt el csendesen, fájdalom nélkül s emlékéit mi is kegyelettel őrizzük.

B. J.

NYELVMŰVELÉS.

Számít = szándékszik. A köznyelvnek, sőt nemsokára talán az irodalmi nyelvnek is számolnia kell a *számít*-nak egy mindinkább terjedő új jelentésével. Mégcsak nem is olyan rég vette fel a *számít* ezt a jelentést: *árat mond, árat csinál, számláz* az ilyen mondatokban: *drágán számít, olcsón számít*, vagy méginkább az ilyen alkudozó beszédben: *megszámíltam magának ennyiért, annyiért*. Ime a *számít* tovább terjeszkedik, még pedig nemcsak a pesti boltosok és a vidéki vásárosok ajkán, hanem a romlatlannak mondható népnyelvben is. Lépten-nyomon hallani: *Csak nagy vásárra számítottam bejönni*, de ez az eset előbb behozott. *Édes apám öszre új bérletet számít kivenni. Mikor számít kelmed bennünket újra meglátogatni? Korán számítok felkelni*, hát feküdjünk le jókor.

Ezek a végtelenségig szaporítható mondatok eléggé bizonyítják a *számít*-nak ezt az új jelentését: *szándékszik, tervez, azzal a gondolattal foglalkozik*. Valami olyasmi rejlik benne, mint a latin *participium futurum activum*-ban, jobban mondvá, mint a *periphrastica coniugatio*-ban. Nem lehetetlen, hogy azzá is fog fejlődni. Ha már a latin hasonlatnál tartok, meg kell említenem a *számít*-ról, hogy a hozzá csatlakozó igei főnévvel és annak tárgyával valószínű *accusativus cum infinitivo*-t alkot, még pedig tősgyökeres magyar *accusativus cum infinitivo*-t.

A *számít*-nak ez a használata Debrecenben is eléggé terjed, de talán még inkább Biharnak debreceni szomszédságában, Berettyó-ujfalutól le egészen a — sajnos — hamar elérhető határig, Bihar-keresztesig. Ha nem csal a *számításom*, tovább is fog terjedni.

(Debrecen.)

KARDOS ALBERT.

Tabu-e a bizony? Kertész Manó csodálkozik azon, hogy Apor Péter idejében tilos volt a *bizony* szó használata, és valami *tabut* lát abban, hogy az erdélyi magyarok kerültek a kiejtését. Hát ebben én nem *tabut* látok, hanem a tízparancsolat szigorú követését; az erdélyi puritán reformátusok és a talán még náluknál is puritánabb unitáriusok — s velük aztán a katolikusok is — szigorúan tartották magukat a harmadik parancsolathoz: *Ne vedd fel a te urad, istened nevét hiába!* Minthogy pedig az *isten* szó

szinte összeforrott a *bizony*-nyal az ilyen rövidített esküformákban: *Bizony isten! Isten bizony!*, ennél fogva a *bizonyt* is elkerülték, hogy a szájuk rá ne járjon a vele szorosan kapcsolatos *isten*-re. Tulajdonképp nem a *bizonyt* kerülték, hanem a *bizony istent* vagy az *isten bizonyt*. Kertész Manó maga is tapogatózik e két esküforma körül, de legnagyobb csodálkozásomra nem akarja a *bizonyt* a *bizony isten!* részének látni, sőt hibáztatja a régi jó erdélyi magyarokat, hogy miért érezték a *bizonyt* a *bizony isten!* kiszakadt részének. Pedig a régi erdélyi jó magyaroknak igazuk volt sőt nekünk, a mai kor talán kevésbé jó magyarjainak is igazunk van, mikor a *bizonyt* a *bizony isten!*-nel kapcsoljuk össze. Természetesen ez a *bizony* nem a *certe, profecto, sane* értelmében veendő, hanem *igaz*-at jelent, amint azt eléggé bizonyítják a régi Hiszekegy és más esküformák, amelyek szerint az eskümondó az „*egy bizony isten*“-re hivatkozott.

Amíg különbséget teszünk a *fetis-imádás* és az *egyistenhit* között, addig ne tévesszük össze a *tabut* az *isteni parancsolattal!* (Debrecen.)

KARDOS ALBERT.

MAGYARÁZATOK.

Komócsin (Kunszentmiklós MNy. 23 : 69, alakv. *komocsin* Békés m., *komotsin* Veszelszky 1798, *komótsény* Kassai, *komócsing* Győr vid.) egy nádhöz hasonló fűnek a neve. Rásonyi Nagy László (MNy. 23 : 53) nagyon szerencsésen kapcsolja össze a 'nád' jelentésű török *kamyš* (kaz. *kamš*, csuvas *χəmš*) szóval, de nem helyesen magyarzza a szó *-in*, *-ény* végét. Szerinte a török szónak *-čyn* képzős alakja került a magyarba a **kamyščyn* > **komuščyn* > *komocsin* állomásokon keresztül. Egyszerűbb lesz azonban a dolog, ha az *-én(y)*, *-in* véget magyar képzőnek vesszük, mint a következő esetekben, melyek legnagyobb része szintén növénynév: *porcin* fű Beythe, *porczin* Melius, *porlsin* fű Comenius, *por(t)ls fű* Com. 'poligonum, centumnodia, cyclaminus' PPB., 'saubrot'; *kővér porcsin* 'portulaca' Com. NySz., *porcsin* Sopron és Vas m., Cegléd, *porcin* Balaton mell. 'polygonum arenarium', *porcs-fű*, *parcs-fű* Székelyföld, *porc-fű* Kiskunhalas, Bodrogköz, Zemplén m. 'acanthus spinosus' MTsz.; a Pallas-lexikon¹ a *porc-fű*, *porcs-fű*, *porcsin*-on kívül *porcing*, *pörcing* (vö. *komócsing*), továbbá *porcsólán*, *porcogópázsit* nevét is közli (idetartozik talán: *porcsény*, *porcsin*, *purcsin* Hegyalja, *porcsiny* Gyöngyös 'aprószemű, tömörtfürtű fekete szőlő' MTsz.); *kökörccsin* (alakv. *kikerchen* BesztSz. *kekerczin* Casanate Gl., *kökörchyn*, *kekerchen* Clusius ~ *kökörcs*, *kükörcs*, *kikircs*, *kikircs*, *kükörics*); *szederjén*, *szederin* ~ *szeder*, *szederje*, *szedernye*; *gyümölcsény* (alakv. *gemissen* 1095, *gemelsen* 1200) 'arbor ulmus, dumus; strauch, gestrüppe' ~ *gyümölcs*; *szömölcsény* (alakv. *szömöltséng* Váli NySz., *szömölcsing* Csallóköz, *szőcsén*, *szőcsény*, *szőcsin*, *szőcsiny*, *szőcsing* MTsz.) ~ *szömölcs*, *szömölcs* (vö. Gombocz BTL. 102). Hangtanilag kifogástalanabb a török *š* ~ magyar *cs* hangmegfelelés, s ugyanilyen eredetű *cs* van a *bocsánat*, *bocsát*, *bucsi*; *bölcső*, *gyümölcs*, *szemölcs* szókban. Hogy a magyarba a képzőtlen **komocs*, **komócs* alak került, arra vall a *komócsos* (fű) 'dúsnövéssű, sokielelű' (Maros-Torda)

¹ A Révai-lexikon nem közli oly teljességgel a növények népies neveit, nyelvésznek azért mindig meg kell néznie a Pallas-lexikont.

szó is, mely nézetem szerint egy törül fakadt a *komocsin*, *komócsin*-nal.¹ Csak azt nem értem, miért tartja Rásonyi besenyő vagy inkább kún eredetű szónak, tehát török jövevényszavaink középső rétegébe tartozónak, mikor éppoly nyugodt lelkiismerettel sorolhatjuk legrégibb, vagyis bolgár-török átvételeink közé.² B. Ö.

Halyog-mogyoró. Ezt a szót Egerből közli a MTsz. Kassai Szókönyvéből jelentés nélkül. Tompának A keresztútról c. költeményében is megtaláljuk: Az ember egy *halyag-mogyorófát* vágjon. Azonban egyik esetben sem mogyoróbokorról van szó, mint kiderül a MTsz. következő adatából: *hályag*-, *halyag-fa* 'cserje, amelynek keresztező ágai vannak, s apró bogycsokorok' (Zala és Veszprém m.). Nyilván ugyanez a növény a *hupolyag-fa* 'staphylea pinnata' (Somogy m.), melyet a MTsz. szintén Kassaitól idéz. Ez a növénynevű előfordul régi szótárainkban is: *haalyag-fa*: staphis (Calepinus), staphys, nux vesicaria MA., *halyagfa*: nux vesicaria (Szikszai Fabricius), pistacia, pimpermüsslein (Melius: Herb.). A nyelvelmélembeli adatok a következők: *Halyagh Bokor* (1401) OklSz. *Halyag fábul* (Orvk.) NySz. *Hologusgudur* (1254). *Halagus* 1271, 1341, 1353, 1378, 1394, 1410). *Halyagus* (1381). *Halyagos* (1466). *Halyagus* (1467) OklSz. A Révai-lexicon a következő neveit említi: *mogyorós hályagfa*, *hályagmogyoró*, *hályagfa*, *vad pisztácia*, *apáca bokor*, a Pallas-lexicon még a *hályagfa*, *hályogfa*, *halyagfa*, *hajagfa*, *hajagmogyoró*, *hályogmakkfa*, *hályagcserje* neveket sorolja fel, s a kecskerágófélékhez sorolja. Más növény a *hályag cseresznye* (physalis), melynek a Révai-lexicon *koráll*-, *kláris*-v. *zsídó-cseresznye* nevét említi, s az ebszőlőfélékhez tartozik. A MTsz.-ban idézett *hályog-cseresznye* (Hegyalja), *halyag-cseresznye* (Heves m.), *halyag-cseresznye*, *hályog-cseresznye* (Eger), *hályog-cseresznye* (Szatmár m. Nagybánya), *hályagos-cseresznye* vékonyhéjú, nagyszemű, leves cseresznye (fejérellő cseresznye, cerasum Julianum) azonban nem azonos vele. Hasonlóképp valóságos meggyfajta a *hajag-meggy* (Alföld), *hajag-möggy* (Kiskunhalas), *halyag-meggy* (Heves m.), *hályog-meggyfa* (Nagybánya), 'vékonyhéjú nagyszemű meggy, hályagos meggy' (a Révai-lexikonban 'cerasus acida'). Nagybányáról *hályog-szilva* is van feljegyezve (jelentés nélkül), a lexikonok azonban nem tudnak róla. Viszont említi a Pallas-lexikon egy *hályagos borsófa* (másképp *duda-fürt*, *pattanlyúfa*, *varjuköröm* colutea) nevű, a pillangós virágú hüvelyesekhez tartozó cserjét, de erre meg a NySz. és a MTsz. nem idéz adatot, a CzF-ban *hályag-borsó* 'apróbb szemű kerti borsófaj, felfuvódott, hályagalakú hüvelyekben v. tokocskákban' A nyelvelmélekben, mint láttuk, csupán a staphylea fordul elő, a többi növény valószínűleg ettől kölcsönözte nevét. A *halyag* növénynevének különben, mint az adatok mutatják, a *hályag* szóhoz semmi köze. B. Ö.

Pótlások. *Bizony* (Nyr 56 : 125) Az esküvés helyett még ma is a bizony-t használják náunk, kivált az öregek. Még a bizonyt is rá merem mondani; még bizonynal is merem mondani; mán pedig elhitheti ke, ha egyszer bizonynal mondom; hiába bizonyozol, úgy se hiszem el, stb.

Helyreigazítás. Az 56 : 127 lap legalsó sorában: arany-ezüst-színű fémlemezket olvass.

Mohács-Kölked 1927. XI. 3.

ADÁM IMRE.

¹ Helyneveink közt (Csánkynál és Pestynél) nem találtam **Komocs* vagy **Komócs* nevet, az 1913. évi Helységnevtárban azonban van *Komocsó* abaujtona-megyei, és *Komócsótanya* biharmegyei község, s idetartozhatik *Komócsy József* költőnk családneve is.

² Móra, Ének a búzamezőről c. most megjelent regényében *fűzény* nevű növénynevet említi: Nagybugáju fűzény piroslik a mód és a káka közt (I. 147).

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1928. évre 5 pengő.

Félévi előfizetést nem fogadunk el.

Az 1920—1926. évfolyamok ára, amíg a készlet tart, egyenként 4 pengő. A régebbi évfolyamok közül csak néhány kötet kapható. Régebbi évfolyamok hiányzó számait, ha megvannak, csakis a füzetek ára és a postaköltség megtérítése ellenében küldhetjük. Egy-egy szám ára 1 pengő.

Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német márka.

A legközelebbi szám 1928 február havában jelenik meg.

A Nyelvészeti Füzetek közül még néhány füzet kapható.

A MAGYAR NYELVŐR

szerkesztősége és kiadóhivatala,
Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27

Telefón: József 450—74.

Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560.

Nyelvőrkalauz II.

Tartalomjegyzék, szó- és tárgymutató a Magyar Nyelvőr 26—50. évfolyamaihoz.

Megjelent a **Nyelvőrkalauz II.** kötete, ez a nélkülözhetetlen segéd-könyv mindenki számára, aki magyar nyelvtudománnyal foglalkozik.

A Nyelvőrkalauz bolti ára 15.— pengő. A Nyelvőr előfizetői és iskolák, ha közvetlenül a kiadóhivatalhoz előre beküldik a díjat, 10.— pengőért kapják. Ennél nagyobb engedményt, sem ingyenpéldányt senkinek sem adhatunk.

Külföldi megrendelők számára a **Nyelvőrkalauz** ára a kiadóhivatal útján **10.— német márka.** Bolti ára külföldön **15.— német márka.**

A MAGYAR NYELVŐR

szerkesztősége és kiadóhivatala

Stemmer Ödön antikváriuma

Budapest, V., Gr. Tisza István ucca 9

7. könyvjegyzék

Tartalma:

- I. Történeti emlékek. II. Korrajzok, Életrajzok, Memoárok.
III. Történetírás tudománya. Történelmi segédtudományok.

**Állandóan vásárol tudományos folyó-
iratokat és könyveket.**